

“ՄՆԱԿՈՅԹ,, ԳՐԱՏՈՒՆ

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻԻ 5

ԵՒԳԻՆԷ ՇԱՀՆԱԶԱՐ

ՊԱՂՏԱՏԻ ԿԱՐԱԻԱՆԸ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. Մ. ԱԷԹԵԱՆ

Յ Ա Ջ Ո Ր Դ Ը

Յ Ո Վ, Հ Ա Ն Ն Է Ս Ա Գ Թ Ա Ր Ե Ա Ն

ՍԹԱՆՊՈՒՂ, 1937

891.99

Հ-21

421

6 NOV 2011

9P

1705 V&H 8-

891.99

Ը-21

893.5
65.0

ԵՒԳԻՆԷ ՇԱՆՆԱԶԱՐ

Պաշտօնի Կարգիւնը

ՍՈՒՐԲ ԵՆՐԱՆՍ ԵՆՈՐՀԱԼԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ST. NERSES SHNORHALL
LIBRARY

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. Մ. ԱԷԹԵԱՆ
Ս Թ Ա Ն Պ Ո Ւ Լ
1936

13 JUL 2013

46982

20 Ա

ԱՌ՝ ՎԵՂԱՄԵՌԻԿ ԶԵԿՆԵՐԱ

ԱՆՍԵ ԱՐՇԱՄ

 Հեղինակի իրաւունքը վերապահուած է՝

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
ԵՐԵՎԱՆ
ԿՐԹԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
ԵՐԵՎԱՆ

2048-2011

Ա Ն Ց Ե Ա Լ Է Ն

Հասակ մը կայ, որ իր շուրջը կարօտակեզ յուրեր կ'որոնէ, որոնք անբաժան են իր մտքին եւ անոր պինդ կառչած: Անվերջ անոնց մորմոտովն է որ իրեն անցեալ ապումներէն կը խօսին. կը սիրէ զանոնք վերջեւ եւ կարծես շոյանով մը անոնց վրայ կը մտածէ: Լիբէ կ'իշխեն իր մտքին եւ անկէ անջատ են: Կեանքի վարդ արեալոյսներ են, կենսասու արեւներ, ծննդավայրի հոգեյոյզ հորիզոններ՝ զորս կ'երագէ անվերջ՝ եւ որոնց վրայ կը խոկայ:

Սեպ իր յուրերու սարեգիրքը կը բանայ, որուն մէջ անձկայի յիշատակներ նօթագրած է, ուր լուսաւոր եւ մո'ւթ օրեր արձանագրուած են: Տարիներու հոլովումը՝ ոչինչ կորսնցուցած է անոնց բարմութենէն, նոյն բոյր, նոյն ջերմութիւնն ու շնորհը պահուած են իրեն համար:

«Պաղտատի Կարաւանը»՝ անցորդի մը անգօր ապակիէն դիտուած եւ ուսումնասիրուած՝ համարուի՝ քող կեանքի յուզեալ տեսարաններու մէկ փոքրիկ նմոյշ՝ փոյթ չէ թէ նապաղ գոյներով սուրերագծուած, բայց գոնէ գէթ նոր սերունդին յիշեցնէ՝ իր անցեալի ապումն ու իր մտուր բարբեր:

Վեպ չէ՝. դժբախտ ընտանիքի մը ողբերգութիւնն է, որուն վերջին անիւնը շատ չէ — իր ութսուներ անցած հասակին — այս տեղ շիջու:

«Պաղտատի Կարաւանը» մեզ կը հասնի վիպային ժամանակներէն, ասկէ դար մ'առաջ, իրական կեանքով

ապրամ՝ Պոնտեան մեկ նկարագրեղ ծոցին մեջ, հետեւաբար գուցէ չհետաքրքրէ ելեկտրական դա՛րը... Են՛րը:

Այդ ո՛չ իր արդի մտայնութիւնով եւ գրականութիւնով, վաղեմի Երջանակով, ո՛չ իր յոգնած սարիներու բեռով եւ ըմբռնումով. ոչ ալ աւանդութեամբ եւ իր բարբառով, որոնց վրայ կարելի է աւելցնել իր աւելորդապաշտութիւնը եւ ... անկեղծութիւնը:

Մեկ կողմէն նշանաւոր եղած՝ իր տոմարիկ հերոսական անձնութեամբ, միւս կողմէ նախանձի եւ բռնութեան ուժով ծայրայեղութեան սարուած են, փաշայեռուելով ասենին յետամնաց եւ կիրարկուած կարգ մը սովորոյթներէն, եւ եղած են հեղինակ այս ահաւոր եղեռնին:

Բայց բռնութիւնը բանաւոր միջոց չէ յաջողելու:

Հոգեբանին կը մնայ լուծել, թէ ի՞նչպէս կանխամտածութիւն եւ պաղարիւն կարող են լուծենել ձայնը խղնին:

Պնակը, 1928

Ե. Շ.

ԵՒԳԵՆԷ ՇԱՀՆԱԶԱՆ

ՀԱՆԳԱԾ ՊԱՐՏԵԶԸ

Ծագրճեան Խաչատուր ամիրային մեծատոհմ ընտանիքին տխուր արկածներն ու անոր պերճաշուք պարտէզներուն փայլուն օրերը տակաւին չեն մոռցուած, թէեւ անկէ ի վեր դա՛ր մը անցած է:

Եթէ ոչ նոյն թափով, նոյն կենդանի գոյներով, մեր մամիկները իրենց թոռներուն կը պատմեն, որոնք երկար ատեն բերնէ բերան անցած եւ կրկնուած՝ հանդարտ խիղճներն անգամ ճակատագրին դէմ ըմբոստացուցած են: Բայց ինչպէս ամէն բան բնական օրէնքին կը հպատակի եւ իր կարգին տուն կու տայ նորին, նոյնպէս այս նշանաւոր եղած պարտէզը մոռցուած է:

Անոր ներկայ վիճակը՝ ընդարձակ թփուտք մը կը պատկերէ, ո՛ւր մարդկային ծայն եւ շարժում դադրած են, կեանքը անկէ չուած է:

* *

Սեւաթոյր ագուաւի հոյւե՛ր իբրեւ ապահով կայան մը՝ Հանգած Պարտէզը ընտրած, այնտեղ բոյներնին շինած, տեղաւորուած են: Անոնց զազրելի կրճիւղը՝ չօրս դին շատ տխուր կ'արձագանգէ, լսո՛ղը կը փշաքաղէ:

Բաղեղներն են որ անոր երբեմնի երփներանգ կա-
ծաններուն շնորհը կը պատմեն: Համարձակ սլացքներ
առած պարտէզին հոյակապ մագնուէն ի վեր մագը-
ցած, իրենց սեւաթոյր վերարկուով անոր հիանալի հա-
սակը ծածկած, եւ ի սպա՛ն անոր շունչը դադրեցու-
ցած են:

* *

Ո՛ւր անոր տարաշխարհիկ բոյսերն ու երփնա-
թերթ ծառերը:

Ո՛ւր շուշան, շահպրակ եւ բի՛ւր բիւրաւոր ծաղի-
կի զգլխիչ փունջերը՝ ... անոնց տեղ այսօր եղիճին
խայթող թագաւորութիւնն է որ սանձարձակ կը տիրէ:

Նոյն լքեալ պատկերը կը պարզէ մրգաստանը,
որուն պտուղները՝ քաղաքէն դուրս ալ հոշակ հանած
էին, լեմոն եւ նարնջենի, մէյ մէկ մոմեայ դարձած
ու չորցած բուններուն վրայ կայնած են, որոնց ոսկի
պտուղները է՛ր օր... քերթողը ներշնչած էին:

Այս ամէնէն այսօր, բուսական գերեզման մը մը-
նացած էր:

* *

Ժամանակին գլանը, բնութեան անդիմադրելիօրէն
վայրենի աճումը՝ այնտեղ ամէն բան բանդած էր:
Բուսական անգուսպ մղումէն մէկ բացարձակ գերիշ-
խանութիւնն էր, որ իր ճամբուն վրայ, խնայել ի՛նչ
է չի գիտեր: Որ ոչ իսկ պարտէզին նկարագեղ ճամ-
բաներուն խնայած է: Որո՛նք զարդարուած էին ծո-
վու սեւ ու ճերմակ խճաքարերով. ծաղի՛կ, թռչուն
եւ տեսարաններ կը ներկայացնէին. «Բարի՛ եկար-
քարի՛ լոյս. «ուրախութիւն քեզի» ի նման մաղթանք-

ներով այդ խճանկարուած ծառուղիները այցելու-
կ'ողջունէին, ուրեմն պարտէզին համը գետիններն ալ
բարեկիրթ խօսք մը ունէին. եւ անով եկողը կը բա-
րեւէին, իսկ հիմա՞...:

Հիմա՞... աւելուտներով, վայրի վարունգներով,
մորմ եւ մոշիով վաղեմի նազելահեմ ուղիները ծած-
կուած են: Մեղուն այլեւս իր պարը այն տեղ չի բըզ-
զար. պա՛ր եւ ճախրանք տարած է հո՛ն ուր կայ
բո՛յր... կայ ծիծա՛ղ եւ ... կեանք:

* *

Ամիրային պարսկական ինքնատիպ քէօշկը՝ (pa-
villon) ո՛ւր իր գործատեղին երթալէ առաջ, ամէն ազ-
գէ խնդրարկու կ'ընդունէր՝ անոր հրաշալի ճակատը
մամուռի հաստ շերտեր կնճռոտած էին ու քէօշկին-
յատակը իբր կափուկ կը ծառայէր սողունին, առնէ-
տին ու խլուրդներուն:

—Տէ՛ր... ո՛վ անիծեց այս պարտէզը:

—Ո՞վ չարացաւ անոր գեղին ու շնորհին:

—Եթէ պատի՛ժ է, ահաւոր է, գլթա՛... դադրե-
ցո՛ւր:

Անոր սուգի հանդերձներով վարագուրուած դէմ-
քը, ցորեկէն աւելի գիշերը զարհուրելի է: Սակայն,
որքան գիշերը մութ հագնի, չի կրնար տեսնող աչքերէ
սքօղել այնտեղ կանգնած կառուարա մարմարէ սպի-
տակ շքեղ շատրուանը՝ եւ անոր նրբակերտ սիլուէթը,
որ իր ատենին վարպետ քանդակիչի մը գործը եղած
է: Միայն դադրած է անոր անուշ մրմունջը, եւ
շատրուանը՝ ցամքած ստինքներու պատկերը կը պար-
զէ. որոնցմէ էր երբեմն հազար ու մէկ խայտանքնե-
րով ջուրը դուրս կը ցայտէր, ամառը՝ չորս կողմ գո-
վութիւն կը սփռէր: Իսկ հիմա՞յ, շատրուանին մար-
մարէ լայն գուռին մէջ, գերեզմանական մածանեալ

սէզը կապած է, ուր շուշանափայլ նունուֆարներ նազանքով ջուրին երեսը կը ծփային, որոնց կուսագեղ հրապոյրին պարիկն ալ զմայլած կը նախանձէր:

* * *

Միակ բա՛նը որ անմլաս մնացած էր այս արհաւիրքէն եւ փնացումին դիմացած էր, ինչպէս վահան մը արհամարհոտ, գլուխը բա՛րձր այս աւերին կուրծք տուած էր, ա՛ն... պարտէզին սիգապանձ կաղնին է, որուն թուականը ծերերն ալ չէին գիտիր. «Ամէն գարնան, կ'ըսէին, կը վերընծիւղի եւ քիչ մ'աւելի կը բարձրանայ»:

Բու մը՝ գիշերուան խո՛ր լուսթեան մէջ, կաղնիին կատարէն ամէն գիշեր կու՛ գայ «Հանգած Պարտէզ»ին վրայ կը վայէ: Ահե՛ղ է անոր վայունը. լսողին սարսուռ կու տայ:

* * *

Անցորդը՝ պահիկ մը կանգ կ'առնէ պարտէզին վանդակադռան առջեւ. կը թուի իրեն տեսնել... Պաշտիկն ու Մարիամին անդարձ հոգիներուն թափառումը՝ անոր փշալից թփոյտներուն վրայ: Անո՛նց... որ հոգիին անմահութեան հաւատացին եւ այդ յոյսով մեռան:

ա

Պ Ա Շ Ղ Ի Ե Ի Մ Ա Ր Ի Ա Մ

Ո Ր Ո Շ Ո Ւ Մ Մ Ը

«Զոր Աստուած զուգեաց, մարդ մի՛ մեկնեսցէ» - ըսաւ Եազրճեան Խաչատուր ամիրան, որուն ազնուական դէմքը՝ պատկառանք կ'ազդէր:

— Ամէ՛ն, պատասխանեց Տէր Մեսրոպ, Զարխափան ժամուն սպասարկող քահանան, ձեռքը կուրծքին դնելով:

Ամիրան(՝) իր յատուկ բազմոցին անկիւնը նստած էր եւ սամոյր մուշտակը ուսերուն ձգած՝ կը ծխէր: Գեղեցիկ էր ծխամորճը. յասպիսէ, ադամանդազարդ, բերանը՝ դեղին սաթէ: Իր թաւ յոնքերուն տակ, երկու բարի սեւ աչքեր, այսօր տարօրէն. կը փայլէին որոշում մը առած մէկուն արտայայտութիւնը ունէին այդ աչքերը:

Ամիրային այդ անակնկալ խօսքէն ետքը՝ որ բաւական զարմացուց դիմացի եկեղեցականը, — Մինա՛ւ՝ ձայնեց:

Եազրճեան տան, բազմամեայ խոհարար Ակնցի-Մինաս, առանց ուշանալու, սրահին դուռնէն կախ-

ուած մեծաքսեայ գորգէ վարագոյրը բանալով, մտաւ ներս, ձեռք ձեռքի վրայ բարեւի կեցաւ եւ իր տիրոջ հրամանին սպասեց:

— Գնա՛ երեցկին խաթունին ինձնէ բարեւ ըրէ՛. թող հիմայ մեզի գայ, ըսաւ ամիրան:

Հաւատարիմ ծառան անշշուկ դուրս ելաւ, ինչպէս ներս մտած էր, խորհելով, թէ այսօր տանը մէջ արտակարգ բան մը անցնելու վրայ էր: Մինասին հետ եւ գուցէ աւելի՛ երեցկինն է որ զարմացաւ, ու այնքան թունդ ելաւ, որ ձեռքի ունելին շառաչով մը գետին ինկաւ:

— Մեղա՛յ, մեղա՛յ աս լաւ նշան չէ՛ ըսաւ, փութաց ունելին գետնէն վերցուց. ես աս կիշեր ի՛նչ էրազ տեսայ... ի՛նչ կայ, չասի՞ս... ինչո՞ւ ամիրան ինձ կու կանչէ...:

— Բան չկայ, դող ալ ելլալու պէտք չկայ, պատասխանեց Մինաս, մեկնելու վրայ:

— Ի՛նչպէս չկայ... հապա ինչո՞ւ կ'ուզէ ըսաւ տէրտէրին պարզուկ կինը՝ որ թէեւ քառասունը անցած դեռ երիտասարդ կ'երեւար. ժամանակին սիրուն եղած պիտի ըլլար:

— Քեզ բա՛ն ըսեմ դո՛ւ իմացիր, ըսաւ Մինաս ցած ձայնով, աղան այսօր խնդումերես տեղէն ելաւ, խաթունս մեռնելէն ի վեր տարին մէկ էն շատ երկու անգամ կու պատահի:

— Միտքը տրած մը տի ունենայ... ա՛ն ինչ ալ ըլլայ, Աստուած ի՛նք յաջողէ, էն էղբերին հարն է, ըսաւ երէցկինը, սենեակին մէջ արագ արագ դառնալով, դուռ եւ դարան բանալ խփելով ապա, իր օժիտին ցեցուտած կանաչ սնտուկը բացաւ, երեցկինի վայել սեւ չարշափին երկու ծայրերը մէջքի գօտիին անցուց, ձայն տուաւ Լուսիկին, տասնըհինգ ամեայ իր աղջկան, որ վերը տան մաքրութիւնով զբաղած էր:

— Կաթին քով էկէ, ես քիչ մը դուրս կ'ելլեմ ըսաւ. եւ անմիջապէս Մինասին հետեւեցաւ:

Ամիրան եւ Տէր Մեսրոպ, միշտ նոյն տեղերնին նստած՝ երեցկինին կ'սպասէին. սա՛ հագիւ ոտքը սրբահէն ներս դրած, իր առաջին հարցական ակնարկը հիւանդկախ տէրտէրին եղաւ, որուն հանդարտ ու դեղնորակ դէմքին վրայ, ուրախութեան կայծ մը նըշմարեց: Ուրախութիւնը տրտմութեան նման հաղորդական է, եւ ի՛նք ալ լաւ տրամադրուեցաւ այս վարթուն տեսութեան՝ որուն կոչուած էր. գալ: Քսան տարիներու անանմայ, համիմաց կեանքով մը լծորդուած՝ մէկուն մտքինն ու փափաքը միւսը կ'ամբողջացնէր, եւ առանց ո՛ր եւ է հարցում ընելու. — պարի՛ լուսով մը՝ ամիրան ողջունեց:

— Աստծու պարին պատասխանեց տանը մեծը. նստէ՛ խօսելիք ունինք. ու դարձաւ Մինասին որ դրոսան մուտքին կայնած կ'սպասէր թէ իր տէրը՝ ուրիշ հրաման ունէ՛ր ընելու:

— Նոր շինած «Արուսիկ» օշարակէդ մեզի երեք գաւաթիկ բեր ըսաւ:

Քառորդ մը չանցած, Մինաս ձեռքը ափսէով երբ ներս մտաւ, դիմացը երեք ժպտալից դէմքեր տեսաւ:

— Եթէ Տէ՛րը կամենայ, կ'ըսէր ամիրան, Վարդանանցէն առաջ հարսնիքը պիտի ըլլայ, որուն ամիս մը մնաց, «Անճարակ»ին չմնանք:

— Հապա օժիտը մէջքերեց երեցկինը՝ քաշուելով:

— Լուսիկդ օժիտի պէտք չունի. ես տունս մտնալիք հարսին մէջ իր լուրջ եւ հեզամբոյր բնոյթն է որ գնահատեցի, համոզուած թէ այդ հիման վրայ կարելի է միայն բարձրացնել ընտանեկան շէնքը. ի՛նչ ըսիր, Տէ՛ր Հայր...:

— Տարակո՛յս չկայ պատասխանեց Տէր Մեսրոպ, որուն ձիւնածածկ գլուխն ու փորձ աչքերը իր ըսածը կը հաստատէին:

—Ներսէսը ձեզ ծանօթացնելու պէտք չունիմ, իր լուսահոգի Բրաբրիոնին արժանի զաւակն է, ուղղամիտ ծնունդ մը՝ եւ ամէն ձիրք ունի. իր կեանքի ընկերուհին երջանիկ ընելու, ու ձեր կարծիքն ալ ա՛յս է:

Բոպէն հանդիսական էր, ոտքի ելան: Տէր հայրը օրհնեց — խերերնին տեսնանք, ըսաւ: Մինաս զաւաթները պուկէ պռունկ լեցուց, որոնք Ներսէսին ու Լուսիկին արեւնեբրուն համար անկեղծ մաղթանքներով իրար բախեցին, եւ... անոնք այդ ժամէն եղան երկու խօսեցեալներ:

*
* * *

1800ի սկիզբը՝ յորում այս իրական դէպքերը անցած են, սովորութիւն չէր մանչուն եւ աղջկան ամուսնութեան մասին հարցնել իրենց, կամ հաւանութիւննին առնելը. ընտանիքին երէց անդամները այդ ընտրութիւնը յետ երկար քննութեան եւ խըղճմտօք կ'որոշէին եւ կը կատարէին:

2048-2011

Ս. Մ Ի Բ Ս. Ն

Ե Ա Ջ Ը Ճ Ե Ա Ն Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք

ԺԲ. եւ ԺԳ. դարերու պատմութիւնը, Փոքր Ասիոյ բարձր լեռներէն, Թորգոմայ ճիտերուն մէկ հոծ գաղթականութիւնը կ'ստորագրէ, որ անցած է հին աշխարհ, եւ ըստ վիճակին բերմամբ ոմանք Իտալիա, ոմանք Մաճարիստան, Հոլանտա, Ռումանիա եւ այլուր տեղ առած հաստատուած են: Մաս մը ճորոխի ասիերն ի վար իջած տարածուած է, ինչպէս Լազիստան, Արդուին, Համշոն⁽³⁾:

Տարիներու հոլովումով եւ հանգրուանէ հանգրուան Պոնտոս եկած անոր մէկ յանկուցիչ խորշին մէջ, Սեւ Ծովուն եզերքը Տրապիզոն⁽⁴⁾ քաղաքը, ո'ւր վանք, եկեղեցիներ եւ վարժարաններ կառուցած, տեղաւորուած են:

Այս վերջին գաղթականութեան թիւէն էր Եազընեան է մեծատոսիմ ընտանիքը, որուն ժողովրդակալութիւնը ո' եւ է քննադատութենէ վեր էր, եւ խաչատուր ամիրայ այդ ազգաշահ ընտանիքին մէկ արժանաւոր սերունդին ներկայացուցիչներէն մէկն էր:

Կառավարութիւնը զայն ազգապետ կը նկատէր իր հասարակութեան, եւ նոյն ատեն ծերերու կահառին նախագահն էր:

*
* *

Բնութեան գոգին մէջ սնած եւ ապրած Հայը՝
նախ բան ամէն բան թունդ պահպանողական է. իր

տանն ու երգիքին կապուած՝ որ իր ամէն ինչն է եւ
... ամէնէ՛ն նուիրական:

— Օճղիդ մուխը մարի երբ ըսէ, այդ իր է՛ն մեծ
անէծքն է:

Տունը իր տոհմային դաստիարակութեան այդ
վառ աղութը՝ ուր սիրոյ անսպառելի հուրը կը բո-
ցալաւի բնտանիքին: Տունը՝ ուրկէ անոր զմայլելի
տոկուն նկարագիրը կը բղխի, որով ան կուրծք տը-
ւած է կեանքին լեզի փոթերուն:

Երբ դարիպը՝ — ախր՛ ա ես էլ տո՛ւն մ՛ունէյի —
ըսէ... անոր աղի շեշտը՝ սիրտ կը պատուտէ, անոր
կարօտալիր հառաչը ժայռերը իրենց տեղէն կը շարժէ:

*
*
*

Խաչատուր ամիրայ, իր նախորդներուն նման
բարբերու մաքրութեան բոլորանուէր, նոյնպէս ջերմ
պահպանող մըն էր իր մայրենի լեզուին անաղարտ
մնալուն:

Նարեկը իր գլխու բարձէն անբաժան էր, զոր բե-
րանացի ըրած էր, եւ նոյն առողջ սկզբունքներով իր
մէկ հատիկ որդին Ներսէսը կըթած էր:

Եկեղեցի՛ն իր մանրաքննին խնամքներուն առար-
կան միշտ եղած՝ զաւկին կը յանձնարարէր անոր վաշ-
լին համար բա՛ն չխնայել:

— Եթէ տունը, կ'ըսէր անոր, ընտանեկան ու բն-
կերային գոյութիւնը պիտի պատսպարէ, եկեղեցի՛ն,
կրօ՛նք, ծէ՛ս, արարողութի՛ւն եւ ամէն կարգի սքան-
չելի սովորութիւննե՛ր իր մէջ կը պարփակէ, որոնց-
մով ազգ մը կ'ապրի:

Հանրային հանգամանք ունեցող մեր եկեղեցին իր
վրայ կը խտացնէ ամէն բան: Ան իր մագնիսական
կնգղածեւ կամարով, իր վրայ կը միացնէ աղօթա-
տեղին եւ մեր տոհմիկ բարբերու սրբութիւնը:

Հ Ա Ր Ս Ա Ն Ի Ք

Եթե՛ անասունին մօտ՝ ամիրային միա՛կ իղծն ու
փափաքը Ներսէսը ամուսնացնել էր. Եազընեան տու-
նը անժառանգ չթողնել, եւ նոյն ատեն իր սիրելի
զաւկին օրը տեսնել:

— Այս ամուսնութիւն է, կ'ըսէր իր բարեկամնե-
րուն, ակնոցս կրկին դնեմ, մօրը նման՝ տուն շինող
շէնցնող առաքինի հարս մը որդւոյս տամ:

Այս մասին երկար հարցութիւններէ ետե՛ւ է որ.
Տէր Մեսրոպին աղջիկը Լուսիկը ընտրած էր, շատե-
րուն մէջ, որուն վիճակուեցաւ Ներսէսին կողակից
ըլլալ:

*
*
*

Երեցկիւնին հետ որոշուած սպասողական եւ
պատրաստութեան ամիսը լրացած էր. քաղաքին մէջ
պղտիկէն մեծ խօսակցութեան նիւթը՝ Եազընեանց
հարսնիքն էր, որ մեծ շուքով մը պիտի կատարուէր:

Սովորոյթ եւ ամէն կարգի պատշաճութիւններ մանրազնին նկատի առնուած՝ անթերի պիտի յարգուէին, այն ինչպէս, շէ՛ն ու առատասիրտ ամիրան կը սիրէր տեսնել:

Այս առթիւ, օրերով աղքատներուն հո՛խ հաշիւ տրուեցան Եազըճեանց պարտէզներուն մէջ. քսան ոչխար մորթեցին, բաւական չ'եղաւ: Աղքատ աղոց հագուստ եւ կօշիկ: Հարսնիքին փայլին բան չպակսեցաւ. նուագ, պար, հրթիռ բոցալառ ու երեսօտներ: Քաղաքը ամբողջ եւ առանց ազգի խտրութեան՝ լայնախոհ եւ ամէնէն սիրուած ամիրային բերկրալից օրին, եկան եւ անոր խրախճանքին մասնակից եկան:

* *

Պսակը՝ Չարխափան ժամուն մէջ կատարուեցաւ, որուն ծուխերէն էր ամիրան, Դպիրներուն ներդաշնակ ժամերգութիւնով եւ ծնծղաներու հանդիսական ծայներով, հարսնետր եւ ժողովուրդ հարսն ու փեսան ժամուն դուռնէն մինչեւ դպրաց դաս խորանին առջեւ առաջնորդեցին:

Պսակէն ետքը՝ նոյն կարգով նորապսակները թափորին առջեւէն, հարսնետրը ետեւէն. վառած մումեր ձեռքերնին ինչպէս եկած էին չափաւոր քայլերով առաջնորդեցին, մինչ դուրսը հրթիռները կ'որոտային, կապոյտ կամարր կը լուսաւորէին:

Ռեւոլուցիոններուն լոյսը՝ ամէն կողմ լուսաւորած՝ ուտիլի անուշ բուրումներով մթնոլորտը կ'օժէին: Հարսնիքը՝ Եազըճեանց մեծ դուռը հասած էր, որ այս ութը երանեակ օրերուն. ցորեկ գիշեր աղքատին ու հարուստին առջեւ բա՛ց էր:

Ժամը գիշերուան երեքը հնչեց, այգը բացուելուն

քիչ մնաց, հայկական պսակին ժամն էր ան. յանկարծ թափօրը դուռն առջեւ կանգ առաւ: Միևնա իր թեղանիքները հանգրիճած կազմ եւ պատրաստ դրան մէջտեղ կայնած էր, ձեռքը փառաւոր հերմակ խոյի մը սլրուն եղջիւրներուն դրած:

Նուիրական մատաղն էր, որ հարս ու փեսի ոտքերուն եւ անոնց երջանիկ արեւներուն, բազմանդամ սերունդին համար ողջակէզ եղաւ:

Թէեւ վարպետ խոհարարը՝ ամէ՛ն զգուշութիւնով այս հնամանի արարողութիւնը կատարած էր, սակայն աննշմարելի կաթիլ մը արիւն ... հարսին ոսկեհուռ քօղքին վրայ ցատքած էր:

Աննշան պարագայ մը... գրեթէ ոչի՛նչ մը, որ երկու նախանձ աչքերէ չէր վրիպած. լուսայափոխ Ակոբի կնոջ Թագուին կանաչ աչքերէն, որ խկոյն եւ... լսելի՛ բարձր ծայնով մը — արունը՝ ուղղուր — (6) չէ՛, ըսաւ:

Ամիրան որ պատահմամբ այդ միջոցին Թագուին ետեւը կայնած էր, յօնքերը պոստեց եւ — բերանդ խե՛ր բաց ըսաւ, խիստ ծայնով:

Այդ կիներ՝ եւ այդ ընտանիքը՝ իրեն վստահութիւն չէր ներշնչած, հասարակութեան մէջ նոյնպէս, եւ չէին սիրուած: Մտովի սրտնեղեցաւ թէ. ծեղնուր(?) կիներ՝ ինչո՞ւ ասոնք զացեր հարսնիքի հրաւիրած էր ...: Անախորժ պարագայ մը. որ յետոյ ստուգուեցաւ թէ առանց հրաւերի եկած էին:

* *

Լուսայափոխ Ակոբ ըսուածը՝ Տրապիզոնի գիւղերէն էր եւ քաղաքին մէջ անծանօթ մը, ոչ ազգական ունէր այն տեղ ոչ ալ բարեկամ: Դեռ շատ չէ, Յունաց Այվասիլ ըսուած թաղին ծայրը անոր մէկ

կորսուած անկիւնը՝ հող մը գնած, վրան միայարկ, երկու սենեակով տնակ մը շինած, իր կնոջ Թագուին եւ չափահաս իր Փեթոն աղջկան հետ կը բնակէր:

Յորեկը՝ շուկան մզկիթին դրան կուշտը, կեղտոտ սնտուկին առջեւ ցած աթուռի մը վրայ նստած, նեղ ու երկայն հաշուի եղոտ տետր մը առջեւը, անուղիղ թիւերու շարքին մէջ ընկղմած կը տեսնէին զինքը, երբ յաճախորդ չունէր:

Իր գիւղին ծանօթները կ'ըսէին թէ, միշտ ծոյլ եղած է, փոխանակ իրենց նման մշակութիւնով պարպելու, ինք եւ իր կինն ու աղջիկը՝ անպատճառ ձգել գիւղը եւ քաղաք բնակիլ ուզած են: Պատուաւոր եւ ուղղամիտ միջոցներով չէ՛ որ Ակոբ լումայափոխութեան սկսած է կ'ըսէին, ահա թէ ինչո՞ւ ոչ մէկ ընկերութեան մէջ ընդունուած էին:

*
* *

Սակայն ինչ որ անհաւատալի էր՝ եւ . . . ամիրային բուռն զայրոյթը Թագուին դէմ աւելի պիտի գըրգուէր եթէ գիտնար որ ոտքը քաղաք դրած օրէն աչքը Եագրճեանց հարստութեան յառած էր, լսած ըլլալով թէ ամիրան համեստ դասակարգէ հարս մը կ'ուզէ առնել իր որդւոյն, եւ իր լայնամիտ Փեթոնը հոն հարս տալու գաղափարը՝ օրէ՛ օր այդ ընչասէր կնոջ մտքին մէջ բոյն դրած, տեսակ մը սեւեռում դարձած էր, առանց պատշաճութիւնները նկատի առնելու:

Իր նպատակին հասնելու համար ստո՛ր եւ նեղմիտ միջոցներու դիմած էր, ա՛յս եւ այն վարձել եւ վարձատրել որպէս զի ի նպաստ իր աղջկան երթան ամիրային բարեխօսելու: Այդ չեղաւ, կախարդական միջոցներ ձեռք առած էր, ու երբ այդ ալ չգօրեց, այն

ատեն Աստուածածին Ժամուն Տէր Մամբրէին եւ Երկան Զաբեդա կոչուած պառաւ աղջկան դիմեց, լսած ըլլալով թէ երկուքն ալ այդ արհեստին մէջ ճարի՛ են, կարող էին ամիրային շուրջը հազա՛ր վարպետ որոգայթներ լարել, Թագուին այս խոշոր եւ . . . անհասանելի ու անիրականալի՛ ծրագիրը յաջողցնելու համար:

Ա՛րդ . . . այսօր եւ այս գիշեր, ուրիշ աղջկան մը այն տունը հարս երթալը իր ամիսներով շոյած ցանկալի ըղծանքներուն քայքայո՞ւմն իսկ էր, եւ ի՞նչպէս այս բանին հանդուրժէր եւ հաշտ աչքով նայէր: Եւ այն ի՞նչ յուսախաբ սրտով ու նախանձով է որ, իր չարադէս ուղարտու՛ւզը արտասանած էր ա՛ն:

ՊԱՅԾԱՌ՝ ՕԴՈՎ ԿԱՅԾԱԿ ՄԸ

Եազրճեանց նոր հարսը, առջի մէկ օրէն ամուսնոյն եւ ամիրայ կեսրարոջ սիրտը զրանց իր բարեհամբոյր բնոյթով, ինչպէս տանը ծանօթ եւ բարեկամներուն, իր շնորհալի վարուելակերպով: Ծառաները իր անունով կ'երգուրննային ու Մինաս հպարտ էր, զեղեցիկ եւ տանտիկին մանկամարդ տիրուհի մը ունենալուն:

Փափկանկատ ամիրան՝ նորագասակները ազատ ձգելու մտքով, հարսնիքին հետեւեալ օրը՝ հեծաւ ձին իր Զէֆանօզի ազարակը քաշուեցաւ ատենուան մը համար, իրեն հետ առաւ Կարօն, տասը տարեկան վառվռուն խելացի որբիկ մը՝ Բաղէշցի, զոր երեք տարիէ ի վեր որդեգրած էր եւ վարժարան կը զրկէր:

***

Ազարակը՝ քաղաքէն շուրջ վաթսուն մղոն հեռու Զէֆանօզ հայ գիւղին բլուրներուն մէկուն վրայ է, որուն աստուածներն ալ պիտի նախանձէին: Բանի իր կինը կորսնցուցած էր աղմուկէն եւ բնդունելու թիւններէն քաշուած, երբ իր գործերը թոյլ տային, ազարակով կու գար կ'զբաղէր. այդ էր իր միակ հաճոյքը

ու ժամանցը: — Լաւ է, կ'ըսէր, դիպուածին բան չծագել, եւ անձամբ իր գործերուն վրայ հսկել: Կաղինի մոխ պարտէզներով մշակուած այդ սիրուն ագարակը կ'արտադրէր նաեւ ցորեն, լուբիայ, կանեփ եւ լազուտի դաշտեր, որոնք այդ կլիմային բերքերն են եւ առատապէս այնտեղ կ'աճին: Հոյակապ անտառներով շրջանակուած՝ ուր կնձնին, սեւ շոճին եւ բարտիին ստուերոտ ներդաշնակ կանանչը՝ այդ երկրին հեռուէ՛ն տեսնողին վեհափառ հեռապատկեր մը կ'ընծայէին:

Բլուրին բարձրաւանդակին վրայ կապոյտ փեղկերով մեծանիստ ամարանոց մը՝ կայնած էր. ուր ճանգստաւէտն ու ծառայութեան դիւրութիւնը ամիրան նկատի առած էր, ոչ պերճանքը:

Տեսարանով լայնահայեաց, դիրքով բարձր, համայն գիւղերուն վրայ կ'իշխէր. ինչ որ այս զեղեցիկ սեփականութեան հմայքը կ'աւելցնէր: Ամառանոցի ետեւի պտղատու ծառերու ընտիր հաւաքածուն՝ պըտուղին պակասը զգացնել չէր տար, առատ էր եւ համեղ, առաջինը այդ գիւղերուն իր երախտայրիքը հասցնելու մէջ:

Տան առջեւի մասը՝ ամու եւ ծաղկանոցի յատկացուցած էր ամիրան, ուրկէ անմիջապէս ազարակին համատարած մարգագետինը կ'սկսէր, որուն զարդն էր ան, նոյն ատեն զբօսավայրը: Որ երբ իր գարնանային վերարկուն հագուէր, — դրախտային է — կրնար ըսուիլ անոր հաճոյատեսիլ պատկերը: Ծնորհագիւ մարգագետինը՝ սիրահար թռչնիկներուն սիրելի այդ ժամադրավայրը՝ ո՛ւր խմբովին եւ թեթեւասուրց, կու գային ճրճըւալ եւ կամ միջատ մը կըտցել ու ակնթարթի մը մէջ, ինչպէս եկած էին, թեւ առնել, թոյլի եւ իրենց կանանչ ոտներուն դառնալ:

Հոպոպն ալ կը հանէր գալ այս պահուճազարդ

տարածութեան վրայ հեմե, իր երփնագեղ արքայական պսակը ճօճելով:

* *

Ագարակին զառիվայրը՝ նուազ նկարուն եւ շահեկան չէր միւս մասերէն, եւ ամիրան օգտագործած էր այն տեղ, այգեստան մը անեցնելով, որուն տեսարանը այգեկութքէն առաջ կատարեալ հաճոյք էր տեսնելը: Անոր բարունակեալ ոստերէն կախուած կարմիր ու ճերմակ լիք, ծանր ողկոյզները՝ որոնք կենսատու մեծ աստղէն ջի՛ղ եւ արի՛ւն ըմպած գինիին ազնիւը կ'արտադրէին: Թէեւ ամիրան գինի եւ ոգելից ըմպելի չէր գործածիր երբէ՛ք, բայց գինին պատրաստել եւ պահելու արհեստը ուսումնասիրած՝ կը յաջողէր առանց մէջը ձքի խառնելու:

Սաղոյղը տան ստորերկրեայ հնձանին մէջ կը ճըմլուէր եւ գինին գետինը թաղուած խոշոր բլուդներու մէջ կը պահուէր: Անուշահամ գինիները ամիրային՝ կարգը գալուն ամէնուն տրամադրելի էին, աղքատին, մշակին եւ աղային, միշտ նոյն հիւրասէր ընդունելութիւնով, ինչպէս ինք գիտէր պատուասիրել իր հիւրերը:

* *

Այգեստանը ամրաշէն ցանկապատով մը բաժնուած էր, մերձաւոր շոճիի եւ բարտիի անտառէ՛ն, որ աստիճանաբար եւ վայելչաբար ծմակն ի վար կ'իջնար դէպի գիւղին նազելահեմ առուակը, անոր ջուրի թելին պէտք է ըսել որ այդ դիւթական ծըմակին փառքն էր, եւ ամառը անոր ձգողական շնորհ-

ներուն գլուխը: Որուն զմայելի խոխաջա՛նքը բանահիւսին քնարն ու հովիւներու աստուածին սրինգը լարել տուած էր կ'ըսէին:

Բա՛րձր լեռներէն ոլոր մոլոր ճամբայ ինկած այս ջուրի թելը՝ պաղ էր ինչպէս սա՛ռը, որ կամեցած էր ամիրային երկրէն անցնիլ. գիւղացիին ու քաղքենիին օրհնութիւնն էր այս ջուրը՝ երբ Յուլիս եւ Օգոստոս մշակին գլխուն հո՛ւր կը մաղէին, — երթամ ջո՛ւր, շունչ առնեմ — կ'ըսէր:

Ու գիւղագնաց քաղքենին, իր խճկեալ համեմելիք լեցուն սակառները առած՝ փալիլուն ջուրին եզերքին հովահար բարձր կաղամախիներու... շուքին, փափուկ կանանչին վրայ կը տարածուէր: Մինչ երիտասարդութիւնը՝ խաղ եւ մարզանքով կը զուարճանար՝ հասակաւորը ծառերուն բունին նստած իր անցեալով կ'ապրէր, խորհելով թէ քանի՛ այս հրաւիրող ջուրին կարկաչն ու խորհրդաւոր բարտիներուն սօսափիւնը հոս էին... մարդիկ զովանալ եւ երազներու տրամադրութիւններով այս տեղ գալ պիտի ցանկային:

Ո՞վ կրցաւ երբէք զուշակել ապագան, եւ ո՞վ պիտի կրնար երբէք ըսել թէ. այս մոզական ծմակը՝ օր մը՝ չ'սպասուած մէկ հովուերգութեան հանդիսատեսը չպիտի՞ ըլլար...:

* *

Տարին չըրացած, Իագրճեան նահապետական տունը՝ առողջ եւ կեանքով լեցուն մանչ զաւակով մը շէնցաւ, որ իր վրայ ամփոփեց Ներսէսին երջանիկ ամուսնութեան համայն ըղծանքները: Աւետաբեր լուրը տուողը եղաւ Մինաս:

Հէ՛ք Լուսիկ. հազիւ իր տասնընթիւն... ծախող
երկունքին մէկ դժբախտ հետեւանքով, ծննդաբերու-
թենէն տասը օր հտըը՝ մահկանացուն կնքեց, անմխի-
թար թողելով. ամուսին, հայր եւ մայր, ամիրան՝
մինչեւ տան ծառաները:

*
* *

Ո՞րն է այն գերագոյն ուժը՝ որ գերազանցօրէն
կը խլէ՛, կ'առնէ կը տանի առանց մեզ հարցնելու...
Կը տանի՛ ինչ որ պատրանք էր... երա՛գ... յո՛յս... եւ
սէ՛ր էր...:

Ինչպէս Բազէ՛ն ծիտին բոյնը՝ ինչպէս բռնաւորը
ստրուկին օճախը... անխիղճ եւ անողորմաբար կ'այ-
րեն ու կը քանդեն, անոնց տեղ արցո՛ւնք եւ սո՛ւգ
կը դնեն, նոյնպէս մահը, որուն առջեւ մեծ ու պըզ-
տիկ, հարուստ եւ աղքատ պէտք է խոնարհին, խօսքը
անօրն է... ցա՛ւն է — :

Ո Ր Բ Ի Կ Ը

Այնքա՛ն յանկարծակի վրայ հասած մահուան այս
զարհուրելի բօթը՝ Ներսէսը անկարագրելի վշտով մը
զգետնեց, որմէ անդին չկայ: Գլուխը ափերուն յեց՝
տակաւին եղածին չհամոզուած եւ խորհելով, թէ մի-
թէ կարելի՞ էր այսքան կարճ ժամանակամիջոցի մը
մէջ կորսնցնել պաշտելի կինն ու թեւերուն վրայ ու-
նենալ անմեղ որբիկ մը՝ որ... շատ ուշ պիտի իմանար
ըրած անգի՛ն կորուստը... մա՛յրը...:

Իր վիշտին մէջ ընկղմած եւ ընկճուած սաստիկ
կ'ընդվզէր վերէն եկած այն անողորմ վճիռին դէմ,
առանց կարենալ երկու զաղափար իրար կցել տրա-
մաբանելու, երբ լսեց տկար ճիչ մը՝ դարձաւ դէպի
կնօջը ձգած դատարկ անկողինը՝ ուրկէ եկած էր այդ
ճի՛չը. երբ ի՛նքը՝ աշխարհ եւ մարդիկ մոռցած կը
կարծէր մինակ ըլլալ:

Անկողնին բով կայնած զարդարուն օրրանէն ե-
կած էր այն տկար ծայնը, սիրելի բացակային լոյս
տուած որբիկն էր — Կ'ապրի՛մ — կ'ըսէր...:

Վեր թռաւ Ներսէս, մօտեցաւ քնքշիկ արարա-
ծին, անո՞ր ձգած կենդանի յիշատակին, որ այսու-
հետեւ իր տան խուռնկն ու օրհնութիւնը սահմանուած
էր ըլլալ:

— Ո՛չ... անիրաւցած էր Տուողին դէմ... կարծածին պէս անգուժ չէր եւ որբիկին մէջ իր աւաղելի՛ մարիկը պիտի վերապրէր, որուն երջանկութեան սիրոյն երթամ ըսաւ Ներսէս, ցվերջ ամէն բան զոհել:

*
**

Կարեւորը երախային իսկոյն ստնտու մը ճարելն էր, այս մասին Ձէֆանօզի իր տնպահ Մելքոնին լուր դրկած էր, որ առանց ուշանալու նոյն իրիկուն իր ուզածը հասցուցած էր: Մանկամարդ, տասնըինը տարեկան առողջ կին մը, միջահասակ, թուխ անկեղծ դէմք մը՝ անկեղծութեան մարմնացումը հարկ է ըսել, բա՛ց սիրտ մը՝ որոնք այդ իրենց անշպար նկարագրով՝ դիմացի չարամիտը անգամ զինաթափ կ'ընեն: Անունը Շագիկ էր, առջի մէկ օրէն իր դիեցուցած երախային հոգեւին կապուած, ան իր աշխարհն էր, անկէ դուրս ոչ մէկ բան զինք կը շահագրգռէր, միա՛կ թերութիւնը՝ ծայրայեղ աւելորդապաշտ ըլլալն էր, իր համոզումներուն գերին եղած, որոնց մասին հնար չէր վիճիլ իրեն հետ: Անոնք շատ հեռուէն իրեն եկած էին, կարգ մը համոզումներու հետ, որ իր մտքին ու կամքին վրայ զօրած էին առանց որ ինք անդրադառնայ:

Այս կարգի ժառանգական հաւատքի մը ազդեցութիւնն էր Շագիկինը՝ որ ամբողջ կեանքին վրայ պիտի ազդէր. ատկէ գատ, ինքնավստահ, ձեռներէջ օրինակելի դայիակ մըն էր:

*
**

Շագիկ զուարճախօս ալ էր, ինչ որ աւելորդ չէր եւ այս սգակիր տան մէջ զուարթ նօթ մը կը դնէր: Միշտ արթուն, կը նմանէր անո՛ր որուն խղճին վրայ սուտին կեղտոտ փոշին չէ նստած երբէք: Իր մաքրաշունչ լեռներուն ու եղեւիններուն մաքուր մթնոլորտը հետը բերած էր. այրիութիւն եւ կարօտութիւն իրեն ընդունիլ տուած էին այս ծանր պաշտօնը: Պարագայ մը որ Ներսէսին ուշադրութիւնը արթնցուց եւ Շագիկին զիւրը ձգած մէկ ամսու Սուսան անունով երախային զոհացուցիչ ամսական մը կապեց, խոստանալով անոր ապագան ապահովել:

Եւ այսպէս, Շագիկ իր Սուսանի մասին բոլորովին հանդարտած՝ համայն զուրգուրանքը Լուսիկին որբիկին վրայ կեդրոնացուց, որ այնուհետեւ իր փառքն ու պարծանքը եղաւ: Անոնց նման՝ որ նուիրումի ընդունակ են, ինքը՝ պարտականութիւնը կատարելուն մէջ գտաւ իր կորսնցուցած երջանկութիւնը:

*
**

Ո՛վ կարող էր շի՛ւ նայիլ Եազըճեանց մանուկին, չար աչքէն տարօրինակ կերպով՝ ինչպէս մահը դիմացը ըլլար, կը վախնար — էնոր մուրատսուզ մօրը աշք տուին, չար աշքով կերան կ'ըսէր:

Վերուսաղէմի օճառով տղուն շապիկն ու շարփուշիկը կը լուար: Վանքին հրաշագործ Աստուածածինին կանթեղին ձէթին թաթղած բամպակը անոր բարձիկին տակ դրած էր եւ, խոշոր սխտոր մը, շարք մը կապոյտ ուլունքներով, օրրանին կամարն ի վար կախած:

Մէկ խօսքով կարելի՛ եւ անկարելի զգուշութիւն-

ներով իր մանուկը չար աչքին դէմ զինած էր, չմոռնալով ժանգոտած պայտը: Արեւելեան երկիրներու մէջ կարեւոր դեր ունեցող պայտը բարի կաթմայրը առանց ո՛ր եւ է խիղճ ընելու, տղուն ննջասնեակին ընկուզեայ գեղեցիկ դրան ճակտին գամեց խոշոր գամերով, եւ... հանգիստ եղաւ չար աչքի մասին այնուհետեւ:

Եազըճեանց պարզուկ կաթմայրը շատ հեռու էր քաղաքի նորատեսակ նրբութիւնները իմանալու եւ... կամ անոնց կարեւորութիւն տալու: Անոնցը իր չըպատրաստուած մտքին վրայ, ո՛չ մի կերպով կը զօրէր, եւ հնար չէր որ իր գիտցած ու տեսածէն բըթամատ մը շեղէր:

* *

Հանելի էր լսել Շազիկին հայկական քաղցր շեշտով երգած օրօրները՝

— «Օր օր, օր օր, կապիմ կախօրան.

Ծառէ ի ծառ շուքերն ի վրան:

Ծառ՝ շքեր՝ վրայ եկէք,

Շուք արէք աղւորիս վրան:»

Հսկում, մաքրութիւն, գորով եւ անարատ կաթ, երախան օր օրի զարգացաւ, հագիւ երեք ամսու եղած վեց ամսու ցոյց կուտար, սգակիր այդ տանը միա՛կ զուարթութիւնն էր, ու Շազիկ, երախային հետըրած դրոջիւններով, երբեմն ակամայ իր տէրը կը խնդացնէր:

* *

Վարդագոյն ծղիւններով ու կաթնաթոյր այտերով, միշտ ծիծղուն Ներսէսին երախան ո՛վ որ տեսնար կը զմայլէր անոր գեղեցկութեան:

Այցելու թէ հետաքրքիր, ոչ մէկը պակսեցաւ ոչ միւսը.

Ասված պաշղէ ու աս տան թէմէլ (°) անէ — կ'ըսէին:

— Տէ՛րը աս տան պաշղէ (10), կ'ըսէր ուրիշ մը:

— Փարչը գլգլա՛յ, աղպուրը զգզա՛յ, օճախը պլպլա՛յ, օրոցքը ճլվլա՛յ, Ստեղծողը տիրոջը պաշղէ՛, կ'ըսէին ուրիշներ:

Ամէն այցելու պաշղի՛ներու ծրար մը մանկիկին մաղթելով կը մեկնէր տունէն. Օր մը՝ Շազիկ, համբոյրներու տարափ մը անոր սեւ զանգուրներուն վըրայ դրած պահուն, — Պաշղիիս հոգուն մեռնիմ — առանց անդրադառնալու ըսածին, այդ օրէն սիրոյ եւ խանդաղատանքի ածականի մը կարգը անզգալաբար անցաւ — Պաշղին — եւ տղուն բուն աւազանի անունը շուրջիւններուն մոռցնել տուաւ: Ներսէսէն գատ սկսան ամէնը Պաշղի՛ կոչել եւ այդպէս մնաց:

ՊԱՇՏԻ, ՄԻՆԱՍ ԵՒ ՍՈՒՍԱՆ

Խաչատուր ամիրային մահը՝ շատ մօտէն Լուսիկին սուգին յազորդեց եւ Եազրճեան տունը ասով սաստիկ զգածուեցաւ:

Ներսէս կրկնակ սուգ եւ վիշտերով համակուած էր, սակայն ընթացիկ կեանք եւ գործ, ո՛չ վիշտ կ'իմանան ոչ սուգ: Հասած էր այն եղանակին յորում գործերը խռնեցրամ դիզուած էին եւ ինքը՝ Իրաքի եւ Պաղտատի վաճառականներու հետ կարելոր դաշնագրեր ստորագրած կարող պաշտօնեայի մը պէտք ունէր: Իր Մկրտիչ վարժապետին դիմեց այս մասին, որ առանց այլեւայլի նախակրթարանին հայերէնի եւ թուաբանութեան ուսուցիչ Պետրոս Սարգիսեանը իրեն յանձնարարեց: Քսան երեք տարեկան զարգացած երիտասարդ մը՝ լուրջ եւ հաճելի արտաքինով մէկը աւելցնենք, արժանաւոր կեցուածքով, որուն ներկայութիւնը՝ գործատեղիին ստորադասեալներուն վրայ լաւ ազդեցութիւն պիտի ընէր:

Պարոն Սարգիսեան բնիկ Տրապիզոնցի, իրեն նըման զարգացած ընտանիքի մը զաւակն էր, եւ հասարակութեան մէջ յարգուած, Ներսէսին հետ իրրեւ:

գործատեղիին մէջ վերատեսուչ եւ հաշուակալ պայմանաւորուած, նոյն օր իր կարելոր պաշտօնին գըլուխը անցաւ:

Տակաւին ամուրի էր. իր ընտանիքը երեք հոգիէ բաղկացեալ էր. ինք, իր այրի Աննա քոյրը եւ մեռած քրոջ Մարիամ անունով մէկ տարեկան որբուհին, որ երկուքէն ալ հաւասարապէս զգուուած եւ ջերմապէս սիրուած էր:

Պարոն Սարգիսեան, Ներսէսին փնտուած անձն էր, սակաւախօս, եւ ճշդապահ, միշտ խնամքով մը հագուած՝ ոչինչ պատահականին ձգելով: Կարգապահութեան կենդանի օրինակ, նոյնը կը պահանջէր գործատեղիին մէջ:

* * *

Մինչ այս եւ այն՝ Պաշտի կը մեծնար ու երթալով իր տարաբախտ մօրը կը նմանէր: Նոյն քաղցր ժպիտը՝ անոր մութ կապուտակ ձուածեւ աչքերը՝ որոնք կարծես ելեկտրական քաշողութիւն մը ունէին. տեսնողը կ'առնէրնէին: Մանկութենէն անոր մէջ իր նախապապերուն զգայուն հոգին կը շեշտուէր: Հօրմէն առած էր անոր հաւասարակշռեալ նկարագիրը՝ դիտող մը, քիչ խօսող անոր նման:

Անձրեւ ըլլար, ցուրտ կամ ծիւն, Եազիկ իր մանչուկին ձեռքէն թռնած ժամ կը տանէր, — բարեպաշտութեան, եւ չար ու բարիին օրինակը վերէն կուգայ — կ'ըսէր: Հպարտ էր իր դիեցուցած մանուկով, որուն վրայ մայրական ամէն հոգ եւ խնամք տարած, ալ ժամանակը եկած եւ անցած էր, պէտք էր բաժնուէր ու իր աղջկան Սուսանին երթար... բա՛յց

ինչպէս... բաժանում մը որ բարի կաթմօր սիրտը կը յօշոտէր քանի ատոր մտածէր: Ներսէս ա՛յս տեսնելով Սուսանը գիւղէն բերել տուաւ:

Պարտէզին ծայրը՝ գոթական տանիքով մութ կարմիրով ներկուած գողտրիկ երկյարկի բնակարան մը կար, որ իր լայն եւ հակեալ քիւով շուք կու տար այդ շինական բնակութեան վրայ, վաղուց լքեալ վիճակի մէջ մնացած էր, երբ այս առթիւ Ներսէս անոր մտածեց եւ նորոգել տուաւ եւ Շագիկին յատկացուց:

Պաշղի եւ Սուսան ինչպէս հարազատ քոյր եւ եղբայր ըլլային՝ Շագիկին գրգուր սէրով շրջապատուած այն տեղ կը մեծնային: Մէկին ցաւը միւսինն ալ էր, եւ ուրախութիւնը հաւասար մէջերնին բաժնուած:

Երբ այս երկուքը ծաղկոց երթալու (հասակը մըտան, Կարօ, ամէն առաւօտ զիրենք առջեւը ձգած Մանան վարպետին կը տանէր: Անոնց համերաշխութիւնը տեսնողին հանելիէն աւելի բա՛ն մը կ'ըսէր, տանը սուգերն ալ կարծես կը մեղմացնէր:

* *

Պաշղի հագիւ իր հինգը թեւակոխած դասը ցոյց կու տար: Տեսնողը կը հմայուէր այս տղուն, որուն այնքան խե՛ռ հայած էր ճակատագիրը, երթալով համարձակ եւ անխառն բնութիւն մը իր մեջ կը շեշտուէր:

Աւագ շաբաթ օր մը՝ Շագիկ վախճանեալ ամիրային դարանը բացաւ, անոր մանկութեան տիրացուի շապիկը դուրս հանեց, որ այն տեղ տարիներու բեռին տակ ծալուած պառկած էր — Ի՛ր մօնչը՝ ինչպէս կ'ըսէր, ցոյց տալու մարմաջէն բռնուած, այդ արծաթ

ոսկեթելով ասեղնագործուած շապիկը փոքրիկ Պաշղիին հագցուց, ութսուն տարի առաջ շինուած այդ շապիկը որ կարծես երէկ կարուած էր:

Վերի մասը կարմիր ազնիւ սնդուսէ, ոսկեթել ճոխ ծոպերով, մէջտեղը ոսկի խաչով մը զարդարուն, վարի մասը սպիտակ մետաքսէ, կարմիրով վերջաւորած:

Այսպէս զգեցած Պաշղի՛ քերովբէից դասէն իջած հրեշտակիկ մը կը նմանէր:

Շագիկին ուրախութիւնը նկարագրել՝ պիտի ըլլար անհնարինը փորձել:

Ս. Յարութեան Խթման իրիկունը՝ երբ եկեղեցին ներսով դուրսով ձեփ ու ձեփ լեցուն ամէնը մեծ ու պզտիկ ոտքի՛ էին:

Կոջնակը կը հնչէր, ծնծղայ եւ քոցներ կը ձայնէին, կնդրուկ եւ խունկի անուշաքոյր ամպի մը մէջէ՛ն յանկարծ արծաթահնչուն մանկական խաղաղ, ջինջ մաքուր ձայն մը «Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց» արծակեց:

Սրտե՛ր ամէն վեր բարձրացան... Զատիկ է, ցնծալից օ՛ր է...

Այդ օրէն եւ քանի Պաշղի մեծցաւ, դասին մէջ մենեքաներն իրենն էին. իր վերելակ ծայները՝ մինչեւ կաթողիկէն եւ աւելի վե՛ր տաճարին զմբէթը կը տարածուէին:

* *

Եթէ Լուսիկին որբիկը՝ իր մայրը կորսնցնելու դժբախտութիւնը ունեցաւ, ուրիշ կողմանէ բարեբարոյ կնոջ մը խնամքին յանձնուած, սրտի կրթութիւ-

նով մեծցաւ, զոր այդ՝ գեղջկաբարոյ պարզուկ կինը՝ այն իր առողջ քնազդով եւ սկզբունքներով անոր հոգւոյն մէջ կիրարկեց, եւ այդ եղաւ իր մեծ արժանիքը:

*
**

Երբ Շազիկ Պաշղիով աւելի՛ զբաղած էր, Սուսան Մինասին կը մօտենար, իր մանկական զգացումով վստահ, թէ անոր քով հոգածու սիրտ մը պիտի գտնար անխարդախ: Ինչպէս ծարաւ արմատը ծառին՝ կ'երթայ ջուրին. ի հարկին իր ճամբուն վրայ ամէն խոչնդոտ կը հրէ՛ քար եւ պատ կը ծակէ՛ կ'անցնի՛, կ'երթայ՝ նպատակի՛ն, որ է՛ իր կեանքին ամէնէն կենսական տարրը — ջո՛ւր — : Որք Սուսան նոյնպէս բարութեան ծարաւով՝ կ'երթար հո՛ն, ուր ապահով էր գտնալ սէր ու գորով:

Ո՛վ կարող էր Սուսանին մագբորուն մէկ թելին դպչիլ, ա՛յդ ոչ իսկ փետուրով մը: Ա՛ն Պաշղիէն ետքը՝ Մինասին սենեակին գերադաս անդամուհին էր, իր խանդադատանքին մէջ նոյնպէս Պաշղիէն անմիջապէս ետք կուգար, եւ տանը մէջ այս պզտիկը ամէնէն՝ սիրուած էր: Մինասին շուրջը դարձադարձիկ կու գար, իր գլխուն խաղ կը հնարէր, մէն մի լսած երգէն. ետք առաջ պատառիկ մ'իրար կցելով եղանակ մը կը հնարէր. ու պարտէզին մէջ հովերուն հետ կը մրմնջէր, ի մեծ հաճոյս Մինասին:

Սա՛ . . . ծերութեան ու մանկութեան մէկ զրաւիչ պատկերն էր որ. . . քիչ մ'աւելի կեանքին վրայ քաջութեամբ հայիլ կուտայ, որոնք մէկգմէկով ամբողջութեան պատկեր մը կը ներկայացնէին. եւ

նոյն ատեն դիտողին խորհիլ կուտային թէ. — մարդիկ քիչ բանի պէտք ունին երջանիկ ըլլալու համար:

*
**

Մինաս շատ ճամբորդած, ապրած եւ շատ բան տեսած մէկն էր, որ առջի մէկ տեսնողին վրայ, վըստահութեան եւ անկեղծութեան տպաւորութիւնը կ'ընէր: Արհեստով խոհարար, բնիկ Ակնցի, իր քանի մը անգղերէն գործածական բառերու պաշարով, ասկէ հարիւր տարի առաջ, քսան տարեկան հասակին Անգղիացի երկրախոյզի մը ծառայութեան մտած իբրեւ թարգման, Ակնէն Ասիա անցած է Թիպէթի ճամբով, նախ Փոքր Ասիան [ճեղքելով, Հիմալայայի լեռնաշղթաները ջրջան ըրած է, գրեթէ տաս տարիներու բացակայութիւնով մը:

Իր անցած եւ ապրած երկիրներն ու բարքերը ուսումնասիրելով, որոնք դիտելու եւ իր խորհելու տրամադրութիւնը ընդլայնած էին, կեանքը՝ աւելի պայծառ լոյսի մը մէջ կը տեսնար եւ մարդիկ:

Ճամբորդութեան վերջին տարիները՝ իր եւ երկրախոյզ ընկերոջ մէջ աւելի մտերմացած յարաբերութիւն մը գոյացած էր, սակայն Մինաս տկարացած ըլլալով որոշեց երկիր դառնալ: Համատանի ճամբան իրեն աւելի կարճ կարծելով, երբ Պարսկաստանէն պէտք էր անցնէր՝ հազիւ Խոյի մօտեցած՝ իր տասը տարուան ըրած խնայողութիւնը յելուզակներուն գողցուցած էր: Որով, Մինաս գիտութեամբ ճոխ, բայց քսակով աղքատ կը վերադառնար հազիւ ինքզինք Տրապիզոն բերելով, ո՛ւր անմիջապէս իբր մատակարար՝ Խաչատուր ամիրայի ծառայութեան մտած

էր, եւ ճաշերուն պատրաստութեան նոյն ատեն կը հսկէր:

Բարձրահասակ, անձնեայ, լայն յօնքերով, սեւ ու խո՛ր երկու յատակատես աչքերով մէկն էր Մինաս, որ կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ, ամիրային աջ բազուկը դարձաւ, եւ այն աստիճան, որ երբեմն կառավարական խորհուրդին երթալէ առաջ, որուն պատուոյ անդամն էր ամիրան, նախ Մինասին խուցը կը մտնէր, օրուան կարեւոր հարցի մասին հետը խորհրդակցելու պէտքը զգալով:

Վստանութիւն թէ արժեւորում երկուքն ալ հարկ է ըսել, որմէ սակայն Մինաս չփայփայեցաւ, ոչ ալ իր կայուն նկարագիրը տեղի՛ տուաւ, ոչ ալ ատոր մէջ ոմանց նման ինքնագովելու պատճառ մը տեսաւ:

* * *

Իր երջանկութիւնը կատարեալ էր, երբ տան երեք որբերը, Կարօ, Պաշղի եւ Սուսան իր խուցը կը հաւաքուէին: Իր ծերութեան գաւազանն էին անոնք, իր անբաժանելի ծխամորճին հետ, որոնցմով համեստ խուցին մէջ միայնացած, ներկային խորհուրդներուն սարսափով առլի՛ ըրած ճամբորդութեան յուշերը կ'երագէր, ո՛ր շատ վեհանձնութիւն տեսած էր ունայնատեքեան քով:

* * *

Չէր յոգներ իր պզտիկները գոհացնելէ, ինչպէս զանոնք կ'անուանէր, քանի՛ իրմէ թախանձէին պատ-

մել Հնդկաստան ըրած ճամբորդութեան դրուագները՝ մանաւանդ Պաշղի՛ միւսներէն աւելի վառած անոնցմով, եւ կրկնել կու տար իրեն:

Ու Մինաս, իր հաճելի պատմելու ոճով՝ մանրապատում կ'երկարէր, տեսած վայրերն ու տահարները՝ մեհեանները իրենց այլազան աստուածներու համար ունեցած պաշտումները կը նկարագրէր. մինչեւ, Կորբա օձին համար իրենց ակնածու վերաբերումը՝ որուն ամէնէն թեթեւ խայթումը մահացու էր թէպէտ, եւ այդ շատ լաւ գիտէին:

* * *

Վաստակաւոր ծերութիւնը Մինասին, մանկունակ քաղցրահամոյր մթնոլորտին պէտք ունէր, կ'ոգեւորէր եւ մնացած օրերուն համար քաջալերութեան ուժ կ'առնէր: Անոնք երկու տկարութիւններ էին, մին միւսով ամբողջացած, տեսնողին հոգեշունչ պատկեր մը կը ներկայացնէին, ծերութեան զովարար հոգին էին: Ինչպէս՝ յոգնած բոյսը՝ ջերմանոցին մէջ, ապրելու ուժ, կենսունակութիւն կը վերստանայ:

Եւ Սուսան իր անբա՛ւ զուարթութիւնը կը սրբոնէր այս ամէնուն վրայ: Իրեն համար թիթեռին թռիչք, մողէսին պոչը շարժելէն պատին ծակը՝ օրինակ, փախչելը որոտնդոստ ծափերով կ'ողջունէր, բարձրածայն ծիծաղները՝ Եազընեանց փառապանծ պարտէզին մէջ արծազանգ կու տային:

Մ Օ Ր Ո Ւ Ն

Հարկ պիտի ըլլայ այս տեղ երկու տարի ետ երթալ, ցոյց տալու համար մէկը՝ որ փոքրիկ Պաշտինն տարած յաղթանակներէն, եւ անոր շուրջը կազմուած համակրական շրջանակէն չէր ախորժեր... այդ մէկը Ներսէսին երկրորդ կինը՝ Փառանծեմն էր, ինչպէս պիտի տեսնենք:

**

Հուսիկին մահէն երկու տարի ետքը՝ Ներսէսին մտերիմները տեսնելով անոր հիւժուիլը եւ վիշտին մէջ խորասուզուիլը՝ խօսք մէկ ըրին այս անի վիճակին վերջ տալու:

Տաներէցը իր հայրական ծայնը միացուց մտերիմներու ծայնին, ամէն ազդեցութիւն ի գործ դրին զայն համոզելու, որպէս զի երկրորդ անգամ իր բախտը փորձէ:

— «Ծառը արմատովն է ծառ, տունը տանտիկինով տուն» կ'ըսէին բարեկամները: Չոր գլուխ երիտասարդ մարդուն համար կեանքը՝ միշտ դառն է,

առանձնութիւնը լաւ խորհրդատու չէ եղած երբէ՛ք, եւ այս կերպով օ՛ր մը առողջութիւնդ վրայ պիտի տաս:»—

Ներսէս, նախ կտրուկ եւ մէկ խօսքով մերժեց՝ «զաւա՛կս» ըսելով: Կը դողար Պաշտինն վրայ այդ սիրուն արարածին օտար կին մը՝ իբր մայր տալու զաղափարէն սաստիկ զգածուեցաւ:

Սակայն բարեկամները՝ իրենց առաջին փորձը յաջողած չըլլալէն չվհատեցան եւ ծանօթ... Մամբրէրէ տէրտէրին դիմեցին, որ ամէն տօն եւ հանդիսաւոր օրե՛ր չէր մոռնար Ներսէսին այցելելու: Ան միայնկարող էր իր վարպետ լեզուով իրենց բարեկամը համոզել:

**

Ճակատագրին վճիռները՝ առանց բացառութեան ամէնուն խորհուրդ մը պիտի մնան... այսպէս... ոչ մէկը իմացաւ եւ ո՛չ մէկը անդրադարձաւ, թէ ի՛նչպէս լուսնայափոխ Ակոբին կինը՝ Թագուն, այս անգամ յաջողած էր իր քսանը չորս տարեկան Փեթոն անունով աղջիկը Եազընեանց տունը՝ այրի Ներսէսին կնութեան տալու...:

Պսակի արարողութիւնը ամենայն պարզութեամբ ամիրային տունը՝ լռիկ կատարուեցաւ, խաչ կնքահօր եւ երկու վկաներու ներկայութեան, որոնց մէկը՝ Եազընեանց առեւտրական տան առաջին գործակատար պարոն Սարգիսեանն էր, որուն պաշտօնական, ծանրախոհ կեցուածքը այն տեղ, կարծես բան մը կ'ըսէր:

Ծառաները ապշած՝ Մինասին խուցը հաւաքուած էին, լո՛ւռ եւ սաստիկ ազդուած հեռուէն պըսակի աղօթքին կը հետեւէին, որ իր ամէնէ՛ն արագ ձեւին մէջ կը կատարուէր:

Մինաս հակառակ իր սովորութեան թեթեւ մը արբեցած էր. արդեօք ինչո՞ւ... շարունակ կը ծխէր, հետը չէր խօսուէր: Շագիկ երկու պզտիկներով իր տնակը քաշուած դուռը պինդ գոցած էր, դիտողը պիտի ըսէր. ո՞րն է այն սա՛ռ հովը, որ այսօր Եազրճեանց տան վրայ փչեր է...:

* *

Հետեւեալ օր, լո՛ւրը ... այս զարմանալի մեծ լուրը՝ կայծակի նման տունէ տուն եւ բերնէ բերան կնկտիք տարածեցին, կրկին կրկին համամեցին, իրար հաղորդեցին:

—Տե՛ս մէմը կեղացուն էղջիկը վո՛ւր ելաւ թառեցաւ. կ'ըսէ որ քթան գործող ջուլհակ Ուսկուն, որ Փեթոնին գիւղի տրկիցն էր եւ նոյն հասակէն:

—Մէկը չմեռած մէկալը չ'ողջնար, կ'ըսէր ուրիշ մը՝ իւրաքանչիւրը իր դատանիշը այս զգայացունց լուրին ճակատը փակցնելով, մինչեւ այն օր, որ Փեթոնին ամուսնութեան ուրիշ լուր մը յաջորդեց:

Փ Ե Թ Ո Ն

Ներսէսին երկրորդ կինը՝ ամուսնութենէն տարի մը ետքը մանչ զաւակ մը ունեցաւ, որուն անունը Յակոբ դրաւ, ի յիշատակ վախճանեալ իր հօրը Ակոբին զոր քիչ առաջ կորսնցուցած էր:

Համեստագոյն տնէ ելած՝ իբրեւ համեստ եւ պարզասէր աղջիկ մը Մամբրէ տէրութէն Պաշլիի սրգակիր հօրը յանձարարած Փեթոնը, հազիւ ճոխութիւն տեսաւ, ինչպէս նորատես մը մէկ օրէն միւսը ցուցամոլի հովեր առաւ. փա՛ռք եւ հարստութիւն զայն կատարեալ շլամիտ մ'ըրին:

Քանի ճամբան իր հին ծանօթներուն հանդիպէր, կամ բաղնիք եւ խաչքակ, գլուխը անդին կը դարձնէր, չտեսնալ կը ձեւացնէր:

Աւելի՛ն կայ. Եազրճեանց անուանի աղքատասէր դուռը գոցել տուաւ, որուն շտեմարանին մուտքին, ամէն օր հինգ եւ վեց աղքատի ճաշ կը տրուէր անվրէպ: — Յնցոտուն լաթեր հագած մարդիկ ներս մ'առնէք—պատուիրելով:

* *

Որդեծնութիւն, կեանք եւ փառք թագուին գիւղացի աղջկը ֆիզիքապէս կարի՝ փոխեցին Բարձրահասակ, ոսկրոտ եւ թանձրամիս, կարմիր լայն թուշերով, հաստ շրթունքներով եւ սպիտակ ատամներու շարքով մեծ բերան մը ծաղրածու՝ որ իր կըրթութեան չափանիշը ցոյց կուտար։ Որուն կարելի էր աւելցնել. քովիները նեղելու աստիճան աղմկարար կին մը՝ որ շնորհալի Լուսիկին տեղը բռնել եկած էր։ Փառասիրական տենդալիւր ըղձանքներով այս մեծ տունը եկած ամէն ազնիւ զգացում սրտին մէջ խեղդած էր, եթէ ... երբէ՛ք ունեցած էր այդ սրտի ազնուութիւնը։

Մայրական զգացումն ալ նոյն քամոցէն անցուցած էր։ Ծնողական պարտականութիւն ըսուածը օտարոտի բան էր իրեն համար, ատոր այբուբէնը կատարելապէս անձանօթ էր իրեն։ Ու եթէ երբէք իր Յակոբով զբաղէր, զայն շփացնելու համար էր ինչ որ Մինասին ըսել կուտար — վախնամ ճամբէ՛ ելած Յակոբ մը դուրս գայ, երանի՛ երբէք անով չբաղի այդ կինը՝ որուն մէջ աշխարհիկ թեթեւ, ապաստանի մը յատկանշանները կը տեսնամ, սո՛սկ անձնական վայելքներէ տարուած, ախո՛ս... Ներսէս խաբուեցաւ. — կ'ըսէր փորձ ծերը Եազրեանց։

*
*

Մինչ այս մինչ այն, Փեթոն ամէն ընդունելութիւններուն եւ հանդէսներուն գլուխը անցած էր, եթէ ոչ իր խելքով, իր պըրանքով, իր ճոխութեան եւ արդուզարդին մրցանակով, որու մասին բան չէր խընայեր, զգացած ըլլալով թէ, այդ իր ընտրած ընկե-

րութեան մէջ, այրերը՝ իրեն նման տիկիներէն կ'ախորժին։ Հետեւաբար՝ վայելքի կատաղի ծարաւով մը՝ յախուռն անոր մէջ նետուած էր, շուրջը այդ ճաշակէն համակրողներ բոլորելով։

Վայրապար ու փնախօս ընկերութիւն մը՝ որմէ ինք եւ իր նմանները միայն համ կ'առնէին։ Տանը հին բարեկամները կարգաւ քաշուեցան։ Փեթոն շատ շուտ կորսնցուց անոնց համարմունքը՝ առանց մտածելու թէ, օրէնք մը կայ սովորոյթներու, զոր պէտք է յարգել, եւ օրէնք մը յարաբերութիւններու որ զրի չառնուիր, ան ապրուած ու շնչած օդին մէջն է, որուն հիները կենցաղագիտութիւն ըսին, զոր եթէ արհամարհես արհամարհելի կ'ըլլաս։

Եազրեան խաթունին հաւնած ընկերութեան մէջ արդիամուլ երիտասարդութիւն մը կար, որուն համար իր դուռն ու սեղանը միշտ բաց էր, որոնք չուշացան իմանալու թէ Խաթունը՝ շողմէ սաստիկ զգուանք կ'զգայ։

Ասոնց կարգին մէջ եղան զայն քաջաւերողներ, որոնք օր մը աւելի համարձակութիւն առնելով իրեն դիտել տուին թէ — Փեթոն անուանակոչումը ոչ մէկ կերպով իրեն վայլած էր, դարերէ մնացած կոշտ եւ տգեղ անուն մը՝ որ ոչ իրեն, ոչ ալ իր աստիճանին յարմարած էր եւ անպատճառ պէտք էր փոխել։

Նայիս մէջերնուն իմաստակ տիրացու մը — զըտայ՝ ըսաւ, ինչպէս նոր բոլորակ մը գտած ըլլար։ Եո՛ւտ ըսէ պոռացին ամէնը մէկ բերան, — Փառանձեմ դնենք խաթունին անունը, որուն ամէնը հաւնեցան։ Եւ այդ օրէն Փեթոնին (Փեթրոնեայ) աւագանի անունը խոնարհաբար տեղի տուաւ այս պատմական անունին։ Տան մէջ միայն Ներսէսին ու Մինասին համար Փեթոն մնաց՝ որ ամէն խելուն կը կատղէր բարկութենէն։ Ներսէս չուշացաւ անդրադառնալու թէ

կրկին փորձելը յիմարութիւն է եւ հիմա. լսելը խոհեմութիւն էր: Շահամով Մամբրէ քահանայէն խաբուած՝ անդառնալի սխալ մը գործած էր: Այլեւս տանը մէջ ծայն չունէր:

Քուցէ եւ չափազանցէր... բայց իր տան ապագան մութ կը տեսնէր, մանաւանդ Պաշտիին մասին մտահոգ էր: Քանի Մինասին հետ միմակ մնային, երկուքին աչքերը՝ կսկծագին իրար կը հանդիպէին. անոնք խօսելու պէտք չունէին, մէկուն միտքինը միւսինն ալ էր, — ճար չկայ, համակերպելու է — կ'ըսէին անոնց աչքերը:

*
* *

Ամուսնոյն համար Փառանծեմ ոչ սէր ունեցաւ ոչ ալ յարգանք, անոր համակերպութիւնն ու վերապահ կեցուածքը տարբեր իմաստով մը մեկնեց, ինչպէս անզգայ թմբած մէկը նկատեց... ի'նք տարբեր ընտանիքի ծնունդ մը ըլլալուն. կուռարար եւ բանասարկու, մէկ խօսքով Ներսէս եւ իր երկրորդ կինը՝ երկու դէմ յանդիման դէմքեր էին, առաջին մէկ օրէն իրենցը անհասկացողութեան շարք մը եղաւ, որուն հետեւանքը կարելի չէր գուշակել:

Ամենայն դէպս, եթէ Փառանծեմ վարուելու ճարպիկութիւն չունէր, ուրիշ կողմանէ գիտէր շատ լաւ հրամայել եւ ամէնը իր կամքին հպատակեցնել, տարօրինակ ինքնակամ մը կտրած, սկսաւ տան մէջ ամէնուն վրայ իշխել:

Մինչ Ներսէս բոլորովին տարբեր նկարագիր մըն էր, եւ տարբեր բարքերով կրթուած, կը շարունակէր նոյն բարեկիրթ վերաբերումով ամէնուն հետ ըլլալ, որուն սաստիկ կը նախանձէր կինը եւ կը հակառակէր:

Տեսաւ Լուսիկին ձգած որբիկին շուրջը կազմուած սիրոյ եւ գուրգուրանքի երրորդութիւնը՝ որ

Մինասով կ'սկսէր եւ Շազիկով ու Կարոյով կը վերջանար: որ... ոչ լսել կ'ուզէր ո'չ իմանալ:

Համակամ միութիւն մը՝ հոգածու, տեսակ մը բարոյական անյաղթ չինական բերդ մը՝ մէջը անմեղ մանուկ մը՝ որուն ոգի ի բռին երեքն ալ պաշտպան կանգնած էին, ընդդէմ իր յարձակումներուն որ յաճախ կը պատահէին եւ երթալով համեմատութիւն առնել սկսած էին:

Անիրաւ տեղը տղան պատժելով, միտքը դրած էր թէ իր երազած վայելքներուն միակ խոչընդոտն էր այդ որբը: Ուրիշ կողմանէ, տեսաւ շայն տեղ երկու հոգի, որ անդու իր շուրջը կը դեզերէին. Տէր Մամբրէն եւ քաղաքին մէջ էրկան Չաքեթա կոչուած պառաւ աղջիկ մը: Տէրտէրը վաղուց իրեն ծանօթ էր եւ հօրը բարեկամներէն էր, որ մօրմէն, Քազուէն կաշառուած ի'նք Ներսէսը համոզած էր իրեն հետ ամուսնանալու: Ինչպէս բորենին իր որսը հեռուէն կը զգայ, նոյնպէս Փառանծեմ զգաց թէ իպահանջել հարկին երկու ճարպիկ խաղընկեր ունէր յանձին այս երկուքին, առաջինը իր կեղակարծ դէմքով, երկրորդը իր կրակէ լեզուով, որոնք Մինասէն ու Շազիկէն չէին սիրուած:

Պ Ա Շ Ղ Ի Ե Ի Յ Ա Կ Ո Ր

Թէեւ Շաղրճեան երկու եղբայրները՝ նոյն տունը եւ նոյն բարեկեցիկ պայմաններով կը մեծնային, բայց յայտնի էր թէ անոնք տարբեր ծնունդներ էին. ա՛յդ իրենց մանկական խաղերուն մէջ իսկ կը շնչտուէր, ինչպէս կազմուածքով եւ ճաշակով:

Բնութիւնը անհաւասար ծնած էր զանոնք. Պաշ-դի՛ բարեկազմ, համայն վայելչութիւն էր, որուն վըրայ օտարն ալ կը հիանար: Փոքր հասակէն կարգապահութիւն եւ մաքրութիւն կը սիրէր դնել ամէն բանի մէջ, բարեկամներուն պատիկ աշխարհը, կիրթ տըղոցմէ կազմած, առանց հարուստն ու աղքատը ջրկելու, որոնց հետ յետին ծայր քաղաքավար եւ սիրաւիւր կը վարուէր:

Նենգ եւ չարամտութիւն անոր սրտին չէին դպած. եթէ երբէք մէկուն դէմ ընդվզէր, այդ անպատճառ իր արժանապատուութեան դէմ մեղանչած պէտք էր ըլլար, որ իրեն ամէնէն զգայուն կողմն էր. Կը պահանջէր որ Յակոբ ալ նոյնպէս վարուէր: Փողոց ելլելէ առաջ ձեռք, երես լուար, փողոցի տողց հետ չխաղար եւ անոնց գռեհիկ բարբառը չգործածէր:

Բայց Յակոբ, կարծես մասնաւոր հակում մը ունէր եւ անոնց ընկերութենէն միայն կ'ախորժէր:

Ան իր մանկութիւնէն հարուստի գաւակ ըլլալուն, իր դիրքին ընծայած հզօր ձգողութեամբը առ լի իր համեստ ընկերներուն վրայ իշխելու առաւելութիւնը ստանձնած էր, զգացում մը զոր մայրը՝ փոխանակ ուղղելու աւելի կը քաջալերէր:

Մարմնով մօրը նման մտերու կոյտ մըն էր Յակոբ, սաստիկ թխամորթ, մեծ հօրը Ակոբին նման, որ կէս խափշիկի կը նմանէր. խոշոր ականջներ, սեւ ու մանր ճպւռտ աչքերով, քառակուսի գլխուն վերով նեղ ճակատ մը՝ որ իրեն ապուշի կերպարանք մը կու տար: Միով բանիւ, բնութիւնը անարդար եղած էր այս տղուն, զայն վայելչութենէ զրկելով: Որ ի լրումն իր դժբախտ արտաքինին, անողորմ խլուրդ մը երկար ատեն տառապեցնելէ վերջը՝ կորսուած էր, բայց իր տեղ սպիներու մանեակ մը դնելով, որ տեսնողին արգահատանքը կը շարժէր: Յակոբ, բնութիւնով ոչ չար էր ոչ ալ բարի կ'ըսուէր, դիտողը — աննկարագիր է — պիտի ըսէր:

Մինաս կը ցաւէր վրան, եւ կը ջանար կեանքի մասին ատողջ հայեացքներ դրոշմել անոր մտքին մէջ, որոնց անսաստ եւ անտարբեր կը Ֆնար Յակոբ, կարծես կրթութեան անհաշտ ոտխ մըն էր: մէկ խօսքով երկու եղբօր մէջ աշխարհ մը կար:

Ուսման մէջ նոյն անընդունակն էր, զրեթէ ոչնչութիւն մը կը ներկայացնէր Յակոբ: Երեկոնները՝ Պաշդի՛ իր դասերը պատրաստելէ առաջ իրմով կը զբաղէր, սակա՛յն ցաւ էր իրեն տեսնել թէ եղբայրը չէր փոխարիններ իր գուրգուրանքը՝ եւ չէր աշխատեր. առանց չար ըսելու, յայտնի է որ մօրմէն ազդուած, ցո՛ւրտ կը վերաբերէր իրեն հետ: Մինաս, որ տան մէջ մեծ թէ պատիկ ամէնուն վրայ աջալուրջ եւ սըր-

տով կը հսկէր, այս տարականոն ընթացքէն չէր ախորժեք, որ երթալով երկու եղբօր մէջ անջրպետը կը լայնցնէր:

Ու երբ Յակոբ, աւելի առաջ երթալով, եղբայրը անպատկառ լեզուով սկսէր խայթել, Շագիկ, այն հաւիս նման՝ որուն հուտիկներուն չարացած էին, վա՛յ թէ իրեն մօտենաս աչքդ կը փորէ կը հանէ... կու գար Փառանծեմին պատուհանին տակ եւ բարձր ձայնով որ լսէ՛ — պզտիկ օձն ալ օձ է, մեծին լման կու խածէ, կ'ըսէր, թթու շեշտով մը:

* *

Ներսէսն է որ այս աններդաշնակ վիճակը տեսնելով սկսած էր մտահոգ ըլլալ, անծայր ժայթքումներ էին արձակուած մօրուին եւ Յակոբին կողմէն Պաշտիկն ուղղուած:

— Ի՛նչ մեծ սիրտիանք պիտի ըլլար սրտիս կ'ըսէր Մինասին, եթէ Յակոբ սիրով ըլլար եղբօրը հետ, ինչպէս արժանի է այդ սիրոյն... Սէր եւ համերաշխութիւն մանկութեան կարեւոր են, ինչպէս անոնց ծածած կաթը իրենց մայրիկէն եւ ինչպէս ջերմութիւնը արեւին — Իր գործատեղիով այնքան զբաղած էր, որ չէր կըրնար իր զաւակներով զբաղիլ, այնպէս, ինչպէս կը փափաքէր:

Յետոյ... յետոյ ո՛վ էր տան մէջ անկարգութիւն ընողը՝ իր կինը՝ ոչ ուրիշը. ալ որո՞ւ գանգատէր: Կացութիւն մը որ պզտիկներէն մեծերը կրնար հասնիլ. մինչ ինքը կենդանի խաղաղութեան առաքեալ մըն էր՝ խաղաղութեան պաշտումը ունէր, եւ այդ սկզբունքով կ'ուզէր մեծցնել իր զաւակները...:

Այս խռովութեան բուն պատճառը Փառանծեմին նախանձն էր հարկ է ըսել. ամուսնէն կը գանգատէր, թէ Պաշտիկն կը սիրէ, Յակոբը ո՛չ, ինչ որ բացարձակ սխալ էր, եւ իր ըրածը տգեղ զրպարտութիւն մը:

— Այդ մանչուն ի՛նչը կը սիրես, մօրը գլուխը կերաւ, կ'ըսէր անարգ ոճով մը՝ արդար տղեկը իր մօր մահուան պատասխանատու կը բռնէր, փոխադարձ աւելի կը շփացնէր Յակոբը՝ եւ անոր մէջ ապագայ որկրամոլ եւ ախտաւոր մարդը կը պատրաստէր:

* *

Պաշտի՛... տան մոխրիկն էր. խո՛րթ զաւակը եւ միշտ խորթ պիտի մնար: Բնութիւնը անոր մօրուին սրտին մէջ կարեկցութիւն ըսուած առաքինութիւնը չէր դրած. խորթը դրան ետեւ ստուերին մէջ մնալու դատապարտուած էր, եւ նախապատուութիւնը խաթունին մանչուն տրուած՝ ամէն տեղ եւ ամէն բանի մէջ:

Ասոր կոտրած թափածը կարեւորութիւն չունէր, վա՛յ թէ նոյն փորձանքը խորթին պատահէր, իսկոյն վի՛րը մութ ու նեղ սենեակին մէջ պատժուած էր մընալ, երբ հայրը գործատեղին էր: Մօրուէն հալածուած այդ տղան, նուաստութիւն մը իրեն կը համարէր փոխան իրեն եղած անարդարութեան, երթալ հօրը գանգատելու: Մանաւա՛նդ չափը կ'անցնէր երբ օտարին առջեւ Պաշտիկն կը նախատէր եւ անոր արժանապատուութիւնը կ'ոտնահարէր, որմէ սիրտ ըրած, տղան սկսաւ հաշերը մերժել եւ նիհարնալ:

*
**

Անառօտ մը Յակոբ, դարձեալ փոխանակ վար-
ժարան երթալու փողոցը խաղացած պահուն՝ կ'իյնայ
փոսի մը մէջ, վրայ գլուխ ցեխով լղրճուած՝ լալով
տուն կը վազէ :

— Ծօ՛, խելք որ պաժնեցին վո՛ւր էիր, տուանն
էտե՛նն էիր, կ'ըսէ Շազիկ, մինչ Սուսան կը փութայ
դոյլով ջուր բերել եւ չոր հալաւ : Մինաս, ծխամորճը
չըթունքին աչքերը խոշոր բացած, տարօրինակ ծայ-
ներ խելով սննեակէն դուրս կու գայ. — այս ի՞նչ է
բացազանչելով... տեսարա՞ն :

— Ինչ տիլի, Ասվա՛ճ վկայ, խաչոր էս տղան խելքէ
փախուկ է ըսաւ Շազիկ, փութալով Յակոբը մաքրե-
լու :

— Աղջի՛կ, քեզ ի՞նչ որ Աստուծոյ գործին կու
խառնուիս, ըսաւ Մինաս, արգահատելով Յակոբին,
վրայ : Քու գիտնալու բանդ չէ Աստուծոյ գործը : Եթէ
Յակոբին խելք չտուաւ, դրամ տուաւ, ու դրամը
չատ բան կու պարտկէ. անխելքութիւնն ալ, ըսաւ
եւ իր խուցը դարձաւ :

Մ Ե Ռ Ն Ո Ղ Ը Կ' Ա Պ Ր Է Ր

Տէր Մամբրէէն ինչպէս ամէն կերպով բարի՛ եւ
գթութեան արժանի աղջիկ մը ներկայացուցած Փե-
թոնը իրեն կին առաջ էր ներսէս, նախ խորհելով
զայն երզանիկ ընել, նոյն ատեն յուսալով մխիթա-
րական անուշ հոգի մը դարձեալ բերել սուգերով ծան-
րացած այս տունը՝ որ լաւ տպաւորութիւն էր կըր-
նար ընել մանկութեան վրայ... մտածելով Պաշտիին :

*
**

«Բարիք գործես եւ ապերախտութիւն գտնես :
Արդարութիւն գործես եւ անիրաւութիւն գտնես» ըս-
ուածը սակայն, սկսած էր յիշել Խաչատուր ամիրա-
յին որդին ներսէսը՝ իր չա՛ր բախտէն, որովհետեւ
ատելութիւնը եղաւ իր երկրորդ կնոջ խորհրդատուն,
եւ... այդ զգացումով վարակեալէն աւերորդ էր բա-
րութիւն եւ վեհանձնութիւն սպասել :

Փառանձեմ այն կիներէն էր, որ երբէք չեն սի-
րած որ սիրուին. եւ ... կամ սէ՛րը տախիին հետ կը
շփոթեն ինչ որ չէ՛ :

Ամուսնութեան մէջ սէր անձնուէր, եւ գորով չը փնտռեց. միայն փառք եւ պերճանք ցանկաց ունեւալ, որոնց լիովին տիրացաւ ա՛ն:

Հազիւ Եազընեան տունը ոտք դրած՝ առչի գործը եղաւ Լուսիկէն մնացած յիշատակներուն մէկ մասը՝ առանց ո՛րեւէ ակնածութեան կրակի տալ, միւս մասը խառն ի խուռն առաստաղին մէկ անկիւնը նետեց, գիտնալով թէ, Ներսէս ատոնք իբրեւ սրբութիւն Պաշղիին համար պահած էր: Այս մասունքներէն ոչ իսկ շիւղ մը, որքին խուցին մէջ ձգելու փափկանկատութիւնը ունեցաւ, եւ այս վանտալ գործով ամուսինը խորապէս վշտացուց:

Ըրածը ուրիշ բան չէ՛ր այլ եթէ գացողը իր (Postume) յետածին մրցորդը միշտ նկատած ըլլալու մէկ մոլորամիտ զգացում մը՝ որ միայն փառանծծմին խելապատկէն կրնար անցնիլ:

Ուստի, Լուսիկին իրերուն հետքը մէջտեղէն պէտք էր վերցնել, եւ հինէն ի վեր անոր դէմ պահած նախանձը մի անգամ ընդմիջտ այսպէս յագեցնել: Ապա... իր կարծած անդիմադրելի հրապոյրներուն վրայ վստահ սպասեց: Յարմար առիթին սպասել. ամուսինը բարոյապէս նուաճել ու իր կարծած հմայքներուն գերին ընելով ամէն ուզածը կատարել:

Փառանծեմ շա՛տ սպասեց եւ յուսաց՝ իր ոտքերուն տակ տեանել կո՛յր եւ զինքը պաշտող ամուսին մը, իր կամքին բոլորանուէր հպատակած, փոխանակ անոր դասակարգն ու տոհմային դաստիարակութիւնը՝ քիչ մը խելք ընել բաղդատելու իրենին հետ, եւ խորճելու թէ ... ո՛վ էր իր հայրը.— Յակոբը, եւ ի՞նչ էր անոր արհեստը ... ջանալ որքին շուրջը քիչ մը գգուանք դնելու, մինչ իրենը սկիզբէն սո՛սկ բռնութեան ծայրը

եղաւ, եւ բռնութիւնը՝ ամէնէն գեղեցիկ ծիրքերը կը ցամքեցնէ, կ'սպաննէ:

Նորատես կինը Ներսէսին չխորհեցաւ թէ, ինչ որ ամուսնական ներդաշնակութի՛ւն է, սրբութի՛ւն է, եւ լաւ է ամուսնութեան մէջ այդ զէնքը չգործածել: Օր մը, Մինաս անոր ջղոտ ձեռքերուն մէջ տեսաւ նորակազմ Նարեկ մը՝ զոր կը դարձմծկէր, բանա՛ր գոցէ՛ր եւ կը չարչրկէր: Խորհեցաւ թէ նախանձ երկունքի ծնունդ մ'եղած այս կինը, արդեօք ի՞նչ կը միտէր ընել այս պաշտելի մատենան:

Լուսիկին պատուական հայրը՝ Տէր Մեսրոպ, այդ Նարեկը իր աղջկան նուիրած էր ամուսնացած օրը, հետեւաբար... եւ սիրելի յիշատակ մը՝ Օ... եթէ հընար ըլլար, պատառ պատառ պիտի ընէր, շո՛ւտ տարաւ վերնայարկը՝ գացողին միւս նետուած իրերուն վրայ նետեց, առանց դո՛յզն յարգանքի Հայր սուրբի՛ն եւ մեծահանճար կրօնաւորին համար: Խարդախ լուսնայափոխ Ակորին աղջիկը՝ իր նոր կեանքին, եւ անոր մասին հիւսած երազներուն ըստ իրեն՝ անոնց իրականացումը ամբողջովին չտեսնելուն, այս ծախողանքը նախ որքին, յետոյ անոր մօրը թողուցած յիշատակներուն վերագրեց, որոնք պէտք էր ջնջել եւ հետքերնին մէջտեղէն վերցնել: Այս սխալ տրամախօսութենէն ատելութեան քայլ մը կար եւ ... Պաշղիին մօրուն նենգամիտ վազր մը դարձաւ:

Անոր վաղամեռիկ մօր համար անդրշիրիմեան տեհա՛ս նախանձ մը հիւսեց՝ որ ոչ մէկ կերպով ըմբռնելի էր:

Պարտուած հպարտութիւնն էր այդ կնոջ՝ որ ամէն բանէ վեր եւ ամէնէն բարձր կը խօսէր սրտին մէջ եւ իր կուրծքը կը կրծէր: Տեսնելով թէ Լուսիկ այո՛ր

կայացուցիչն էր ի՛նք, ու այդ տոհմային բարքերուն հիմնաքարը, իրեն համար, բնագաւա՛ռ, տո՛ւնն եւ եկեղեցի՛ հաւասար եւ զուգահետ մտքին կը ներկայանային, մին միւսին զօդուած իրարմէ անբաժան:

Նահապետական այդ տունը ցեղին բարգաւաճման այդ տաճարը որուն լոյսը մարել եկած էր իր զաւակին մայրը՝ Փառանձեմ, որուն սրտի՛ն, գլխութիւնն եւ ազնուութիւնն անձանօթ էին:

Ներսէսին մագերը ամբողջ ճերմկած էին ա՛յս եւ ասոր նման հոգերով թէպէտ դեռ երեսունը հինգ տարեկան էր:

* *

Զմրան խիստ եղանակը առաջացած էր, կարաւանները ստիպուած իրենց երթեւեկը դադրեցուցած էին, հետեւաբար Շազրճեանց առեւտրական տունն ալ, որ ուղղակի առնչութիւն ունէր կարաւանին հետ, դադրեցուց իր գործունէութիւնը:

Քաղաքին մէջ շատերուն համար հանգիստի ամիսներ էին ասոնք, մանաւանդ վաճառականին:

Ներսէսին վրայ է որ այս ամիսները սաստիկ կը ճնշէին: Պարապութիւնը իրեն համար չէր, յետոյ նըկատի պէտք էր առնել իր ընտանեկան անտանելի գոյավիճակը...

Մինաս, ինչպէս միշտ, քաջ խորհուրդ տուող՝ այդ սքանչելի սիրտը՝ թելադրեց Ներսէսին՝ վերսկսելու իր շարասացութեան շնորհեալ դասերը, ինչպէս ամուսնանալէ առաջ. ատով իր տխրութիւնը կրնար ցրուել, նոյն ատեն կարեւոր հոգ մը ստանձնած կ'ըլլար:

—Քաղաքին մէջ ո՛ւր երթանք գտնել քեզ նման քաջ շարասաց մը, այդ ամէնուն տրուած չէ: Շարականը վերասլաց պայծառափայլ մտքի ու գերազնիւ հոգիներու աղօթքն է, ո՛ր եւ է մէկուն ուսուցանելիք գործը չէ: — Երաժշտասէր Ներսէս ոգեւորուեցաւ, այդ նպատակին կառչեցաւ:

—Քաղաքիարդ լաւ է. վաղընէ ջանամ նոր սերունդին մտքին մէջ դրոշմել մեր երկրպագելի Հայրապետներուն շարադրած, քերթողական վեհիմաց աղօթքները ըսաւ նոյն ժամանակ. ինքզինքա... քիչ մը մոռնամ—:

—Որպէսզի առաջուան հոգւոյ հանդարտութիւնը գտնաս, ըսաւ տանը երիցագոյն անձը՝ ցաւատանջ ակնարկ մը նետելով դիմացինին վտտեալ դէմքին վըրայ: Հասկցածիս, աղօթքը երգին հետ անձեռնմխելի ուժեր են, գոնէ այսպէս տեսայ իմ ըրած համբուս վրայ մինչեւ Գանգէսի ափը: Աղօթք եւ Ծ'րգ, ազգ եւ աղանդ չեն ճանչնար, ամէնունն են, որ... միայն քու կնոջդ նման նեղ միտքերը չեն իմանար: Անո՛նք լայն միտքերու ստեղծագործութիւններ են, որոնք դարերը պիտի անցնին, եւ չի պիտի մեռնին, երջանիկին եւ թշուառին համար են...:

Կրօնքի գգացումը ամէնէն սրբագործուած զգացումը տեսայ մարդոց համար, ահա թէ ինչո՞ւ այնքան ծէսեր կան այդ զգացումը արտայայտող:

Գնա՛ մեր մանուկներուն ցոյց տուր Հայ Եկեղեցիին հոգեշունչ գոհարները՝ որոնք մեր իշխան Հայրապետները կուռ հաւատքով մը յօրինած եւ երգած են:

Տեսայ արեւելեան, եւ Հնդկկ ազգերու տաճարներ, ուր ինչպէս քրիստոնէիներ՝ երգելով կ'աղօթէին, —ուրեմն ա՛յս է աղօթելու ձեւը ըսի:

—Պատմութիւնը կը վկայէ պաասախանեց Ներ-

սէս, թէ հեթանոս ժամանակներու աշխարհին մէջ, աղօթքին ու երգին կցորդած էին պա՛րը: Նախ ծընրադրելով աղօթեցին եւ պարեցին, եւ երգելով աղերսեցին:

Ոսրեմն երեքն ալ աղերսելու վստահելի միջնորդներ են, եւ հոգեկան սրտաբուղիս սփտութանք մը կ'ընծայեն մեզի:

—Ճիշտ ատոր համար, անխտիր ամէն աղօթատեղիի մէջ երգելով կ'աղօթեն ըսաւ Մինաս, եւ այս շահեկան խօսակցութեան հետեւեալ օրը, Ներսէս ժամ մը երկու շարասացութեան դասերուն յատկացուց, մէն մի խազի վրայ զգուշանալով, որ յանկարծ սխալ մեկնութիւն մը չտայ իր աշակերտներուն, յիշելով այն սրբակրօն եկեղեցականին նզովքը:

«Անէ՛ձք անոնց որ կը ջանան Հայ Եկեղեցիին ցեղաբուն այդ դրոշմը եղծել. անոնք ապաստեցած Հայեր են:» Ըսած է, եւ Ներսէս չէր մոռցած այդ զարհուրելի անէձքը:

Ն Ե Ր Ս Է Ս Ի Ն Մ Ա Շ Ը

Ժամանակէ մը ի վեր Ներսէս անհանգիստ ըլլալուն, գործատեղիէն կանուխ տուն կու գար: Նոյն այդ երեկոներէն մէկն էր՝ տուն դառնալուն՝ տեսաւ այն տեղ ծայն ծուն չկայ, ոչ ալ լոյս սրահը եւ ընդունելութիւն: Ծառային հարցուց թէ — ամէնն ալ մեկնած էին:

— Խաթունը Յակոբը առաւ աչքի լոյսի մը գնաց. ընթրիքին ալ հոն պիտի մնայ. պատուիրեց կէս գիշերին լապտեր վառել, երթալ զիրենք տուն բերել, պատասխանեց ծառան:

Ասով երեք իրիկուն կ'ըլլար որ իր կինը՝ ծանօթներու տուն կ'երթար կը հաշէր. սա... պատշաճութեան չափն ու սահմանը անցնիլ էր եւ ի՞նչ կը նշանակէր:

— Գնա՛ շուտ իրեն ըսէ տուն գայ, ըսաւ Ներսէս կարի խիստ ծայնով մը:

Մեծ դէպքերը չեն որ ընտանիքին կարգն ու սարքը վերիվայր կ'ընեն, անոր կապոյտ երկինքը կ'ամպոտեն, լոյսը մութ կ'ընեն, սիրոյ տեղ նենգ կը դնեն: Շատ անգամ աննշան եւ կարեւորութենէ զուրկ դէպք մը, չսպասուած մէկ ժամուն նայիս մարմին կ'առնէ, կը

բորբոքէ կիրքը եւ կեանքի նոր հորիզոններ կը բանայ այն տեղ, կիրքով գծուած ծրագրի մը ծնունդ կու տայ որ միշտ արդար չէ եւ... տրամաբանութենէ հեռացած որոշումն է: Երբ իջնայ կիրքը եւ մարի բո՛ցը անոր, այդ ամենի ժամը անցնի... իր տեղ կը թողու սա՛ն եւ պարապուրիւն:

Այս կարգէն եղաւ Եազընեան խաթունին ելոյթը ամուսնոյն դէմ, թէեւ առջի մէկ օրէն անմիաբան ընտանիքի մը հիմը դրած էր ա՛ն, եւ շարունակ ամուսինը կը խաչէր, բայց այս անգամինը ամէնը գլեց անցաւ: Հօրը տունէն բերած գոեհիկ բարբառով, անհաշիւ զայն խայթեց ու վիրաւորեց, որովհետեւ իր ազատութեան դէմ մեղանչած էր, օտարներու առջեւ իր հպարտութիւնը վիրաւորած էր, հրաման ընելով որ —տո՛ւն դառնայ—:

Այսինքն... տանն ու ընտանիքին տէր եւ գրուի ըլլալը մէկ խօսքով կնոջը զգացնել տո՛ւած էր, նոյն ատեն իր հաճոյքը խանգարած եւ ասիկա... ոճի՛ր էր:

Ներսէս բաւականացաւ չպատասխանելով, եւ իր խուցը բաշուեցաւ:

***

Անցան երկու ամիսներ եւ միջօրէի մը՝ Ներսէս հակառակ իր սովորութեան դարձեալ այդ օր կանուխ տուն դարձաւ: Յունիս ամսու կիսուն եւ թուիլի եղանակին էին, քանի մը անյարմար ընտանիքներու հետ, Փառանձեմ Յակոբը հետը առած՝ Գապար-Մէյտան թուիլ ուտել գացած էին:

Շագրիկն էր դուռը բացողը, տեսաւ տիրոջը տըժ-

գոյն դէմքը դող ելած՝ թեւը մտաւ, ելան օրահ, փութաց հարցնելու, թէ քանի մը պէտք ունէ՞ր:

Տանը լուսթիւնէն Ներսէս գուշակեց թէ կինը բացակայ էր եւ նեղուած շեշտով մը իրեն հարցուց. — զաւակս ո՞ւր է — որպէս թէ ուրիշ զաւակ չունենար եւ միայն Պաշդին ըլլար: — Զաւակդ ո՞ւր տիլի, աղայ... վերը նստած կ'էշխէտի. ի՛նք նորէն հագուեցաւ. չքուեցաւ տեղ կնաց...—:

—Շագրիկ, չեմ ուզեր որ խաթունիդ մասին անպատկառ լեզու գործածես ըսաւ Ներսէս քաղցրութեամբ, ամեննիս ալ կրնանք թերացած ըլլալ, նոյնպէս Պաշդի՛:

—Խաչոր չէ՛ աղայ... աչիջը լուսին մեռնիմ...պա՛ն մ'երած չունի. մօնչս պատկերի լման խոլոք է:

—Հապա դարձեալ ի՛նչ կայ... քանի օր է, տան մէջ քէն ու քիթ կը տեսնեմ:

—Օտքդ պագնիմ աղայ, ինձ կու հարցնիս տէ՛րի՛նչ կայ, էնոր սրտին մէջ, օձ ու կարիճ կայ:

Ներսէս իր մտածկոտ գլուխը վար առած լուռ էր, Շագրիկ անոր լուսթիւնէն քաջալերուած, — օրդուդ արեւին համար ըլլի, ըսաւ, աչքդ պաց քիչմ պոլորդ աշէ՛, էսպէս քիչ մ'էլ առաջ եշթօնք... մեղա՛յ մեղայ, Ասված վկայ, էս տան կլխուն մեծ պորձանք մը տի գայ...:

Ներսէս լայն թիկնաթոռի մը վրայ նստած միշտ լուռ էր, եւ գուցէ մտովի իրաւունք կու տար բարի գեղջկուհիին ըրած տխուր գուշակութեան, եւ ի՛նք այնքան տխուր էր, երբ վարէն ոտքի ձայներ լսեց: Եկողը Մինասն էր, սիրելի տիրոջը ձայնը լսած՝ անձկոտ կուգար իմանալ թէ, ինչո՞ւ այս ժամուն գործատեղին ձգած տուն եկած էր:

—Ո՛չինչ... ըսաւ Ներսէս, տագնապելու պատճառ չկայ, եղածը ամէն ... պարզ գլխու պտոյտ մըն

է., որ սկսած է գիտ բեռ մը ննդել... կարեւորութիւն տալու բանի չէ...

— Ինչպէս չէ, ըսաւ Մինաս, պարագան շատ աւելի լուրջ դատելով: գոյնդ այլորէն նետեր է, երթամբ թփելիքն. ըսելն ու սրահին դուռնէն դուրս ելլելը մէկ եղաւ. Ներսէսը զաւկի նման կը սիրէր, բայց սա կեցուց զինքը:

— Բժիշկի պէտք չկայ, գնա՛ որդւոյս ծայն տղոր գանջ, ըսաւ յուզուած ծայնով մը:

* *

Պաշտի ինչպէս միշտ, խուցը առանձնացած եւ սիրուն ալ որբացած՝ կ'աշխատէր: Տարիէ մը ի վեր շրջանաւարտ եղած վարժարան չէր յաճախեր, սէր ձգած էր ճարտարագիտութեան, զոր ինքնօգնութեամբ կ'ուսանէր. Հօրը տուն մտնելը չէր իմացած եւ սաստիկ այլայնեցաւ:

— Հայրս... զիս կ'ուզէ... չ'ըսես ի՞նչ կայ եւ ինչո՞ւ ժամէ դուրս տուն եկած է, ըսաւ Մինասին: Նոյն յետայն վաղ դրաւ ձեռքի կարկինն ու մատիտը վար վազեց սանդուխներէն, եկաւ հօրը ձեռքը համբուրեց, անդի ծայր շփոթած, մէյ մը կաթմօրը կը նայէր մէյ մը Մինասին. երկուքն ալ մահու պէս տըխուր էին. ի՞նչ կար եւ ի՞նչ պատահած էր... ոչ իսկ հարցնելու քաջութիւնը ունեցաւ, արցունքը թորեց: անոր շահին աչքերը՝ ծունկի եկաւ հէք հօրը առջեւ, գլուխը կուրծքին դրաւ...

Ներսէս ո՛չ նուազ յուզուած էր իր սիրելի զաւկէն. թեւերը բացաւ, գրկեց Լուսիկին ձգած որբը եւ անհուն խանդաղատանքով մը կուրծքին վրայ սեղ-

մեց. ջախջախուած սրտի շարժումով մը՝ համարոյրի տարաւի մը դրոշմեց անոր սեւաթոյր վարձերուն եւ խելացի ճակտին վրայ:

Համարոյրներ կարօտալիք եւ վշտակի՛ր, որոնցմէ Պաշտի շատոնց զրկուած էր իր մօրուին նախանձը չգրգռելու համար. որուն կարծես թէ՛ նախանձի հիւստիանի դեղին շապիկը հագցուցած էին:

Մինաս եւ Ծագիկ, հօր եւ զաւկի սրտայոյզ գիրկընդխառնումին հանդէպ՝ մէյ մէկ մխրութեան արձան կտրեցան. տեսարանը սովորականներէն չէր եւ խորհիլ կուտար:

— Վե՛ր ել, զաւակս ըսաւ Ներսէս տկաք ծայնով մը՝ եւ հօրդ խրատին լաւ ուշ դիր. կեանքիդ մէջ ի՞նչ ալ պատահի, այս երկու ազնիւ հոգիներուն խօսքէն չըլլայ երբէք դուրս ելլաս, Ծագիկն ու Մինասը ցոյց տալով իրեն, Հիմա արի՛... մտիք թեւս զիս անկողին տար, մի վախնար բան չկայ. քիչ մը ինքզինքս յոգնած կը գտնամ եւ հանգիստի պէտքը կ'զգամ:

Ծագիկ, անկողինը պատրաստել գացած էր. Մինաս միւս թեւը մտաւ, ելան իր անկողնոյ սննեակը՝ եւ անմիջապէս բժիշկին լուր դրկեցին:

* *

Բժիշկ Ժիւպէն⁽¹⁾ նոյն ատեն Ներսէսին մեծ բարեկամն էր, որուն խուց մը յատկացուցին յարակեց հիւանդին խուցին. շնորհիւ իր ցարատեւ խնամքներուն, հիւանդը կազդուարուի սկսաւ, բայց կը մնար հոգին... հիւանդ, եւ այդ էր անբուժելին:

Ժիւպէն որոշեց Ներսէսը ագարակ փոխադրել, հազիւ որ այդ երկայն տեղափոխութիւնը կարող լը-

լար տանիլ: Պառկած սենեակը ընդարձակ էր եւ պարտիզահայեաց, ձեղունը բարձր, պատերը վարդագոյնիւղաներկուած, գեղեցիկ տեսարաններով եւ ճաշակով:

Ձեղունէն կախուած էր քսանը չորս մոմկալով թուճէ սիրուն ջահ մը: Մահճակալը երեկոսէ էր, սեւ մարմարէ վառարանին ճիշտ դիմացը դրուած, վրան կրանիտեայ սպիտակ մարմարէ մեծկակ ժամացոյց մը՝ Աթանասի թուճէ արձանով, որ Ֆրանսական նուրբ ճաշակի մէկ նմոյշն էր, գրեթէ գլուխ գործոց մը, երկու կողմը արծաթէ խոշոր աշտանակներ, տեղւոյն հայ ոսկերչութեան գործերէն: Սատափագարդ մեծ ու փոքր սեղաններ իրենց յատկացուած տեղերը դրուած: Վարագոյր, բազմոց եւ բազկաթոռ կարմիր ֆրանսական ընտիր բուրդէ թաւիչէ ծածկուած էին, գետինը սքանչելի գորգ մը՝ գործ Կոպլէնի գործատեղիին:

* *

Հիւանդին վիճակը յանկարծ մտահոգութիւն տալ սկսաւ բժիշկին, որ իր համայն գիտութիւնով չէր յաջողեր հիւանդութիւնը ախտորոշել:

Սիրտը տկարացած՝ օր օրի կը հալէր, դարմանները անզօր էին:

Առաւօտ մը՝ տաներէցը ուզեց, վերջին պաշարը առաւ, Պաշլին կրկին կրկին համբուրեց, օրհնեց զայն, որ ամբողջ հիւանդութեան շրջանին սնարէն չէր բաժնուած, ու դարձեալ Մինասին ու Շազիկին յանձնեց: Քանի քանի անգամ Յակոբը ուզեց, բայց Փանոսն ամուսնոյն մօտալուտ վախճանը գուշակելով զայն ազարակ դրկած էր, որպէս զի տանը սուգը չը տեսնէ եւ չազդուի:

Նոյն գիշերուան այգը գալէ առաջ, Ներսէս բարի մահով մը գոցեց այքերը, մեկնեցաւ այս ցաւի աշխարհէն, հետը տանելով Լուսիկին անջնջելի յիշատակը՝ Պաշլին ապագայի մասին ունեցած ծանր մտահոգութիւնը եւ իր տանն ու գործատեղիին վարչութիւնը ամբողջովին կնոջը ձգած ըլլալուն յոռի նախազգացումը:

* *

Ներսէսին մահը քաղաքին մէջ ամէնուն ցաւ պատճառեց: Աղքատը իր բարերարը կորսնցուց. Պաշլի եւ Յակոբ՝ հայրերու գոհարը: Մինաս ու Շազիկ, Կարօ եւ Սոսան, ծառաները ամէն լեղի արցունքներով լացին իրենց դժբախտ տէրը:

Պաշլիին վիշտը եւ յուսահատութիւնը նկարագրել դժուար պիտի ըլլար, Կարօ զացողին սուգը առած, մօրուքը չէր ածիլեր ու հետը չէր խօսուեր, ինք իր մէջ ամփոփուած էր: Պարոն Սարգիսեան եւ տան հին բարեկամներ ամէն ջանք կը թափէին Պաշլին մխիթարելու, բայց չէին յաջողեր: Մինասին համեստ խուցին, եւ անոր խաղաղ մթնոլորտին մէջ միայն իր ալիկոծ հոգին քիչ մը իր անդորրութիւնը կը գտնար:

Եթէ հնա՛ր ըլլար, պիտի բազմապատկուէր Մինաս, ճար ճարակ պիտի ըլլար, անոր վիշտը մեղմացնէր, բայց նախ ինքն է որ ահաբեկած էր խորհելով թէ վաղընէ Փառանձեմն է որ Եազըճեան տան բախտին վրայ սանձարձակ պիտի իշխէր, որուն ապագան լաւ ձեռքերու յանձնուած չէր եւ այս մասին սաստիկ յոռեմտի էր:

*
* *

Դժբախտութեան մէջ մարդիկ շուտ կ'ընտանեան, երբ նոյն վիշտը սիրտերը հաւասար կը տրորէ: Ներսէսին մահով, տան երկու անձնուէր անդամները՝ Մինաս ու Շազիկ, ասոնց հետ երեք անպաշտպան որբերը՝ Կարօ, Պաշղի եւ Սուսան, ինչպէս ահաւոր վտանգի մը դիմաց ըլլային, կարծես ելեկտրական մղումով մը հինգը ի մի ձուլուած՝ այս սուգով, երդում ըրին մնալ միշտ անբաժան:

*
* *

Յակոբ, հօրը մահւրնէն ետքը՝ անսանձ առաւ քալեց. մոռցաւ վարժարանին ճամբան, մօրմէն շարունակ դրամ կը քաշէր, բայց քսակը միշտ պարապ էր: Ատով ալ չեղաւ, օր մը մօրը գոհարեղէններէն մէկը տարաւ ոչինչ գնով ծախեց թղթախաղի տուաւ:

Տան մէջ մօրը եւ ծառաներուն հետ շարունակ կազ ու կռիւ էր, իրեն նման դատարկապօրնտերու ընկերութեան մէջ մտած, օր օրի բարոյապէս կը փճանար, ինչ որ ցա՛ւ էր Պաշղիին, խորհելով թէ ասկէ անառակութիւն քա՛յլ մը կար:

Հ Ա Ր Ո Ւ Ս Ս Ա Յ Ր Ի Ն

Փառանձեմ, հազիւ այրի մնացած՝ իր կատարեալ ազատութենէն եւ մեծահարուստ դիրքէն շատ բան ակնկալեց: Մէկ օրէն միւսը՝ կարծեց թէ ամէն դուռ իր առջեւ պէտք է բացուէր, եւ մեծ ու պատիկ ամէնը՝ իր առջեւ պիտի խոնարհէին: Սխալեցաւ Ան ո՛չ մէկ կերպով իր երազած ընկերութեան մէջ մտնելու պատրաստուած էր:

Դարերով տոհմային եւ քաղաքակիրթ կրթութիւնով մը ապրած ընկերութիւնը իր խօսքը եւ իր պահանջը ունէր:

Կարծուածին պէս դիւրին չէր այդ ընկերութեան մէջ մտնել, եւ սոսկ իր ոսկիներուն շաչիւնով այն տեղ ինքզինք բռնի ընդունիլ տալ, մէկ խօսքով անհաշկելի հաշկեցնել:

Հետեւաբար... Փառանձեմ նետուեցաւ այն միջավայրին մէջ, ուրկէ եկած էր... որ բոլորովին կ'ընդդիմաձայնէր ամիրային տանը մտերիմներու շրջանակէն:

Եւ այսպէս իր ընդունելութիւններուն գոյնը մնաց անփոփոխ, որոնք կիրքեր զրգոել, համամեալ ճա-

շեր, պար եւ թղթախաղ, եւ այն կարգի գռեհիկ կատակախօսութիւններ՝ որ իրմէ առաջ այդ ազնուական տունէն ներս մուտք չէին գործած:

* *

Տրապիզոնի բարեկեցիկ հայ դասակարգին գիւղազնացութեան վայրն էր Ձէֆանօզ գիւղը՝ իր կանաչ մայրիներու շրջապակերտ բլուրներով, սարաւանդին վերով վեհապէս կայնած: Այդ յանկուցիչ գիւղին ծայրը՝ առանձնակի տարածուած էր Սաչատուր ամիրային ագարակը՝ որ զայն Պաշղիին նուիրած էր: Կնձնիի եւ բարտիի խիտ անտառներով շրջապատուած, որ իրեն հիանալի կերպարանք մը կ'ընծայէին:

Սահանքաւոր առուակի մը ջրերը՝ անառը կը թրջէին, որուն պղպջուն ջուրերը ամառը հեշտալի կը վազէին: Ժայռերուն մէջէն այնպէս գիւ գիւ կը հոսէին... գուցէ դարերէ ի վեր, միշտ անխռով:

* *

Մահին⁽¹²⁾ տարիի'ն էին, տակաւին զարհուրելի համաճարակին կոտորածը չէր դադրած, կատաղի եւ բռուն, ամբողջ դուներ գոցած էր: Բաղաբացին ահաբեկած լեռները ելած ու վրաններ դրած՝ այնտեղ կը բնակէր, մաս մըն ալ գիւղերը պատսպարուած՝ անողորմ պատուհասին դադրելուն կ'սպասէր: Փառանձեմ, տնով տեղով Եազըճեան ագարակը եկած, մայիսի գիւղածիծաղ օրերը կը վայելէր, սպասելով իր

կիրականօրեայ հիւրերուն, որոնք իր հրաւէրները կըրկնել չէին տար:

Սարգիսեանին սենեակ մը յատկացուցած էր խաթունը, ընդ մէջ Պաշղիին ու Կարոյին խուցերուն, ըստ որում ամէն շաբաթ իրիկուն, պէտք է զարգործատեղիին շաբաթական համարատուութիւնը ընկուե՛ Փառանձեմին:

* *

Կիւղին քրոնիկոնը... զորդ կամ սխալ կ'ըսէր թէ Սարգիսեան, սաստիկ սիրահարուած է Փառանձեմին, եւ խաթունը միայն անոր հետ նարտ կը խաղայ... հետաքրքիրներու աշխարհը ամէն տեղէ, ոմանք Շազիկին կը մօտենային, գիտնալով, թէ անկեղծ է եւ նոյնատեն շատախօս, անոր բերնէն այս լուրը ստուգելու:

Բայց այս անգամ Շազիկ վերապահ էր, — բան մը կա՛յ չկայ, չէ՛ ըսելով, հետաքրքիրները կը ճամբէր: Երբ Մինասին հետ մնային, մինակ անոր կը բացուէր:

— Ես այ մեր պարոնը խելացիի մը տեղ դրած էի, ինչ սսիր...:

— Մարդկութիւն է, կը պատահի կը պատասխանէ Մինաս՝ պաղարիւնով մը: Ասոր սէ՛ր ըսին, կ'օրհնեմ մայրս, որ ես այս հիւանդութենէն չվարակուեցայ:

— Չնայի՛ս Սողոմոն իմաստունն ալ, դու ի՛նքդ սսիր տէ՛ խաբուեցաւ...:

— Բայց եթէ Սարգիսեան յաջողի... ըսն'ը բախտը այս տարի իրեն զարկաւ:

— Էտանք բախտը պակաս ըլլի, ըսաւ Շազիկ:

Հատրհելով թէ այդ կինը պատճառ եղաւ իր սիրելի սիրոջ մահուան:

— Այդ թող ի՛նք մտածէ: Բայց եթէ կո՛յր է եւ չի տեսնար, ո՛չ առաջինն է, ոչ ալ վերջինը պիտի ըլլայ: Իր վայելուչ արտաքինով եւ գիտութիւնով, շատ հայրեր պատիւ մը պիտի համարէին զայն իրենց փեսայ ընելու:

Խեղք սիրիմ, էլի՛ էս փուճ կենդանիով ինչի՞ ժամանակը կ'անցունէ:

Կը ցաւիմ վրան, ստե՛ն է որ անդրադառնայ ըսաւ խոհուն ծերը, չի տեսնար որ դիմացինը վարպետ պըրուհի մըն է, որ միայն հաճոյականն ու հաճելին կը փնտռէ: Մտքին հորիզոնը նե՛ղ եւ անընդունակ՝ Վեհանձն թռիչք մը եւ անձնուէր շարժում մը ունենալու:

— Մե՛ղք պարոնին ունեցած խելքին, ի՞նչ արժէ իր կիտութիւնն ու կարգումըն որ, դիմացի կնիկը վնձ ըլլալը չհասկըցաւ:

— Քու խաթո՞ւնդ, ես քեզ ըսեմ իմացիր. բացարձակ բարոյական բարձրութենէ զո՛րկ, սակայն խորամանկ է աշխարհային կեանքին հոնէն հոգի կուտայ: Այն ինչին տկարութենէն կ'օգտուի, կարօտեալը կ'արհամարհէ, աշխատաւորին աշխատանքէն կը զեղծանի, պահանջել հարկին զայն իր դիրքին ընծայած առաւելութիւններով, կը կոխտոէ կ'անցնի եւ իրաւունք կ'ստանայ: Քու խաթունդ այս կինն է, խիղճ չունի՛ եւ կամ ... վաղուց խղճին ձայնը լռեցուցած է եթէ՛ ... երբէք ունեցած էր:

— Տէ՛րը ողորմի էս տանը, ըսաւ Շազիկ, ձեռքը ծոցը դրած, Մինասին անսովոր ելոյթէն զարհուրեցած:

«Գայթակղութիւնը ձէթին նման կը տարածուի» ըսեր է մտածող մը. եւ այսպէս ժողովուրդը գայթակղած էր, տեսնելով որ Եազըճեանց խաթունը՝ այրիութեան սեւ լաչակը զլսուն չէր կապած ա՛յլ կանանչ: Ութօրէնքին վրան խաչհանգիւտ ընել չէր տուած, առաջուայ նման շքուած, հագուած հիւրերը կ'ընդունէր, եւ տունը անվերջ բարկենդան մըն էր, որուն մէջ հեշտանքով կը լողար: Թէեւ բամբասանքը՝ ուղղակի անոր բարոյականին վրայ խճճելու նիւթ չզըտաւ, բայց սիրտեր վառել, եւ իր շուրջը այս աստիճան հրայր դնելը լաւ բան չէր: Տկարացողին վրայ խնդալ, զուարճանալ եւ պըրանքով չարչարել: Անվերջ երկրպագուներով շրջապատուիլ, եւ սպասել չեկողին, որ աւելի բռնկած թափով մը իրեն դառնայ, ա՛յս եւ ասոր նման կեանք մը՝ նախկին Փեթոնը՝ իրեն շինած էր, որ ոչ մէկ կերպով ներսէսին կնոջ կը վայելէր: Հանրային կարծիքը իրաւունք ունէր իրմէ դժգոհելու: «Վատ օրինակ մը կը հանդիսանայ երիտասարդութեան» կ'ըսէր իր տարած վարքը խիստ դատելով:

* * *

Վեց ամիսը բոլորած էր յորմէ յետ Պաշտի երկրորդ անգամ որբ մնացած եւ անմխիթար էր: Ամառուան կիսուն հասած էին, Կարոյին հետ ագարակը քաշուած, անոր մասին խոշոր ծրագիրներ կը շինէր, ագարակին երկիրը առայժմ կ'ուսումնասիրէր, որ անխնամ մնացած էր, եւ անոր այս վիճակը դարմանեց կը խորհէր:

Գիւղազնացութեան եկող քաղաքացիին այս հնդր-
նուքը չունի. ոմանք՝ բանաստեղծական դիրքեր կը
փնտռեն, ոմանք երկրախուզութեան կ'ելլան կամ օ-
րագուարճի կ'երթան, ուրիշներ կ'իջնեն վտակ, ջու-
րին եզերքը բարտիններուն շուքին կը բազմին, կը
ճաշեն, ուր թռչուններուն ամէնէն պճիկն ալ իր եր-
գը ունի:

Պ Ա Շ Ղ Ի

«Վա՛յ էն մարդուն էս աշխարհում:
Խալքի տատած հացն է ուտում»:

Պէպօ

Յուլիսի տօթագին օրերն էին, մշակը իր ցորենը
մանգաղեց, կալեց, պարկերը լեցուց տարաւ. վաճա-
ռականին ծախեց. Ինքը իր հացը մարացորենով կը
շինէ. ցորենը քաղաքացիին բերնին պատառն է:

Հազիւ ցորենը վերցուցած, արտը պարարտեց,
հերկեց, եօթանասուն օրուան ըսուած մարացորենի
հատը հողը նետեց, հիմա անձրեւին կ'սպասէ անձկու-
թեամբ, որ այս տարի կ'ազահանայ մշակին, ու եթէ
այսպէս շարունակէ, երաշտութեան վախ կայ, որուն
հետեւանքը ողբալի է: Աչքը երկինքն է մնացեր, կը
կարծէ երբեմն այն ինչ լերան քիթը ամպի ծուէններ
տեսնել, շո՛ւտ, երանեակ լուրը ընկերներուն կ'աւե-
տէ՝ սակա՛յն իրականին մէջ այդ ցանկալի լուրը՝ ա-
նոր երեւակայութեան մէկ խաղն էր, եւ յուսախաբ
տեղը կը դառնայ:

Այս եղանակին մէջ, Պաշլիին շարած շտկած
կեանքը դարումար կ'ըլլար: Բանի՛ մօրուն գիւղ գար
ու իր սովորութիւնները հետը բերէր, նորատեսի կարգ
մը ձեւապաշտութիւններ որոնց երզուեալ թշնամի
էր, զանոնք փոքրագութիւն մը կը նկատէր: Անորը
յափրածին, քմահաճին եւ ծոյլի կեանքն էր, մինչ ի-
րենը ժուժկալութեան եւ չափաւորութեան, երկու
ընդդիմակ նկարագիրներ էին զորս հնար չէր իրար
մօտեցնել:

Պաշլի իր ճաշակով բարեկամներն ալ ընտրած
էր, որոնց շրջանակը լայն չէր. կամ իր սիրած գի-
տական նիւթերով կը պարապէր եւ կամ որսի կ'եր-
թար, այդ էր իր մեծ հաճոյքը՝ այդ կողմերը՝ վայրի
աղանի, սարեակ, վարուժնակ եւ լորիով անտառ-
նիրը ճոխ են ամառը: Իր շրջագայութիւններուն առ-
թիւ չէր մոռնար գիւղացիին հիւղակը այցելել, անոր
կեանքով շահագրգռուիլ, նիւթապէս օգնել եւ բարո-
յապէս զանոնք քաջալերել: Ահա թէ ինչո՞ւ ամէնէն
սիրուած, մարդասէր հողատէրի համբաւ ունէր:

Երեկոները շատ անգամ եթէ կարեւոր գործ մը
չունէր Կարոյին հետ, որ ինչպէս իր երէց եղբայրը

եղած ըլլար, դէմ դիմաց նստած սազ կը նուագէին, որուն մէջ քաջ էր, ու Կարօ, փոխադարձաբար հոգի կուտար Պաշլիին վրայ: Երբ ծաղկախոտէ բռնուեցաւ, վախերնուն ամէնը թողուցին իրմէ հեռացան, միայն Պաշլի մնաց քովը եւ անոր սնարէն չբաժնուեցաւ: Եւ որպէսզի գարշելի հիւանդութիւնը Կարոյին դէմքին վրայ հնձոր մը չթողու, օշինդրի ճիւղիկով մը՝ շարունակ վէրքերուն վրայէն անցաւ, քանի հիւանդը զանոնք քերելու տագնապով տանջուէր: Այսպէ՛ս երբ ոտքի ելաւ ո՛չ մի հետք կար. անվթար մնացած էր անոր դէմքը:

**

Մէկը կար քողաքը՝ որ Պաշլիին գիւղ մնալէն շատ գոհ էր, եւ իր ազատութիւնը լիովին կը վայելէր. — Փառանծեմ, որ թէեւ անկէ ոչ մի երկիւղածութիւն ընելու պէտք կ'զգար, բայց շատ աւելի գոհ էր երբ ան բացակայէր: Պաշլիին իր հօրը տան մէջ ներկայութիւնը՝ ընդունելութիւններուն կէսէն աւելի հաճոյքը կ'ստուերացնէր:

Իր հասակին համար Պաշլին շատ խոհուն կը գըտնային, ա՛յդ արդեօք իր դժբախտ մանկութեանը հետեւա՞նքն էր, որ ժամանակէն առաջ կոած էր իր նըկարագիրը: Ա՛ն որքան խիստ էր իր անծին հանդէպ, նոյնքան աններող էր դիմացիինն նկատմամբ: Մօրունին բռնագրօսիկ վարքը, եւ անոր քծնող՝ շողքորթ ու մակաբոյծերու տգեղ միջավայրը պարզապէս նողկանք կ'ազդէին իրեն:

Կարելի չէ որ այդ ծո՛յլ դատարկապորտներու կեանքը ըմբռնէր. ինք որ կրակ ու բոց, եթէ զբա-

ղում չունենար պէտք է հնարէր: Եւ առաւել, անոնց ուրիշէն յուսաջ եւ օգտուելու դատապարտելի կացքը... որ այնքան կ'ստորնացնէ ենթական, եթէ ան, անգոր եւ անդամալոյծ մը չէ՛:

Ազգագրական եւ աւանդական բարքեր կը պահանջէր որ յարգուին իր տան մէջ, ինչ որ մօրուն գործին չէր գար:

**

Հազիւ տասնըօթը թեւակոխած, կարգ մը աղջկայ մայրեր, մախանքով մը իրար սկսան նայիլ: Ո՞չ ապաքէն Պաշլի համայնքին ամէնէն ցայտուն եւ... ամէնէն հարուստ դէմքն էր, եւ իրենք ջո՛ջ. դասակարգէն ըլլանուն, բնական էր որ Փառանծեմ իրենց մէջէն Պաշլիին համար հարս մը ընտրէր, ատկէ՛ Եագրճեանց մեծ տունը իրենց աղջիկը տալու երազնունքայլ մը կար:

Որքան խունկ եւ բուրվառ այս առթիւ մօրուն ծխեցին — շա՛տ — շարպիկ կիներ վարձեցին, իրենց աղջկան ընտիր ծիրքերն ու հոխ օժիտը գովեցին:

— Անլման աղջիկ, աչքերը ղումրալ, հասակը չինար, մատուրներէն հանճար կու կաթէ, մեծ տան վայել, լեզու ունի պերան չունի, հօր օրդու զաւակ, հալալ կաթ է ծծէր... —

Ուրիշ մը՝

— Քառասուն պիրինճիկ⁽¹⁸⁾ շապիկ քառասուն չարշափ (սաւան), տասվերկու մետաքսէ անթերի (պարեգօտ) իրենց մետաքսէ ընկերներով, ծոպերուն ծայրը՝ ոսկեթելով բանուած, որոնք աղջկան սնտուկը կը տքան:

Կեսեր կեսարոզ, տագր եւ տալոզ, խաչ կնքը-
հօր ու հարսաղբարներուն նուէրները վաղուց ծրար-
ուած պռկէ պռուկը սնտուկը լինք ծունկ դրած կըղ-
պած են: Ո՞չ ապաքէն խելոք տանտիկինը՝ իր աղջկայ
օժիտը ծնած օրէն կ'սկսէր, մետաքսը կ'ուրէր կը
պատրաստէր:

* *

Խորամանկ Փառանձեմ արտաքուստ լսածներէն
շատ գոհ եւ հաւանած ըլլալը գլխով կը յայտնէր.
բայց ներքնապէս ոչ իսկ Պաշտիին ամուսնութիւնով
կ'զբաղէր:

Նոյնքան եւ աւելի՛ Պաշտիին մտքին ծայրէն իսկ
ամուսնութիւն չէր անցներ, թէ եւ այն ատեն ման-
չերը այդ հասակէն կը նշանէին եւ կը կարգէին շատ
անգամ:

Սաստիկ բաղդակրօն՝ եւ անոր ջերմ սպասարկող-
ներէն մէկը եղած դժուար էր զայն ամուսնացնելը՝
ի հարկին:

Անոր աննման կաթմարը, բաղդակրօնութիւնը՝
իր կաթով ինչպէս գտոցէ մը՝ Երակներուն մէջ սըրս-
կած էր, եւ Պաշտի համոզուած ուրիշները կը համո-
զէր, թէ մենք. — մեր ճակատագիրով կը ծնինք որ
վաղուց տնօրինուած է, եւ դիպուածին կ'սպասէ. — :

Նախապաշարո՞ւմը գոգցես երբեմն կամքն ալ
անդամալուծէ, որուն դէմ Պաշտի՛ սաստիկ կը մաքա-
ռէր, նկատելով տգիտութիւն մը զայն: Ժամանակը
պիտի գար անշուշտ օր մը այս թերութիւնը սրբագ-
րէր, առայժմ ան իր դայիակին մէկ հաւատարիմ ա-
շակերտն էր:

ՈՒՐ ՆՊԱՏԱԿ ՀՈՆ ԿԵԱՆՔ:

Մօր սուգով լոյս տեսած, եւ անոր յաջորդած եր-
կու ծանր սուգերով մանկութիւնը անցուցած Պաշտի՛,
հայրը կորսնցնելէ ի վեր բոլորովին ընտանեկան կեան-
քէն քաշուեցաւ, որուն ապերջանիկ դռնէն ներս մը-
տած էր:

Երբ ագարակէն իջնար եւ քաղաք մնար, օրուան
երկու ճաշերու ատեն միայն զինքը կը տեսնային:
Հօշը նման աւանդական սովորոյթներուն ջերմ պաշտ-
պան մը՝ հետեւաբար անոնց կիրառումին նաեւ
թունդ պահանջող մը, եւ նոյն ատեն իր կրտսեր եղ-
բօր, բարի օրինակ ըլլալ կը խոստանար:

* *

Երբ Փառանձեմ հրաւիրեալ չունենար, նոյն քա-
ղաքավար կեցուածքով կու գար ճաշի, հօրը ձգած
դատարկ տեղը կը բազմէր. անփոփոխ ան իր բարե-
կիրթ կերպարանքով, որ իր տասնեօթը գարուննե-
րուն վրայ՝ արժանաւոր շուք մը կը տարածէր, եւ...
Շագիկին հպարտութիւնը կը փայտայէր:

—Տեսէ՛ք մօնչս մեծցեր ու պզտիկցեր է, կ'ըսէր՝ Շառաները աւելի իրմէ՛ կ'ակնածէին քան խաթունէն: Բա՛ն է գիտնալ հրամայել, Ակորին աղջիկը հրամայելը նախատել եւ բռնանալուն հետ կը չշփոթէր, որ նոյն բանը չէ:

Իրենը սո՛սկ իշխանութեան փողն էր, որ տրամաբանել չի գիտեր, եւ ... կամ միւս ծայրը կ'անցնի. ու ստորադասեալին հետ կատակել կ'սկսի: Ձէր գիտեր թէ ծառաները՝ շատերէն շատ լաւ գիտեն զանազանել ազնուաբարոյ անձը անոնցմէ՝ որ դաստիարակութեան փեճոկը վրանին անցուցած ընկերութեան մէջ մտած են:

Այս մեծատարած տան մէջ Պաշղի ոչ կամք ունէր ոչ ալ կարծես գոյութիւն. սակայն իր ներկայութիւնը բաւական էր, գիտցողին բա՛ն մը կ'ըսէր. մեծէն ու պզտիկէն, ամէնէն յարգուած էր:

Պարապութիւնն է որ վրան կը ծանրանար, այդ իրեն համար չէր: Մինչեւ հոս ուսում եւ գրքերով պարապած, ատենը եկած էր հօրը մասնաճիւղով սկսիլ զբաղիլ, տան գործատեղիով՝ որուն լիովին պատրաստուած էր:

—Ջբաղումի չգոյութիւնը՝ ամէնուն համար մահ է կ'ըսէր իրեն Մինաս, պարապութեան մանրէն է, որուն ծանօթ չես դ՛ու, եւ Փառանձեմին միտքը այդ դատարկութեան դատապարտել է քեզ, այնպէս կը հասկնամ—:

Այս մասին անպատճառ Պաշղի կ'ուզէր Փառանձեմին հետ առանձին տեսնուիլ եւ որոշում մը առնել, սակայն ի՛նչպէս, յարմար միջոցի մը կ'սպասէր եւ դիւրին չէր. միշտ հիւր ունէր:

Օր մը հաշէն ետքը՝ հրաշքով մը մինակ մնացին, Պաշղի վատահ շեշտով մը՝ իր ծրագիրը բացաւ եւ ա-

ռաջարկեց երթալ գործատեղին եւ Սարգիսեանին հետ աշխատիլ:

Տէ՛ր այդ ի՛նչ ոճիր էր իր ըրածը՝ կարծես պատրոյկին կրակ տուած բռնկցուցած էր... ի՛նչ պոռթկում եւ ի՛նչ ցասում, զարհուրելի բան, այն իր սովորական գռեհիկ բարբառով եղած, բերնէ՛ն անհաշիւ ածականներով դուրս թափած, վերջապէս կրակ կըտրած ոտքը գետնին զարնելով:

—Մէյ մըն ալ ատոր խօսքը չ'ընես բերանդ չ'առնես ըսաւ, ա՛յդ էր պակաս, որ երթաս այն տեղ ամէն բան իրար հանես եւ գործերը խանգարես, դո՛ւ վաճառականութենէ ի՛նչ կը հասկնաս. ա՛ն քու թոցուցած թռչունիդ չնմանիր ըսաւ կերքով մը, եւ կոպտաբար դուռը երեսին գոցեց եւ մեկնեցաւ:

Պաշղի՛ աւելորդ համարեց իր մօրուին հետ չափուիլ՝ արհամարհեց եւ լռեց: Այդ իր կրթութեան հետ չէր հաշտուեր, Բա՛յց մեծ եղաւ զարմանքը անոր կարգէ դուրս ելոյթը տեսնելով որ ո՛չ մի կերպով կը մեկնուէր: Ուզածը տարօրինակ բան չէր, եւ .. շատ ընկան էր որ փոխանակ պարապ կենալու, երթար իր հօրը գործատեղին աշխատէր...

«Չիր կրակ առանց ծուխի». անշուշտ այս մերժումին պատճառը պիտի լուսաբանէր:

Մօրուն նախ կը ստէր — գործէ բան չես հասկնար ըսելով: Բանի՛ քանի՛ անգամ Սարգիսեան իր ներկայութեանը յայտարարած էր. «Պաշղի հաշուակալութեան մէջ ինձնէ՛ քաջ է եւ ինձնէ՛ աւելի՛ զործելու ներհայեցութիւն ունի, շատ չանցած այս գործատեղիին կարող վարելը պիտի ըլլայ, ըսելով:

Ուրեմն... ո՛րն էր շարժառիթը իր առաջարկը մերժելուն. արդեօք կարելի՞ էր իմանալ...

*
**

Ամիրային թուր այս անակնկալ եւ անվայել հարուածով ջախջախուած՝ ինքզինք տնէն դուրս նետեց, ինչպէս եթէ տունը կրակ առած ըլլար: Չէր ուզեր մէկը տեսնել, մէկուն հանդիպիլ եւ խօսիլ. երբէ՛ք որք ըլլալը այսքան բուռն չէր զգացած՝ ու երբէ՛ք այսքան անպատկառ լեզու մէկէն չէր լսած... եւ այս ձրի խոնարհութիւնը կարելի չէր մարսել:

Ուրեմն մօրո՞ւն կը զեղծանէր դիրքին իրեն ընծայած առաւելութենէն եւս զինքը անխնայ կը հալածէր: Ի՞նչ ընել, որուն դիմել. Սրբազանը միայն կարող էր սանձել այս ինքնահաւան կինը, բայց... այդ ալ տարակուսելի եւ գուցէ անոր խօսքն ալ գօրու չ'ըլլար...: Աննպատակ կ'երթար, արագ եւ ջղոտ քայլերով, առանց անդրադառնալու, թէ տնէն մը դռններով հեռացած էր, իր անել վիճակով թափանցեալ, որուն իբրեւ միակ լուծում... եւ ամէն գնով մօրուին ազդեցութիւնէն հեռանալ, օձիքը ազատել էր: Այս ստորադասեալ դիրքը թոթուել ելլել, որ իրեն պատիւ չէր բերեր:

*
**

Պալով Փառանձեմին, Պաշղին խաչել եւ վհատեցընելու ոչ իր առաջին ոչ ալ իր վերջին փորձն էր. Եսզընեանց տունը ոտք դրած օրէն, եւ անոր երախայ հասակէն սկսած, առանց խպնելու նոյն հալածանքն էր, անոր դոյզն փափաքն իսկ մերժած էր: Սակայն

այս անգամինը ամէն սահման անցած՝ ուղղակի անոր ապագան էր որ հարուածեց:

Վերջապէս, այս մեծ հարստութեան տիրացած՝ եւ երկու մանչերուն խնամակալուհի անուանուած, միտքը ի՞նչ սրած էր ընել: Յայտնի կ'երեւար թէ տակաւին Պաշղին հօրը գործատեղին մտնալը չէր ուզէր, որպէս զի ազատ ֆայ այնտեղ, ի՛նք ամէն բան վարէ, ինք գիտնայ եւ շարունակէ իր ձեռքին մէջ կեդրոնացնել գործերուն հսկողութիւնը ինչպէս ըրած է ամուսնոյն մահուընէն ի վեր:

Մինաս սեղանատան մէջ տեղի ունեցած ահաւոր տեսարանին ներկայ չէր եղած, բայց խաթունին բարձր ծայրով Պաշղին գլխուն թափած անվայել լեզուները լսելուն ականջները գոցած էր, սպասելով որ տղան ինք գայ եւ եղելութիւնը իրեն պատմէ:

Բայց... ահա որ գլուխը առած, առանց մէկուն բան ըսելու, նետի նման մեկնած էր. ո՞ւր կ'երթար այսպէս...:

Հետեւեալ օր եւ շաբաթ մը անցած նոյն կացութիւնն էր, առանձին կը հաշէր, բաւական էր տեսնել իր ծիւրած դէմքը՝ իմանալու համար թէ ծանր մը տահոգութիւն մը անոր հոգին կը մաշեցնէր...:

Պարտէզ եւ ծաղիկ որ այնքան կը սիրէր եւ խնամելու հեղինակութիւնը ունէր, երեսի վրայ ձգած էր... եղածը ի՞նչ էր եւ... ի՞նչ կը խորհէր ընել...:

*
**

Շաղիկ եւ Կարօ նոյն հնհնուքով կը հատնէին. Սուսան գաղտագողի արցունքները կը սրէր. ո՞ւր կ'երթար իր ճան աղբարիկը՝ այսպէս խորհրդաւոր կերպով... միտքը ի՞նչ դրած էր...:

Պաշտօնին ինքնամոտի կեցուածքը՝ ո՛չ մէկին քաջութիւն կու տար մօտենալու իրեն բա՛ն հարցնելու, այլ պէտք էր սպասել որ գար բացուէր, խօսէր:

Կարօ հանգիստ չունէր. հեռուէն անդադար անոր թափառումներուն կը հետեւէր: Պաշտօնի կամ ծովափ կ'իջնար աւազին վրայ ժուռ կու գար, կամ գետին երկայնքը եւ կամ Ամենասուրբ Փրկիչ վանքին հողերը ման կու գար գլուխը խոնարհած, թեւերը քամակին վրայ ծալած:

Մինաս, որ այս տան բարի համբաւին այնքան նախանձոտ էր, եւ խղճօք անոր վրայ կը հսկէր, այս անկարգութիւնը պաղարիւնով չէր կրնար տեսնել: Տան անդրանիկ որդին կերպով մը տնէն դուրս մընալու կէտին հասած, արդեօք ի՞նչ պատահած էր, եւ Փառանձեմին դէմ ակուայ կը կրճտեցնէր. ա՛ն եւ միշտ ա՛ն էր հեղինակը չարին եւ ամէն պատահածին:

—Տղան իրաւունք ունի կ'ըսէր. ծնած օրէն ցակատագիրը նոյն լեղի բաժակը իրեն հրամցուց... ալ յուսահատեցաւ առաւ գլուխը գնաց: Վիճակ մը՝ որուն վրայ եկաւ անգործութիւնը բարդուեցաւ եւ անգործութիւնը մայրն է չարին: Բեթոնին ըրածը ուրիշ բան չէ՛, այլ կասեցնել մեքենայ մը որ իր գործելու լայնածիփ շարժումով լարուած է: Պաշտօնի եռուզեռ հասակը թեւակոխած՝ իր համայն գործութեամբ, կարելի՞ է միթէ՞ զայն դատապարտել պարապութեան.— չեմ գիտեր... թէ՛ այդ ապերաստն կինը ի՞նչպէս պիտի քաւէ գործած մեղքերը, կ'ըսէր:

***

Առաւօտ մը՝ արեւը դեռ չցած Պաշտօնի նախահաշարաւ, իր կաշիէ մախաղին մէջ խորոված միս եւ աղանդեր դրաւ ու ճամբայ ելաւ. Կարօ դիտեց թէ՛ այս անգամ ան ուղղութիւնը փոխեց եւ դէպի քաղաքին արեւելեան կողմը կ'երթար:

Ան լսած ըլլալով թէ՛, Մայա, հայ գիւղէն գետ մը կ'անցնի, որուն մէջ առատ խայտածուկ կայ, Մինասին համար կ'երթար որսալ, գիտնալով թէ՛ շատ կը սիրէ այդ ծուկը:

Քաղաքէն օրուան մը ճամբայ հեռու էր գետը, ուրեմն հազիւ լուսնի լուսով տունն պիտի դառնար, ուստի ոտք վերցուց, քայլերը փութացուց:

Անցաւ ցորենի դաշտերէ, որոնց ալիքաւոր վէտ-վէտումները այսօր այլօրէն զինքը տպաւորեցին: Անոնց կանանչ հասկերուն մէջ կեանք կար. առտուան շտրհաբաշխ մեղմ սիւքերով կ'օրօրուէին հրայրքով, ու իր վիրաւոր սիրտն ալ կարծես, հասկերուն հետ կը շոյէին, որուն կարի՛ պէտք ունէր:

Ոչի՛նչ կարող է սփոփել վշտացած սիրտը՝ ինչպէս բնութիւնը՝ իր հանդարտ միապաղաղ դէմքով, իր կանանչով եւ տարածուն թաւշեայ մարգագետիններով, նամանաւանդ լուսութիւնով, որ աւելի պերճախօս է, քան մխիթարական լաւագոյն քարոզը:

***

Մարդոց ընկերութենէն զգուած եւ խոյս տուած Ներսէսին որդին, գլուխը կախ կ'երթար մայր բնութեան համայն տարրերէն, օդէ՛ն, ջուրէ՛ն, կայծակէ՛ն խորհուրդ մը հայցելու. կ'երթար իր տխուր դիրքէն ելլելու ճա՛ր մը որոնել, ո՞րը... այդ ի՛նք ալ չէր գի-

տեր... երբ նոր հերկուած արտ մը դիմացը ելաւ, մէջը Հայ տարազով, պարթեւ հասակով յաղթակազմ մշակ մը՝ իր թաւարծի կուրծքը բաց, ճակատը արեւին տուած, եզները լծած չափանկուն երթ ու դարձերով կը քշէր ու գութանին ձօնուած սրտառուչ տաղը կ'երգէր: Անոր ցած ձայնը՝ Պաշտօնին համար բարձրաբարբառ կը խօսէր, կ'երթար հովին շշուկին կը խառնուէր:

— Հէ՛" բարի մշակ, ըսաւ ինքնովի. երգէ՛ ինչո՞ւ չ'երգես. երգը՝ աստուածները երջանիկներուն համար միայն չստեղծեցին, աշխատաւորին խթանն է ու վիշտին թարգման, եւ... ո՞վ պիտի երդւննար, թէ հայ մշակը վիշտ եւ տա՛րտ չունի: — Երգէ՛ մշակ, երգէ՛...:

Եղանակին երկրորդ ցանը ընելու վրայ էր ան, Պաշտօն կանգ առաւ պահիկ մը՝ երէկուան բացած ապօքներուն մէջ նետած ոսկեհատը, այսօր իր խոհեմ տափանով կը ծածկէր, ու անոր հետ կը ծածկէր նաեւ հատը որունին, որ... Գիրք Մննդոցի օրէն ցորենէն անբաժան է, կու գայ օ՛րը եւ հողը կը ծածկէ երկուքն ալ, չարին հետ բարին ալ, այս է բնական օրէնքը խորհեցաւ վշտակիր երիտասարդը՝ եւ մօտեցաւ բարեւեց:

*
*
*

Եղաւ որ, անոնք երկու հին ծանօթներ ելան. իր Զէֆանօզ ազարակին վաղեմի տնպահ Մելքոնն էր, վեց զաւակներու հայր, ամենայն կերպով յանձնարարելի պարկեշտ դէմք մը:

Թէեւ Պաշտօնի երախայ հասակի մէջ ազարակէն մեկնած էր, եւ այսօր պեխերը քրտնած վայելադէմ

պարմանի մը դիմացը ունէր, սակայն իսկապէս անիւր մանկութեան դիմագծերը պահած էր եւ ճանչցաւ: Զգեց արօրն ու եզները՝ քանի մը քայլ անդին փառաւոր տանձենի մը կանգնած էր. — Ե՛կ ասոր շուքին նստինք, ուրկէ՞ կու գաս, յոգնած կ'երեւաս, քիչ մը հանգիստ առ, ըսաւ:

Պաշտօն ձեռքի մախաղը բացաւ, մէջինները երկու հոգիի լիուլի բաւական էր, ճաշակեցին: Մելքոն, անցեալ յուշերը վերակոչեց, որոնք Պաշտօն մեծ ուշադրութեամբ մտիկ ըրաւ: Երկա՛ր խօսեցան անոնք:

— Զոզացի, ըսաւ Մելքոն, ձեր ազարակէն ելելուս, խեղճ մնացի, բայց յանցանքը իմս չէր: Խաթունը այդ սքանչելի երկիրը՝ հորդ մահուրնէն հետքը՝ բոլորովին երեսէ ձգեց, որուն հողերը անհամեմատ ասկէ տասն անգամ աւելի բերրի են եւ պարարտ:

— Ըսածիդ նման վստա՞հ ես թէ՛ այդ ազարակը հասութեան է՛ եւ ... կ'արժէ անով զբաղիլ, ըսաւ Պաշտօն Մելքոնին ըսածէն ոգեւորուած, եւ անոր պատասխանին անհամբեր:

— Ինչպէս քեզ կը տեսնամ ըսաւ փորձ մշակը, հաստատ շեշտով մը: Խաթունը միայն ազարակին չմնասեց, այլ ինձի հետ շուրջի համայն գիւղացիին, որ աշխատութեան պակասէն տուժեց եւ կիսաքաղց մնաց: Ընտանիքս առի եկայ հացս ճարելու, տունը ութսուն տարեկան մամիկս մնաց, որմէ լուր չունիմ չգիտեմ ի՛նչպէս կ'ապրի... —

*
*

Մելքոնին խօսքերը՝ ինչպէս խորխտ ալիքներ, Պաշտօնին ալեկոծ գլուխը եղածէն ալ աւելի խռովեցին:

— Երզանկութեան բանալին աշխատութեան մէջն է, ըսաւ ինքնովի, երթա՛մ արդիւնաւորեմ այդ երկիրը՝ ջրանցքներ բանամ եւ անգործ աշխատաւորին գործելու դռներ բանամ:

— Երկրագործութիւնը աղայ, նախ կարօտին հացը կ'ապահովէ, ապա՝ Ժողովուրդին բազմանալ, աճել, առաջդիմելուն կը նպաստէ, աղքատութեան դուռը կը գոցէ, առատութեան դռնը կը բանայ, ի՞նչ ասիր:

* *

Արթնցան Պաշտօնի Ժողովրդասէր զգացումները: Ընչազուրկին օգնելու շողողենի զգացումը՝ եկաւ յանկարծ, ինչպէս լուսաւոր ասուպ մը՝ իր մոլորած միտքը լուսաւորեց, անոր առջեւ ապագայի լայն հորիզոններ բացաւ: Ներքին ծայն մը. ահա քեզ ազնիւ գործ, փախի՛ր ընչասէր եւ անծնասէր դահիճներէն: Կորսուի՛ն մօրուիդ նման հրէշներ, փոսահատը այդպիսին իր ոսկիներու դէզին տակ. ո՛չ մէկ, այլ եկու անգամ պէտք է թաղէ: Հանիներուդ նման օգտակար եղիր մարդութեան. ապրիլ եւ ապրիլներ, ահա՛ վսեմ գործ, ըսաւ Մելքոն տեսնելով Պաշտօնի աչքերուն այլօրէն փայլելը՝ կարծեց սխալ բան մը ըսած ըլլալ եւ շրթունքները պրկած լռեց:

Անոր շփոթած դիրքը տեսնելով.— ինչո՞ւ լռեցիր ըսաւ. եթէ գիտնա՞ս թէ զիս ի՞նչ ծանր հոգերէ ազատեցիր:

— Արդեօք կրնա՛մ օգտակար ըլլալ, փութաց ըսել միամիտ Մելքոնը, որուն մտքէն կարելի չէ՝ անցնէր:

Թէ այս Ժամուն իր դիմացի խելացի գլխուն մէջ ինչ մեծ պայքար մղուած էր:

— Կարծած էր աւելի պատասխանեց Պաշտօնը. դարձիւր ագարակ, երթանք յարութիւն տանք այդ մեռած երկրին: Դո՛ւ եղիր առաջնորդ ձեռքը, օգնէ՛ ինձի. ես ըլլամ գլուխ իմ համեստ գիտութեան պաշարովս, եւ... հաց ու գործ հայթայթելը կարօտ բանւորին, կարօտ մշակին: Հիները ըսին — ո՛ւր աշխատութիւն, հոն օրհնութիւն: Դու ինձի երանեակ ծրագրի մը ճամբան ցոյց տուիր, առանց անդրադառնալու, ըսաւ ամիրաներու վեհանձն զաւակը Պաշտօնի՛, սաստիկ տարուած:

* *

Մելքոն, տարօրինակ զգածուած, իր կոշտացած ձեռքերը կը սեղմէր. չէր պատասխաներ Պաշտօնին ըրած երաւէրին, կը խորհէր թէ արդեօք այդ գիշեր ի՞նչ երազ տեսած էր, եւ ... ո՞ր սուրբին առջեւ երթար ծուկիկ գար:

Մինչդեռ Պաշտօն ենթադրելով թէ Մելքոն պիտի մերժէր իր առաջարկը, փութաց ըսել.

— Քեզ առաջուան նման տն պահ կ'ընեմ, վստահ եղիր. թէ պիտի ջանամ քաղցրացնել վերջին տարիները մամիկիդ, որ ըսիր թէ տունը ձգած ես.—

Մինչ երանելի՛ Մելքոն, լո՛ւռ էր եւ չէր արտայայտուեր, որովհետեւ չէր յարողեր մէկ անգամէն այսքան երջանկութիւն ըմբռնանել. Իրենը զգացուած լուութիւնն էր, որ կարծես շրթունքները կղպած էր:

— Աղա՛... երբ որ կամենաս պատրաստ եմ, ըսաւ յուզուած շեշտով մը՝ երկու բառի մէջ սեղմելով իր ծո՛վ ուրախութիւնը:

Երկուստեք ոտքի ելան:

—Այգեկոյթէն անմիջապէս ետքը, երբ որ արագիւր իր — մնաք բարովը ըսէ՛, մեր երդիքներուն, քեզ ազարակը կ'սպասեմ ընտանիքովդ, ըսաւ Պաշղի, հաստատ ծայնով, ինչպէս դաշնադրութեան մը մասին խոստում մը ըրած ըլլար:

***

Կաթմար Շագիկին դիեցուցած մօնը, կայծակի նման, հիրասէր գեղեցիկ տանձենիէն հեռացաւ, որուն շուքին նստած, կեանքին ամէնէն կարեւոր որոշումը տուած էր, Մելքոնը ապշած թողնելով:

Կը դառնար տուն այս մեծ աւետիսը իր չորս սիրելիներուն տալու, որոնց անձկութիւնը նոյնքան իրենն ալ էր:

Կ'երթար իրենց ըսել թէ, փոխանակ խայտածուկ որսալու ինչպէս մտադրած եր, նպասակ մը որսացած էր իր ճամբուն վրայ:

Ա Ն Ո Ւ Ն Ի Ն Պ Ա Շ Ա Ն Զ Ը

Խաչատուր ամիրային վհատած թուր՝ թեւեր առած հիմայ, նոյն դաշտերէն եւ հովիտներէն կը դառնար, ուրկէ քանի մը ժամ առաջ քրտնաթոր եւ յուսահատին քայլերով անցած էր. եկաւ անմիջապէս Մինասին դուռը բխեց: Այնտեղ հաւաքուած էին իրենները ինչպէս կը գուշակէր, իրմով սաստիկ մըտահոգուած: Բա՛ց էր սեղանը՝ բայց ճաշերուն չէին դպած, երբ Շագիկ ճանչցաւ իր քայլերը:

— Տիհա՛յ ինքն է, կիգայ ըսաւ, վիզին պլլուեցաւ, Սասունին սեւ ու խոշոր աչքերը ուրախութենէն արցունքեցան, Կարօ թիզ մը տեղէն վեր ցատքեց, Պաշղին իր երկայն բազուկներուն մէջ առաւ խուցին մէջ երկու անգամ դարձդարձիկ եկաւ, Մինաս հին գդակը գլուխը ծուռ դրած, հին մուշտակը ուսերուն բազմոցին անկիւնը պպզած նստած էր: Տեսաւ Պաշղին. խոշոր գուլայ մը դէպի ձեղուն փչեց ու կէս ծիծաղով. — անառա՛կ որդի, այդ ցեխոտ, փոշոտ ոտքերով ո՛ւրկէ կու գաս, արդեօք կարելի՞ է գիտնալ ըսաւ.

— Մալա գիւղէն պատասխանեց Պաշղի, ինչպէս յաղթութեան դաշտէն դարձած ըլլար:

—Մալայէ՞ն բացականչեցին չորսը մէկէն աչքերնին խոշոր բացած :

—Այո՛, ինչո՞ւ զարմացաք, եւ առանց զիրենք անհամբերելու, աթոռ մը առաւ, նստաւ սկիզբէն ամէն բան պատմել:

Երբ Մինաս լսեց թէ Փառանծեմ համարձակած էր տան անդրանիկին առջեւ իր հօրը գործատեղիին դուռը գոցել, արիւնը գլուխը ելած նոյն յետայն ոտքի ելաւ, կ'ուզէր երթալ այդ բռնաւոր կնոջ գլուխը ճրգմել, ոչ ուրիշ բան, մեծ դժուարութիւնով է որ Կարօ կրցաւ հանդարտեցնել. — կիրք բա՛ն չըլլար ըսելով, բայց նոյնքան զայրոյթէն կրակ կտրած :

Վա՛յն էր եկած այն ախոյեանին որ այս միջոցին դիմացը ելլելու քաջութիւնը ունենար, կարող էր զայն տասը մատերուն մէջ խեղդել :

Աղջիկներուն խօսք չ'ըղնիր, Սուսան իր ցասումը կուլ կու տար.

—Կեցի՛ք, մ'աճապարէք, աղբարիկս մտիկ ընենք, ըսաւ. դէմքը կը ճառագայթէ՛. անշո՛ւշտ Մալայէն մեզի բարի լուրեր բերած ըլլալու է :

***

Պաշղի՛ կարճ եւ համառօտ Մելքոնին հանդիպած ըլլալու բարեպատեհ առիթը մանրամասնօրէն պատմեց, որու միջոցին վճռական որոշում մը առած ըլլալը յայտնեց, եւ անոր հետ կնքած ուխտը :

—Քանի որ մօրուս, կեանքի ամէն շունչ եւ գործելու դո՛ւռ առջեւս գոցեց, երբ տեսայ թէ, հա՛ղը... իր բարերար բազուկները լայն լայն ինձ կը բանար... որոշեցի հողագէտ ըլլալ, ի՞նչ ըսիր :

Մինաս լուռ էր...

Շագիկ սաստիկ տարուած, եւ բնականօրէն, քանի ինք գիւղը ծնած եւ մեծցած էր, իր մեծ ըղձանքը եղած էր երթալ գիւղը բնակիլ :

—Օրդի ճա՛ն, կ'առնիմ Սուսանս քովդ կի գամ. էն տեղ ձեզ վո՞վ տի էփէ կերցնէ, լուա՛յ կարէ՛ հագցնէ... էս հողին մատա՛ղ ըլլիմ. Հողին սրտին էրկաթ խոթինք. էն մեզի խաց կիտայ — այս ըսաւ Շագիկ խլեց սեղանին վրայէն հացը համբուրեց հակտին տարաւ :

—Կարօ դու ի՞նչ ասիր հարցուց Պաշղի :

Իմ կարծիքովս հողագործութիւնը հացը կ'ապահովէ եւ առաջդիմութեան պայմաններէն մէկն է, ըսաւ Կարօ :

Սուսան ոչ ձայն ունէր ոչ ալ ընտրութիւն, ուր մարիկը՝ Պաշղի եւ Կարօ, հոն իր աշխարհն էր : Մինասն է որ, կարծես եղածէն գոհ չէր :

***

Երեսուն տարի այս ընտանիքին անձնուէր ծառայած Մինասը, անոր արեւոտ օրերուն եւ ցաւերուն մասնակցած, գրեթէ ընտանիքէն կը համարուէր : Որուն շնորհն ու փառքը ըլլալ կը խոստանար Պաշղի : Այն իր յանկուցիչ արտաքինով, զարգացումով եւ բազմապիսի ազնիւ ձիրքերով, ըստ իրեն պէտք չէ լքէր, հեռանար իր պապերուն տնէն :

—«Աչքէ հեռու, սրտէ հեռու» ըսաւ. ամէն գնով այս տեղ պէտք ես մնալ որդի՛ : Որքան տանդ, նոյնքան եկեղեցիիդ եւ համայնքիդ կարեւոր ես :

—Արդեօք քեզ տհաճելի բա՞ն մը ըրած եղայ, ըսաւ

Պաշտի քաղցրութեամբ, վաստակաւոր մարդուն երկու ձեռքերը բռնելով:

—Այդ չէ՛ ըսաւ Մինաս, դարձեալ ծռւելի ամպ մը խուցին մէջ տարածելով, ընդհակառակն, իմ կարծիքովս եթէ մարդիկ գիւղէն ու դաշտէն չհեռանային, աւելի երջանիկ եւ գուցէ աւելի բարի պիտի ըլլային. խօսքս ընդհանուրի է: Սակա՛յն... կարգ մը նկատումներ կան, որ հնար չէ անտես առնել եւ կերպով մը՝ մեզ կը պարտադրեն հետեւիլ անոնց:

—Որո՞նք հարցուց Պաշտի:

—Անոնք որ անցեալ իմաստութիւններէն, եւ այն ատեններու մեծանձնութիւններէն մեզ կը խօսին: Ապրած օրերէ եւ սահմանուած կարգ ու սարքերէ մեզ ժառանգ մնացած են, որոնցմէ մարդկութիւնն եւ քաղաքակրթութիւնն անվիճելիօրէն օգտուած են: Կարելի չէ՛ փոխել ուղղութիւն մէկ օրէն միւսը՝ հատանել եւ կախակայել այդ կարգերը թեթեւութեամբ, կոխել անցնիլ, առանց կանխաւ անոնց տեղ ապրելու լաւագոյն պայմաններ եւ գետին պատրաստելու, կրցի՞ր զիս հասկցնել, ըսաւ խոհեմ Մինաս:

—Կարծածէ՞ր աւելի փութաց ըսել Պաշտի՛ եւ մեծ ուշադրութեամբ կը հետեւիմ քեզի ինչպէս միշտ:

—Մտի՛կ ըրէ. քեզի չափ եւ գուցէ քեզնէ աւելի՛ հողին պաշտումը ունիմ. բա՛յց...անկէ՛ դուրս աշխարհ մը կայ որ ունի իր պահանջները՝ մանաւանդ քու դիրքդ ունեցողէ մը՝ սովորականէն աւելի կը պահանջուի: Չնայի՞ս. ընկերային կեանքը՝ բարոյական օղակներէ ազուցուած մանեակն է մեր վզին անցած, զոր հնար չէ աննկատ առնել, ինչպէս կ'ուզես ընել:

—Կեցցէ՛ Մինաս էմիս, անխարդախ ոսկիին նման խօսքերդ ականջիս մէջ հնչեցին. բա՛յց... պէտք ես ժամանակը տարիքս եւ մօրուիս ըրած հալածանքը նկատի առնել:

—Կ'ընդունիմ թէ տասնըեօթը գարուններդ դիւ-

քին չհաշտուին իմ գաղափարներուս հետ, որոնք բազեղէն ալ յամառ կը կպին ենթակային: Քեզ չեմ պախարակեր, ոչ ալ կը մեղադրեմ: Միտքս քեզ անդադարձնել է, որպէս զի չաճապարես, կիրքով չգործես ու յետոյ զղջաս:

Լաւ է սպասես, մնաս հոն ուր քու ազնուական հանիդ եւ հայրդ քեզ ձգեցին՝ գացին:

—Կ'աղաչեմ, ըսէ ինձի թէ ազնուականութիւնն եւ անուն ինձմէ՛ ի՞նչ կը պահանջեն, եւ ես՝անոնց ի՞նչ զոհողութիւնն ընելու պարտական եմ:

—Երկու խօսքով ջանամ բացատրել քեզի. անոնց պահանջը, տկարը պաշտպանել է, նենգ եւ խորամանկութիւնն արհամարհել, պատուոյ պաշտամունքը իր ամէնէն լայն իմաստով յարգել է: Մենք տիտղոսաւոր եւ տոհմանշաններով սարքուած ազնուականութիւն մը չունինք: Բայց ունինք մեր պատմական օրերէն օժուած բարոյական տիտղոս մը, համազօր արեւմտեան ազգերու տիտղոսներուն, ժողովուրդին շրթունքներով վաւերացուած:

—Ո՛րք փութաց հարցնել Պաշտի:

—Անունը՝ Հերոսական կամ բարեմատոյց գործերով ազնուացած անունը՝ որուն դէմ երբ որդին մեղանչէ, ժողովուրդը կ'ըսէ. «Մեղք հօրը անունին»:

Ասացուածք մը՝ որ հնութիւն կը բուրէ եւ ունի կլշի՛ւը, կը ծանրանայ անունը կրողին վրայ, ու կը դնէ պատասխանատուութիւն մը՝ վե՛հ է, ստորնանալ չգիտեր: Պաշտի գլուխը կախեց, արդեօք ի՞նչ կը խորհէր, եւ ծաղրելի չըլլար մօրուէն, ճիշտ անոր համար, որ տիտղոսներու ֆէթիշականութիւնը ունէր, եւ հողագէտ ըլլալը՝ իր նեղ մտքով նուստդացուցիչ մէկ բան պիտի կարծէր:

—Ինչո՞ւ լռեցիր, ըսաւ Մինաս, ես վստահ եմ, թէ ըլլաս քաղաք կամ այլուր, դու պիտի մնաս միշտ հօրդ դրոշմեալ սկզբունքներուն բարձրութեան վրայ:

— Մատդ վերջին վրայ դրիր, ըսաւ Պաշտի առնական շեշտով մը: Գեղեցիկ էր ան իր խրոխտ հակատով ու վիրաւորուածի կեցուածքով: «Մնալ այն սկզբունքներուն վրայ» ըսիր քիչ մը առաջ, ի՞նչպէս կը հարցնեմ:

Երբ բռնաւորին ծայնը տանս մէջ կը գոռա՛յ: Երբ շահամոլ եւ նախապաշարեալ միտքը նախանձի՛ն այն տեղ իր գահը դրած կը զօրէ: Տրամաբանութեան եւ խղճի ծայն լուծ են այն տեղ, ու նեկամիտ ուժին թագաւորութիւնն է, անոր զեղծումն է իր ամէնէն ստորնաքարը, վերջին ձեւին հասած եւ եկած ամէն ազատութիւն կապած կաշկանդած է: Հոգեկան թռիչներ յոյս եւ արեւ չտեսած, իրենց սաղմին մէջ խեղդուած են: Քանի՛ արժէ անուն եւ տիրոջոս, եթէ անուանակիր եւ տիրոջոսաւոր ի՛նք բան չարժէ: Ա՛ն ըսեմ քեզի, այդ անունին յոգնած վերջին ընծիւղն է, անոր բռնին տակ ընկնուած:

Կը նմանի այն իշխանազունին, որ իր հաւերուն ասպետական սպառազէնը ((ραπορλιε) դրած նիզակախաղի կը մտնայ, բայց չունի անոնց ջիղը՝ ոչ ափործառութիւնը՝ եւ... նիզակը ձեռքէն կ'իյնայ չգիտնալով զայն ձեռնափարել:

Ձգէ՛ երթամ, կ'զգամ թէ ամէն օր բան մը իմ մէջս կը մեռնի:

Ողջ սկզբունքներ՝ որ իմ պաշտելի հայրս այնքան սիրտով ջանաց թարմ մտիս մէջ տպաւորել, կ'զգամ թէ կը հեռանան ինձնէ եւ աստիճանաբար պիտի հեռանամ բարիէն ու գեղեցիկէն եւ հոգիս տգեղցնեմ:

Թող երթամ, իմ պատուական հայրիկս եւ առաջնորդս, աշխատութիւնը կ'ազնուացնէ եւ արժանապատուութեան զգացումը կը զօրացնէ, որով հպարտ ենք: Քանի՛ արժէ բախտին շնորհած դիւրակեցութիւնը՝ եթէ անձնասէրներու ծնունդ պիտի տայ: Աշխա-

տաւոր դասակարգն է իմ սիրածս, երթամ անոր կարեւոր ըլլամ գոնէ:

Մինաս պարտուած էր: Չունենալով ուրիշ փաստ եւ հաւաստիք այս սիրելի զաւակը համոզել ետ կեցնելու, մարեց ծիափողը՝ մոխիրը գետին թափեց. սակը նշանակէր, թէ յարգելի ծերը՝ տխուր ըլլալու լուրջ պատճառ մը ունէր: Երկու թեւերը կուրծքին վրայ ծալլեց, եւ,

— Գնա՛ զաւակս, բա՛յց տունդ ու անունդ մի՛ մոռնար ըսաւ, սաստիկ սրտաբեկուած:

Կ Ա Ր Օ Յ Ի Ն Ջ Ր Ա Ղ Ա Յ Ը

«Դիպուածն ու երեւակայութիւնը
հայրն են ամէն հնարողութեան,
Դիտութիւնը ստնտուն է միայն»
Լամարթին

Նոյն թուականներուն, Տրապիզոն քաղաքը «Հայր Պետրոսին վարժարանը» (14) կոչուած նախակրթարանով մը օժտուեցաւ, որ միակն էր իր տեսակին մէջ այդ կողմերը:

Վարժարանին զարգացած եւ լեզուագէտ հիմնադիր վարդապետը՝ ժամանակին լաւագոյն յայտագիրներուն վրայ իրենը ձեւած, ներքին բարեկարգութեան հետ անփոյթ չէր մնացած անոր արտաքին տեսքին: Վարժարանը՝ անցորդին կը ներկայանար իր մարմարակերտ դասական հակատով ու սիւներով, որ պատկառելի դէմք մը անոր կ'ընծայէին:

Էջմիածնի Ճեմարանէն շրջանաւարտ եղած տեղացի Մկրտիչ Պալեան, ուսումնապետը վարժարանին նոյն ատեն Պաշտիլին ուսուցիչը եղած էր: Խորհեցաւ

երթալ հողագիտութեան մասին իր որոշումը անոր յայտնել. ցաւով մը կը տեսնէր Մինասին համամիտ չըլլալը: Միւլդեո, Մկրտիչ վարժապետ, Պաշտիլին ընտրած մասնագիւղը լսելով, ջերմագին զայն շնորհաւորեց:

—Քանի վարդիկ ընութենէն հեռացան, խաղաղութիւն եւ հոգեկան հանգիստ կորսնցուցին, կեդրոնը մարդն ալ անոր միտքն ալ կլանեց: Քեզ կը նըւիրեմ ընտրած նիւթիդ վերաբերեալ քանի մը շահեկան գործեր, որոնք հետո բերած եմ, կրնան կարեւոր ըլլալ, ըսաւ յարգելի ուսուցիչը:

Գաւառին մշակութային խաւարին մէջ, ուր աւելի ուղտ եւ ջորի կար, քան թուղթ եւ գիրք, վարժապետին ընծայած տասնեակ պատկերազարդ հատորները՝ կրնային իշխանական նուէր մը նկատուիլ: Անհուն երախտագիտութիւնով մըն է որ, Պաշտիլ զանոնք տարաւ իր աղքատ գրադարանին վրայ շարեց: Այդ օրէն դուրսի աշխարհը իրեն համար դադրեցաւ զոյութիւն ունենալէ, սկսաւ ինքնօգնութեամբ աշխատիլ, եւ բոլորանուէր ինքզինք հողագիտութեան ուսումին տուաւ:

* *

Կարոյին հետ որոշեցին առաջիկայ աշնան՝ վերջնականապէս ձգել քաղաքը երթալ իր ազարակը հաստատուիլ, եւ ջանալ այդ երկիրը իր առաջին փառքին հասցնել:

Սահմանուած թուականը՝ կարծուածէն շուտ եկաւ հասաւ: Սուսան առայժմ մօրը հետ քաղաք կը մնար, «Խաչին մեռելոց»ին, ըստ հայկական սովորու-

Թեան, Պաշտի սիրելի իր բացականերուն վրայ շխալ-հանգիստ մը մը կարդացնելէ ետք կը մեկնէին:

* * *

Առաւօտէն ամէն բան ծրարուած եւ շերտուած էր. բեռի ձիերը բեռցած, հեծանիւլիքները թափուած, մեկնելու ժամը հնչած էր, բայց մէջտեղ ոչ Փառան-ձեմ կար ոչ ալ Յակոբ:

Եազընեանց մեծ դուռին երկու լայն փեղկերը կռնակի վրայ բացուած, Մինաս անմիջապէս մուտքին, մարած ծխամորճը մատներուն, ցած աթուռի մը վրայ լուռ էր, երկուքին մեկնումի պատրաստութեան կը հետեւէր: Թաւ յօնքերը եղածէն աւելի վրայ վրայ քաշած, յայտնի՝ եւ որոշ կ'երեւար, թէ կուրծքին մէջ ծանր վիշտ մը կը կոտտար: Հնար չէ որ տանը անդրանիկ զաւկին այս ոճով մեկնելուն հետ միտքը հաշտուէր:

Պաշտի տեսնելով իր պաշտելի ծերունիին տըխրած երեսը, ամէն բան թողուց վազեց, անոր կոշտացած ձեռքերը աղապատանքով մը իրեններուն մէջ առաւ եւ գրգուր շեշտով մը. — քեզ հոն վերը կ'սպասեմ եւ ամենաշուտ ըսաւ. ինչո՞ւ տխուր ես, եւ ինչո՞վ մեղաւոր է ծխամորճդ որ իրեն դէմ քէն ըրած կը խոթոտաս, մարած ես: Լաւ իմացի՛ր, ես մեռած պէտք է ըլլամ որ ծխամորճիդ կրակը մարի... յիշէ՛ ըսածս... ու ձեռքէն առաւ վառեց, հա՛... քեզ միշտ ծխամորճիդ ծուխին մէջ կ'ուզեմ տեսնել: Ծուխը կենդանութեան նշան է, վա՛յն է եկած անոնց որ ծուխերնին մարած է, տո՛ւր ձեռքդ համբուրեմ, ըսաւ եւ սաստիկ զգածուած մեկնեցաւ:

**

Ազարակը քաղաքէն օրուան մը ճամբայ հեռու էր. վերջալոյսին հագիւ հոն հասան: Մելքոնը եւ իր կինը Բիրքէն՝ իրենց վեց մանչերով ընդ առաջ եկած էին իրենց երիտասարդ տիրոջ: Բիրքէն որեկները իրենց յատկացուած խուցերը առաջնորդեց, ուր կարգ ու մաքրութիւն կը ծփար:

Լեռնային ճամբորդութիւնը ախորժակնին սրած էր, փոխուեցան եւ անմիջապէս ճաշարան իջան: Սեղանին ճերմակ քթան սփռոցին վրայի պնակին մէջ խաշած գիրուկ հաւ մը՝ չորս կողմ անուշ, անու՛շ բուրումներ կը տարածէր:

Կարօ յիշեց թէ տունէն մեկնելու պահուն, Շագիկ խորհրդաւոր կերպով մը՝ փորը խոշոր լինք սպաստ մը ձիւպանին յանձնած էր:

— Բա՛ց, ըսաւ Պաշտի, իմ անուշիկ կաթմարս արդեօք ինչե՛ր մէջը դրած ըլլալու է տեսնենք:

— Կը հարցնե՛ս ըսաւ Կարօ խանդավառուած եւ... փափկածաշակ մը՝ համով պատառներու սիրահար մը ինչպէս էր, աշխարհ մը մէջը դրած է կաթմարդ, որ կրնայ ամբողջ բանակի մը իբր աղանդեր բաւել: — Մէկ մէկ սկսաւ սապատին մէջիները հանել սեղանին վրայ շարել. երկայն տուփ մը Ռասթօֆի սեւ խաւեար, ոսկեգոյն ժամայիկ չոր ձուկ եւ ձուկերու տեսակ: Երկու վարդագոյն խոզապուխտ, Կեսարիոյ ապուխտ, Կարնոյ ձիւտն լեզուներ եւ երշիկ... ո՛ր մէկը ըսել: Մինասին պատրաստած քաղցրահամ քաթա՛ն եւ տեսակ տեսակ կարկանդակները: Պաշտի՛ տեսնելով այն փափկանկատ շարժումը՝ որով այդ ամէնը պատրաստուած եւ ծրարուած էին գրեթէ զոջաց մեկնելով գիրենք վշտացուցած ըլլալուն:

* * *

Հետեւեալ առաւօտ, ագարակին թարմ կարագովը նախաճաշելէ ետք, Պաշղի՛ նախ հօրը գրասենեակը բացաւ, որ վախճանելէն ի վեր գոց էր, եւ այսուհետեւ նոյնպէս իրեն, իբր աշխատութեան սենեակ պիտի ծառայէր, եւ որ անմիջապէս բուրաստանին վրայ կը նայէր ու տեսարանը հաճելի էր:

Կարոյին հետ, առանց ատեն կորսնցնելու, սկսանքայլ քայլ ագարակը իր լայնք ու երկայնքին հետազօտել:

Այգեստան, արտ, ածու եւ պտղաստան անունով միայն գոյութիւն ունէին: Ինչպէս Մերթոն իրեն ըսած էր, ագարակը տարիներէ ի վեր խոփ եւ փայտատ չէր տեսած, կասկամ կտրած էր:

— Պէտք է կարգով երթանք, ըսաւ Կարօ, մանաւանդ այժմէն աշխատող բազուկներ պայմանաւորենք, որպէսզի գարնան ձեռնուռայն չմնանք:

Պաշղիին առջի մէկ զործը եղաւ, գիւղին կիսափոռ եկեղեցին նորոգել տալ, ու անոր կից ծաղկոց մը շինել: Կարոյին յանձնեց այս խոպան երկրին կայքն ու պէտքերը ուսումնասիրելու հոգը՝ ինքը գիրքերուն մէջ խորասուզուեցաւ, ուսանիլ եւ աշխատելու շատ կարեւոր նիւթ ունէր, որոնք այս երկրին պէտք է սահմանէր:

Մեր անփորձ պատանիները՝ կարեւորագոյն արգելքը հաշուի չէին առած. օղերուն անհարթութիւնը:

* *

Հանդարտ օրուան մը գիշերին մէջ, յանկարծ երկինք պատռած՝ սկսաւ որոտալ, փայլատակել, անձրեւը ամառանոցին տանիքը ժամերով ձեռնել, այս ոչինչ. լուսոյ դէմ ամբողջ գիւղը ուժգին թնդիւնով մը շարժեցաւ, գետնաշարժին վախը դնելով սրտերու մէջ: Ամէնը քանի մը ժամուան մէջ, առաւօտը եկաւ ամէնքան խաղաղ գոտաւ: Պաշղի եւ Կարօ, հազիւ երկինքին վրայ պատառ մը կապոյտ տեսան, երկար մոյկեր անցուցին, թաղիքէ վերարկուներ վրանին, իսկոյն ծմակ իջան, ուրկէ այդ տարօրինակ թնդիւնը եկած էր:

Գիշերուան տեղատարափով առուին նեղ համեմատութիւնը քսան անգամ աւելի լայնցած՝ այն տեղ գետակ մը ձեւացուցած էր:

Բայց ինչ որ գիրենք զարմացուց, առուին ճիշդ մէջտեղը կայնած միածոյլ հսկայ կոյտն էր, որ երէկ գոյութիւն չուէր: Պատկառելի յա՛ղթ շերտ մը ժայռի, զոր հեղեղին հունով լերան բարձրէն փոթորիկը կիրքով մը փրցուցած՝ խութէ խութ ոստոստեղն քըշած ձորնի վար գլորած, բերեր նստեցուցեր էր այդ տեղ: Եւ ասոր բախումէն է որ ամէնը այս գիշեր սարսափած արթնցած էին:

Կարօ պապանձած՝ իր առաջին մտածումը այն եղաւ որ, այս հաստաբետ քարէ կուզը իրենց զործը ընդմիջել եկած էր:

— Տե՛ս բանը... սա կատարեալ ծախաւերութիւն մըն է, որ մեր երթեւեկութիւնը եկաւ արգիլեց ըսաւ, համբան խցեց, հարկ պիտի ըլլայ նոր ուղի բանալ ջուրին համբայ տալ եւ այդ բաւական ժամանակիկարօտ է:

Մինչ Կարօ սաստիկ սրտնեղած էր, Պաշղիին դէմքը ուրախութենէն կը հառազայթէր:

— Բարեկա՛մ... ասոր չարիքէն բարիք կը զուրցեն, եկուր տուն դառնանք քեզ բացատրեմ:

* *

Այդ օր եւ ատար հետեւեալ օրերը, Պաշտին միայն ճաշերուն կը տեսնային, ամբողջ օրը գրասենեակը գոցուած էր. վերջապէս Կարոյին համբերութիւնը հատած, իրիկուն մը գնաց ուժով մը դուռին բախեց:

—Աղբա՛ր, ո՞րք ես թէ մեռած. չըսե՞ս... եւ մօտեցաւ գրասենեակին որուն առջեւ նստած, կարկին եւ մատիտ ձեռքը մեծատարած անիւի մը նախագիծը գծագրելու վրայ էր Պաշտի:

—Այս ի՞նչ է բացագանչեց Կարօ քահրահներով արտաքոյ կարգի զուարհացած, արդեօք այս ատամնաւոր անիւովդ կը խորհիս աշխարհին ընթացքը փոխել, եթէ այդ է նպատակդ՝ կը ցաւիմ վրադ, փուճ տեղ ժամանակդ կը կորսնցնես:

—Սխալեցար, իմ նախիմաց անգին Կարօս, կարծա՛յէդ աւելի գործնական է Պաշտի՛. աշխարհն ու մարդիկ փոխելու հոգը յիմարին տրուած է, բարեկամդ համետօրէն կը ջանայ օգտագործել ան... զոր դու ազէտ մը անուանեցիր. բացատրիմ:

Վարժապետիս նուիրած գրքերուն մէջ տեսայ որ ջրվէժ մը գոյացնելու եւ անկէ օգտուելու համար՝ գետին անկողինը կը փոխեն, չտեսնա՞ս որ բնութիւնը ի՛նք եկաւ մեզ ընծայեց այդ անգնահատելի առիթը՝ որմէ համայն Զէֆանօզի գիւղացին շատ չանցած պիտի օգտուի:

—Ի՞նչպէս, չի հասկցայ, ըսաւ Կարօ անհամբեր:

—Այդ ըսած կուզիդ վրայ, փառաւոր ջրաղաց մը բազմեցնել տալով, որ պիտի գործէ շնորհիւ այս անիւին:

Կարոյին աչքերը փայլեցան այս լսելով:

—Այսուհետեւ շարունակեց Պաշտի՛ փոխանակ գիւ-

ղացի եւ մշակ. իրենց ծաւարը, ցորենն ու լազուտը հեռունի տանել աղալու, այստեղ իրենց պէտքը պիտի հոգան լմնցնեն:

Եկո՛ւր, խելացի ճակատդ համբուրիմ, ուր միշտ բարին կը ծնի ըսաւ Կարօ անդիլի ծայր յափշտակուած այս ծրագիրով, բայց նոյն ատեն, թուղթին վերնագիրը տեսնելով, — այս ի՞նչ է ըսաւ մէկ անակնկալէն միւսը ինկած: Կ'աղաչեմ... իմ վեհափառութեանս անունը՝ ջրաղացքին ճակատին վրայ ի՞նչ գործ ունի. չըսե՞ս:

—Պա՛րգ, ուզեցի յախտենականացնել անունդ, գէ՛շ ըրի:

—Մանաւանդ շա՛տ գէ՛շ. շուտ աւրէ՛, քուկիւղդ զիր:

—Մտիկ ըրէ, աւանց յետնախոհելու անունդ այն տեղ դրի Ամէն բանի մէջ կ'ըսեն նախախնամութեան մատը կայ. որքան ես, նոյնքան դու Եազըճեան մըն ես, նոյնքան դո՛ւ նոյն անունը կը կրես, այդպէ՛ս իմ յարգելի պապս տոմարներուն մէջ քեզ արձանագրել տուած է. ուրեմն յանցանքը իմս չէ ինչպէս կը տեսնես:

— Ահա թէ ի՛նչ ըսել է նախապաշարեալ կնկան մը կաթը ձծելը ըսաւ սրտնեղելով Կարօ. Բայց փափկանկատ Պաշտի՛ կատակելով. — կարեւորը մոռցանք ըսաւ. հաշի ատեն է: Ու մեր երկու կտրիճները մուսան ջրաղացը՝ զուարթ զուարթ հաշի գացին:

ԿԱՐՕՒՆ ԳԱՂՏՆԻՔԸ ԵՒ ՍՈՒՍԱՆ

Գարուն է, ծիծառը ծիծաղ բերաւ, Մելքոնին տանը քիւին տակ առտւոյնէ երեկոյ անվերջ հուճում մըն է, վարուժնակն ու մարին այգէն վերջալոյս սերունդին արհեստաւոր օճախը շաղախել ու շինելու ետեւէ են, անցեալ տարուան հիւսածնին է մի քիչ հովերէն քանդուած՝ որ հիմա նորոգելու վրայ են։ Փոյթ չէ՛ թէ հին է, բա՛ն է կարենալ վերանորոգելը։

Եղանակին խնկուած սիւքերը՝ ձմեռուան պոռոչիւն հովերուն յաջորդեցին, եկան մշակին տարտերը ծրարեցին հետերնին տարին։

Եազրճեանց առուին մոնջող ջրերը խելօքցան ու ամիրային մունջ արտերը առաջուայ նման հոգի՛ մարմինն առած կը խօսին, ամէն լուսաբացի մանկալին հայուչոյով կ'արթնան։

Այս խաղաղիկ առաւօտներէն մէկը՝ Բիբէ, սերին կ'ըսէր՝ որ ամէն գիշեր աստղունք կը դնէ, եւ սերը կը թանձրացնէ, վար առնելու վրայ էր, ծմակէն մուրճի ձայներ լսեց. փութաց սերը քաշեց կուժիկին մէջ, դարանը դրաւ, օդը խոնաւ էր կիսամաշ լաչակը դունչովը փաթթեց ինչաւ ծմակ։

Մեծ եղաւ զարմանքը երբ այն տեղ Պաշղին տեաւ իր աղուէսնի լայն մուշտակին փաթթուած, որ եկած էր ջրաղացին առաջին գերանները զամել տալու։ Ուրեմն՝ ոչ խօսք էր ոչ ալ երագ, իր աչքերուն չէր հաւատար, ոչ ալ տեսածին, դիմացինը գիւղին ջրաղացն էր որ մարմին կ'առնէր, աչքը լոյս գիւղացիին... շո՛ւտ վազեց կլխաւորին, Մելքոնին այս բերկրալից լուրը տալու։

Կամբի ո՛ւժ, եւ յարատեւութիւն, լեռները իրենց տեղէն կը շարժեն։ Կարօ ու Պաշղի՛ ազարակը վերակենդանացնելու գործին հոգեւին լծուած՝ ինչի՞ կարող չէին։

Եւ... ինչպէ՞ս չսիրել այդ երիտասարդութիւնը որ յոյս է, կորովի եւ մեծա՛նծն է։ Ահա թէ ինչո՞ւ մշակ եւ աշխատաւոր հոգի կուտային Պաշղիին վրայ։

Ամիրային վայր վայող մեռած ազարակը կենդանութիւն առած էր։ Անոր կոշկոճած երկիրը՝ օր օրի վերանորոգ կեանքով մը կ'արգասաւորէր, դաշտ եւ այգի, հաւաքուծութիւն ու մեղուաքուծութիւն կ'առաջադիմէին, մէկ խօսքով. ազարակը անճանաչելի էր, տեսողին կը ժպտէր։

Բանուոր թէ գիւղացի իրենց երիտասարդ տիրոջ անունով կ'երդուրնային։ Բաղաքացիէն աւելի՛ անոնք զիտեն գնահատել մարդը։ Անոր նման նոր եւ ծանր հոգերով բեռցուած չեն, եւ քիչ անգամ իրենց պաղարիւնը կը կորսնցնեն։ Կը սիրեն կարգ եւ առնական հրամաններ, որոնք երկու անգամ կրկնել չեն տար։ Կը լծուին աշխատութեան ինչպէ՛ս եզր խոփին լծած են եւ... բառին նշանակութիւնով հայ մշակը բարի է։

Հետեւաբար, երկրագործ Պաշղի հեղինակութիւն մը դարձաւ, իր դիրքը ձգած հողով զբաղելուն։

Ինչպէ՛ս այն պատանին, որ ուսումնարանին դու-

որ հազիւ գոցած՝ յախուռն, գործնական կեանքին մէջ կը նետուի, Պաշղի՛ բնութեան գանձերը պեղել եկած էր, քա՛ր եւ հող, ջո՛ւր եւ լծկան կենդանի իր աշխատութեան հպատակիցնել կ'ուզէր: Աշխատութեան լուսաշող փարոսի՛ն, որ անվիճելիօրէն առաջդիմութեան անհրաժեշտ գի՛ծը կը նկատէր:

*
**

Գիւղացին իր հացը ապահոված էր, խշտեակին ծածքը, լանճերուն տրեխները նորոգուած էին, Պաշխի հարիւրաւոր բազուկներու աշխատութիւն հայթայթած էր, իսկ ջրաղացին շինութիւնը, որ այնքան եռանդով սկսած էին նոյն թափով կը շարունակէին: Պաշղի՛ ճակատին վրայ դրուելիք ճաշակաւոր զարդ մը գծագրելու վրայ էր որպէսզի գործնականին հետ գեղարուեստն ալ այն տեղ իր խօսքը ունենար:

Ջրաղացին բացման օրը որոշել կը մնար, որու մասին Կարօ անհամբերած վերջապէս հարցուց թէ, այս ցանկալի հանդէսը ո՞ր օր պիտի տրուէր:

—Օ՛հաննու Կարապետին օրը՝ որ իմ ալ անուանա օրն է, ըսաւ Պաշղի:

Կարօ այս լսելուն տեղէն ցատկեց—այդ իրիկուն քեզ կը խոստանամ վառել կալաբոց մը (15) հսկա՛յ, մէկ ծայրը գետին՝ միւսը երթա՛յ աստղերը եղածէն աւելի վառէ եւ աշխարհը լուսաւորէ... Ի՞նչ ըսիր:

— Ի՞նչ կայ լոյսէն աւելի գեղեցիկ, ու ես սիրելի՛ ... ոչինչ ունիմ աւելցնելու, ըսաւ Պաշղի՛. բայց իմ կարծիքովս բարձրերը թռչելէ առաջ՝ կոխած հողիդ վրայ հաստատ կեցիր... մանաւանդ մարդկային ընկերութէնէ մի՛ փախչիր ինչպէս սկսած ես ընել, աղբիկ մը

ի՞նչ կը կորսնցնես քիչ մը դիրահամբոյր ըլլալով, կը հարցնեմ...

Բայց Պաշղի դեռ խօսքը չմնացած Կարօ չուած էր, շատ լաւ գիտնալով. թէ ի՞նչ մտքով այդ դիտողութիւնը կ'ընէր, — այդ ուղղակի Սուսանի մասին էր, որուն հետ շատ ցուրտ կը վարուէր:

Սուսան իր մանկական զուարթութիւնը կորսնցուցած էր, ահա թէ ինչո՞ւ գիւղ գալ չէր ուզած եւ տան մէջ Կարոյէն խոյս կու տար: Բայց սա պէտք չէր մոռնալ թէ նաչատուր ամիրայ իր կտակով, այս երկուքին ապագան ապահոված էր պայմանաւ որ միատեղ ամուսնանային:

Քանի Սուսան մեծցաւ սակայն, դիմացը Կարօյին նման կարծրացած ժայռ մը ունէր, անմերձենալի Հապէշ մը՝ որուն կ'երթային կը բախէին իր սիրոյ սիրուն փթթումները ու կը փշրուէին:

—Անոր մայրը՝ անզգայ մը ծնած է, կ'ըսէին ամէնը Կարոյին համար:

—Սիրտը, խորհուրդներով լինք արկղիկ մըն է կ'ըսէր Մինաս, ինչպէս հին աղուէս մը՝ չխաբուելով Կարոյին անտարբերութենէն, եւ լռեցնելով անո՛նք որ չէին իմանար անոր լրջութիւնը:

*
**

Օ՛հաննու Կարապետը մօտեցած էր. իրիկուն մը, ձիերու ոտքի դփրտում մը լսեցին. կաղ մամիկին խոշոր սեւ շուկն՝ վերէն սկսաւ կոկորդալիբ հաչել, Բագէ մը որ այդ միջոցին Բիբէին վառեակներէն մէկը թռցնելու վրայ էր, ոհմրկած ձգեց օդը բարձրացաւ, ու Մելքոն, որ տապարը ուսին յեց, անտառէն կը

դառնար, — Կարօ հո՛ւ... ծայնեց, քաղքըցի կու գայ. եւ հինգ ըռպէ չանցած ագարակին կոր ճամբէն, ուրկէ էր մուտքը, երեք հեծեալ, Մինաս, Շազիկ եւ Սուսան ուրիշ բեռցած ձիերով ելան բլուր: Կու գային Պաշղիին անուան տարեդարձը իրենց հետ տօնելու:

* *

Դժուար պիտի ըլլար նկարագրել այս հինգ մտերիմ հոգիներուն ցնծութիւնը, զիրար դարձեալ գտած ըլլալուն բերկրանքը: Գիշերը ցորեկին կցած անվերջ բաժանման օրերը, եւ այդ ժամանակամիջոցին պատահածները փոխադարձ իրար հաղորդեցին:

Սուսանն է որ, շատ քիչ անգամ խօսքի խառնուեցաւ, — եթէ յոգնած ես ըսաւ Պաշղի, գնա՛ հանգիստ ըրէ, արդեօք Սուսան իրօք յոգնած էր թէ ուրիշ պատճառ մը ունէր լուռ մնալու, ամէն առթիւ զուարթ չէր եւ Պաշղի յայտնի դժգոհ էր: Կարօ՝ ձիերը ախոռը տանել կապելու գացած էր:

* *

Ամսուայ առաջին օրերը՝ անհաստատ օդերով կ'արտայայտուէին, հիւսիսային հովերուն տօթագին օրեր յաջորդեցին եւ կարկուտախառն կայլակներով վերջացան:

Օդերուն անյարդութիւնը կ'արգիւէր նորեկները երթալ նորաչէն ագարակը այցելելէ, հակառակ իրենց փափաքին. Սուսանն էր որ գնաց անգամ մը ջրա-

դացը տեսնելու, եւ այդ գիշեր անհանգիստ քուն մը եղաւ, կ'ըսէր մայրը:

Նոյն այդ Սահարայական սաստկաշունչ խորշակի մը հետեւեալ օրը՝ սոսկալի մրրիկ մըն է լեռնէն փրթաւ, եւ կիկլոնեան ըսելու աստիճան կիրքով մը պոռթկաց, եկաւ իր ամբողջ տարափը Եազընեան գիւղին վրայ թափեց:

Գետակին խելոքցած ջրերը՝ այս անգամ անզուսպ հեղեղ մը դարձան եւ տարօրինակ համեմատութիւններ առած քանի մը մէթր բարձրացան: Տեսարանը վայրենի էր եւ խորհիլ կու տար: Մոռններով հեռուէն, քուրին գոռուն գոչիւնը կը լսուէր: Մրրիկը ծառերուն սաղաւարտները թոցուց տարաւ, ոմանք ալ իրենց բունէն արմատախիլ ըրաւ:

* *

Փոթորիկներու վաղորդայններն ու անոնց յաջորդող թափանցիկ մթնոլորտը տեսնել շատ կը սիրէր Պաշղի: Միտքը բանաստեղծական թռիչքներ կ'առնէր, անորոշին ձօնուած տաղեր մտովի կը յանգաւորէր, որոնք իր հասակին պահանջն ըլլալուն չէր անդադառնար, եւ քաղցր անուրջներու մէջ միտքը կը սաւառնէր:

Գետակին մեծադորդ շաչիւնները խանգարեցին իր երազանքը՝ եւ նոյն ատեն անոնց պատճառելիք աղէտը խորհիլ տուին, զոր չպիտի ուշանար իմանալու իր լայն թեւերով Մատրասի ոսկեթել ... պաստառէ պատմուճանը պատշգամ ելաւ, ուրկէ հիանալի շքեղանկար մը կը տեսնուէր: Այդ տարագով, Հնդիկ իշխանագուն մը կը նմանէր, ան իր արիագոյն կեր-

պարանքով, որ իրեն յատուկ էր եւ շատերու մէջ զինք ակնանիշ կ'ընէր:

Արեւն ալ որ այդ միջոցին կը բարձրանար, առաւօտեան իր մեղմ ճառագայթներով, կ'ողողէր անոր բարձրագեղ գլուխը՝ որուն վրայ ցեղին հանճարեղ բրոշմը պատկերացած էր:

Գիշերուան թափած ջրհեղեղային ջուրերով, դիմացը փռուած թաւշանման կանանչը, այլօրէն երիտասարդացած՝ հրաւիրող էր, որուն վրայ թռչնիկներու հոյլ մը ծիտծիտել եկած էր:

Պաշղի՛՛ երջանիկ էր եւ... ամէն բան ատոր մէջ՝ Երանութեան ժամեր կ'ապրէր, պահին գեղեցկութիւնով տարուած՝ կ'օրհնէր այն օրը՝ ուր որոշած էր զալ գիւղը բնակիլ, եւ բնութեան գիրկը փնտռել մտքի հանդարտութիւնը՝ որուն պէտք ունէր, եւ ապրիլ մշակին պարզուկ կեանքը:

* *

Պատշգամին յեց, դիմացը պարզուած հեշտալի տեսարանով զմայլած, առտուան զովը լիաթոք կը շնչէր, նոյն իսկ մօրուն եւ անոր սինլորը շրջանակը մոռցած, արգահատանքով մը կեանքին կարգ մը տըգեղութիւններուն վրայ կը նայէր: Թէեւ շատ երիտասարդ, բայց շատ տառապած ըլլալուն, կեանքը ապրելու լաւագոյն մեթոտ մը, իր մտքով կ'որոնէր:

Հողագործութիւնով պարապելը կեանքի փոթեռուն դիմադրելու լաւագոյն ատակը կը գտնար:

Երջանիկ էր զայն իբրեւ ասպարէզ ընտրած ըլլալուն, եւ կ'ուխտէր առաւել քան երբէք, իր ատենը գիտութեան եւ մշակութեան մէջ բաժնելու: Մէկէ՛ն

մտքի սնունդ, միւսէն հոգեկան սնունդ եւ հանդարտութիւն քաղելու:

* *

Այսպէ՛ս այն առաւօտ կը խորհրդածէր Ներսէսին որդին, տեսնելով որ շուրջը ամէն բան իրեն կը ծիծաղի՛ եւ ամէն բան բարիի՛ն ու գեղեցիկին կը տրամադրեն: Անհուն հրճուանքով մը՝ երբ այս սքանչելի ժամը կ'ըմբռնէր... շտապող քայլեր իմացաւ... մէկը՝ հեւ ի հեւ ամարանոց կու գար... ականջ դնելու ատեն չմնաց որ, Կարօ կրակ կտրած դիմացը կանգնեցաւ. հասի՛ր պօռալով:

— Ի՞նչ կայ շտապեց հարցնել Պաշղի:

— Հասի՛ր կ'ըսեմ. երանի՛ թէ բանւորի փոթուող դրած ըլլայիր, թէեւ հագածդ քեզ շատ վայլեր է:

— Կատակի ատեն չէ՛, եղածը ըսէ՛:

— Դժբախտաբար, գետակը անցեալ անգամէն ալ մեծ համեմատութիւններ առած, ջրաղացին կ'սպառնայ, որուն պատը ճեղքուիլ սկսած է, կարող է բոլորովին տեղի տալ եւ ողողել արտերը ու մեր մէկ տարուան աշխատութիւնը փնացնել: Կ'երթամ գործիքներս առնելու, չուշանա՛ս ըսաւ եւ աներեւոյթ եղաւ:

Պաշղի երկու անգամ ըսել չտուաւ, մտաւ ներս, հանեց պատմուճանը՝ անցուց գործաւորի ծորձպանն ու նոյն յետայն ծմակ իջաւ: Այն տեղ, գիւղացիներու և հետաքրքիրներու հոծ բազմութիւն մը գտաւ. աղմուկ եւ ձայնե՛ր, որոնք խուճապը հազիւ իմացած օգնութեան վագած էին ու... գրեթէ գրեթէ՛՛ աղէտին առաջըր առած: Բայց ահա երկրորդ ահագանգ մը՝ առա-

ջինէն ահուելի. այս անգամուա՛նը կնոջ աղաղակներ էին անդի՛ր ծայր յուսահատական: Միաբերան — օգնութիւն կը պօռային:

Պաշղի՛ թողուց ջաղացքը իր լաւ կամ չար բախտին եւ վազեց դէպի ծայները:

Ո՞հ ինչ տեսնայ... հոսանքը՝ Սուսանը իր փրփրերախ կոհակներուն վրայ առած կը տանէր, ու ոչ մէկը քաջութիւն ունէր թշուառ աղջիկը ազատելու: Ու եթէ անմիջապէս օգնութեան չհասնէին ի սպառ կորսուած էր: Մոյկերը հանել ու նետի նման հոսանքին բերանը նետուելը մէկ ըրաւ Պաշղի:

Փոխանակ մէկի հիմա երկու էին գետակուլ ըլլալու զոհերը: Ժողովուրդը խռնեում գետափին վրայ կայնած, մահը սիրտը այս զարհուրելի տեսարանը անձկութեամբ կը դիտէր, ազատարարին մէն մի շարժումին կը հետեւէր, որուն ասպետական ժէսթը, երանի՛ իրեն սուղի չնստէր:

Շագրճեանց արի՛ թողը՝ գերմարդկային ճիգերով, դրուժան ալիքներուն դէմ կը պայքարէր, որոնք այս մահու եւ կենաց ժամուն, կարծես աւելի՛ կատղած ցնորատու արագութիւնով մը կը վազէին:

Հեղե՛ղը Շագրիկին քնքշիկ աղջիկը թեւերուն վրայ առած, անասնական բնազդով մը կը տանէր, այն մարդակերին նման որ իր զոհը ... մոլութեան բագինին կը տանի:

Վայրկեանը աննկարագրելի էր որքան ահաւոր, երբ նախախնամական դիպուածով մը՝ վազվազուն ջուրերը՝ քշեցին Սուսանը տարին արմատախիլ եղած ծառակոճղի մը խորը կեցուցին:

Ամբոխն է դուրսէն մեծ շունչ մը առաւ. Պաշղի անմիջապէս փրկարար կոճղին մօտենալով գրկեց Սուսանը եւ դէպի գետեզր ուղղուեցաւ սակայն... ի՞նչ պէս... Վերադարձի պայմանները առաջիններէն ղրժ-

ուար էին, պէտք էր հիմա շեղագնաց երթալ այս կատաղի վազքին, ու Պաշղի՛ առաջուայ նման ազատ չէր: Մէկ թեւով Սուսանը գրկած, միսով զօրաւոր տարրին դէմ կը մաքառէր բա՛յց սկսած էր յոգնիլ, այլեւս իր առաջին թափով չէր մնացած: Անխոհեմ շարժում մը՝ եւ ... որո՛շ երկուքն ալ դաւաճան ջուրերէն դատապարտուած էին ըկուզելու, երբ Մելքո՛ն ... օ՞՞ անպարտելի՛ն, ագարակին տխտան Մելքոնը հասաւ: Աղէտին լուրը հագլէ առած չորս չորս վազեց, կէս մէջքով ջուր նետուեցաւ, իր երկայն բազուկներով քաշեց Պաշղին եւ իր բեռով հոսանքէն դուրս բերաւ:

— Ատե՛ն էր... բացազանչեց սրտատրուի ժողովուրդը միաբերան: Հաւաքուեցան Սուսանի շուրջը, իր վիճակով միայն մտահոգուած: Մանչերը փութանակի ճաղ մը շինեցին ոստերով. չորս զիւղացի կրտսրիճներ հէգ Սուսանը մէջը պառկեցուցին եւ անմիջապէս՝ ճաղով ամառանոց ուղղուեցան: Պաշղի՛ ետեւնուէն ծանր քայլերով, բարոյապէս գուցէ աւելի յոգնած կ'երթար, քան ֆիզիքապէս:

***

Կարօ այս եղերական անց ու դարձն թողութիւն անտեղեակ, երբ իր գործիքները շալկած, միամիտ, ջրաղաց կ'իջնար. անոր հոգով միայն տարուած, յանկարծ ի՞նչ տեսնայ... եզական թափօր մը դիմացը կ'ելլայ, տխրութիւնը ամէնուն դէմքին վրայ նկարուած, յափյափոյ հիւսուած ճա՛ղ մը կը տանէին մէջը Սուսանը պառկած, կապուտցած

ջինէն ահռելի. այս անգամուա՛նը կնոջ աղաղակներ էին անդի՛ր ծայր յուսահատական. Միաբերան — օգնութիւն կը պօռային:

Պաշտի՛ թողուց ջաղացքը իր լաւ կամ չար բախտին եւ վազեց դէպի ծայները:

Ո՞ր հինչ տեսնայ... հոսանքը՝ Սուսանը իր փրփրերբախ կոհակներուն վրայ առած կը տանէր, ու ոչ մէկը քաջութիւն ունէր թշուառ աղջիկը ազատելու: Ու եթէ անմիջապէս օգնութեան չհասնէին ի սպառ կորսուած էր: Մոյկերը հանել ու նետի նման հոսանքին բերանը նետուելը մէկ ըրաւ Պաշտի:

Փոխանակ մէկի հիմա երկու էին գետակուլ ըլլալու զոհերը: Ժողովուրդը խռնելում գետափին վրայ կայնած, մահը սիրտը այս զարհուրելի տեսարանը անձկութեամբ կը դիտէր, ազատարարին մէն մի շարժումին կը հետեւէր, որուն ասպետական ժէսթը, երանի՛ իրեն սուղի չնստէր:

Եւզընեանց արի՛ թողը՝ գերմարդկային ճիգերով, դրուժան ալիքներուն դէմ կը պայքարէր, որոնք այս մահու եւ կենաց ժամուն, կարծես աւելի՛ կատղած ցնորատու արագութիւնով մը կը վազէին:

Հեղե՛ղը Եազիկին քնքշիկ աղջիկը թեւերուն վրայ առած, անասնական բնագոյով մը կը տանէր, այն մարդակերին նման որ իր զոհը ... մոլութեան բազինին կը տանի:

Վայրկեանը աննկարագրելի էր որքան ահաւոր, երբ նախախնամական դիպուածով մը՝ վազվազուն ջուրերը՝ քշեցին Սուսանը տարին արմատախիլ եղած ծառակոճղի մը խորը կեցուցին:

Ամբոխն է դուրսէն մեծ շունչ մը առաւ. Պաշտի անմիջապէս փրկարար կոճղին մօտենալով գրկեց Սուսանը եւ դէպի գետեզր ուղղուեցաւ սակայն... ի՞նչ պէս... Վերագարծի պայմանները առաջիններէն ղրժ-

ուար էին, պէտք էր հիմա շեղագնաց երթալ այս կատաղի վազքին, ու Պաշտի՛ առաջուայ նման ազատ չէր: Մէկ թեւով Սուսանը գրկած, միւսով զօրաւոր տարրին դէմ կը մտքառէր բայց սկսած էր յոգնիլ, այլեւս իր առաջին թափով չէր մնացած: Անխոհեմ շարժում մը՝ եւ ... որո՛շ երկուքն ալ դաւաճան ջուրերէն դատապարտուած էին ըկուզելու, երբ Մելքոն ... օ՞ր անպարտելի՛ն, ագարակին տիտան Մելքոնը հասաւ: Աղէտին լուրը հազիւ առած չորս չորս վազեց, կէս մէջքով ջուր նետուեցաւ, իր երկայն բազուկներով քաշեց Պաշտին եւ իր բծոով հոսանքէն դուրս բերաւ:

— Ատե՛ն էր... բացագանչեց սրտատրուի ժողովուրդը միաբերան: Հաւաքուեցան Սուսանի շուրջը, իր վիճակով միայն մտահոգուած: Մտնչերը փութանակի ճաղ մը շինեցին ոստերով. չորս գիւղացի կրտսրիճներ հէգ Սուսանը մէջը պառկեցուցին եւ անմիջապէս ճաղով ամառանոց ուղղուեցան: Պաշտի՛ ետեւնուէն ծանր քայլերով, բարոյապէս զուցէ աւելի յոգնած կ'երթար, քան Ֆիզիքապէս:

***

Կարօ այս եղերական անց ու դարձէն բոլորովին անտեղեակ, երբ իր գործիքները շալկած, միամի՛տ, ջրաղաց կ'իջնար անոր հոգով միայն տարուած, յանկարծ ի՞նչ տեսնայ... եզական թափօր մը դիմացը կ'ելլայ, տխրութիւնը ամէնուն դէմքին վրայ նկարուած, յափշտիոյ հիւսուած ճա՛ղ մը կը տանէին մէջը Սուսանը պառկած, կապուտցած

դէմքով ... աչքերը գոց, ինչպէս դիա'կ մը՝ որ արագ արագ տուն կը տանէին:

Եթէ կայծակը Կարօն շանթահարէր, գուցէ նուազ հարուածէր. ան քար կտրեցաւ: Միտքը կը հրաժարէր տեսածին հաւատալու, կարծեց թէ բազկերակը զարնելէ դադրեցաւ եւ բազուկը ջի'ղ ունենալէ. ձեռքի գործիքները շառաչով մը գետին թափեցան, առանց որ ձռէր ու ժողվէր, երկու ձեռքերը գլխուն զարկաւ կարծելով թէ Սուսան մեռած է:

Անոր յաղթ կուրծքէն սուր ճիչ մը փրթաւ, այնքան սուր՝ ինչպէս հալածուած որբը կրնայ ճչել. ինչպէս էր ի'նք, խնդճ Կարօ ... որ կ'երթայ ժայռն ալ կը ծակէ եւ կ'անցնի՝ եւ ինչպէս կոխած հողը երբէք չէր իմացած, դաշտ եւ անտառ սարսուացին, արծազանգ տուէին այդ առնական կծո'ւ ճիչէն:

Պաշտի' ջնայելով իր թաթաւուն վիճակին, կարի խիստ նայելով անոր աչքերուն մէջ, որ ըսել կ'ուզէր յայտնի՝ «Դու ես պատճառ այս աղէտին» եւ ցած ձայնով մը՝ — ահա թէ ինչպէ՞ս մարդ չսպասած մէկ պահուն ի'նք իր գաղտնիքին կը դաւաճանէ ըսաւ, մաղթենք որ ան չըլլայ ի գի'ն անդարմանելի դժբախտութեան մը ... քալէ՛ փոխանակ լալկան կնիկներու նման հիմայ հառաչելու, լաւ է երթաս մայրը այս ծանր արկածին պատրաստես, որպէսզի քեզ նման ան ալ խելքը չկորսնցնէ» ըսաւ եւ թափօրին խառնուեցաւ:

* *

Պաշտի'ն խստադատ ազդարարութիւնով Կարօ

ջախջախուած՝ անորոշ քայլերով թափօրին հեռուէն հետեւեցաւ, քաջութիւն չունեցաւ առաջ անցնելու: Միտքը սեւեռուն, թէ Սուսանը կորսնցուցած էր, տուն հասնելուն փոխանակ վեր ելլելու, աթոռ մը առաւ բակին մէջ նստաւ գլուխը լայն բուռերուն յեց, մարդկային այս կոյտը՝ որուն հետ ամէնէն զօրաւոր զօտեմարտիկը պիտի մտածէր չափուելու, հինգ տարուայ երեսայի մը նման տկարացած կը հեծկտար. տեսնողին գուժը պիտի շարժէր:

Տակաւին վերջին յոյս-մը պահած, ականջը դէպի վերի սրահը լարած, ուրկէ միայն ոտքի ձայներ կ'իմացուէին... լուռ էին... կը թուէր թշուառին թէ մահաշունչ լուծիւնն էր, որուն ողբ ու կոծ պիտի յաջորդէին, Շագիկ հիմայ իր վրայի զգեստները պատառ պատառ, սիրելի աղջկան ցուրտ մարմինին վրայ պիտի թափէր, ո՞վ կրցաւ երբէք մօր վիշտը չափաւորել եւ անոր սահման մը դնել...:

Կարոյին բորբոքած երեւակայութիւնը տրամաբանելէ դադրած էր: Վերը միշտ նոյն ահաբեկիչ լռութիւնն էր... ուրեմն Սուսանը փրկելու ամէն յոյս կորսուած էր:

Կարօ՝ սիրտ ոսկի ջինջ անապակ ինչպէս յակինթը բիրեղացած, ո'ւր նախանձ եւ ատելութիւն ըսուած ի'ժը չէր խածած եւ խածնելիք չունէր: Վիշտէն յիմարացած ինք իր վրայ պրկուած, ատամներուն մէջէն հաստատ շեշտով մը կը մրմնջէր -- կամ Սուսան', կամ նոյն ջրերը զիս ծածկեն, կ'ըսէր:

Ուրեմն Կարօ՝ ինչպէս կարծել տուած էր, անզգայ չէր: Անոր հաստ կճեպին տակ գրգուր սիրտ մը կը տրոփէր շատերէ շա'տ, եւ անոր ամէնէն նուրբ թելը Սուսանին համար կը թրթուար ու միշտ հաւատարիմ եղած իր ուխտին, բայց խորապէս զգօ'ն, ուղիղ կեցուածք մը պահած էր Սուսանի հանդէպ, քանի որ ա-

մուսնութեան թուականը տակաւին չէր որոշուած, ու կը դողար անոր պատուոյն վրայ, որպէսզի չարախօսութիւնը ո՛ր եւ է նիւթ չգտնայ խժժօրու գայն:

Սուսանիկին ներշնչած սէրը իր սրբութիւնն էր, սիրոյ վե՛հ խորանն էր. օծուած խորհուրդն էր որուն վրայ պաշտումի եւ լռութեան լուսաճաճանչ քողը քաշած էր այս անտաշ մե՛ծ տղան՝ որ այս մահու եւ կենաց ժամուն, իր ծով վիշտով կը գալարէր ու կը տրորուէր հիմայ, մինչ Սուսանին շուրջը առած, գայն կենդանութեան վերականգնու ամէն ջանքերով կը հնարաւորուէին:

Բիբէ գլուխ անցած, այդ քաջ եւ փորձ գեղջկուհին իր պողպատէ բազուկներով Սուսանին ամբողջ մարմինը ձքիով կ'աճուէր, արհեստական շնչառութիւնով կեանքի բերել կը ջանար գայն՝ որ բարեբախտաբար ջուր չէր խմած, ժամանակ չէր ունեցած խմելու:

Յանկարծ Կարօ... շշուկ մը լսեց. թէ եւ շատ տկար...

— Տէ՛ր... արդեօք... — բացա՛ւ աչքերը, բացա՛ւ կ'ըսէին իրար ցած ձայնով, Նայի՛ս սանդուղին գլխէն Պաշղի ձայն տուաւ — դեռ կեցե՛ր ես, թէ կանանչ հիմով մոմ մը քեզ դրկելու եմ, որ գաս ըսաւ կատակելով:

* * *

Սուսան, հազիւ աչքերը բացած շուրջը մէկը փնտռեց, ու երբ այդ մէկը չտեսաւ դարձեալ աչքերը գոցեց վհատած. այդ ի՛նչ էր ... շարժում մը որ Պաշղիին ուշադրութենէն չվրիպեցաւ, եւ կրկին իր կասկածներուն մէջ հաստատուեցաւ: Այն աչքերը Կարօն

բօն չտեսնելով — ոչ իսկ ինձմով հետաքրքրուեցաւ — ըսել կ'ուզէին:

Ճիշտ այս հոգեկան վիճակին էին, երբ Կարօ ամօթահարի նման ներս մտաւ, մօտեցաւ Պաշղին համբուրեց, անհուն սիրով մը Սուսանին նայեցաւ, առանց բառ մը արտասանել կարողանալու: Ամբողջ հոգին իր նայուածքին մէջն էր եւ խօսելու պէտք չունէր:

* * *

Բազմոցին առջեւ՝ որուն վրայ Սուսանը պառկեցուցած էին, Պաշղի՛ քուրիկին մանր ու սառած ձեռքերը իրեններուն մէջ առած շունչով կը տաքցնէր ու ականջին:

— Ինչո՞ւ այս օդով գետակ գացիր, չըսե՛ս:

— Ջուր կոտնեմ քաղելու ըսաւ կէս ծիծաղով մը:

— Չա՛ր աղջիկ, օ՛րը գտար այդ քաղը ընելու գոնէ եթէ մեզ չէ, սա՛ մեծ մանչուն խնայէիր, ցոյց տալով Կարօն:

Պաշղի՛ բաւականացաւ Սուսանին կլոր թուշին վրայ ապտակիկ մը փակցնելով, որ այն տեղ քիչ մը գոյն եւ կենդանութիւն դրաւ, եւ առանց այլեւայլի, ոտքի ելաւ, նախ Կարոյին ուսը թապեց, ապա ինչպէս շատ լուրջ գործի մը երթար, առաւ բանալիներուն տրցակը՝ ինչաւ շիտակ իր պապուն, Նաչատուր ամիրային նշանաւոր գինիի շտեմարանը, երկու փոշիով ծածկուած շիշերով դարձաւ սրահ, Սուսանի մօտ, — ինձի պէս կարծեմ այս առաւօտ... յոգնած չպիտի ըլլաս, հաճէիր ասոնց խիցերը բանալ ըսաւ քահնաբահելով:

Շաղիկ որ ամէնը զարմացուցած էր, այս առթիւ

իր քաջութիւնով ու ինչպէս խոհուն հիւանդապահուհի մը՝ Բիրէին հետ ոգի ի բռին Սուսանը փրկած էին, վազեց բաժակ բերաւ, Մելքոնին ձայն տուաւ, Սուսանէն զատ ամէնը ոտքի էին, Պաշղի վեր առաւ բաժակը — Սուսանին ու Կարոյին կենաց ըսաւ, եթէ ողջ եմ գալ նոր պսակին ես իմ ձեռքովս երկուքիդ նարօտը պիտի կապեմ: Այս ըլլայ Կարօ, քու արդար պատիժդ...:

Սուսան սաստիկ շիկնած՝ երեսը վերմակով գոցեց, ո՞չ ապաքէն ամօթ է, պէտք չէին տեսնել իր ուրախութիւնը. բայց... եթէ անոր սրտին տուփիկը բանային, այն տեղ փունջ փունջ եւ վառ վա՛ռ վարդեր պիտի տեսնային:

*
* *

Մինաս գործի մը համար քաղաք իջած ըլլալուն, այս փոթորկալից դէպքերուն ներկայ չէր եղած, որ սբանչելի արեւով մը սկսած, Պաշղիին քերթողական կարգ մը երեւակայեալ մտածումներ ներշնչած... վա՛ռ արեւով՝ քիչ մնաց ողբալի եւ սրտաշարժ տեսարանով մը վերջանար:

Մ Ա Մ Բ Ի Է Տ Է Ր Տ Է Ր Ը

Եւ երկինքի արքայութիւնը՝
մեր խիղճերուն հպարտութիւնն է:

Սիպիլ

Հոն ուր երկու տարի առաջ մորմենի, ալգանն ու եղինի անծայր մացառներ ծածկած էին, հիմայ բարգաւաճ կեանքով մը կը ծիծաղէր եւ ամէնուն հիացումը կը հրաւիրէր: Ծոյլերէն զատ ամէնուն գործ եւ զբաղում հայթայթուած էր, գիւղացին առտուրնէ մինչեւ երեկոյ ոտքի էր եւ գոհ:

Պաշղի՛ իր ընտրած ճիւղին մէջ հսկայաքայլ կ'առաջդիմէր, երկրագործութեան ամէն ճիւղ զուգօրէն եւ մանրաքնին այն տեղ կիրառուած էին. ծերացած ծառը հատանել, ու իր պատրաստած թփաստանէն նոր տունկեր հասցնել եւ անտառները հոխացնել աւելի՛ քան առաջ: Ծաղկանոցը՝ իր յատուկ խնամքին առարկան եղած էր միշտ: Ժայռեր կտրել, մէկ կողմէն միւսը կամուրջ ձգել եւ ջուրին համբայ տալ: Ագարակին անջրդի հողերը առօգանելով ջրել, ա՛յս

եւ ասոր նման հսկայ աշխատութիւններու ձեռք դրած, ի՛նք ու իր կորովի ընկերը Կարօ նոյն եռանդով լարուած էին :

*
* *

Եղանակը կ'առաջանար, ագարակին գործերը նոյնպէս եւ խճողուած էին, մեղրը փեթակէն քաղել զտելու ատեն էր, հնձան եւ կոմլոց նորոգելու վրայ, Պաշղի իր երկու տարուայ փորձառութիւնով աչալուրջ մէն մի գործի կը հետեւէր առանց դիպուածին բա՛ն ձգելու :

Իրիկուն մը ամէնը յոգնած պառկած էին, լոյսերը մարած, Մելքոն կանթեղը ձեռքը՝ իր հոգածու վերջին շրջապտոյտէն կը դառնար, երբ Միւրտ, Պաշղիին հաւատարիմ շունը՝ սկսաւ սաստիկ հաչել, ինչպէս անծանօթի մը համար կը հաչէր... այս ժամուն... ո՞վ էր :

Մութին մէջ, Մելքոն տեսաւ ստուերը երիվարի մը որ դէպ ի իրեն կու գար եւ կանգ առաւ : Եկողը ձի հեծնելու վարժ մէկը պէտք էր ըլլար առանց օգնութեան սպասելու ձիէն վար ցատքեց, պախուրցը ձեռքին մօտեցաւ եւ խուպոտ ձայնով մը — բարիիկուն, ըսաւ :

Լուսնին ճապաղ լոյսով, սրատես տնպահը Պաշղիին, ինչպէս են լերան ու ծովու մարդիկ, եկողը իսկոյն ճանչցաւ. անոնք երկու հին ծանօթներ էին, եւ քաղաքին մէջ ամէնէն ճանչցուած Մամբրէ տէրտէրն էր, ցանոտ թուխ դէմքով, սեխի ձեւով գլուխ մը, սեւ գոռզ մագերով ու կախ շրթունքներով եւ խոյաքիթով մէկը՝ կարճահասակ, գիւղացի տէրտէրի

տարագ դրած էր փոխանակ իր սքեմը դնելու, սեւ շալվար, սեւ ասուիէ կարճ բանկոն մը, գլուխը գոյնը նետած փակեղ մը, որ անտարակոյս այս ծպտումով, իր գիւղացի հօ՛տը հովել ելած էր, գոնէ Մելքոն... այսպէս մտածեց եւ քթմընթելով, երեսը ծռմրկելով բարեւը առաւ :

— Վաղը այգը չբացուած անպատճառ քաղաք պէտք եմ դառնալ ըսաւ, ճամբէս մոլորած... ուշ մնացի... արդեօք կարելի՞ է այստեղ գիշերել ըսաւ մեղրանոյշ շեշտով մը :

*
* *

Հետեւեալ օր սակայն, այս պատահական անհրաւէր հիւրը՝ ըսածին նման փոխանակ այգին մեկնելու, երբ տեղէն ելաւ, արեւը բարձրացած էր, եւ անմիջապէս տեսակ մը իշխելասէր շեշտով, ուզեց Պաշղիին տեսնել, հիւրասիրուած ըլլալուն համար կ'ըսէր... իրմէ շնորհակալ ըլլալու :

— Երկուքն ալ կանուխէն մեկնեցան եւ ուշ կը վերադառնան, չէք կրնար զիրենք տեսնալ ըսաւ Մելքոն. կարճ եւ կտրուկ :

— Շատ պիտի ուզէի ըսաւ տէրտէրը՝ շողոքորդելով տնպահը՝ անգամ մը ագարակը այցելել, որու մասին ամէնը մե՛ծ գովեստով կը խօսին :

— Չէ՛... չեմ ըսեր, Մելքոն ըսաւ կարի՛ սրտնեղած տաղտկալի հիւրին ալս համարձակութեան, բայց ձեր ուզածը կարելի չէ՛ առանց տիրոջս հրամանին... :

— Մամբրէ՛ խուլ ականջ ձեւացած՝ ու միամիտին ձեւերը առած, սկսաւ վարպեա հարցումներու տարափ մը Մելքոնին գլխուն թափել, հիշա ինչպէս գաղտնի լրտես մը պիտի ընէր :

Մելքոնին համբերութիւնը սպառած՝ խիստ ծայրնով մը .

— Կը ցաւիմ ... բայց այսօր շատ զբաղած եմ ... բանւորները զիս կ'սպասեն, ըսաւ եւ իր տունը մտաւ :

Թէեւ կէս օր էր եւ ճաշի ատեն, բայց այս խորհրդաւոր այցելուն մնալու ո'չ մի քաջալերութիւն գտած ըլլալով, հեծաւ ձին ու մեկնեցաւ ինչպէս եկած էր, — ցտեսութիւն մը ուղղելով Պաշղիին ազարակին :

Բիբէն է որ շատ զարմացած էր Մելքոնին ըրածին, եկողը ո'վ էր եւ ինչպէս զիրար ճանչցած էին, որ զրեթէ դուռը դրած էր, երբ ամէնը մանաւանդ կարգաւորները մեծ յարգ եւ պատիւով կ'ընդունէր, ու Պաշղի պատուիրած էր այդպէս վարուիլ հիւրերուն հետ, հարցուց ամուսնոյն պատճառը :

— Տարօրինակ այցելուն, Արթուրինցի բաղնեպան Միկիլին որդին է, իր պատանեկութեան անունով Բեդրակ, ըսաւ Մելքոն, երկայն է անոր պատմութիւնը :

Միկիլ, իր կինը կորսնցնելէ ետքը՝ որուն հետ սիրոյ ամուսնութիւն մը ըրած էր, վիշտէն, թողուց քաղաքը ելաւ իր տասնըհինգ տարեկան Բեդրակին հետ նոյն արհեստով Տրապիզոն հաստատուեցաւ. Արթուրինցիներու մասին, վատահիլի մարդիկ չեն թէպէտ կ'ըսեն, բայց բաղնեպանին վրայ երբէք գանգատ մը չէ լսուած . «Բանին գործին ուղղամիտ մարդ է կ'ըսէին. որդին հօրը չի նմանիր, խարդախ եւ խորամանկ ծնունդ մըն է, որ նախ հայրը կը խաբէ, նոյնպէս հասակակիցները : Հագիւ Վարժութիւն Մանկանցը» հեգելու կարող, ինքզինք Սողոմոն իմաստունին տեղ դրած էր, նախ հօրը չհաւնիր, «հին գլուխ մըն ես, մարդ ըլլալիք չունիս» ըսելով խեղճ մարդը կ'անարգէ :

Երեք տարի դերձակի մը քով աշկերտ եղած, չիթ մենդան մը կարող չէ կարել : Հայրը՝ յուսահատած զայն ատկէ հանեց ոսկերիչի մը քով դրաւ, ուր ես ալ նոյն ատեն աշկերտ էի :

Շատ չանցած՝ վարպետս անդրադարձաւ, թէ գորոցին մէջէն, արծաթ եւ ոսկիի կարումներ կը պակսէին եւ... առանց այլեայլի, այս կիր կարդում գիտցող աշկերտը ճամբու դրաւ, ի մեծ վիշտ հօրը Միկիլին, եւ ամօթ ոսկերիչներու շուկային :

Այնուհետեւ ո'վ պիտի համարձակէր Բեդրակը երաշխաւորելի եւ գործի դնել. մնաց պարտաւ, մայթերը չափել սկսաւ :

Ան իր չհաւնած պարկեշտ հօրը շնորհիւ, զինքը միշտ խնամքով հագուած տեսան, ոտքերուն ճուշող փայլուն մոյկեր, ֆէսին փիւսկիւլը՝ օղին մէջ ճօճելէն, ու զլիւն թէշ մազերը վարսավիրայէն միշտ յարդարուած : Տարիքն ալ քսանը անցած էր, արդեօք միտքը ի'նչ դրած էր ընել :

***

Նոյն տարին Միկիլ վախճանեցաւ. հօրը ձգած խնայողութիւնով ատեն մը ապրեցաւ, ապա՝ անօգ անօգնական մէջտեղ մնացած, տան կահերուն մեծ մասը ծախեց, եկաւ ջուհակ Ուսկույին տան էն վերի յարկը, նեղ ու պտիկ խուց մը վարձեց :

Անցորդները՝ զայն Սրբազանին դռան առջեւ կամ դռնապանին աթոռին վրայ նստած կը տեսնէին, երբ սա՝ բացակայէր եւ քաղաքին մէջ յանձնառութիւններուն էր ընելու :

Անձրեւոտ օր մը՝ Սրբազանին փոքրաւորը Տիրան

աղա, երեսունը անցած վայելչադէմ անձ մը՝ հապ-
 տեպով մը եկած երբ իր կրկնակօշիկները կ'ուզէր,
 եւ դռնապանը դարձեալ բացակայ էր. Բեդրակ որ
 անոնց տեղը գիտէր թռաւ տեղէն գոյգեց առջեւը դը-
 րաւ, փոխադարձ անկէ շնորհալի ակնարկ մը ընդու-
 նելով, որուն յարգը գիտցողին համար շատ բան ը-
 սել էր: Մռայլ օդով մը՝ Բեդրակին հանդիպած այդ
 ակնարկը ո՛վ գիտէ թէ հակատազրին մէկ տարօրի-
 նակ քուէխաղը չէր: Երբ նկատի առնենք թէ Սըր-
 բազանին փոքրաւոր ըլլալը գրեթէ, գրեթէ... Ռուսիոյ
 Զարին թիկնապահ ըլլալու պէս բան էր այն ատեն,
 ու Միկիչին բախտախնդիր որդին պէտք էր արթուն
 կենար, եւ պարագայէն օգտուէր:

* *

Այն իրիկուն, Բեդրակ, լարուած ջիղերով, իր
 նեղ ու ցած սենեակին մէջ գրեթէ անբուն անցուց,
 իրար ետեւէ լայն լայն ծրագիրներ շինեց եւ ինքնովի
 ըսաւ.

—Վերջապէս... կարծես թէ բախտին երկարած
 թելին պօշը բռնեցի, բա՛ն է ձեռքէս չփախցնեմ:

Սեղանին վրայի մոմի կտորին պատրոյկն ալ մա-
 րելու վրայ, գինովին նման իր հիւժած բունին վրայ
 կ'երերար ուրիշ չունենալով տեղը դնելու, փչեց, մա-
 րեց, մնաց մութին մէջ, ընկողմանեցաւ բազմոցին վրայ,
 որուն յարդը մէկ կողմէն դուրս թափիլ սկսած էր:
 Աչքերը բաց, խաւարին մէջ կ'երազէր, խաբեպատի՛ր
 երազանքներ, ապագայի խոշոր ծրագիրներ, որոնց
 կը հաւատար, ու այդ հաւատքը իրեն բաւական էր:

* *

Այդ գիշերուան առաւօտը՝ ջուլհակ Ուսկուին
 Ծռհոուն բարձր ծայնով Բեդրակ արթնցաւ: Թաղին
 չրատո՛ւ Ուսկուն էր, կարճ ու լայն հասակով, ուրիշ-
 ներուն գործերը՝ իրեն բան գործ ըրած, դիւրահա-
 լան Ուսկուն, մարմնեղ, իր ցեցոտած միափեղկ դու-
 ռին մէջ կայնած, ուր հազիւ կը հաւքէր, շուրջը՝ թա-
 ղին սանամարները ժողված, օրուան կարեւոր լուրը
 անոնց կը հաղորդէր.

—Աստուածածին ժամուն լուսարարը՝ այս գիշեր
 յանկարծամահ եղած էր:

Բեդրակ, վերէն լուրը իմանալուն՝ հրավառ գա-
 ղափար մը ունեցաւ, որ կայծակի արագութեամբ ե-
 կաւ գիշերուան հիւսած անհիմն մտածութիւններուն
 մարմին տուաւ, լուսաւորեց.

—Մեռնողին տեղը զո՞վ պիտի դնէին... ինչո՞ւ ու-
 րիշը, եւ ո՛չ ինքը... այդ չըլլալու բան չէր, շա՛տ
 յարմար, եւ առանց ժամանակ կորսնցնելու պէտք էր
 փորձել: Այս ըսաւ Միկիչին որդին, վրան հագաւ շի-
 տակ փոքրաւորին դուռը շունչը առաւ, ուր դիւրու-
 թեամբ մտաւ շնորհիւ դռնապանին որուն հետ բարե-
 կամացած էր: Զմոռնալով պարագային տխուր դի-
 մակը երեսին անցնելու, այն մէկուն նման որ, դըժ-
 բախտ լուր մը եկած է տալու: Բեդրակին համար,
 սուտին ու կեղծիքին ախտանիշը՝ առջի մէկ օրէն
 յայտնուած էր, սո՛ւտ մը եւս իրեն համար նոր բան
 չէր եւ ... կը շարունակէր, ի՛նչ կը կորսնցնէր:

* *

Տիրան աղա հազիւ տեղէն ելած, Բերիայի ընտիր մետաքսէ քնթարէ մը դրած, արծաթէ ափսէն առջեւը՝ մեղր ու կարագով իր սուրճը առնելու վրայ էր երբ Բեդրակ ներս մտաւ։ Լուսարարին մահը լսելուն փոքրաւորը կարի՛ ափսոսաց. «ուղիղ եւ բարի մարդ էր, իր պարտականութեան անձնուէր... պէտք է ազգային թաղում մը ընել, մէկը չունի... շուկան կրպակ մը ունէր հօրմէն մնացած, ան ալ ազգին որբերուն նուիրեց... երանի՛ իրեն նման պարկեշտ մէկը գտնայինք տեղը դնելու — ըսաւ մտահոգ։

Տիրան աղա, անձնապէս ալ երախտագիտութեան պարտք մը առնէր հանդէպ վախճանեալին, անոր շնորհիւ Սրբազանին փոքրաւոր եղած էր։ Ուրիշ կողմանէ... այս լուրով հիմա բանկալին շուրջը «ես ու դուն»ի պառակտում մը ծայր պիտի տար, ու Տիրան աղա որ ամէն բանէ առաջ իր հանգիստը կը սիրէր, եւ այս առթիւ խնդրարկունները որ գլուխք պիտի ցաւցնէին ու սաստիկ նեղուեցաւ։

— Տէ՛ս բանը որ՝ այս միջոցիս վստահելի անձերու սո՛վ կայ. ըսաւ, իր դեղին սաթէ համրիչը ձեռք առնելով. շուրջս յարմար մէկը չեմ տեսնար...։

Ասկէ բարեպատեհ առիթ մը կարելի չէր երագել. քիչ մը յանդգնութիւն պէտք էր, այդ չէ որ Բեդրակին կը պակսէր, եւ... ըսելիքը՝ ամէնէն համառօտ, կարճ սահմաններուն վերածելով, ձեռք ձեռքի վրայ, փէշերը վրայ ժողվեց, ուսերը ներս քաշած ու գլուխք խոնարհած, իր ձայնանիշը համեստութեան էն վերջին աստիճանին իջեցուցած,

— Եթէ ձեր մեծապատուութիւնը կամենայ եւ... կրնամ իրեն կարեւոր ըլլալ, պատրաստ եմ իմ ծառայութիւնս ճշտեալ իրեն նուիրելու, ըսաւ, ստորագծելով շնորհեալը կարելի՛ շեշտով մը։

Հանութեան կայծ մը փայլեցաւ փոքրաւորին աչ-

քերուն մէջ։ Բաղնեպանին որդին առանց անդրադառնալու, դիմացինին ամէնէն տկար թելին դպած էր։ Անմեղ տկարութիւն մը՝ որ մէկուն չէր վնասեր, բայց որով Տիրան աղա շատ կը փայփայուէր։ Այդ մեծապատուութեան ամականին մէջ ելեկտրականացնող զօրութիւն մը կար, որ այս ժամուն ի նպաստ Բեդրակին հնչեց... եւ նոյն հետայն։

— Ինչո՞ւ չէ ... եւ ... եղած համարէ ըսաւ։ Ձիս հիւրանոցը քիչ մը սպասէ... բայց ոչ շնորհեալ կը հասկցուի, դրա՞մը երբեք աւելորդ չէ... վրաս հազնիմ ու երթանք Սրբազանին, չեմ կարծեր թէ լուրը առած ըլլայ։

* * *

Եւ այսպէ՛ս, անձրիւոտ օր մը՝ աչքառու անձի մը մատուցած մէկ աննշան ծառայութեան փոխարէն, ոսկերչին վտարած աշկերտը՝ առօք, փառօ՛ք եկեղեցիին բանկալէն ներս մտաւ, յաջորդելով անոր ... որ բարեպաշտ ժողովուրդին համայն օրհնութիւնը հետը տարած էր։

Առ այժմ թողունք որ պարագաները լսուին եւ դատեն։

* * *

Անգամ մը որ Բեդրակ, հայ տաճարէն ներս ոտք դնէր, եթէ Հայր Աստուած Ի՛նք վար իջնար, կարող չէր գայն անկէ հանել։

Բանկալին ցած կրակարին առջեւ հիմայ նստած՝ Բեդրակ մինակը կը խորհէր եղածին եւ ըլլալիքին վրայ:

— Չսպասած միջոցիս, պարզ բախտին մէկ քմահաճոյքով, չի յուսացած դիրքի մը հասայ, բա՛ն է տեղս հաստատ կենամ, կ'ըսէր ինքնովի: Մանաւա՛նք չիմանան անցեալս եւ խաղք չըլլամ, չի բաւեր յաջողիլը՝ պէտք է շրջահայեաց ըլլալ այս տեղ:

* * *

Հայ մեծ սուրբին Գրիգոր Լուսաւորչի օրին առթիւ, եկեղեցին եղած փառաւորութեամբ նոր լուսարարին աչքերը շլացած՝ յանկարծ ձեռքը գլխուն զարկաւ:

— Խելքս ո՞ւր էր ըսաւ, ահա հիմայ որոշ կ'զգամ թէ իմ կոչումս... քահանայ ըլլալ էր եւ ... այս է, լըմնցաւ... վէզը նետուած է, այլ եւս ասոր չմտածեմ ... ըսաւ վճռական շեշտով մը՝ որ ոչ մի բանալէն կարող էր վերցնել: Կ'երթամ էջմիածին, չեղաւ կ'երթամ Հըռոմ, այն տեղ ասպարէզը աւելի լայն եւ խո՛ր է կ'ըսեն, իմ անցեալս կը պարտկէ, ինչպէս շատերունը պարտկած է: Կ'ըլլամ վեղարաւոր, աստիճանէ աստիճան եւ գաւազանակիր, օր մըն ալ Սրբազան, կը կապեմ լանջախաչ, մատնիմատիս կ'անցընեմ մատանի մը շափիւղայ... ինչո՞ւ չէ:

Ո՞վ կրցաւ երբէք թումբ մը դնել ինքնագովին ու փառասէրին առջեւ:

Եւ այսպէս Աստուածածին ժամուն նորեկ լուսարարը՝ բանկալին ցած ձեղունին տակ նստած՝ իր նի-

հար ու ջղոտ ձեռքերը իրար շփելով, ապագայի մեծ ու փայլուն ծրագիրներ կը շինէր, մէկը՝ միւսէն յանկուցիչ, առանց խորհելու թէ, այդ իր երազած փառք եւ պատիւը լանջախաչին եւ նիւթական ցուցադրութեան մէջ չէ. Ան իր ընտրած վիճակներուն պահանջած պարտականութեան նուիրումին մէջն է: Սակայն Բեդրակին ըմբռնումի կարողութիւնէն ոչ բա՛րձր ոչ ալ լայնահայեաց սլացք մը կարելի էր սպասել:

Աւելի՛ն կայ եւ իր յաւակնոտութիւնը ատով չէր լմնար. ինքզինք Տէմոսթէնի մը տեղ դրած, Հա՛ ... երբ գար եւ հասնէր այն օրը՝ եւ խորանին բարձրէ՛ն քարոզողը ի՛նք ըլլար, փոյթ չէ թէ՛ պարապ նստարաններու դիմաց քարոզէր, ո՞չ ապաքէն խոնարհութիւնը առաքինութիւն է ըսուած է:

Ա՛յս եւ ասոր նման՝ իր արտառոց երեւակայութեան խաղալիկ եղած, շաբաթ իրիկուն մը՝ հսկումի պահուն, երբ մոմակալին առջեւ կայնած, կիսավառ մոմերը մարելու վրայ էր, ժամկոչը իրեն մօտեցաւ եւ ցած ձայնով — Տիրան աղան հիմայ ձեզի կ'ուզէ — ըսաւ:

Բեդրակին գոյնը նետեց... — այս անգամ, իմ մոմիս ճրագն է որ մարեցաւ ըսաւ մտքէն: Գնաց բանկալէն իր համեստ ծրարը առաւ եւ շիտակ փոքրաւորին ներկայացաւ:

* * *

Տիրան աղա շքեղ բազմոցի մը վրայ բազմած, կուզենի (martre) մուշտակը վրան առած, հրաշալի կարկեհան մատանի մը ճկոյթին, իր նարկիլէն (15) կը ծխէր ծիծղուն դէմքով մը՝ երբ լուսարարը ընկճուած դէմքով մը ներս մտաւ:

— Բարի՛ եկաք... նստեցէք ըսաւ եւ ... թիկնաթոռ մը ցոյց տուաւ, անդի ծայր բարեացակամ ժէսթով մը՝ որ Բեդրակին դիրքին մէջ եղողին համար խիստ քաջալերական էր, դարձաւ սպասաւորին. «Գէորգ մեզի երկու լաւ սուրճ բեր», ըսաւ:

Բեդրակ, քիչ մը զարմացած՝ չէր գիտեր ի՛նչպէս մեկնել այս բարեկիրթ ընդունելութիւնը, ամենայն դէպս փոքրաւորը աշխարհի՛ եւ ընկերութեան մարդ ըլլալը դիմացինին ցոյց կու տար, ինչ որ հիւրը անձնատուր կ'ընէ:

— Ձեզ ուզելուս շարժառիթը՝ անշուշտ գուշակած պէտք է ըլլաք. Կը ցաւիմ... բա՛յց Թաղական աղաները՝ մնայուն լուսարար մը ձեր տեղ դրին, եւ այսօրուընէ ձեր պաշտօնը դադրած է, ըսաւ Տիրան աղա, խիստ քաղաքավար ծայնով մը:

— Իմինս առժամայ էր ինչպէս ձեզի ծանօթ է, եւ ձեր շնորհիւ եղած՝ որու համար որքան շնորհակալ ըլլամ քիչ է — պատասխանեց Բեդրակ երկչոտ ծայնով մը:

— Երիտասարդ էք, իմ կարծիքովս, վհատիլը երիտասարդին համար չէ. կեանքին մէջ, մէկէ աւելի յաջողելու պայմաններ կան... Միկիչին որդին լուռ էր, իր անցեալը յանկարծ աչքին առջեւ պատկերացած էր... Փոքրաւորը շարունակեց:

— Օրինակ... յարմար ամուսնութիւնն ալ յաջողելու միջոցներէն մէկն է, ի՞նչ ըսիք:

Անպատրաստի եղած այս կարծիքին չէր սպասէր Բեդրակ եւ շփոթեցաւ. Իր արկածախնդիր ապրումին մէջ, միտք բանը որու մասին երբէք մտածած չէր, այդ ամուսնութիւնն էր, եւ չպատասխանեց:

Բայց Տիրան աղա, յայտնի՛ նպատակով մը այս փափուկ էջը բացած էր, որմէ հրաժարելու միտք չունէր ըստ ամենայն երեւոյթի: Բանկալին մէջ եղած

ատեն, լսած էր թէ, Տիրան աղա հարուստ ամուսնութիւն մը ընելու վրայ էր, բայց որուն արգելք կ'ըլլար, տունը ունեցած միակ քոյրը՝ Սրբուհի՛, որուն ներկայութիւնը հաճելի չէր զոքանչ մօրը՝ որուն համար կ'ըսէին թէ կամապաշտ կին մըն է, թէեւ քոյրը՝ սքանչելի եւ անձնուէր հոգի մըն էր:

— Ձեմ ըսեք թէ իրաւունք չունիք ըսաւ վերջապէս Բեդրակ, քիչ մը համարձակութիւն առած, բա՛յց ազատութիւնս գերիվեր կը նկատեմ ամէն բանէ:

— Ձեր հասակին ճի՛շդ ես ալ այդպէս կը մտածէի, բայց կեանքը իր պայմանները մեզ կը հարկանէ եւ ... որոշեցի ամուսնանալ. Մտի՛կ ըրէք, ու եթէ կ'ուզէք, անկեղծութեանս վրայ հիացէք, ինձնէ փոքր քոյր մը ունիմ տունը, դէմքը քիչ մը ծաղիկէն կրած է. բա՛յց բարութիւնն ի՛սկ է. Ունի՛ երկյարկանի կահաւորուած տուն մը եւ նիւթական խնայողութիւն մը, կը խոստանամ ձեզ լաւ պաշտօնի մը դնել, խորհեցէ՛ք... մ'անապարէ՛ք, եթէ առաջարկութիւնս ընդունելի է, վաղը կամ միւս օր ինձ պատասխանեցէք: Կը յուսամ թէ քոյրս երջանիկ պիտի ընէք, ինչպէս արժանի է ըլլալ:

**

Տիրան աղային այնքան անկեղծութեամբ քրոջը մասին ըրած առաջարկութիւնը՝ ամիսը չտորած կատարուած բան էր: Սրբազանը անձամբ Բեդրակին պսակը օրհնեց, պայմանով որ տարուան վրայ փեսան քահանայ պիտի ձեռնադրուէր, ա՛յս էր, Միկիչին որդուն անխախտ փափաքն ու կոչումը՝ որուն զրաւոր հաւանութիւն տուած էր իր հարսը:

Երբ քահանայութեան օրին հասան, նոր փեսան

ընդ մէջ այլոց, Մամբրէ անունը ջոկեց: Թէեւ չէր մոռցած որ, ազգը՝ այդ անունով վատ քահանայ մը ունեցած է, բայց նոյն ատեն շատ յարգելի դէմքեր նոյն այդ անունով կը յիշուէին:

Ինչ որ մօտէն զինքը ճանչցողներուն ըսել տուաւ, — ուրիշներուն փետուրներով նախ սկսաւ զարդար-
ուիլ:

*
* *

Մամբրէ տէրտէր Աստուածածին ժամուն սպասարկող քահանայ կարգուեցաւ, որուն կարեւորագոյն ծուխն էր Փառանծեմ խաթուն, լումայափոխ Ակորին աղջիկը՝ որ վաղուց իրեն ծանօթ էր: Ան ինչպէս Եազընեան տան երէցը՝ իր պաշտօնէն քաջալիրուած, յաճախ կուգար այցելել խաթունին: Տան մէջ երկու հոգի, Մինաս եւ Սարգիսեան, անոր ներկայութիւնէն չէին ախորժեր, քանի՛ Փառանծեմ անոր գովեստը ընէր յօնքերնին կը պուստէին:

— Լա՛ւ է կ'ըսէր Մինաս, հօրը նման պարկեշտ բաղնեպան մը ըլլար, քան վիժած տէրտէր մը՝ եւ կրօնքի դրօշակին տակ իր շահամու եկեղեցականի միատունները որոճար:

Եւ ... նոյն այս Մամբրէ տէրտէրն էր որ, իրրեւ թէ ճամբան մոլորած, զիշերանց Եազընեանց ագարակը եկած էր...

ՄԱՄԻԿԻՆ ԿԱՐՄԻՐ ՏՆԱԿԸ

Եազընեաններուն շոճի եւ բարտիի ընդարձակ անտառին հիւսիսային կողմը՝ գրեթէ անոր սահմանին վրայ պտղատու ծառերու, ծուաղ, կեռասենի, սերկելի եւ զանազան տունկերու փունջի մը մէջ ծածկուած զեղջիական միայարկ սիրուն տնակ մը կար, Պօմպէեան կարմիրով ներկուած, ո՛ր բարի ծեր մամիկ մը կը բնակէր երկու թոռներով, Թորոսին ու Աւետիսին հետ:

Դիւթական կանանչով մը ծածկուած այս տնակին առջեւ, միահարթ դալարաբոյս մարգագետին մը կը տարածուէր: Քանի Պաշղի որսի երթար, նախ մամիկին կը հանդիպէր, որ իրեն համար թարմ հաւկիթներ միշտ զատած կ'ըլլար:

Ըսողներ կային թէ, տնակը տանը տիրուհիին հասակը ունէր. բա՛ն էր սակայն զիտնալ թէ ութսունին հասած այս ծերուկին իմաստութեան ակռաները միայն կը պակսէին, ու ակռաներով ընկուզ կը կոտրէր, թէեւ մէկ ոտքով քիչ մը կը կաղար. բայց առողջ սրունք ունեցողէն արագ իր գործին կը վազէր ու հասակը վեր առած կը քալէր: Սաստիկ հեռատեա

Վարդերու ամիսը՝ արեւածագին հետ ծաղիկները ջրել կ'ելլար, շուշան եւ շահորրամ, արշալոյսին հրկիզող գոյները հագուած, մթնոլորտը անուշ անո՛ւշ կը խընկէին:

Գոմին սեւ ու ճերմակով թխորակ կովին կաթին ու սերին հաւասարը չկար, ոչ ալ չորթան եւ կարագին, ան տնակ չէր, ամէն բան էր, դրախտ էր, պալատ էր ու պալատին նահապետուհին ինք կաղ մամիկն էր. միշտ հաճոյակատար, գիտէր ինքզինք յարգել տալ, անգնահատելի ձիրք մը՝ կեանքին է՛ն զօրաւոր զսպանակներէն, որ շատ անգամ դժուար կացութիւնները կը խլէ կըտանի եւ դժուարութեան կը յաղթանակէ:

***

Մայիսը թեւակոխած չէին տակաւին, միջօրէի մը՝ Պաշղի որսի տարազով իր եռամեայ մատաղածին հեծած, որուն անունը, Գայծակ դրած էր, ահիպարանոց սուրալուն համար:

Երբ ըստ իր սովորութեան մօտեցաւ կարմիր տընակին, դրան առջեւ ծրարներ բեռցած ձիեր տեսաւ, որոնք Աւետիսը ու Թորոսը ներս կը տանէին:

Տեսաւ ուրիշ երեք թամբուած ձիեր, որոնց հեծածալները արդէն վար իջած էին, վայելահասակ այր մը ներսը իրերով զբաղած էր, եւ երկու տիկին, մէկը քառասունը անցած նուրբ դիմագծերով, միւսը տասնըջորս տարեկան աղջիկ մը՝ ... ո՛չ ... տեսի՛լք մը կարծեց, յանկարծ աչքերուն երեւցած, ամբողջ քերթուած մը որուն նման չէր տեսած երբէք: Հագիւ երկվայրկեան մը՝ բայց երկուքին աչքերը իրար հան-

դիպած էին: Անոր պերոզակ խոշոր աչքերուն մէջ մանկային բան մը կար. հրապո՛յր թէ շնո՛րհ կարող չէր Պաշղի մեկնել:

Մինչեւ հոս, կի՛նը իր խստամբեր կեանքին մէջ դեր մը չէր ունեցած հոգեբանօրէն եւ սաստիկ ագդուած շանթահար եղաւ: Նախ իր դրած տարագին ակնարկ մը յարեց վստահ ըլլալու համար. թէ անճաշակ չէր հագուած, որուն կիները շատ կարեւորութիւն կու տան եւ նոյն յետայն ձիուն՝ սանձը հահակուսկ կողմ քաշեց հեռացաւ, փոխանակ որսի երթալու, երկայն շրջան մ'ըրաւ տունը դարձաւ:

Այդ օրէն Պաշղի դադրեցաւ մամիկէն գալ հաւկիթ առնելէ ... եւ դադրեցաւ որսորդութեան երթալէ:

***

Այս անակնկալ հանդիպումէն ի վեր, Պաշղի՛ իր սովորական կեանքի ընթացքն ալ փոխեց, ինչ որ իրեններէն աննշմար չէր կրնար անցնիլ: Ամբողջ գիշերը անտառին մէջ թափառեցաւ, որուն վերովը իր ազարակին սահմանին վրայ էր մամիկին տնակը՝ ուր նորեկները օգափոխութեան եկած էին:

Նոյն այն բարձր շոճիներուն ու բարտիներուն ոստերուն ընդմէջէն տնակին լոյսը կ'երեւար, եւ այդ շոյսին մէջ կախարդիչ բան մը ... տարօրինակ ձգողութիւն մը կար ... եւ ատոր մեկնութիւնը ո՛վ պիտի տար:

Ամէն առթիւ, Պաշղի՛ մէկ իղծ ու մէկ փափաք ունէր, ինչպէս թիթեոք բոցին՝ անգամ մը եւս իր տեսած աղջկան հանդիպիլ:

* * *

Այդ թուականներուն դիւրին չէր աղջիկ տեսնելը կամ հարսնիք, կամ հանդէս եւ կամ ասոր նման պարզ հանդիպում մը կարող էր այդ տենչալի ասիթը իրեն ընծայել: Նահապետական փառքեր եւ բազմապիսի խիստ նկատումներ ինչպէս վիթխարի բերթ մը՝ իր դիմացը կանգնած, թոյլ չպիտի տային իրեն առաջուան նման երթալ մամիկին տնակին առջեւէն անցնելու: Այդ մանաւանդ ներկայիս, երբ ամէնուն աչքը այս գեղանի արարածով հետաքրքրուած պիտի ըլլար: Գուցէ աղբրան ճամբուն վրայ, կամ մացառի մը ետեւէն, զուգադիպութիւնով մը դարձեալ հանդիպէր, սա չըլլալու բան չէր, եւ այդ յոյսով ձորէն անտառ շարունակ ման կու գար:

Օրուան քանի մը ժամերը միայն գրասենեակ կը մնար, գործ եւ հաշիւ ամէնէ՛ն արագ ձեւին մէջ վերջացնելով: Պարագաները ցոյց պիտի տային թէ, եղածը պարզ հանդիպում մը պիտի ըլլար ներսէսին լուրջ մանչուն համար:

* * *

Կիրակի օր մը՝ վերջապէս խուճ մը իր հասակակիցներու հետ զայն տեսաւ, զուտ թ մտան անտառ, լարուած ճօճիկին մէջ օրօրուելու: Պաշտի հոն էր եւ իսկոյն անտառին ներսը քաշուեցաւ, որպէս զի զինքը չտեսնեն եւ արգելք չըլլայ իրենց զուարճութեան:

Երբ խաղերնին լմնցած տուն դարձան, մտեցաւ ծառին ոստերը քննեց, որուն կապած էին ճօճիկն պարանները, տեսնելու թէ ... հաստատուն էին: Ապա՝ զուխը հակ պահ մը բարտիներուն շուքին ժուռ եկաւ, եւ դարձեալ իր չո՛ւ կէտը դարձաւ, ա՛ն յայտնապէս մտազբաղ էր. եւ յանկարծ տղայական, բոլորովին անհիմն մտածում մը ունեցաւ. եթէ ... սխալ շարժումով մը՝ ճօճիկէն վար իյնար այդ նազնի աղջիկը, եւ ... ի՛նք վագէր այդ կանացի քնքշութիւնը գրկէր գետնէն վերցնէր... այն ի՛նչ անպատում երանութիւն պիտի ըլլար իրենը...:

* * *

Այս եւ ասոր նման արտառոց մտածումներու զուգորթափին վրայ, Պաշտի՛ իր հոգիի անդորրութիւնը կորսնցուց, որուն առաջին զարմացողը եղաւ Կարօ: Գլուխը կը կրծէր իր սիրելի ընկերոջ փոփոխութեան շարժառիթը իմանալու եւ նոյն ատեն ասոր ճարն ու դարմանը գտնելու: Գնաց Մինասին բացուեցաւ, որ հանդարտ նստած լորենիի մը ստուերին, ճնճողակնեքուն փշրանք նետելով կը զուարճանար:

— Չըսե՛ս ինձի թէ ... ինչո՞ւ Պաշտի ահա երկու օր կ'ընէ մեզնէ երես կը պահէ, չուտեր, չսմեր գեշերը քուն չըլլար ... ի՛նչ բան է, ըսաւ Կարօ, շփոթած եւ տագնապած:

— Տղայ՛ ... հասակդ երկնցաւ բայց խելքդ ո՛չ, չհասկցա՞ր, թէ Պաշտի սիրահարուած կրնայ ըլլալ, եւ այդ մարդկային հիւանդութիւններուն ամէնէ՛ն սարսափելին է...:

Մինաս, քթախոտին տուփը ծոցէն հանեց ու խոշոր կիսապտեղ մը քաշեց. խորհելու բան կար:

—Սխա՛լ ես, ընդմիջեց Կարո... Պաշղի կիներուն կարեւորութիւն տուող մարդ չէ, ինծի չափ դու գայն չես ճանչնար, անոր հետ եւ անոր մօտ ե՛ս ապրած եմ... ե՛ս գիտեմ, դու Պաշղին ինձ հարցուր:

—Երբ կ'ըսեմ թէ տղայ ես... միթէ սիրահարուելը ամօ՞թ է, մե՞ղք է. ամէն բան իր ատենին եւ պտուղը իր եղանակին: Հայրդ սիրեց, դու ալ, որդիդ եւ թոռներուդ թոռնե՛րը պիտի սիրեն, այս տեղ տարօրինակ բան չեմ տեսնար, կարծես, նոր բան եկած ես ինձ ըսել:

—Ե՛ս գիտեմ... քու հասկցածդ չէ Պաշղի:

—Բա՛ն չես գիտեր, եւ գլուխս զրաւի կը դնեմ թէ չեմ սխալած: Հեռու չերթանք, տուր ինձի շաքաթ մը ոչ աւելի, եւ կ'իմանաս թէ վառօթի կայծ մը բաւական է լեռը շրջելու համար:

—Կա՞յծը ... ուրկէ՞ կ'ուզես այդ ըսած կայծդ եկած մեր խելացի Պաշղիին գլուխը բռնկցուցած ըլլայ, ըսաւ սաստիկ սրտնեղած:

—Ես խելացի մարդիկ տեսայ՝ որ այդ քու չկարծած կայծէդ բռնկեցան եւ ... ինչպէ՞ս, ըսաւ իմաստուն ծերը, եւ ոտքի ելաւ, մտաւ խուցը դուռը գոցեց: Կինը իր կեանքին մէջէն եկած անցած էր ինչպէս տեսլական արարած մը՝ առանց հետք մը ձգելու: Աւելի՛ն կայ, առանց անդրադառնալու չափազանցութեան տարած, քանի հասակը կ'առնէր, իր մտքով կինը՝ ինչպէս վտանգաւոր տարր մը սկսած էր նկատել:

Օ Շ Ա Ն Ն ՈՒ Կ Ա Ր Ա Պ Ե Տ

«Երգէ՛ երբ մութի մէջ ես,
Երգէ՛ երբ լուսնի մէջ ես,
Երգէ՛ երբ տխուր ես,
Երգէ՛ երբ ուրախ ես:»

Այս առաւօտ Զէֆանօզ հայ գիւղը սրինգ, տրկղարել եւ թմփուկի ծայնով արթնցաւ, շուրջի աւաններով եւ ամիրային ազարակով. ուր այսօր, Պաշղի իր աւագանի անունին տարեդարձը կը տօնէր:

Այս առթիւ խոստացած էր իր անուանի թթենիներուն տակ հանդէս մը տալ, որոնց մեղրահամ ողկոյզներուն ճաշակելու ատենը եկած էր: Հրաւէրը առանց ազգի խտրութեան ամէնուն համար էր, բայց մանաւանդ բանուոր եւ երկրագործ դասակարգին համար:

Պաշղի ամէնէն սիրուած էր եւ առանց բացառութեան ամէնը եռանդով եկան տօնել իր օրը: Իւրաքանչիւրը՝ հետը մաղթանքներու ծրար մը բերաւ, ու սիրտ եւ սիրտ հանդէսին յաջողութեան սատարեց:

Կաղ մամիկը միայն, հիւանդ ըլլալուն, չէր եկած, եւ Պաշղի այս առթիւ, կը յուսար թէ կուգայ, եւ իրեն հետ իր նոր վարձուորները կը բերէ...

* *

Կարոյին հետ որոշած էին նոյն օր կատարել ջրաղացին բացումը, որուն շինութիւնը վաղուց աւարտած էր, միայն դրան վրայի բանալին կը պակսէր. այդ ալ գուցէ մտքով մը եղած:

Ծմակին վառ վառ կանանչը՝ մասնաւոր շնորհով մը կը շրջանակէր ջրաղացը որ իր մեկուորութեան մէջ, ցորեկ գիշեր ջուրին մըմունջը մտիկ ընելէն ինք ալ հովուական դէմք մը առած էր:

Դէմք մը որ աւելի՛ երագողին կը խօսէր, ոչ մըշակին եւ շինականին, որ գործնական է, քերթողակին անտարբեր է եւ կարեւորը իրեն համար աղօրիքին պակասն էր:

* *

Լուսաբացին ամբողջ ընտանիքներ, մեծով պըզտիկով ելան ճամբայ, եկան Եազընեանց ջուրին երկու ամբերուն նստան տեղաւորուեցան: Հեռուէն ճերմակով իւղաներկուած ջրաղացը՝ աչքով կը շոյնն, աղապատանքով մը անոր կը նային, որ կուտար պատրանքը ճերմակներով շղարշեալ հարսին այնտեղ կայնած իր փեսին սպասելով: Նոյնպէս ամէնը անձկութիւնը սիրելի հովիւին Տէր Վահանին կ'սպասէին, որ պիտի գար այս ցանկալի ջրաղացը օրհնէր:

Այն ինչ երանատու ժամ պիտի ըլլար եւ վայրկեանը, երբ անոր լայն դռները վաստակաւոր մշակին անոնե պիտի բացուէին:

Երբ անոր ջաղացանիւին մեծ բոլորակը ճրճար, ու երբ անոր բեղուն ջաղացքարը շոնչով մը իմացընէր՝ թէ կ'ապրի՛ եւ կ'ապրեցնէ... սա հաւատալու բան չէր:

* *

Ամբոխը մեծ անձկութեամբ Տէր Հօր կ'սպասէր, որ ննջեցեալի մը գացած էր. սա՛ պարզ գուգաղիպութիւն մըն էր որ սակայն Շագիկին կարգ մը անհիմն ու ձախլեմ գուշակութիւններ ընել տուաւ. «ննջեցեալ մը կ'ըսէր, ճիշդ այս գեղեցիկ հանդէսի միջոցին սա չարագուշակ մէկ բան է»:

Բարեբախտաբար հեռուէն Տէր Հօր փիլօնը տեսան եւ մոռցան Շագիկը՝ ամէնը մէկ ձայնի — եկա՛ւ, եկա՛ւ, ըսին, հանդարտեցան: Ժողովուրդին անձկանքը տեսնելով, առանց հանգիստ ընելու, իր գորշագոյն խոշոր թաշկիկակով ճակտին քրտինքը սրբեց, ապա՝ անցուց փորրարը վիզը, ծոցէն հանեց մաշած Մաշթոցը, Հանդիսական ժամը հասած էր, ամէնը ոտքի ելան. օրհնեց իր հօտը եւ քանի մը քաջալերական խօսք իրենց ուղղեց: Օրհնեց ջրաղացը. — Չղադրի՛ ըսաւ երբէք կռնչելէ քու առատաբուխ անիւղ, եւ... օրհնեց Եազընեան համայնասէր ընտանիքին ազնուական շառաւիղը՝ Պաշղին:

* *

Հորսակ անցած էր, հաշը պատրաստ եւ ախոր-
ժակները սրուած էին: Բազմութիւնը ազարակին դա-
լարագեղ մարգագետինը անցաւ, ուր երկու պարարտ
գառ շամբուրին վրայ մեղմ կրակով կը դառնային,
սպասելով որ կոչնականները սեղանաւորէին:

Խորոված գառին յաջորդեցին ընտիր համադամ-
ներ եւ խնամքով պատրաստուած փետրաւորներ:
Մառանին պաշտօնը Մինաս Սուսանին ուշիմութեան
յանձնած էր, մինչ կարօ, Խաչատուր ամիրային ան-
ուանի հնձանը իջած, եւ ինչպէս Պաշղի իրեն պատ-
ուիրած էր գիւնիին ազնիւը գետնափոր կարասներէն
կը քաշէր, յետ յետ սափոր եւ կահոյք կը լեցնէր,
Պաշղի կարգապահութեան կը հսկէր որպէսզի ոգելից
ըմպելիքէն չզեղձանին, ի՛նք երբէք չէր գործածեր,
իրենը տեսակ մը բնախտ էր (*idiopathie*):

Բայց կարգը գինեծօնին եկած, բաժակները ոսկե-
գոյն գինիով լեցուեցան, Պաշղի իրենը վեր առաւ,
վեր կայնեցան ամէնը, դարձաւ իր զիւղացիներու ա-
ռաջաւորին, աղօրիքին նոր բանալին յանձնեց անոր
եւ — ամէնուդ կենացը կը խմեմ ըսաւ, այն իր հա-
մակրելի պարզ շեշտով, ու ձեզ կը նուիրեմ ջրաղաց-
քը՝ այսօրուրնէ ձեր սեփականութիւնն է — :

— Շատ ապրիս, ըսին ձերերը՝ ձեր եւ երիտասարդ
իրենց ուրախութենէն գլխունուն արախճիները հանե-
ցին օդը նետեցին արեւը գոցեցին... հաւատալու բան
չէր, ոչ ալ երեւակայելու բան: Ուրեմն հեռուէն ի-
րենց շոյած սպիտակ այդ գողտրիկ վառարանը իրենց
կեանքին ազատ էր, եւ ազատ իրենց արմտիքը հոն
աղալ պիտի տանէին, անվճար եւ առանց մեծերուն
հրամանին սպասելու...: Ի՛նչպէս երախտագէտ ըլ-
լային նուիրողին, որ որքան մարդասէր, նոյնքան
համեստ էր. թուի ի՛նք էր ընդունողը եւ իրենք ըն-
ծայող:

Տէր Վահան այլօրէն տարուած, ինք Պաշղին մը-
կրտած ու անունը Յովհաննէս դրած էր, մօտեցաւ.

— Ինչո՞ւ յուզուած ես, որդի՛ ըսաւ հայրական
շեշտով մը՝ երբ դիմացի աշխարհքդ քեզ հոգելին կը
ժպտի՛, կը սիրէ եւ քեզմով ուրախ է:

— Եթէ գիտնայի պիտի ըսէի, բայց ես ի՛նքս չեմ
գիտեր ըսաւ Պաշղի ցած ձայնով, թէ այս ընդհանուր
սիրոյ արտայայտութեան պահուն, յանկարծ ինչո՞ւ
ամէն բան սե՛ւ տեսայ. եւ ինձ այնպէս թուեցաւ թէ
ջրաղացը սեւ ամպով մը քողարկուեցաւ...:

— Սիրելի զաւակս, ըսաւ սուրբ մարդը՝ ատոնք
բու բաղդակրօն կաթմօրդ արտառոց մտածութիւն-
ներն են, եկած է ատենը թօթուելու: Բեզի համար
հայրդ միշտ կ'ըսէր «զգայուն աշխարհ մը մէջը կ'ապ-
րի» եւ ... չէր սխալած: Դժբախտաբար տխուր պա-
րագաներ եկան արժարձեցին այդ հոգեկան վիճակդ...
շո՛ւտ պէտք է վանել այդ կարգի անպիտու մտածու-
թիւններ, որոնք միայն, կամք եւ նկարագիր տկարա-
ցնելու կը ծառային, ըսաւ բարի եկեղեցականը:

Սակայն ինչպէս պայծառ օդը փոթորիկին կը
յաջորդէ, տակաւին Տէր հայրը իր հայրականը չաւար-
տած՝ Պաշղի իր զուարթութիւնը վերստացած էր, ու
ինք կը ծիծաղէր իր անհեթեթ մտածումին վրայ. ծը-
ռեցաւ ձեռքը համբուրեց անոր, որ եկած էր նոյն
ատեն հրաժեշտ առնելու, հիւանդի մը պէտք էր
երթար:

*
*
*

Վերջալոյսը՝ յուշիկ յուշիկ իր կապոյտ փեշերը
հովիտին վրայ փռեց, եւ կարօ եռուզեռ, այս մոգա-
կան ժամուն կ'սպասէր, ամէն բան ձգեց վագեց կալ:

Ահա շարաթ մըն է մամիկին թոռներուն հետ չոր ցախ, չոր խռիւ ժողովեցին, այն տեղ բուրգերու բարձրութեան հասցուցին ահաւոր կուժուլ մը շինեցին, մութն ալ իջած էր եւ ատեն էր, զարկին կայծքարը, տուին կայծ Աբէթին եւ կրակ կալաբոցին, բոցերը ակնթարթի մը մէջ ելան երկինք, աստղերը աւելի՛ վառեցին քան ինչ որ էին, այն ինչպէս Կարօ խոստացած էր օր մը Պաշղիին իրենց զրասնեակին մէջ: Եւ տուաւ կրակ ռետնաջահերուն, որոնց անուշ բուրուժը տարածուեցաւ մթնոլորտին մէջ:

Կարօ շանթածիզ հրախաղեր արձակեց օդին մէջ, որոնք գացին լազուարթ երկինքը հրաշափառ լուսաւորեցին: Լո՛յս կ'ըսէր ազնիւ Կարօ. — այսօր Պաշղիին օ՛րն է, լո՛յս ամէն կողմ, եւ հնարամիտ Կարօ անակնկալը ամէնէն վերջը պահած էր, երբ հրախաղ եւ թնդիւն լուեցին եւ մարեցան լոյսերը, վառեց ձգաթաթախ սպունգները՝ իր շինած թղթէ օդաչու օդապարիկներուն, որոնք ուռեցան եւ սլացք առին այնքին մէջ բարձրացան, ու կոչնականներուն գլխուն վերեւ ինչպէս մէյմէկ երփնագեղ կանթեղ կախուեցան:

Տեսարանը հաճելիէն աւելի բան մը կ'ըսէր ներկաներուն, Պաշղի եկաւ Կարօն կուրծքին վրայ սեղմեց եռանդագին, որ այս թէսթով իրեն ամէն բան ըսած եղաւ:

*
*

Ոգեւորած երիտասարդութիւնը ոտքի էր, ո՞վ պիտի երդնուր թէ, Բագոս ամիրային արդար գինիներուն մէջ իր առնացի զուարթութիւնէն կաթիլ մը չէր կաթկթած. եւ եթէ ըրած էր ... միթէ մեղաւոր էր:

Նախ Աւետիսն էր որ քեամանչան լարեց: Արթընցաւ սրինգը, գոռաց թմբուկը, — կեցցէ՛ երիտասարդութիւն ըսին ծերերը՝ մեր յոյսն ու ծաղիկը՝ իր շուրջը կը սփռէ՛ կեանք եւ կենդանութիւն: Մանչ եւ աղջիկ անցան կալաբոցին շուրջը պար բռնեցին, որուն բոցերը անոնց անկնճիւռ դէմքերուն վրայ կ'անդադառնար: Ո՛չ ապաքէն դարեր ի վեր կրակին շուրջը այսպէս պարեցին, եւ աւանդութիւն մը կ'ըսէ թէ, հիւանդը եթէ յաջողեցաւ այս գիշեր կրակին վրայէն անցնիլ, իր հիւանդութիւնը կրակին մէջ կը ձգէ եւ բժշկուած է:

Սուսա՛ն կապոյտ թաշկինակը ձեռքը՝ անցաւ կոծանկելին (¹⁸) գլուխը: Պարեցին ինչպէս Հայոց աղջիկնե՛ր գիտեն պարել, արագաքայլ եւ շնորհալիօրէն:

Հանդէսին ընդհանուր գոյնն էր հաւասարութեան ոգին, որ այն տեղ սիրտերը իրար զօթած աստիճանի եւ դիրքի նման նկատումներ խլած տարած էր: Երիտասարդութիւնը՝ անյագ պարեց մինչեւ ծագելը այգին եւ դարձան տեղերնին, իրենց հետ տանելով սքանչելի օր մը անցուցած ըլլալնուն քաղցր յիշատակը:

Ն Ե Ր Շ Ն Չ Ո Ղ Ա Ղ Բ Ի Ի Ր Ը

Ի զուր Մինաս յուսացած էր թէ Օհաննու Կարապետի աղմուկով Պաշղի պիտի ցրուէր այս իր մրտահոգ վիճակը, որ կերպով մը անդամալուծած էր կենսական շարժումները՝ եւ պիտի դառնար առաջուայ հանդարտ, բնականոն ապրումին: Սխալած էր: Ան միայն ազարակին անհրաժեշտ գործերով կ'զբաղէր, դադրած էր որսի ալ երթալէ. ստէպ զինքը անտառին մէջ կը հանդիպէին եւ այսչափ:

Ինչպէս հին ու փորձ աղուէս, Մինաս, ինքնովի ըսաւ.

— Խուզարկութիւնս անտառէն պէտք է սկսի, երթամ Պաշղիին գաղտնիքը խորհրդապահ բարտիններուն հարցնեմ, թէ ինչո՞ւ մեր տղան անոնց խորհրդապահ շուքերէն ասդին չէր գար: Հաշուով, աւելի՛ երեկոյեան ժամերուն այն տեղ կրնար իրեն հանդիպիլ, հետը քիչ մը աղանդեր առաւ, օղիին սրուակիկը զոր այս կերպ պարագաներուն չէր մոռնար, եւ իր մտայոյզ պահերուն չէր արհամարհեր, ու իջաւ աղբիւր: Ինչե՛ր չէր լսած աղբիւրը, որ եթէ լեզու ունենար դարերու խորէն պիտի խօսէր, բայց իր տեսած ու

լսածները իր գուլալ ջուրերուն խառնած քշած ու տարած խորհուրդին գիրկը նետած էր:

Ջուրին փորած փոսիկներէն մէկուն մէջ դրաւ օղին եւ խուզարկու աչք մը յառեց ջուրըը, նստաւ աղբրան գովին, անոր խտակ ջուրերուն մեղեդիով սկսաւ խորհիլ:

Նորերուն հիւսած կարծիքներով եւ իր առաջացած հասակին կարգ մը գոսացած զաղափարներով, ջանաց կեանքին ամէնէն մեծ խորհուրդին (բուսպլէմ) թափանցել — սէ՛րը —: Երբ իրմէ շատ հիներ. «կարդացողներ» եւ հոգեբաններ չէին յաջողած, ու ի՛նք Սողոմոն իմաստուն, իր ծո՛վ իմաստութիւնով ատոր մեկնութիւնը չէր կրցած լուծել եւ սէ՛րը սրբացնեմ ըսելով «Երգ երգոց»ին մէջ մոլորեցաւ:

*
*
*

Մինաս, առուակին կախարդիչ ըմպելիքէն զաւթիկ մը կոնծեց, օղի՛ն եւ աղբրան խելօք ջուրերը միայն այս մասին կրնային զինքը ներշնչել: Ինքզինք հպարտ զգաց, այդ զարհուրելի հիւանդութիւնէն վարակուած չըլլալուն, որովհետեւ իսկապէս Մինաս սէ՛րը հիւանդութիւն մը կը նկատէր, ինչպէս ամէն հիւանդութիւն, եւ այս մասին կարելի չէր իրեն հետ վիճել:

— Ուրկի՛ց ալ եկաւ Պաշղիին գլխուն փաթթուեցաւ, երբ ան այս լերան գլուխը եկած բանին գործին խելօք կ'աշխատէր — կ'ըսէր: Ինչպէս մեծ աղէտ մը սէրէն սոսկաց, զոր անպատճառ Պաշղիին մտքէն պէտք էր փրցնել հանել, այդ իր բարիքին համար, որպէսզի իր առաջուն մտքի հանդարտութիւնը գրտ-

նար, եւ երբ այս ծերը միտքը բան մը դնէր, անկէ դիւրաւ չէր հրաժարեր:

Մինչ եազրճեանց հաւատարիմ մարդը՝ սիրոյ մասին այսպէս կը խորհրդածէր, արահետի մը մէջէն տեսաւ Պաշղին հրացան ուսը, հանդարտ քայլերով աղբիւր կու գար... եւ այս կողմերը սակա՛յն ոչ երէ կար, ոչ ալ հետքը թռչունի, ալ ի՞նչ որսալ կու գար: Եկաւ իրմէ քանի մը քայլ անդին ընկողմնեցաւ կանանչին վրայ, լո՛ււ էր...:

Օղի՛ն պող ջուրին հպումէն ամպոտած էր սըր-ուակին մէջ, առանց այլ եւ այլի Մինաս շիշին նեղ բերանիկը շրթներուն տարաւ, եւ դարձաւ Պաշղին գուարթութեամբ:

«Բուքուն է հագեր ի յոտին կօշիկ. Զվարդն փնտռէ սիրով անուշիկ» ըսաւ:

—Փոխանակ այս անապակ ջուրէն խմելու, կը ցաւիմ որ այդ գարշելի ըմպելիքով թոքերդ կ'այրես եւ կը թունաւորես ըսաւ Պաշղի:

—Օրդի՛ դու ապոր ընծայած քէյֆէն ⁽¹⁹⁾ ի՞նչ կը հասկնաս, աւելի չեմ գուրցեր, քայց զաւաթիկ մը եւ էն շատ երկու այս աստուածային ըմպելիքէն, կարող է մեզ շատ բան մոռցնել տալ, ու ես այս միջոցին, գուցէ այդ ժամերէն մէկը կ'ապրիմ, ի՞նչ ըսիր...:

—Կ'աղաչեմ դու գոնէ, ուրիշներու նման օղիին ներքողը մի սկսիր ընել. հօրս նման սոսկալի կը խորշիմ օղիէն, եւ կը ցաւիմ որ այս մասին նոյն կարծիքէն չենք, ըսաւ Պաշղի կտրուկ:

—Երանի՛...անոր ընծայած սփոփանքին երբէք պէտք չունենաս, ընդմիջեց Մինաս, կշռելով իր խօսքերը:

—Կարծե՛ս թէ. ինչպէս պատգամ խօսեցար, ա՛յո՛ երանի երբէք պէտք չունենայի ըսաւ Պաշղի:

—Եթէ ըսածիդ նման, պատգամ ըլլայի. քեզ չպիտի հարցնէի թէ...ատենէ մը ի վեր այս տեղ ի՞նչ որոնել կուգաս, ու երբէ՞ն այս ծերուկին համար սկսար գաղտնիք ունենալ, չըսե՛ս:

Պաշղի՛ ժպտեցաւ, որ մինչեւ հոս խստադէմ նրստած էր:

—Ինչո՞ւ լոցիք շարունակեց Մինաս, ծայնը բարձրացնելով, եւ ինծի չըսե՛ս. ո՞ր մեղուն քեզ խայթեց որ այսպէս կրակ առած, ետիդ չնայած, ամբողջ օրդ այս փուշոտ թաւուտներուն մէջ կ'անցընես:

Կարմրեցաւ Պաշղի՛, նման այն մէկուն, որ գողութիւն ընելու վրայ բռնուած է:

—Յանկարծ չըլլա՞յ սա վերի կարմիր տնակին մէջի աստղին զարնուած ըլլաս. Տէ՛րը ողորմէ...ես չը տեսայ քայց տեսնողներ կ'ըսեն թէ պատկեր կը նմանի... զգուշացի՛ր զաւակս, ըսաւ Մինաս, շեշտակի անոր աչքերուն մէջ նայելով, ինչպէս վտանգաւոր սողուն մը՝ եւ կամ վի՛հ մը ունենար դիմացը:

—Կաղաչեմ, ցած խօսէ ըսաւ Պաշղի բարձր ծաներուն նայելով, որ յանկարծ լեզու չելլան եւ իր ներքինը մատնեն:

—Տղայ, լռելու ի՞նչ կայ, հայրդ սիրեց, դու ալ պիտի սիրես, բաւ է մնալ անձնուէր իր սիրոյ ուխտին: Անխարդախ սէրը ենթական կ'ազնուացնէ. ատոր հակառակը խաբէութիւն եւ կեղծիք է, կը մաղթեմ որ այդ երկու տնաւեր դժոխքին մէջ չիյնաս. ըսաւ Մինաս ու մեծ գուլայ մը քաշեց, այդ նշան էր թէ ծերին ներսը լուրջ պայքար մը կը մղուէր. քայց Պաշղի շատ մտազբաղ էր, իր մենտորին խորհրդածութիւնը մտիկ ընելու համար, եւ շտապով մը հարցուց. — կը ճանչնա՞ս կաղ մամիկին հիւրերը, ուրկէ՞ եկած են:

—Եթէ ամէն գիւղ եկողներէն ես պարտաւորուէի

գբաղիլ դու այրած ճաշերով պէտք էիր գոհանալ, հարցուր կաթ մօրդ, կիները շատախօս եւ հետաքրքիր կ'ըլլան, ա՛ն ապահով գիտէ:

***

Պահ մը երկուսդեք լոնցին, թափած տերեւներու խշրտոց մը՝ երկուքին բերանին ալ լուծեան կուպղը դրաւ. շատ չանցաւ ու եկողը տեսան. Շագիկն էր ջուրին սափորը ուսին յեց, միւս ձեռքով ջրկուժը բռնած աղբիւր կու գար:

Տեսաւ Մինասն ու Պաշղին այն տեղ լուռ նստած, զարմանքով մը մէկէն միւսը նայեցաւ:

— Շագիկ ճա՛ն, ըսաւ Մինաս քմծիծաղով մը՝ զլխուն գդակը դէպի ծախ ականջը ձռելով:

— Ի՞նչ կայ, հարցուց Շագիկ աւելի զարմացած:

— Խելքդ սիրեմ որ այս միջոցին ջուր առնել եկար, բայց... նախ ինձի ըսէ թէ, դիմացի կարմիր տընակը եկող քաղաքացիները ո՞վ են, կը ճանչնա՞ս:

Առանց առաջաբանի, մօտ առ կուրծս ինչպէս կ'ըսեն, եղած այս հարցումը սովորականներէն չէր.

— Ի՞նչ կայ... մէմ կեցիր նստիմ, կրակը էրթի՞կն է առիր...:

— Բան չկայ, ըրածս պարզ հարցում մը համարէ՛, մի՛ նեղանար, դու մէն մի ընտանիքի անուն, մակա-նուն, ծննդավայր, ի հարկին եւ անոր ազգաբանական ցիւղաւորումը, ծառը, ինչպէս կ'ըսեն գիտես... խեղացի՛ ես:

— Ես չէ՛ մեղայ, կեղ ու քաղաք ճանն մը որ թռչի ըմմէնը կիտին, մէկ տուն չիգտիս: Տիհայ՝ շաքաթ մը կ'ենէ մեր գրակիր աղան Սարգիսեանը՝ իր

քրոջն ու մեռած քրոջ էղջկայ հետ կարմիր տունն է-կան, էղջկայ հարը կոյերային տարին մեռած է:

— Զըսմս թէ աղջիկը հօրէ, մօրմէ որբ է:

Բայց Շագիկ լարուած ճահրան էր. եւ այդ էր իր միակ թերութիւնը. Ուստի փոխանակ Մինասին պատասխանելու նոյն թափով շարունակեց:

— Գրակիրը՝ էս ամառ, միտքով մը մեր կեղին մօտ տուն պունիր է, «աշքը մեր խաթունին է» կ'ասին: Էդ մտքին վրայ ճո՛ւր խմէ, չիգտէ տէ... տիմացինը վո՞վ է, քենի՛ քենիներ մատին վրայ խաղցնող պոպլիկ⁽²⁰⁾ սատանան է:

— Եունչ առ Շագիկ մեղք ես... Երբէ՛ն Սարգիսեան այդքան մեր խաթունին հետ մտերմացաւ որ, մինչեւ անոր հետ ամուսնանալու գաղափարը ունեցաւ, կը սխալիս ըսաւ Մինաս հեգնութիւնով:

— Տէ՛ր տղորմեայ... ես գանձ կ'ասիմ է՛ն տանձ կու հասկընայ. չէ՞ ըմմէն կիրակի, ծուն գար տէ թաթաւ, հաստը կաւազանով գրագիրը մեզ կուգար, ու խաթունին հետ մէկ է՛ն նարտ կու խաղար:

— Զարմանալի բան, ես նոր կ'իմանամ:

— Հալվո՛ր, տու վարը նստած, ի՞նչ կիտիս տէ վերը վոփե՛ր կիզան կ'եղթան...:

Այս կէտին հասած, Մինաս ա՛լ չդիմացաւ, ջղային խնդումով մը պոռթկաց, ծխափողը գետին ինկաւ մարեցաւ, Պաշղի անհամբերած կ'երեւար:

— Տաս փարայ տուր Շագիկին բերանը բա՛ց, երկայն մընեք ինձ ըսէ թէ Սարգիսեանին թոռը ազա՞տ է թէ խօսեցեալ եւ այս մասին բան մը իմացա՞ծ ես:

— Իսո՛ւս Գրրիստոս, ըսաւ Պաշղին կաթմարը՝ խաչակնքուեցաւ, քեզի ի՞նչ տու տի առնիս որ կու հարցընիս:

— Եթէ ես չէ՛ անշուշտ առնող մը կ'ըլլայ, կ'ըսեն գեղեցիկ է:

—Ի՞նչ կասիս... ըմմէ՛նը մէմ տեսնինք կ'ասին, անունը Սուլթան դրիր ին, էրէսները լուսնեակին լման կու վառին:

—Ինչո՞ւ ուզող մը չէ եղած, քանի՞ տարեկան է:

—Տասնընորսին է, «պզտիկ է» կ'ասէ քեռին չի տար, Մարիամ է անունը:

Պաշտօնին թուեցաւ յաղթանակ մը տարած ըլլալ, այդ ըզծանոյշ աղջկայ անունը իմանալով եւ նոյն ատեն թէ... ազատ էր, ուրախութեան շո՞ղ մը փայլեցաւ աչքերուն մէջ. ինչ որ Մինասին ուշադրութիւնէն չվրիպեցաւ, եւ շարունակեց հարց ու փորձել պարզամիտ կաթմարը:

—Երբ կ'ըսես թէ կիններուն գոհարն ես Շազիկ, չես սխալիր:

—Շողորդութեան մ'ելլիր հալվո՞ր, հիմի կուծուկ'առնիմ կ'եղծում ըսաւ Շազիկ, զայբացած ոտքի ելաւ. կ'ատէ՛ր սուտն ու կեղծիքը:

—Մի՛ նեղանար Շազիկ ճա՛ն, նստէ՛ խելօք, խելօք խօսինք, չե՞ս կարծեր թէ ուզող մը չէ եղած լըրջաբար այդ աղջիկը՝ եթէ այդքան գեղեցիկ է, ինչպէս կ'ըսես...:

—Ես ասիմ մաշդ չիմանայ, ըսաւ Պաշտօնին կաթմարը՝ ցած ու խորհրդաւոր շեշտով մը: Տարիմ կ'ենէ ղույումճի (2) Մարտիկը՝ իր մէկ հատիկ օրդուն վարդանին կ'ուզէ առնէ Մարիամը: Սրբազան ու Թաղական վրայ դրաւ չեղաւ: Էղջիկը որք է կ'իմանա՞ս, քիչ մ'ալ նորերէն է, էռէչուան պէս չէ՛ բռնի կարգել չըլլիր, ու Վարդանը առնել չուզեր: Վարդանն որ ասի՞ս օր օրի կու հալի ոչ պանի է ոչ կործի ցաւելու պան է:—

Պաշտօն որ ականջները սրած մինչեւ հոս իր բարեմիտ կաթ մօր մտիկ ըրած էր ալ չդիմացաւ:

Եթէ Մարեամ չէր ուզեր Վարդանը եւ ազատ էր, փոխանակ վաղը ուրիշ մը... ի՛նք ինչո՞ւ բաղդը չը փորձէր. եւ իսկոյն տեղէն վեր ցատկեց:

—Կաթմա՛ր, զնա՛ Կարոյին ըսէ, ձին թամբէ, պէտք է քաղաք իջնամ, ըսաւ:

Շազիկ զարմացած. — հապա՛ ծագի տեղթոմ ասիր, ըմմէն պան սրբեցի շիտկեցի սնտուկիդ վրայ շարեցի... չնայի՞ս նոր մանգաղուած արտը բիւր բիւրաւոր լորի է թափիր, հացհատիկ կտցել ին եկիր:

—Ձգէ՛ տղան երթայ ըսաւ Մինաս, երեսը կախած. ան մեզնէ լաւ գիտէ ընելիքը՝ թափանցած ըլլալով երթալուն նպատակը՝ որուն... իր միտքը չէր պատրաստուած. եւ հապճեպով եղած որոշումներուն կողմնակից չէր առհասարակ...:

**

Պաշտօն ուղղակի Սրբազանին զնաց, ամէն բան իրեն պարզեց, հօրը բարեկամը եւ մտերիմներէն եղած էր, եւ պարագային միակ անձն էր որուն լիուլի կրնար վստահիլ: Դարձաւ ազարակ, նոյն գիշեր անքուն դաշտերուն մէջ ման եկաւ, խորհելով թէ ինչպէս Վարդանը, նոյնպէս զինքը կրնար մերժել Մարեամ, անպատճառ պէտք էր ջանար, անգամ մը զոնէ առանձին անոր հանդիպիլ:

Իջաւ հովիտ, որուն խորհրդաւոր ծոցին մէջ սոխակը բոյն դրած՝ աշխարհ կը հրապուրէր իր երկնային դայալով:

Ոչխարներու երամ մը՝ գիշերուան զովին հեզիկ մնջիկ կ'արածէր, մինչ հօտաղը խոտին վրայ պառկած, քար մը գլխուն բարձ ըրած ու գլուխը կռնակի

փոսթէ սալթային մէջ խոթած, անխոտ կը մրափէր: Արդեօք այսպէս աստեղագարդ երկինքին տակ պառկած, խաբեպատիր աշխարհէն հեռու, ի՞նչ կ'երազէր երջանիկ հօտաղը:

Մարեամին սիրահարած Պաշղի գետափը եզրեց, թրջեցան մոյկերը՝ այդ փոյթը չէր, բարձրացած կանանց լուսիններու մէջ խրեցան ոտքերը՝ որոնց մէջէն անմլաս կանանց գորտեր ոտքի ձայն առած եւ ահաբեկ իրար ետեւէ ջուր նետուեցան:

Մտաւ անտառ... իսկապէս տարօրինակ ձգողութիւն մը ունէր այս անտառը քանի մը օրէ ի վեր իրեն համար, եւ առանց անդրադառնալու ինքզինքը կարմիր տնակին դիմացը գտաւ: Անտառին օդը խեղդուկ էր, քրտնեցաւ, հանեց գլխուն արախճին՝ ճակատը օդին տուաւ:

Առաջացած գիշերին մէջ, երբ գիւղը ամէն քուն էր ու տերեւի մը իյնալը կարելի էր իմանալ, յանկարծ տնակի պատուհաններէն մէկը բացուեցաւ, եւ ո՞վ տեսնաւ... Մարեամ ինքը, վարդագոյն գիշերանոց մը դրած, ոսկեգոյն երկայն ու բարակ մագերը ուսերնի վար թափած... կ'երեւայ գիշերուան գովը շնչել եկած էր իրեն նման, ուր անտառային քաղցր բուրու մներ գայն պարուրեցին:

Սակայն տարօրինակ երեւցաւ Պաշղիին այս երեւումը: Անոր տասնըջորս տարեկան հասակը շատ քիչ անգամ իր քնոյ հանգիստը կը խանգարէ, ո՞րն էր ուրեմն շարժառիթը՝ եւ որո՞ւ համար... ամէն առթիւ ո՛չ իրեն... հագիւ երկվայրկեան մը աչքերնին իշար հանդիպած էր, պարզ ակնարկ մը եղած ըոպէական՝ ո՛չ աւելի... Ուրիշ կողմանէ, միթէ այդ աննշան ակնարկը չէ՞ր որ, իրեն համար լուսաշող զգացումի մը զարթօնքը եղած էր... որուն մասին եթէ իրեն հարցնէին մեկնութիւն մը չպիտի կրնար տալ: Չպիտի

կրնար ըսել թէ զգացածը հրա՞յրք էր, յիմարութիւն թէ տպաւորութիւն մը. այս երեքէն ո՞րն էր...:

Լուսնեակին յոյսով արմուկը պատուհանին յեց, մտազբաղ կ'երեւար, Պաշղիին առաջին շարժումը եղաւ սքողիլ քովի հաստաբուն շոճիի մը ետեւ, շունչը բռնած, աչքերը անշարժ դիմացի տեսիլին յառած, որուն նման կարելի չէ երբէք երեւակայած ըլլար, որ սակայն շատ քիչ տեւեց, կնոջ մեղմ ձայն մը — կը մսիս, ներս եկէ — ըսաւ:

Պաշղի ետ դարձաւ քայլերուն վրայ, ծառերուն սօսափիւնը՝ իր երազանքները օրօրեցին, աքլորին ազդարար ձայնով, եւ յոգնած՝ մտաւ տուն, խուցին կապոյտ փեղկերը պինդ գոցեց, խորհելով թէ, Սըրբազանը իրեն ի՞նչ պատասխան պիտի տար:

*
*
*

Տանը մէջ մէկը կար, Պաշղիին պահապան հրեշտակը՝ որ իրեն նման սիրահարուած չէր եւ իր վրայ սրտեռանդն կը հսկէր. Շագիկը: Երբ կէս օր անցած տեսաւ Պաշղիին գոց փեղկերը, հանեց ոտնամանները՝ մատերուն ծայրը, անշուկ գնաց բանալիին ծակէն նայեցաւ, շատ մտիկ ըրաւ, ոչ ձայն, ոչ ձոյն... սա՛ ի՞նչ բան էր: Նոյն գիշեր կանանց օձ մը երազած ըլլալուն — որ դժբախտութեան նշան է — առաւօտէն տունը խնկած աղօթած էր, որպէս զի չառ ոգին տնէն դուրս ելլայ:

Որքան ճակատագրական նոյնքան յոռետես մըն էր Շագիկ, եւ գնաց Մինասին դուռը բախեց:

— Մտի՛ ըսաւ Մինաս կարի սիրտնեղած, դարձեալ ի՞նչ երազ տեսար:

— Էս ի՞նչ պան է, օրը հորսակ եղաւ, Պաշտօն պառկած է:

— Ի՞նչ պինդ գլուխ ես, դեռ չհասկցա՞ր թէ տղան սիրահարուած է, դու երբէք սիրած չե՞ս, ձգէ՛ հանգիստ պառկի:

— Ե՛ս:

— Հա՛ դուն:

— Տասուիրեքս լման էրի տասնըչորսս մտայ կողքը կլխուս անցուցին հարս էրին, տարին ժամ խորանին էռչել կայնեցուցին: Տէրտէրն էլ որ «յօժարի՞ս» աւսաւ, հարսնորսս ետեւէս տրտմից — էղջիկ հա՛ ասէ գուրցից: Տարուան վրայ Սուսանս աշխարհք եկաւ, քառասունքսը չերած, կոխրան կլխաւորս առաւ տարաւ, ըմմէնը աս է, ես ի՞նչ հասկըցայ տէ, սէրն ի՞նչ է ... :

Այս անգամ Մինաս այնքան բարձր խնդաց որ, ծխամորճը կրակակալին մէջ ինկաւ քիչ մնաց այրէր:

— Երանելի՛ կնիկ, չըսե՞ս թէ բախտաւոր ես: Մէկ վա՛յ որ չես սիրած, երկու վա՛յ էր եթէ սիրէիր ու աշխարհն ու մարդիկը ճանչնայիր, դու հիմայ ձգէ տղան քուն ըլլայ. անհանգիստ մընեք. մնացածը ինձի թող: «Ամէն ընթերցուած իմաստ մը ունի» ըսին, շատ չէ վաղը կամ միւս օր կ'իմանաս թէ մանչդ ինչո՞ւ որսի չերթար անտառ կ'երթայ, ինչո՞ւ կաղ մամիկէն հաւկիթ առնել չերթար եւ առաջուայ նման տեղէն կանուխ չելար:

Երբ Եազընեան տան երեք անդամները՝ Մինաս ու Կարօն, Եազիկը, հոգեւին Պաշտօնով զբաղած էին, մէկը կար նոյն տանիքին տակ որ անոնց գորովը՝ եւ Պաշտօնին յաջողութիւնները տեսնելով ակռայ կը կրճտեցնէր անոր դէմ, այդ մէկը մօրուն էր: Բաղդատելով իր Յակոբը Պաշտօնին հետ, որ Լրթալով

ցեխին մէջ կը խրէր, արգիւտած վայրերէն, ասդին չէր գար, եւ նախանձի սոսկալի ժահրը երթալով սիրտը կը փաթթէր, կը տարածուէր եւ ... համեմատութիւն կ'առնէր: Նախանձ ըսուած կարիճը որ ամբողջ ընտանիքներ, եւ թագաւորութիւններ թա՛ռ, մա՛ռ ըրած էր, այսօր Եազընեանց տան վրայ թառած էր....

Վ Ա Ր Դ Ա Վ Ա Ռ Ե Ի Ճ Օ Ճ Ք

«Բոլոր աննկարագրելի
բաներուն մէջ գեղեցկութիւնը
ամէնէն աննկարագրելին է»:

Շիլլեր

Մեծ օրերու մեծ արեւն էր, որ արեւելքէն փա-
ռապանծ կը բարձրանար. արդեօք ի՞նչ նորութիւնով
յղի էր:

Օդը իր համայն պայծառութեամբ կը փայլէր եւ
ժողովուրդը այսօր զուարթ էր, այն բնածին զուար-
թութիւնով որ կ'զգանք, երբ երկինք անամպ է, օդը
գեղեցիկ ու մեր միտքը մտահոգութիւնով մը չտան-
ջուի:

Համբարձումին Հայ եկեղեցին անդաստան կ'օրհ-
նէ եւ վիճակի զուարթ հանդէսը կը աօնէ, որ անուա-
րակոյս դարերու ալքերէն իրեն եկած է, Վարդավա-
ռին եկեղեցին, վարդ եւ աղաւնի կ'օրհնէ, որոնց տա-
րեդարձը կարօտով մը կ'ողջունենք:

Քրիստոնէութիւնը չկարողացաւ այս գեղեցիկ
հանդէսները ջնջել. ջուրին եւ բանաստեղծութեան,

ծաղիկին շունչով օծուած՝ եւ բնութենէն մեզ նուիր-
ուած անզուգական օրեր որոնք տարին երկու անգամ
կուգան ձերին յուշերը արթնցնել եւ երիտասարդին
կորովը վաւել:

Այդ օրերը պղպղուն ակը՝ ծաղկեալ ծմակն ու
կանաչ մարգը ունին իրենց խօսքն ու երգը:

Այդ օր Հայ եռանդուն երիտասարդութիւնը՝ իր
երգարանին ամէնէն սիրագեղ եւ հրայրքոտ տաղերը
պիտի երգէ ու աղջիկներուն սիրտերը թունդ հանէ:

*
*
*

Գիւղին պզտիկ եկեղեցիին կոչնակը ձայնեց. ժո-
ղովուրդը այս մեծ օրին կը հրաւիրէ:

Յուլիսի արեւին բուռն ճառագայթները՝ շեշտակի
եկեղեցիին լուսամուտներէն ներս խուժեցին, որոնց
մէջ խուռկին ուղորուն գուլաները խաղի ելած, կաթո-
ղիկէն ի վեր կը բարձրանան, կ'երթան տահարին մէջ
կը տարածուին եւ հաւատացեալ ժողովուրդը կը
խնկեն:

Պաշղի այս օրին անհամբեր կ'սպասէր, յուսալով
թէ իրեն համար սահմանուած անակնկալ մը գուցէ
ունէր պահած:

Եկեղեցին ներսով դուրսով խուռներամ լեցուած
էր, ժողովուրդին մեծ մասը ոտքի էր, միւս մասը՝
խսիր եւ կարպետի վրայ նստած: Եկեղեցուն դուռը
մաս կը բաժնէին, սպիտակ աղաւնիներ օդին մէջ կը
թոցնէին, ու ժամուրը ձեռքը օրհնած վարդերով դուրս
կու գար:

Աղաւնիներու մասին, մեր բարի մամիկները կ'ը-
սեն եւ ... կ'երգուըննան թէ, — Արարատի բարձրէն

եւ տապանին մէջէն Նոյ նահապետին արծակած աղանիւնի ի յիշատակ այս սիրուն տարեդարձը՝ Հայր՝ ամէն տարի կը տօնէ, եւ ... շատերու կարծիքով, մեր ծիսայարգող մամիկներուն պատմածին պէտք է հաւատալ:

Չուարթ երիտասարդութիւնը խումբ խումբ ծոր ծորակն ի վար իջաւ, ուր երկու ժայռերու մէջէն սրբամաքուր ջուր մը կը բխէր: Իրենց ետեւէն կանանց կարմիր զգեցած աղջկունք, դեռատի հարսներ ծիծաղը երեսնուն երբ ծանր քայլերով ջուրին մօտեցան, յանկարծ իրար անցում մըն է փրթաւ, մանչերը որ այս երանեակ ժամին կ'սպասէին, օրեր առաջ լարուած, գեղեցիկ սեռին գլխուն խաղ խաղալու: Անոնք որ ծառերուն ետին թաքնուած անհամբերութեամբ անոնց ծուղակի մէջ իյնալուն անձկութիւնովն էին եւ այդ կրիտիկ ժամը հնչած էր. անխնայ ջրամարտը բացին: Սկսան կատաղութեամբ աղջիկները թրջել, անոնց գլխուն ջուրի տարափներ թափել, վրայ գըլուխ, որմէ տարափախոյղը միայն իր օծիքը ազատած մազապուր իր տունը մտած էր:

Արծաթափայլ ծիծաղներ արծազանգ տունն վրտակին մէջ: Տաք գլուխ կտրիճներուն համար տարին անգամ մը մը միայն այս բարեպատեն առիթը կը պատահէր, եւ աղջիկներէն պարտուիլը խաղք ըլլալ էր, ուստի իրենց քնքշիկ որսերը մինչեւ իրենց բնակարանները հետապնդեցին, խոստանալով նոյն բանը ընել գալ տարի:

Սարգիսեանին ծաղկահաս թոռնիկը Մարեամ միայն այս վարդավառեան բռնագրօսիկ հանդէսին չէր եկած. արդեօք իր նոր երկնագոյն պարեգօտը խնայելու մտքով, թէ ուրիշ պատճառ մը ունէր... Աւանդութիւն մը կ'ըսէ թէ. «այսօր թրջուիլը բախտ կը բերէ:»

Հ Ա Յ Հ Ա Ր Ս Ը

Սովորաբար Մարեամ, պարզ կը հագուէր, բայց այսօր դուրս ելլալէ առաջ՝ արդուզարդը խնամած էր. երկայն վարսերը ծամ ծամ ըրած վարդագոյն լաջակի մը մէջ ամփոփեց, որ իր կաթնաթոյր այտերուն շատ վայելեց եւ իջաւ աղբիւր, բայց մեծ եղաւ զարմանքը այն տեղ մէկը չգտնալով, ընկերուհիները վրանին փոխել գացած էին: Չոքի կահոյրը լեցուց ետ դառնալու վրայ, քանի մը խիճեր իրար ետեւէ ոտքերուն սահեցան, անշո՛ւշտ պատահմամբ, եւ կամ...սկիւռ, կամ թռչուն մը՝ ատոնք սահեցուցած էր:

Նայիս անտառին լուծեան մէջէն անուական հըրաշալի ծայն մը լսեց, չորս կողմ դարձաւ մէկը չտեսաւ: Չայնը անտառին խորէն կուգար, որուն շեշտին մէջ առինքնող բան մը կար, վայրկեան մը կանգ առաւ, — մնալ քիչ մը մտիկ ընելով գէշ բան մը ըրած չէր ըլլար...փորձութիւնը մեծ էր, գեղեցիկ ծայն եւ ճաշակով երգուած երգեր շատ կը սիրէր:

«Աղջիկ ծարաւ եմ ծարաւ քո սիրով,

Տո՛ւր ինձ ըմպեմ զուլալ ջուրէդ համո՛վ»:

Կ'երգէր ան...ով որ էր:

Ստուերախիտ թաւուտներուն ետեւէն տեսաւ մէկը որ կարծես դէպ ի իր կողմ կու գար, ո՞վ էր... վախը սիրտը առաւ: Իրենց տանը սակաւաթիւ ծանօթները մատերուն վրայ կրնար հաշուել, մօրաբորջ Աննային փէշին տակ մեծցած, ո՞վ էր այդ շքեղ երիտասարդը՝ որ երթալով կը մօտենար, մինակ էր անտառին մէջ եւ զարհուրեցաւ: Բայց երբ աւելի մօտեցաւ, թէեւ զգեստը փոխած էր, բայց նանչցաւ: Այսօր գլուխը ճերմակ թաղիքէ գոյն գոյն բանուած արախճին մը դրած էր, նոյն այն հեծելակ երիտասարդն էր, որ որսի հրացանով մը զիւղ եկած օրը՝ մամիկին դրան առջեւ տեսած էր եւ ... չէր մոռցած:

Այս անգամ մութ կանանց ասուիյէ տափատ մը՝ վրայէն սեւով ճոխ երիզեալ բաճկոն մը դրած էր. մէջքին թարապուլուսի մետաքսեայ ծոպազարդ զօտի մը՝ ոտքերուն փայլուն երկայն մոյկեր անցուցած, ձեռքը փոկէ մտրակ մը՝ կոթը փղոսկրէ, նուրբ գործ մը:

Ինք հազիւ տասնըինը տարեկան: Մարեամ կը խորհէր թէ քաղաք եկած ատեն, երբէք այս երիտասարդին չէր հանդիպած, բարձրահասակ, լայն թիկունքներով ու բարձր իրանով մէկը... արժանաւոր դէմքով որ իր վրայ որքան շնորհ, նոյնքան առնական գեղեցկութեան մէկ կատարելութիւնը կ'ամփոփէր:

Զարմանալի բան, Մարեամ վախճաւ. մի'թէ վայելութիւնը վախ կ'ազդէ, եւ սաստիկ ազդուած՝ ժամ առաջ տուն դառնալու հապշտապով մը քայլերը փութացուց. սիրտը այլօրէն բարախուն հասաւ տուն, անբացատրելի նախազգացումով մը առլի... թէ այս հանդիպումը առանց հետեւանքի չպիտի մնար:

* *

Նոյն օր ցերեկուայ ճաշէն ետքը, մանչերը գընտակախաղի սկսան, աղջիկները՝ ոստէ ոստ՝ ճուղտակ պարաններ ձգեցին, ու բարտիներուն հաճոյալի շուքին ճօճկ մը լարեցին:

Մարեամ, տակաւին առտուան հանդիպումին տըպաւորութիւնովն էր: Թէ այդ մասին ի՞նչ կը խորհէր այդ ապահով չէր գիտեր բայց աղբիւրը լսած խանդավառ ձայնով զմայլած էր. յայտնապէս անոր հո-

գին խոտված էր, երեկուայ անյոյզ աղջիկը չէր ա՛ն: Իր անփորձ մանկական միտքը, գաղափարի վրայ կը կեդրոնանար որ իրեն համար նոր էր, որուն կարող չէր մարմին տալ: Իր պատուհանը նկարուն կանանց տափաստանի մը վրայ կը նայէր, ուրկէ հիմայ աղջիկներուն բարձրածայն քրքիչները կը լսէր, որոնք զինքը անտարբեր կը թողնէին սակայն, անտառին մէջ լսած ձայնին յիշատակն է որ կը հոգեյուզէ՛ր Ան.. նա մօրքուրին գեղանի թռուիկը: Հազիւ իր տասերերը լրացուցած՝ եւ կեանքին ամէնէն փթթուն հասակը թեւակոխած, որուն տասնըչորսը կը յաջորդէ սկսած էր ամէնը զարմացնել իր արտաքոյ կարգի գեղեցկութիւնով: Ատկէ զատ, իր շարժուձեւերուն մէջ մասնաւոր վայելչութիւն մը ունէր որ ամէնուն տրուած չէ եւ զայն շատերու մէջ կը վերանշունէր: Բնական շնորհ մը որ կնոջ փառապասակն է:

Իսկապէս բարտիներու անտառին մէջէն վազող երկըր ջուրին, այսօր կարծես հմայական անզուստ զօրութիւն մը ունէր Մարեամին համար, եւ երթալ ընկերուհիներուն հետ ճօճքը օրօրուելու փափաքը եկաւ: Աղջկանց սիրուն բոյլին մէջ Մարեամ ամէնէն փայլիայուած էր — Սուլթանուհին եկաւ ըսին՝ բացազանչեցին: Իր մեծ հաճոյքն էր օրօրուելը, երբ միւսները յոգնած սկսան վէգի խաղալ, անոր կողերուն վրայ բախտերնին փորձել, եւ ատկէ պէս պէս երազանք հիւսել Մարեամ շարունակեց օրօրուիլ:

Ապա՛ լսեցին սրինգին ձայնն ու տկճորին բամբիւնը, եւ ինչպէս մեղուններ պարս կու տան, թոան խմբովին այդ կողմ գացին:

Վարդավառ է, հետը զուարթութիւն բերած է, ձորէ՛ն, աղբիւրէ՛ն, անտառին միսթիք խորութիւններէն երանութեան աղաղակներ կը լսուին: Այսօր երիտասարդութիւնը համակ հսկնու եւ հմայք է, եւ

հասակաւորը գալ այս օրը դարձեալ տօնելու ըզձանքով, առ այժմ երջանիկ է այս Վարդափառին հասած ըլլալուն:

Մարեամ մինակը շարունակեց օրօրու իլ, հօճքին մէջ գայն տեսնողը զմայլած պիտի ըսէր.— Արարչութեան ձեռքով քանդակուած «աննկարագրելի» ստեղծագործութիւններէն մէկն է: Մարիամ, գեղեցիկին ու շնորհին դաշնակութիւնը իր վրայ ամբողջացնող Հայ աղջիկն էր:

Հովը խլեց գլխուն լաջակը տարաւ, մի'թէ սէ՞ր ունէր հովը: Անոր՝ երկայնահեր ոսկեգիսակ իպիրշիմ մագերուն մէջ կ'ալիքէր հովը՝ որոնք իրը տասնըչորս գարուններուն եղբանայ հասակը մէջ քովը կը ծածկէին: (*)

Քանի օրօրուէր ու հօճքը խոնարհէ՞ր իր բազմաճոխ վարսերը՝ գետինը կ'աւելին, քանի հօճքը բարձրանա՞ր հովը վէտ վետ մագերուն մէջ կը խաղար ու սպիտակ ծոծրակը կը մերկացնէր: Արեւին ջերմ շիթերը նոյնպէս. կարծես կը հաճէին սուզուիլ անոր դեղձան գլխուն վրայ եւ աւելցնելով մագերուն շողիւնը:

Յայգաթիթիոններ եկան գլխուն վրայ ի՞նչ պար բռնեցին, առտուան ծորակին մէջ ունեցած հանդիպումը մոռցած զուարթ զուարթ կ'օրօրուէր: Պարաններուն կոշտ հպումէն՝ իր հախարակեալ մատներուն փողփողուն սատա՞փը վիրաւորուիլ սկսած էր. բայց փոյթը չէր, այնքան գոհ եւ երջանիկ էր: Կը կարծէր մինակ ըլլալ այդ տեղ. բայց կը սխալէր: Մէկը կար որոտորդի վայելուչ տարագով, անմիջապէս ծառերուն ետեւը կայնած, որ հեռուէն այս անսովոր նրբագեղ

(*) Իրականէն:

գեղեցկութենէն հրապտրուած անոր մէն մի շարժումներուն կը հետեւէր: Այդ մէկը կրնորուն կարեւորութիւն չտուող՝ ինչպէս ըսած էր Կարօ Պաշլին էր: Անսքող դիրքերու քաջ երիտասարդը՝ որ չէր համարձակեր հօճկին մօտենալ, որուն մէջ աղջնակ մը կ'օրօրուէր, թէ եւ... այդ էր իր միակ իղծը եւ ատով վառուած:

Մարիամ, ոչ իսկ կրնար երեւակայել թէ այն տեղ մէկը կար որ յատուկ իրեն համար եկած էր եւ սո՛սկ իրմով զբաղած, երբ ծայն մը լսեց, նոյն առևական թոփիչ ծայնն ու ոլորները, որ կարծես, խօսք մը ունէին իրեն:

«Վարսերդ էյալի նման, որ քամին կ'անէ տարուբեր» կ'երգէր:

Մարիկ Աստուածածին ըսաւ հէք աղջիկը՝ դարձեալ ա՛ն է եւ հօճքն վար ցատկեց, մագերը ժողովեց, այս ամէնը մէկ ակնթարթի մը մէջ. «եւ չուելու վրայ էր երբ Պաշլի դիմացը կանգնեցաւ, զգոյշ եւ քաղաքավար, համբան առջեւը կտրեց: Այս անգամ, փոխանակ մտրակի, ձեռքը կարմիր վարդ մը ունէր:

Արեւելեան առասպել մը կ'աւանդէ թէ, «Արարիչը՝ վարդը սպիտակ ստեղծեր է, բաց փթթելու ատեն Աւսամին հանդիպած ամէցեր կարմրեր է»:

Մարիամ, վարդի կոկոնն էր, որուն վրայ արեւուն հառազայթները՝ տակաւին չէին թափած իրենց շիթը՝ եւ անմեղութեան հրապտր մը շուրջը կը սրփուէր: Պաշլի մնաց երկիւղած այս տասնըչորս տարեկան աղջկայ դիմաց, պա՛րզ ... պապանծեցաւ, անոր շնորհը զինքը զինաթափ ըրաւ, երբ իր սրտինը անոր առջեւ թափելու իղծով կը վառէր:

Ուրիշ կողմանէ ձեւակերպութեան անհաշտ թըշնամի մը՝ որոնք ստայօդ ցոյցեր կը նկատէր. նոյն իսկ

այս իր յուզեալ ժամուն չհեռացաւ իր սկզբունքներէն, եւ չեղաւ ճոռումբան սիրահարը՝ այլ առանց վարանիլ ու իր խօսքերը քօղարկելու վեհերոտ շարժումով մը մօտեցաւ ճօճքին: Իրեն համար շատ սուղ էր այս ժամը որպէսզի անկէ չօգտուէր. կրնային այլեւս հըրաման չի տալ որ միայնակ անտառ գայ:

Մարիամ, կարծեց երազել, եւ յիշեց իր ընկերուհիներէն լսած հէքեաթները... այս անտառը դիքերու նուիրուած տաճար մը, եւ դիմացի կտրիճը՝ այն իր ասպետական յանդուգն ժէսթով. անոր խորանին երկրպագուներէն մէկը նկատեց: Սիրոյ տաճարը ուր բօէզի եւ երաժշտութիւն կ'երգեն եւ ... զմայլանքով մը Պաշղիին նայեցաւ: Նախ իր աչքին ուժի եւ պաշտպանութեան մարմնացումը կը պատկերացնէր, այն իր յաղթ հասակով, եւ ծանրաշուք կեցուածքով: Գլխուն վարդագոյն լաջակը փնտոնեց բայց... չգտաւ, հովը տարած պիտի ըլլար, արտաքոյ կարգի շփոթած մնա՞լ թէ չուել, առաջին անգամն էր որ առանց իր մեծերուն երիտասարդի մը հետ դէմ դիմաց կը գրտնուէր, եւ ա՞յդ... անտառի մը մէջ լսողը ի՞նչ պիտի րսէր եւ վախէն արծան կտրեցաւ:

— Հաճի Սերգիսի աղջիկ, քու հայրդ իմինիս մեծ բարեկամներ, ու մենք թշնամիներ չենք կրնար ըլլալ, ահա՛ երկրորդ անգամ է որ զիս տեսած փախչիլ կ'ուզես:

Մարիամ, սաստիկ շիկնեցաւ եւ վստահութեան շունչ մը առաւ այս ընտանի առաջաբանը լսելով, վեր առաւ աչքերը՝ բայց ասով իր կացութիւնը չէր փոխուեր, միշտ մեկնելու անձկութիւնով քայլ մը առաջ առաւ, առանց պատասխանելու:

— Չա՛ր աղջիկ, ինչո՞ւ վախցար եթէ սէրը քովդ է եկած: Անունս Պաշղի է, լսած չպիտի ըլլաս ես շուքին մէջ կ'ապրիմ, Դրացի ենք՝ բայց զիս տեսած ալ

չպիտի ըլլաս, զբաղած եմ, եթէ յիշես գիւղ եկած օրդ առաջին անգամ իրար հանդիպեցանք...:

Այլայլեցաւ Մարիամ... Ի՞նչպէս չէր յիշեր: Այդ օրէն եւ գիշերն ի բուն զինքը կ'երագէր, սակայն չէր կրնար երեւակայիլ թէ, երբէք այս սիրոյ համարձակ յայտարարութիւնը իրմէ պիտի լսէր:

— Կ'աղաչեմ ըսաւ Պաշղի մի այլայլիր... հարցում մը ունիմ քեզ ընելու, հա՛տ մը՝ որուն համար ահա՛ շաքաթ մըն է, չեմ ծածկեր, այս անտառին մէջ կը թափառիմ եւ այս բարեպատեհ առիթին անհամբեր կ'սպասեմ:

Աննային անփորձ թուռիկը՝ մինչեւ ականջներուն ծայրը կարմրած կը խորհէր թէ. ի՞նչ պիտի հարցնէր. եւ ի՛նք ի՞նչ պիտի պատասխանէր... քովի ի նոճիին կռթնած, վեր առաւ կանթեղ աչքերը՝ որոնք. — կարեկցէ զիս ձգէ երթամ — կ'ըսէին Պաշղիին: Ո՞վ կարող էր դիմանալ այն Հայ բիքերուն փայլին, կարող էին ամբողջ բանակի մը խելքը գլխէն թռցնել:

— Խօ՞սք մը Մարիամ, ըսէ թէ սիրտդ ազա՞տ է ... եթէ չէ՞... Պաշղի դժբախտ ծնած, թող դժբախտ մեռնի, ըսաւ այնպիսի կծու շեշտով մը՝ որուն նմանը չէր լսած Մարիամ ծնած օրէն:

— Բեզ տեսնելէս առաջ, մտի ըրէ ըսաւ, եւ հաշմած բունի մը վրայ նստաւ, աւելի մօտը ըլլալու համար: Ինձի համար կինը գոյութիւն չունէր: Կնոջ մը երեսէն ամբողջ մանկութեանս եւ պատանեկութեանս տառապած ըլլալուս, քու սեռիդ համար սաստիկ դառնացած միմիայն արհամարհանք մը կ'զգայի, բայց դո՞ւ... մի՛ հարցնէր ինչպէս այն ես ինքս չեմ գիտեր, յանկարծ եկար բոցակէզ արեւին նման իմ կոծուած կուրծքիս մէջ մտար, հո՛ն ես Մարիամ, եւ պիտի մնաս. ցորչափ ես կամ, կ'իմանա՞ս...:

Մարիամին վարդագոյն շրթունքները կը դողային յուզմունքէն:

—Սիրուն աղջիկ, եթէ ազատ չես, փութայ ըսէ՛. զիս մի խաչեր այդ ըլլայ վիշտ մը աւելի իմ խոճուած սրտիս մէջ, բայց զիս անգամ մըն ալ ճամբուդ վրայ չես հանդիպիր. Այլ եթէ իմ մեծ բախտէս ազատ ես, ա՛ռ այս կարմիր վարդը ըսաւ Պաշղի ոտքի ելաւ մօտեցաւ. Վարդավառի խորանին վրայ այս առաւօտ օրհնուած է շատերու մէջէն քեզ համար ընտրեցի, եւ ... անոր բաժակին մէջ սիրոյս ջերմ դրոշմը դրի:

Մարիամին գոյնը նետեց, մտովի հօրը պաշտպան, ասպետ Սուրբ Սարգիսին օգնութիւնը հայցեց այս գրիթիք ժամուն:

—Լսեցի շարունակեց Պաշղի միշտ նոյն ազնիւ շեշտով. Թէ Վարդան քեզ սիրահարուած է, եւ... չը զարմացայ ըսաւ ժպտելով... մը. Վարդան իմ մեծ բարեկամս է, եւ ամէն կերպով սիրոյդ արժանի...:

Սակայն իր սիրատարի յայտարարութեան այս կէտին հասած Մարիամ շառագունեցաւ եւ աւելի լուրջ դէմք մը առաւ, տեսնելով Թէ Պաշղի չէր զիտեր Թէ. Ի՛նքն է որ Վարդանը մերժած էր եւ հաստատ —Ո՛չ—ըսաւ որ հազիւ բերնէն թռաւ, Պաշղի այդ վճռական ոչը օղին մէջէն խլեց:

—Ուրեմն ազատ ես Մարիամ. ըսաւ սաստիկ զգածուած, եթէ սիրոյս կը հաճիս. այս շուրջի վեհ բարտինները ըլլան վկայ մեր սիրոյ ուխտին, տուր ձեռքդ ըսաւ առանց այլ եւ այլի իր ճկոյթէն հանեց հնդկական տպագրելով մը ճոխացած մատանին, անցուց Մարիամին մատը անհուն սիրով մը:

—Տպագրողնը, ինչպէս սիրոյ յուռութ նկատուած է ըսաւ. այսօրուրնէ եւ ի՛նչ ալ պատահի չըլլայ երբէք մատէդ հանէս:

Կաղ մամիկը տնակին պաշտելի հիւրը՝ մինչեւ այս տեղ լուռ եւ ակնածոյ, Պաշղիին ասպետակաւ:

անկեղծ սիրայայտութեան շեշտէն զբաւուած, երկընցուց ձեռքը՝ Վարդավառի օրով օրհնած եւ խնկուած վարդը շնորհալի ժէսթով մը Պաշղիին ձեռքէն առաւ, համբուրեց. հակտին տարաւ. դարձաւ իր լուսաշող աչքերով Պաշղիին նայեց, որ ամէն բան կ'ըսէին եւ իրեն համար խօսեցան:

Նայուածք մը՝ նոյնքան վճիտ, ինչպէս ակէն բըխած բիւրեղացած ջուրը վճիտ է, որուն մէջ սիրոյ հաւատքը իր ամէնէն պերճախօս լեզուով կը խօսէր:

*
*

Դրուագներ կան կեանքին մէջ, որոնք մեզի հետ կը ծնին, կ'ապրին, այսպէս ուր եւ ինչպէս ըլլար, Պաշղի Վարդավառի օրն ու այս երջանիկ ժամը չպիտի մոռնար: Ոսկեցոյ երկնքի մը տակ կնքուած սիրոյ խոստումը իրեն եւ Մարիամին կեանքին ամէնէն սիրուն ժպիտը պիտի մնար:

Նորափողփող կոյսը կարմիր տնակին, իր խօսեցեալին տուած վարդը ծոցին մէջ պինդ սեղմած էր, ան իրեն համար քան աշխարհիս համայն ակունքները նուիրական էր Թուեցաւ իրեն Թէ հազարաւոր հրաբորբ կարմիր վարդեր փռուած էին իր անցած ճամբուն վրայ:

Առանց ետեւ դառնալու, իր արքենի հասակով եւ չափաւոր քայլերով, մտաւ օձաճապուկ արահետը՝ որ իր տան ճամբան կը կրճատէր. Կարի ուշացած էր, եւ հիմայ Աննա մօրքուր մտահոգ պիտի ըլլար:

Ճամբան տեսաւ հովտային շուշաններ եւ ռապրիմ մեռնիմաններ, փորձութիւնը մեծ եղաւ, ծոցեալ հատ մը քաղեց, անոր սպիտակ թերթիկներուն հար-

ցափորձեց բախտը, բայց սաստիկ խռոված՝ վերցուց պոնկուած անմեղ ծաղիկը խրամներուն մէջ նետեց, երբ տեսաւ թէ... վերջին թերթը — մեռնի՛մ — էր:

Պաշտի կայնած տեղէն որոշ ամէն բան տեսած էր. բայց սնամէջ մտածումի կարեւորութիւն տուողներէն չէր նախ, յետոյ. այսօր Վարդավառի արեւը մարը չմտած, Մարեամին ու իր բախտը վեռուած էր, հետեւաբար ուրիշ բանի մտածելու ատեն չունէր, աշխարհիս ամէնէն երջանիկ մարդն էր, եւ անմիջապէս կ'երթար այս երջանկաւէտ լուրը իրեններուն հաղորդել:

Այդ իրիկուն աստղերը գերբնական տեսիլներով փայլեցան, սիրոյ խօսքեր ականջին փսփսացին:

Տիեզերքը վարդագոյն երանգներ առաւ մէջը՝ Մարեամ որ իր աստուածային ծիծաղով իրեն կը հայէր: Բուրաստանին ամէնէն աննշան շիւղը իր աչքին ծաղիկով մը զարդարուած էր, որուն բաժակին մէջ անոր մեղոյն աչքերը կը ցոլանային, մէկ խօսքով շուրջը ամէն ինչ սէր եւ հրապոյրով կը թրթռար, մինչեւ հոս ինքնիր մէջ ամփոփուած ներսէսին գաւկին կեանքին մէջ հուրի մը մտած էր:

Այս անսահման երջանկութիւնը գրկելու համար աշխարհ իրեն նեղ կու գար... կեանքին ամէնէն գեղեցիկ ծիծաղը ընդգրկելու — սէ՛ր — որ իր մէջ կ'ամփոփէ երանութեան ամէնէն լայն հորիզոնը:

ԻՆՉ ԿԸ ԽՈՐՀԷԻՆ, ԻՆՉ ԵՂԱԻ

Նոյն իրիկուն, մօբար, Սարգիսեան իր գործատեղիէն տուն դառնալուն, Մարեամին դէմքին վրայ փոփոխութիւն մը տեսաւ, գրեթէ ոչինչ մը... Սովորաբար ան զուարթ զուարթ ընդ առաջ կը վազէր, պարտէզին բացուած ծաղիկները ցոյց կու տար, որոնք խնամելու հեղինակութիւնը ունէր: Ամբողջ հաշի ատեն լուռ կեցած, տխուր չէր... բայց զուարթ ալ չէր ըսուեր. կանուխէն ձեռքերնին համբուրեց ու քաշուեցաւ:

- Մարեամը անհանգի՛ստ է հարցուց մօբարը:
- Ո՛չ, ըսաւ Աննա, ցորեկին ընկերուհիներուն հետ օրօրուիլ գնաց, բան չունէր, բայց դարձին ինծի մտահոգ երեւցաւ, ծաղիկներն ալ չըրեց, գիտնալով որ ծարաւ էին: Մօբարը լռեց...:
- Ինչո՞ւ լռեցիր, հարցուց Աննա:
- Հէ՛... քուրիկս, դուն կարծեցիր թէ մեր պրզտիկը գիտցած երախա՞դ միշտ պիտի մնայ: Տասնըջորսը թեւակոխած աղջկան հոգին թափանցել դիւրին չէ, մանաւանդ երբ ան որբ է: Արապին առակը կ'ըսէ. «աւելի դիւրին է օծին գլուխը վեր առնել, քան

որքինը»։ Բացառութիւններ կան անշուշտ, չէ՛ չեմ ըսեր, որոնց առաջինն է Մարեամ, իր քաղցր բնութիւնով։

—Մեր աղջիկը ո՛ր տուն հարս երթայ, մեր երեսը հերմակ կու հանէ, ըսաւ Աննա հպարտ շեշտով մը։

—Այդ մասին տարակոյս չունիմ, մեր ջանքերը ապարդիւն չմնացին, լաւ հողի վրայ նետուած սերմնն, Մարեամ հինգ տարեկան տղու հոգի ունի, բայց ... ուշադրութիւն, հին միտքերէն ալ չէ՛... կարծես արդէն գալիք դարը կ'ապրի...։

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, թէ օր մը իր ընտրած փեսայացուն մեզ ներկայացունէ ըսաւ Աննա՝ ըսածէն զարհուրած։

—Ինչո՞ւ զարմացար։ Ընդդէմ սկզբունքներով մեծցած մեր աղջիկը, անշուշտ իրեն եւ մեզի արժանի փեսայ մը պիտի ընտրէ ըսաւ մօբարը համոզուած։

—Իր մեծերուն շուքին մեծցած 'աղջիկը՝ որ ոչ աշխարհ կը հանչնայ ոչ ալ մարդիկ՝ ինչպէս իր զբոսուն էրիկ պիտի ընտրէ, այդ ըլլալո՞ւ բան չէ։

—Ինչո՞ւ չէ, բաւական է որ գիտնայ հին ու հաստ գերաններու վրայ իր բոյնը շինել։ Առայժմ Մարեամ երջանիկ է, այերին մէջ ազատ թռչտող թռչունին նման։ Գիշեր բարի ըսաւ, առանց դոյզն կասկածելու թէ այսօրուրէն իր քնքշիկ թռուիկը... դադրած էր ազատ թռչտելէ։

Մարեամին ապագային մասին քոյր եւ եղբօր խորհրդածութիւնները բերանին մնաց, դուռն է կարի ուժով բախեցին... ո՞վ էր։

Աննա զգածուած իր բազմացին անկիւնը քաշուեցաւ, երբ դուրսէն բարեկամ ծայն մը՝ — ես եմ Պաշտիկն — ըսաւ, Կաղ մամիկը փութաց բացաւ. — դուն պարով է կար օրդի՛ վո՞ւր մնացիր — ըսաւ։

—Մամիկ հան, քու տուած հաւկիթներդ ինձի ու-

դո՛ւր բերին, ըսաւ Պաշտի հառազայթող աչքերով, ներս մտաւ բարեւեց։

Ուղիղ դիրքերը յարգող Եազընեանց թուր առանց ժամ մը յապաղելու, եկաւ Մարեամին ձեռքը խընդրելու այն երկու անձերէն, որ զաւկէ մը աւելի սիրած եւ խանդաղատանքով մը այդ որքիկը մեծցուցած էին։ Վերէն քտքի թեթեւ դիրտուք մը լսուեցաւ, բայց այսչափ վայելուչ չէր որ Մարեամ այս պարագային երեւար։

Մամիկին տնակը այս բերկրալից լուրով թնդաց։

—Գինի՛ ըսաւ Մարեամին մօբարը. կանչեցին տանը երկու մանչերն ու մամիկը՝ որ իր քուղխ շեշտով օրհնեց — Ասվա՛ծ լմանին հասցնէ — ըսաւ։

Թախիծով լինք Պաշտիին սրտին մէջ, յանկարծ վարդ վարդ թեւերով թիթեռ մը մտած էր եւ այն տեղ նոր կեանք մը ընծիւղած։ Հեշտանք չէր ան, այլ հոգեկան աննկարագրելի վիճակ մը՝ որ իրեն անծանօթ էր, որ... հօճքին մէջ նազանքով մը օրօրուող աղջկան անուևով կ'սկսէր եւ ... անով կը լըմնար։

Ու Մարեամ այդ գիշեր եթերային աշխարհ մը երազեց։

Մ Ե Ղ Ա Ի Ո Ր Է Շ Ը

Այս տարի Փառանձեմ իր ընդունելութիւններուն ծաւալը աւելի ընդարձակելու ծրագիրով մը գիւղ եկած էր, էրկան Չարեթ ըսուած տունը մնացած աղջիկը հետը գիւղ բերած: Ան եւ Մամբրէ տէրտէրը խաթունին վստահութիւնն ու բարեկամութիւնը լիովին կը վայելէին:

Օրունն որ ժամուն ըլլար, Եագրճեանց դուռը բաց էր այս երկուքին համար, նոյնպէս իր յարկաբաժինը: Տան մէջ Մարգիսեանէն սկսելով, ասոնք ո՛չ մէկէն սիրուած էին, եւ... տեսակ մը կանկածով ասոնց կը նայէին: Շագիկն ալ որ, թէեւ շատոնց իր գիւղը ձգած քաղաքը հաստատուած էր, բայց տակաւին քաղաքացիին նրբացած իմաստով չէր ուզեր արտայայտուիլ, եւ անպատճառ ճշարտութիւնները իրենց մերկութեան մէջ պէտք էր ցոյց տար:

—Մա՛շդ կ'ըսէր Մինասին, քեզ քենի քենի զուրցեցի, իտոնց էրես մի տար, կարճ կապէ, չնայի՛ս ինչ օրոմ ցանող, տուն քակող, էրկու պոչը կտրած սատանաներին:

Ու Մինաս երբ իր աշխարհաբարը բաւական չհա-

մարելով, կը կարծէր գրաբարով աւելի՛ որոշ իր մըտքինը բացատրել:

—Նման զնմանս զտանէ, կը պատասխանէր:

Մանաւանդ անդրադարձած ըլլալով թէ Չարեթ ըսուած այդ ծածկամիտ աղջիկը՝ Սուսանը ատելով կ'ատէր, եւ պաիթը չէր փախցնէր իր ատելութիւնը զգացնելու եւ Մինասին համբերութիւնը փորձութեան դնելու:

Ահա թէ ինչո՞ւ Սուսան, Չարեթէն ու Փառանձեմէն հալածուած միշտ դրան ետեւն էր, մեծ տան մէջ մուտք չունէր Ներսէսին իրենց յատկացուցած պզտիկ բնակութեան եւ Մինասին խուցը կամ խոհանոցը կ'ապրէր:

* *

Գիւղօրայք Արրիոս պստղին սոթատապ օրերուն հասած էին, արեւը հուր կը մաղէր մշակին գլխուն: Մելքոն իրեն նման կաշմբուն ընկերներ առած, լուսաբացէն քամակաբեկ, հողին ծռած անընդհատ կը մանգողէր: Տնակին մէջ ութսուն տարեկան մամիկը մնացած էր, իր վառեկներով, որ ընտանիքին իրիկունան կորկոտով մածնապուրը պատրաստելու հոգերովէ էր:

Բիբէն իր վից ճըճըուն լաճերը առած, հօրերուն նման կանուխէն արուն են, յետ յետ հնձուած ցորենի հասկերը կը կապեն ու կը կրեն կալ, գիշերուան ցողէն կը պահպանեն: Իրենցն է այս պաշտօնը՝ զոր գոհ սրտով եւ եռանդով կը կատարեն, ինչպէս հանդէսի մը՝ որուն պահամբեր կ'ապասէին եւ անոր պատրաստութեան համար եղած ըլլար:

Ո՞չ ապաքէն, հունձքի օրը մշակին համար տարուան էն մեծ օրն է եւ հանդէսներուն գլուխը:

Վերջալոյսին երբ համայն թուշունները լռեն, տան նահապետը՝ խոնջ եւ վաստակ, իր յոգնած մանգաղը ուսին դաշտէն դառնայ գայ իր մանուկներուն բարձրացուցած որաներու վեհափառ կումուլին քովէն անցնի, անոր արեւակէզ քրտնաթոր բաց կուրծքէն գոհութեան լայն շունչ մը պիտի փրթի: Երբ անոնք արդէն մամիկին պատրաստած մածնապուրը ճաշակած տօշակ⁽²²⁾ մտած խոր քունով մը կը մրափեն:

«Աշխատողին սիրտն է ուրախ»: իր պարտքը կատարածին անդորը խիղճով, շինականի ուխտին հաւատարիմ որուն պատուէրն է — պառկէ՛ կանոնիս, ե՛լ կանոնիս, լծուէ՛ աշխատութեան — այսպէս Մելքոն հազիւ պատառ մը ճաշած, գնաց մրափել իր ծագերուն նման:

Այդ գիշեր իր տան շտեմարանը ցորենով լինք երազեց: Լաներուն թուշերը ծիծղուն ու կարմիր, ինչպէս կենսատու արշալոյս, փորերնին կուշտ ու կուռ, «հացտու ոսկէ հատը» իր բուխերիկէն ներս դրած էր օրհնութիւն:

***

Եագրճեանց տնպահ Մելքոն, նոյն այս երանեակ գիշերին հետեւեալ օրը դարձեալ հասկեր կը հատանէր: Չկար ցօղուն մը, ամէնէն յամառն ու հողին կպածը՝ որ այս Հայ հուժկու մշակին ձեռքի կիսալուսնի շեղբին, եւ անոր պողպատէ բազուկին դիմանար: Ատոգահաս ցորենի գլուխներ դիտաբաստ գետին կը թափէին անոնց նման՝ որ իրենց փառքով

Վ. Հ Ո Ւ Կ Ը

փրացած՝ ինչպէս ցորենի ոսկեփայլ հասկեր օր մը գետին պիտի իյնան: Յանկարծ... կարգէ դուրս իրարանցում մը իմացաւ: Չայները ամառանոցին կողմէն կուգային, ուրկէ պահ մը առաջ անցած էր եւ լուծիւն էր: Ոչ իսկ հովի շունչ մը. յանկարծ ի՞նչ պատահած էր:

Խաթունը իր քարտուղարին հետ քէօշկը նստած նարտ կը խաղար: Անոնց վեգիներուն չոր հնչիւնէն զատ լուծիւնը ոչինչ կը խանգարէր այն տեղ: Լուռ էր նաեւ տանը աղմկարար խոհանոցը. տապակ ու սաֆ, խոհանօթ, շերեփի եւ շամբուրներու շաչիւն դադրած էին:

Պաշլի բացակայ էր. ծուկ որսալ գացած էր: Հորսակ անցած, ծառայ եւ խոհեակ, Մինաս նոյնպէս բարտիներու շուքին կանանչ խոտին վրայ լայն լայն տարածուած Մորիէօսի գիրկը հանգիստ կ'ընէին. միայն Կարօ ոտքի էր, ագարակին աջ բազուկը, աննկուն եւ ուշիմ այդ երիտասարդը՝ որ երբ ամէնը հանգիստի էին ի՛նքը կը հսկէր եւ իր սովորական շքր-ջապտոյտէն է որ կը դառնար:

Կարօ մանաւանդ եկած էր ստուգելու թէ կամնասայլը պատրաստած եւ կալը մաքրած էին, ինչպէս պատուիրած էր, հետեւեալ օր՝ եթէ հովը յաջող էր, ցորենը պէտք էր կասել, յարդէն զատել աղօրիք դրկել, նոյն շաբթուն փո՛ւռ պիտի ընէին եւ տունը ալիւր չկար:

Նոյն ատեն կովպահին ըսած էր — տաւարը գոմէն, էջը ախոռէն հանել բաց օդին կապել, ներսի տաքը հեղձուցիչ էր, ճանճերէն կը նեղուէին եւ շարունակ ագիւնին ճանճափարի նման կը շարժէին: Ուրեմն այն տեղ ամէն բան խաղաղ էր. ո՞րն էր շարժառիթը այս մեծ աղմուկին: Յանկարծ — փախաւ,

էջը փախաւ լսեց, եւ ամէնը էշ փնտռել ելած աջ ու ձախ կը վազէին:

Շագիկ գլուխը ճերմակ լաչակ մը կապած իր պատուհանէն — կրակ կայ կը պոռար, սա ի՞նչ բան էր:

— Ոմանք էջը՝ վզկապը խզած փախած է, կ'ըսէին:

Արարչութեան ամէնէն կարեւոր եւ ամէնէն նահատակուած կենդանին... է՛ջը՝ մարդոց շարած շիտկած օրէնքներն ու գծած սահմանները արհամարհած, ազատութիւնը ձեռք ձգած փախած էր: Եղածը ամէն ա՛յս եր:

*
**

Հազիւ զիւղ եկած Փառանծեմ կաղ մամիկին էջը վարձած էր, որպէսզի տան ուտելիք խմելիքը քաղաքէն բերէ, ժամա՞նակը գտաւ փախչելու, այդ ճիշտ այս օր էր որ քառասուն հոգիի ճաշ մը պիտի տըրուէր:

Ո՛վ էր այն որ այդ ճաշին յաջողութեան արգելք պիտի ըլլար, եւ կ'ուզե՞ս որ այդ մէկը... Կարօն ըլլայ...: Չէր բաւեր որ առջի մէկ օրէն Կարոյին եւ Սուսանին համար շեշտուած հակառակութիւն մը ունէր, որ երթալով համեմատութիւն կ'առնէր եւ Մինասին խորհիլ կուտար...:

— Խելա՛ցի Դաւիթ... քեզ ո՞վ ըսաւ թէ էջը ախոռէն հանէ... դեռ չհասկցա՞ր թէ այս տեղ ե՛ս եւ միայն ես կը հրամայեմ, ո՛չ մէկը ինձնէ գատ. — ըսաւ Փառանծեմ Կարոյին իր ամէնէն գռեհիկ շեշտով: Կարօ, առանց պատասխանելու վեր առաւ գլու-

խը յոտից ցգլուխ դիմացի ամբարտաւան կինը՝ արհամարհանքով մը չափեց եւ գնաց ամբոխին խառնուեցաւ:

Քարտուղարը որ Փառանծեմին քովը կայնած էր, անոր Կարոյին դէմ ըրած անարգանքը լսելով սաստիկ դժկամակեցաւ, ինչպէս իրեն դէմ եղած ըլլար այդ նախատինքը, յօնքերը վրայ վրայ ըրած շատ խիստ նայեցաւ իր խաթունին:

*
*

Գիւղերու մէջ սովորական բան նկատուած էջու մը, այժի մը եւ կամ կովի մը փախչելու ծիծաղելի պարագան Փառանծեմին համար կարծես պետական հարց դարձաւ: Եւ... կամ ուրիշ պատճառ մը ունէր այս աստիճան ջղագրգոռելու եւ փրփրելու համար...:

Ո՛ւր էր Սուսան՝ այս ընդհանուր ժխորի ատեն, մօրմէն երբէք չէր բաժնուեր. մէջտեղ չկար:

Ո՛ւր էր երբ ամէնը շուարած՝ չէին գիտեր ի՞նչ պատասխանել կրակ ու բոց կտրած այս խաթունին: Էջը փնտռել գացողները ապարդիւն կը դառնային, ինքը մէջտեղ չկար:

Մերթոն, ձգեց գործ եւ արտ. շիտակ կաղ մամիկին կողմը ուղղուեցաւ, խորհելով թէ կենդանիին գլուխը առած՝ իր հին եւ վարժուած արօտատեղին գացած կրնար ըլլալ, Երկար չտեւեց իր խուզարկութիւնը, հեղեղատին միւս եզերքը իրենց սահմանին վրայ, տեսաւ հեռուէն անոր հոյատեսիլ ականջները, ուր խոտը պարարտ էր եւ ըստ հաճոյս մէջը թաւալած լիարբերան կ'արածէր:

— Ծօ՛ վազեցէ՛ք, էջը հոն է ձայնեց:

Երիտասարդութիւնը՝ հազիւ Մելքոնին ծայրը լսեց, չորս չորս այդ կողմ վազեց: Սուսան իր մէջքի գօտին քակած, անառակը ցուցապատին կապած էր, եւ ինքը խոտին վրայ նստած գուլպայ կը հիւսէր, վըստահ ըլլալով թէ պիտի գային էջը աննեղու: Դաշտային ծաղիկներէ պսակ մը բոլորած գլուխը անցուցած էր որ իրին շատ վայելած էր: Անապարելու բան չունէր եւ յոգնած էր. եթէ չգային, ի՞նք էջը տուն պիտի տանէր:

* * *

Բայց ահա ամէն կողմէ թափեցան եկան, օրուան հերիսուհիին շուրջը առին ծափեցին եւ կոկորդալիբ խնդացին, պարագան զուարթութեան կը տրամադրէր եւ էջուն մօտեցան: Ոմանք անոր յարգելի ականջները քաշելու փորձութիւնը ունեցան, բայց վերջապէս ինչո՞վ մեղաւոր էր այս էջը՝ երբ մարդիկ շատ աւելի մեծ յանցանքներով բեռնուած ազատ համարձակ կը քայնու: Իր մեղքը եղած էր, երթալ աւելի զով տեղ մը փնտոնել, մանաւանդ իր ծեփուկը մոծակներուն անխիղճ խայթոցներէն ազատել:

Սուսան իր պարզ եւ սրամիտ ոճով պատմեց ապտամբ իշուն ողիսականը. — ամէնը պառկած էին ես տեսայ անոր փախչիլը ըսաւ, եւ ի՞նչպէս, ազատութենէն գինովցած, վազել եւ կայտուելէն, կճղակներով կոխած հողերը չորս կողմ նետելով, դիմացը ելլողին ազացի տալով:

— Կեցցէ՛ մամիկին էջը՝ ըսաւ Մելքոն. ճիշտ հասնող բախտաւորներուն պէս ըրած է, որ չհասնողներուն ազացի կուտան, շարունակէ՛ աղբիկս:

— Դժուարութեամբ յաջողեցայ խայտառակը կասեցնել ըսաւ Շազիկին սիրուն աղջնակը:

— Ապրի՛ Սուսան ճան, աղաղակեցին մէկ ծայնով ամէնը, ծռեցան ծաղիկ քաղեցին, ծաղիկով Սուսանը ողողեցին:

— Օ՛ն քալեցէք. ըսաւ Կարօ իր երկայն թեւերով գրկեց Սուսանը նստեցուց էջուն վրայ, անցաւ առաջ. առաւ իշուն պախուրցը ձեռքը՝ տոնել էր, մտան ազարակին ճամբան:

* * *

Անակնկալի կազմուած շինական այս յանկուցիչ թափօրը հիանալի էր: Պատանի հօտարած մը անտուան շինած եղեգնափողը գրպանէն հանեց թափօրին գլուխը անցաւ, եարին ձօնուած եղանակներ սուլել սկսաւ, զոր խմբովին երգել սկսան:

Ոչինչ կը պակսէր զուարթութեան՝ որուն Սուսան իր կանանչ զարուններով կը նախագահէր:

Յայտնապէս գեղեցիկ էր սարին պղջիկը՝ գլուխը ծաղկեպսակով զարդարուն, կասկեգոյն խոշոր ծամեր կըր իրանն ի վար ինկած, որոնք իր սպիտակ այտերուն փայլը կ'աւելցնէին: Ան ցուցամուլ էր, բայց ներքնապէս, իր արի՛ խօսեցեալով հպարտ էր եւ իրաւունք ունէր հպարտ ըլլալու:

Կարոյին դէմքը, սիրով կը ճառագայթէր: Կը յիշեցնէր բանաստեղծին մէկ զգայուն տրոյր

«Սիրտը ի՞նչ է առանց սիրոյ, Անտոյս տաճար մը Աստուծոյ»:

Մինչ Սուսան էշը հեծած ծանր ծանր կ'առաջանար, ամբոխը երթալով համբուն երկայնքին վրայ ետեւէն համեմատութիւն կ'առնէր, Եագրհեանց քէօշկին մէջ Փառանձեմ եւ իր քարտուղարը՝ (որ ատենէ մը ի վեր աւելի համարձակութիւն առած եր) բուն վիճաբանութիւնով մը տարուած էին Կարոյի մասին:

— Շատ անգամ, նախատողը ինք նախատելի կ'ըլլայ, կ'ըսէր քարտուղարը իր խաթունին, չէր վաշխեր այդ ոճով Կարօն կշտամբելիդ:

— Աւիթը չես փախցնէր ըսաւ Փառանձեմ, այդ մանչուն ներքողը ինձի ընելու, երբ ես ոչ մի արժանիք կը տեսնամ անոր վրայ:

— Նոյն իսկ շա՛տ պատասխանեց Սարգիսեան, բուն շեշտով մը, այս ագարակին հոգին է Կարօ, եւ այս տանը կարեւորագոյն անդամը՝ եւ եթէ չեմ սխալիր... ապագայ կը խոստանայ...:

Ամպ մը անցաւ Փառանձեմին աչքերուն առջեւէն, եւ նախանձի սուր սլաքներ, որ այդ բուսազրոյիկ կնոջ՝ յանկարծ ցոյց կուտար, իր գինով, ծոյլ եւ վաւաշոտ Յակոբը՝ այն ինչպէս էր, եւ թունաթափ լեզուով մը.

— Ատով ի՞նչ ըսել կ'ուզես, կամաց գնա՛... վերջապէս Կարօն ադամազաւակ մըն է ըսաւ խնդալով:

— Ներէ՛ բայց կը ստես, շատ լաւ գիտնալով թէ քնիկ Գերկուկցի հողատէրի մը զաւակն է Կարօ, Քիւրտերը իր ծնողքը սպաննած ունեցածնին զբաւած են, որք է եւ ամիրայէն որդեգրուած, իր վաւերական թուղթերը Առաջնորդարանն են:

— Բե՛ր ինձի տեսնամ այդ թուղթերը, ըսաւ լու՛մայափոխ Ակոբին աղջիկը՝ եւ աչքերը փայլեցան... ա՛յս ըսած ատենը:

— Քանի որ տեսնալ կ'ուզես, կ'երթա՛ս... կը տեսնա՛ս, ըսաւ Սարգիսեան կշտելով իր խօսքերը՝ բայց

այդ թուղթերը ոչ մէկուն կրնար յանձնուիլ, եղած տեղերնին կը մնան: Յետոյ ի՞նչ ըսել կ'ուզես ադամազաւակ ըսելով. Սուրբ Գիրքը մեզի կ'ըսէ թէ ամէնքնիս Ադամէն սերած ենք, յետոյ ըսածիդ նման, իսկապէս եթէ ապօրինի զաւակ ալ եղած ըլլար, ի՛նք պատասխանատու չէ իր ծնողքին գործած սխալին: Արժանիքը կը խօսի, եւ արժանիքը անձին վրայ է, անունին ու մականունին վրայ չէ խաթուն, եւ չմոռնաս թէ, Կարօ Սուսանին խօսեցեալն է, որուն օժիտը շինելու պարտաւոր ես:

— Ուրիշ բան ունի՞ս ըսելու, բացազանչեց Փառանձեմ քահրահելով ու քննելով, ոչ մէկը կ'ուզեմ տեսնել տանս մէջ, ոչ միւսը, շատ չտեսեր որ երկուքն ալ տնէս պիտի հեռացնեմ, երկուքին համար ալ սաստիկ հակակրութիւն մը կ'զգամ ըսաւ եւ բազմոցին վրայ կիսով մը ընկողմանեցաւ:

— Հակակրութիւն եւ համակրութիւն ըսելով ի՞նչ կ'իմանաս ըսաւ Սարգիսեան, միշտ ոտքի եւ լուրջ: Նախ ատոնք օրէնք չեն, զգացումի հարց են աւելի կամ պակաս: Օրինակ, մէկուն ձեռքէն ինկած հողմահարը՝ ծախ ժողովել իր տիրուհիին յանձնած պահուդ, երկու աչքերու իրար հանդիպելէ համակրանքի հոսանք մը կը գոյանայ, եւ ... կամ, այն ինչին, ուժով դուռ բանալ գոցելէն հակակրանք մը՝ ամէնը ոչնչութիւններ. որ բուռի մը մէջ չեն հաւքիլ եւ կըրնային աննշմար անցնիլ: Գալով այս տան որդեգրած երկու բարի զաւակները տնէն ճամբելուդ ինչպէս ըսիր, պատասխանեց Սարգիսեան, անշո՛ւշտ ընելէ առաջ երկու անգամ կը մտածես, ըսելու չի մնաց ծայներ լսուեցան, — հուռա՛յ հուռա՛յ կը ծայնէին: Փառանձեմ նոյն յետայն ոտքի ելաւ ... ի՞նչ կար ... Զարեթան է վիճակին նման քէօշկէն ներս խուժեց:

— Խաթուն խաթուն ասգին դարձիր ու մէ մը

սա աներեսին նայէ ըսաւ ցոյց տալով էշին վրայ նըստած Սուսանը՝ այնպիսի չար շեշտով մը՝ որ աւելի օծին սուլելուն կը նմանէր:

Արդարեւ, Սուսանն է որ էշուն վրայ հեծած, թափորը ետեւէն իր ամէն փառքով, ամառանոցի առջեւի լայն հրապարակը կը մտնար: Տեսարանը սքանչելի էր:

* * *

Նկարագրել Փառանծեմին ցասումը կարելի չէ, վիզին երակները ուռած, դէմքը կապուտցած Մագպէտին կիւր կը յիշեցնէր գիտցողին, մագերը անկարգ գլխուն վրայ ցցուած, կենդանի աժտահար⁽²⁴⁾ մը դարձած էր:

—Քեզի՛ չըլդիկ պոռաց, հիմայ կու գամ մագերդ թեւս կը փաթթեմ, կը հասկցնեմ թէ խաթունիդ հետ խաղի ելլալ ի՞նչ ըսել է, վագեց երթալ ամէնուն առջեւ խեղճ աղջիկը ապտակելու, բայց Սուսան սկիւռէն ալ ճապուկ, վար ցատկեց էշէն եւ արդէն իր խուցը հասած էր: Շագիկն է որ, այդ ցասմալիւր խաթունին դիմաց կանգնեցաւ իր ամբողջ հասակով եւ վիրաւորուած մօր դէմքով:

Եկած էր աղջիկը պաշտպանել, ինչպէս առիւծը կը պաշտպանէ իր կորիւնը:

—Ահա՛ թէ ի՞նչ ըսել է ողորմութեան համար այսպիսի լիրբեր առնել տունդ պահել, հոգալ կերակրել ըսաւ նախկին Փեթոնը... առանց դոյզն չափելու բերնէն ելածը: Վաղուրնէ երթայ, կորսուի՛ աչքին չեղունայ կ'աղաղակէր ոտքը գետին զարնելով եւ ամէնէն գռեհիկ լեզուով:

Գիւղացի բազմութիւնը որ բոլորովին տարբեր ընդունելութիւն մը խաթունէն կ'սպասէր, մինչդեռ իրմէ լուտանք եւ հայհոյանք միայն լսեց, սաստիկ գայթակղած սկսաւ բռունցք ցոյց տալ:

Կաղ մամիկին երկու թոռները՝ գրեթէ Սուսանին հասակը եւ գրեթէ միասին մեծցած, — ծօ՞ դուք արուն չունի՞ք թէ արուններնիդ չորցաւ. կեղացին որ իր որբին տէր չելլէ, էս կնկան պէս չեստես մեզ հո՛ւմ հո՛ւմ կ'ուտին ըսին եւ առաջ անցան:

—Անցիք տեղերնիդ, ըսաւ հասակաւոր մը խելքերնիդ գլուխնիդ ժողվեցէ՛ք, իրաւունքը միշտ դիրք ու դրամ ունեցողինն է, ոստիկանն ալ կու կաշառէ սատանան ալ, ու մեզ ամէննիս ծակը կը թխէ: Փառանծեմ տեսնելով որ կացութիւնը տարբեր հանգամանք մը կ'առնէր, ատենին քաշուեցաւ:

* * *

Հրապարակին մէջ առաջուայ նման դարձեալ լուութիւն էր էշուն դիպուածը: Եղածը կրնար աւելի լուրջ տեսարանով մը վերջանալ, եթէ խոհեմութեան ծայնով ցուցարարները ետ չկենային իրենց արդար մղումով: Ամիրային մունջ պատերն անգամ Փառանծեմին դէմ ընդվզած էին:

Մինաս հիմա բազմոցին անկիւնը պըպզած անվերջ կը ծխէր եւ... կը խոկար, եթէ հարցնէին—ի՞նչ կը խոկաս, այդ ինք ալ որոշ չէր գիտեր, բայց յայտնի էր որ գաղափարի մը շուրջը միտքը կը դեգերէր:

Ժամանակէ մը ի վեր այս տան մէջ տարօրինակ դէպքեր իրար կը յաջորդէին, եւ միջոց չէին տար անունը վրայ խորհրդածելու:

—Ահա թէ ի՞նչ ըսել է կ'ըսէր, նշանակութիւնէ
զուրկ դէպքեր եւ թեթեւութեամբ ըսուած խօսք մը՝
ինչպէս կայծ կուտայ, համեմատութիւն կ'առնէ:

Վախս այն է թէ այսօրուան Փեթոնին ելոյթն
ու Սուսանին ըրած յանդիմանութիւնները՝ նպատա-
կաւոր էին, անոնց ետին ծածկուած ուրիշ բան կայ,
որ անպատճառ պէտք է իմանամ...

ՅԱԿՈՒԻՆ ՔԱԶԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ինչպէս ամէն ընտանեկան խռովութիւն իր ետե-
ւէն ցրտութիւն կը բերէ եւ ճամբայ կուտայ բազմա-
պիսի տհաճութեան, նոյնպէս էշուն սովորական
պատմութիւնով Փառանձեմին զործածած փանաքի
լեզուն, իր կրթութեան չափանիշը տուաւ ամէնուն,
որմէ անդին չկայ: Ամառանոցին մէջ խոր ցրտու-
թիւն մը տիրեց, եւ ամէնը այդ անհամ տպաւորու-
թիւնով տեղերնին սմբեցան:

Իրիկուն է. Յակոբ մէջտեղ չկայ ինչպէս միշտ,
խաթունը հազիւ ճաշած լապտերները վառել տուաւ եւ
Թաղական Նուռեանենց թուղթ խաղալ գնաց: Մինաս
իր խուցը քաշուած՝ ճօճաւոր ժամացոյցին նման խու-
ցին ամբողջ լայնք ու երկայնքին ժուռ կու գար, ան-
դադար կը ծխէր եւ ... միտքը կասկածի մը շուրջը
յամա՛ն կը դառնար. ո՞րը... կարելի՞ էր գիտնալ:

Օրն ալ իրիկուն էր. մութը կոխելու վրայ, հը-
րապը վառելու ժամը եկած, երբ կայծակին վրնջիւնը
լսեց, ուրեմն Պաշղի հեռու չէր եւ հնհնուքը զինքը
առաւ... հիմա անոր ի՞նչ պիտի ըսէր... Երանի եղա-
ծէն ոչ մէկ բան լսէր:

Մինաս երկար խորհելու ատեն չունեցաւ, Միւրրտն է ցատքը տելէն խելայիզ ներս մտաւ, հաւելէն Պաշղի ուրախ ուրախ ձեռքի զինգօէ գլանիկը սեղանին վրայ դրաւ:

— Մալայի գետէն քեզի տասերկու սքանչելի խայտածուկ բերի ըսաւ, որունց Հռոմայեցի նրբաճաշակ կայսրն ալ պիտի նախանձէր:

— Նստէ, յոգնած պիտի ըլլաս, որ քեզ ապրի՛ս ըսեմ:

— Նախ երթամ ցելաթաթախ վրաս գլուխս մաքրեմ, փոխուիմ, պատառ մը բան ուտեմ, եւ գամ այսօրուան ձկնորսութեանս շահեկան դրուագները քեզ պատմեմ. շա՛տ պիտի զուարճանաս, պայմանով որ քի՛չ ծխես:

— Գիտե՛մ... ոչ ծուխ կը սիրես, ոչ ալ օդի:

— Ինչպէ՛ս ալ իմ ճաշակներս լաւ զիտես... Ու երթալու վրայ էր:

— Մտիկ ըրէ, անցած ատենդ Շազիկին ըսէ քիչ մը ինձի գայ ըսաւ, Մինաս ցած ձայնով:

Պաշղի մեկնելու վրայ քայլ մը ետ դարձաւ. Մինաս գունատ էր եւ ընկճուած, եւ ինչպէս իր աշխատաւորներուն կ'ընէր, անմիջապէս Մինասին բազկերակր քննեց. — ջերմ ունիս ըսաւ, գարմանալի բան, այս առաւօտ բան չունէիր, ի՛նչ ըրիր...:

— Ոչի՛նչ, կարեւորութիւն մի տար, գնա՛ եւ շուտ դարձիր... ու հետէն ինքնովի՛ անպատճառ Շազիկը պէտք է տեսնամ ըսաւ:

* *

Վա՛տ թէ բարի, լուրեր կան, որոնք սոսկ մեզի կը պահենք, բայց կան ուրիշ կարգի լուրեր, զոր կարելի չէ մեր կուրծքին մէջ պարփակել, այդ տուփիկէն դուրս կը թափին. շուրջերնիս վստահելի դէմք մը կ'որոնենք, լուրը անոր ալ հաղորդելու, եւ եթէ կրճու մէկ բան կայ անոր մէջ, կերպով մը հոգեկան թեթեւութիւն մը կ'զգանք, զայն բաժնած ըլլալով:

Արդեօք այս կարգի յայտնութիւնն մըն էր որ այսօր Շազիկ Մինասին պիտի բերէր: Հազիւ գործերը լմնացած կրակի պէս ներս մտաւ, զղայնացած ալ էր եւ առանց առաջաբանի:

— Ինձի ուզիրիս եկայ ըսաւ յուզուած շեշտով մը, հասկըցածիս էշուն համար է, կր՛ողը տանէ էշն ալ զինք ալ. Հոգին Սուրբ էնոր փորն է մտիր, եշթայ կլոխը աղօթել տայ... Կ'ուզէ Սուսանս՝ տնէն վրանտէ՛... Պաշղի չիմանայ խաչոր, էս տունը կլխուն կու քաղէ:

— Սո՛ւս... ցած խօսէ... բանի Պաշղին ու ես կանք Սուսանիդ մագերուն մէկ թելին կարող չէ դպչիլ:

— Հապա ինձ ինչի՞ ուզեցիր:

— Նստէ՛ կարգով երթանք ըսաւ Մինաս, եւ մարեց ծխափողը:

Մտիկ ըրէ՛... ինձնէ բան մի պահեր, ոչ ալ էշուն հէքեաթը բերան առ, այդ ուրիշին համար է ոչ ինձի. եւ ... սեւեռապինդ Շազիկին աչքերուն մէջ նայեցաւ:

Շազիկ անմիջապէս իրենները խոնարհեցուց, առջեւի կարմիր գոգնոցին նման կարմրեցաւ եւ աթոռը մօտեցուց:

— Ես ասիմ դու իմացիր, էս խուլ պատերն ալ չիմանան, աղջկայ վրայ մուր շփող սեւերեսներ շատ կ'ըլլին:

— Ուրեմն չէի սխալած ըսաւ Մինաս ձեռքերը

կուրծքին վրայ ծալելով; վստահ էի թէ էշին խնդիրը պատրուակ մըն էր եւ այս տեղ ուրիշ բան կայ, կարճ խօսէ հիմա Պաշտի կուգայ:

Սակայն Շազիկը չափաւորել դիրքին գործ չէր, պէտք էր թողնել որ նախ ներսինը պարպէր:

—Չնայի՞ս էտ կնիկը՝ էս օրհնած, օծուած տունը ի՞նչ էրաւ, շունոց ու կալնոց էրաւ, կ'ուզէ լուսի պէս աղբկանս վրայ մուր շփէ... մոխիրս աշքը մուրս վրան, Աստծու ահէն չվախցող էտ արուն պէրան կը-նիկը՝ նայինք Յակոբին վերջը ինչ տըլի՞... ըսաւ ու սկսաւ լալ:

—Չար մի՛ կամենար, Յակոբ չար չէ, մօրմէն շը-փացած է ըսաւ Մինաս, ջանաց հանդարտեցնել այս վիրաւորուած մայրը՝ եւ հայրական շեշտով մը՝ մի՛ այ-լայլիր, հանդարտ խօսէ՛ սկիզբէն տեղնի տեղը ամէն բան պատմէ, պէտք է գիտնամ, ինձնէ բան չձածկես:

Շազիկ գոգնոցին ծայրով աչքերը սրբեց եւ սկսաւ պատմել ինչ որ... շապիկին ալ չպիտի ուզէր յայտնել, եւ ցած ձայնով. տիհա՛ ամիս մը կ'ենէ, Ակոբ, Սուսանիս էտեւէն ինկեր է կ'իմանա՞ս:

Մինաս, ընծառիւծին նման ականջները լարեց ծխափողը վառեց. ինչե՛ր կ'իմանար... շարունակէ՛ ըսաւ խիստ ձայնով մը, զգալով թէ; կարեւոր բան կար անոր լեզուին տակ:

—Էռջի օր սիրտս պաղ ճուր մ'ուզից. «աղջի՛ կուժն առ աղբուր ինչիր պաղ ճուր մը պիր ասի. էր-նէ՛կ էր չասէի, շատ շանցած, ծառքը պարապ, տող էլած, էրէսները արվալա⁽²⁶⁾ տունն ինկաւ: «Աղջի՛ օ՞ձ տեսար ասի. Ո՛ւր էր թէ օձ տեսնայի. ասաւ Սուսան:

—Ապա ի՞նչ տեսար...

—Կուժս լեցուցի տուն տառնալու վրայ. Յակոբն է աղբրան ետեւէն դուրս էլաւ, ձեռքը քսակ մը օսկի, մէջքիս փաթթուեցաւ. «Սուսան, քեզ մօրս նը-

ման հարուստ կ'ընեմ ըսաւ, եղիր իմ խարճը, ա՛ռ աս ոսկիները ըսաւ:

Մինաս ալ չէր զսպուեր. ինքնիրմէ դուրս ելած ըսածը չէր գիտիր. չի լսէ՛ կարօ, հիմայ Յակոբին սա-տակը գետինը կը փռէ... շո՛ւտ լմնցուր գոռաց, դու ինձի մինչեւ այսօր ինչո՞ւ բան չըսիր...

—Կուժն է Սուսանին ծառ քէն կ'ըզնի, կտոր կտոր կ'ըլլի, Սուսանին արունը կուլսը կ'ելլէ, կու պռնէ էդ վիժածը էղածին պէս առուն կու նետէ կսակով օսկին ալ էրեսին կը փախչի տուն կիգայ, Յան-ցանքը որի՛ է ասէ... էնոր համաք խաթունը՝ հիմի էղբկանս դէմ փռնկիր է, հասկըցա՞ր պանին էյու-թէնը:

—Կրնաս հպարտ ըլլալ աղջիկովդ ըսաւ Մինաս հանդարտած, ի՛նք եւս ինքզինք հպարտ զգալով. Ոչ ապաքէն երանայ օրէն ինչպէս հայրը եղած ըլլար այդ որբը՝ զայն խնամած էր: Բա՛յց այս սոսկալի գործին մէջ շփոթ կէտ մը կար, եւ դարձաւ Շազի-կին:

—Խաթունդ հիմա կարող է զրպարտել եւ յան-ցանքը Սուսանին վրայ դնել ըսաւ զարհուրած...

—Հոգ մ'ենէր վկայ ունիմ պատասխանեց Շազիկ. Ծատուրին էղսանը՝ էդ ժամուն ճուր առնել կիգար աղբուրը ծառերուն էտեւէն ըմմէն պան տեսիր իմացիր է, ի՛նք Ակոբը խիստած մուկի պէս ճուրէն տուրս քաշի՞ր հանիր է. «ձօ՛ չի՛ս ամնար. Սուսան քու հօրդ կրկին սանն է ու պապուդ հոգէզաւակը՝ իրիշը էնոր վրայ ծառք տնէր. տո՛ւ տէր տելլէիր... անցիր տուն կնայ ասիր է, մեր աղջիկները քու մօրդ օսկիներով ծախու չին առնուիր... էսպէս կնայ՝ մօրդ ասէ:

Մինաս, այդ ժամէն իր քունն ու հանգիստը կորսնցուց, Փառանծեմին եւ Յակոբին հպարտութիւնը սաստիկ վիրաւորուած, կարող էին նոր թակարդի մը մէջ ձգել Սուսանը՝ եւ այս անգամ, խեղճ որբիկը կորսուած էր. կանչեց Շազիկը՝ հարցուց թէ ի՞նչ պէտք էին ընել, դուն խորհէ ըսաւ յուսահատ մարիկը Սուսանին.

— Կինը հնարագէտ ըլլալու մէջ, շատ անգամ այրը կը գերազանցէ ըսաւ Մինաս.

Պահ մը մտածելէ ետքը՝ ատեն մը կիւղ մօրս զրկինք ըսաւ արցունքոտ աչքերով, էշթա՛յ աղցաւորին աշտուճ հացն ուտէ, էտ պան չէ, պա՛յց պատուաւոր մնայ իմ էղջիկս. Թո՛ւք էս կնկան օսկիներուն վրայ, էնոր հացը հարա՛մ է, էնոր կոխած հողը փշոտ է, պէտք չէ՛ ... պէտք չէ՛ ... էշթա՛յ ըսաւ Շազիկ, ազնխարշ շեշտով մը...

Ու Մինաս, բռունցքը սեղանին զարնելով — անէ՛ծք ըսաւ Փառանծեմին նման մայրերուն, որ իրենց ազատութիւնը լիովին վայելելու համար, ամէն ազատութիւն կուտան իրենց զաւակներուն, այդ ըլլայ ի գի՛ն զանոնք տղմին մէջ խրելու պայմանով, եւ կամ ասոր նման անմեղ աղջնակ մը կաշառել փճացնելու համար, եւ Շազիկին հետ որոշեցին այս խոստ բարձր ծածկել, ոչ մէկ բան ըսել Պաշտիին ու Կարօյին, եւ Սուսանը՝ պա՛րզ իր մեծ մօր տեսութեան զրկեցին.

Ն Շ Ա Ն Ա Ի Ո Ր Խ Օ Ս Կ Ա Պ Ը

Եազըճեանց բարտիներուն խորհրդաւոր շուքին տակ, երիտասարդ գոյգի մը՝ Վարդափառի արեւով օծուած վարդով մը կնքած ուխտը, երազ չէր. պաշտօնական հանգամանք մը առած էր Պաշտի եւ Մարիամ երկու երջանիկ խօսեցեալներ էին, որոնց հարսնիքին թուականը որոշել միայն մնացած էր եւ այդ ալ օրուան հարց էր. Նորապսակները ազարակը պիտի բնակէին, ո՛ր արդէն Պաշտի տեղաւորուած, եւ իրեն անձնական սեփականութիւնն էր.

Երբ Սրբազանը Պաշտիին կողմէն եկաւ այս ամուսնութեան մասին Փառանծեմին խօսեցաւ, ան ոչ միայն դոյզն աւարկութիւն մը չըրաւ, այլ կարծես անձկոտ այդ լուրին կ'սպասէր եւ անմիջապէս իր հաւանութիւնը տուաւ:

Ոչ ապաքէ՛ն, այդ ամուսնութիւնով ինքը վերջնականապէս այս մեծ հարստութեան տէրն ու տիրուհին կը մնար ամենայն ազատութեամբ: Եազըճեանց մեծատան ճոխ կահաւորուած սրահներուն, եւ անոր հիանալի պարտէզներուն տիրուհին կը մնար: Ինչ որ աւելի է, մանաւանդ գործատեղիին վարչու-

թեան, եւ այս ամէնէն կարեւորն էր իրեն համար, որուն շատոնց կը հաւաչէր:

Եթէ հնար ըլլար, անմիջապէս նշան եւ պսակ նոյն օր կատարել կու տար. բայց ահա որ խոչընդոտ մը կար, Մարիամին մօրեղբայրը՝ կարեւոր գործով մը Տիգրիս պէտք էր երթար ամսուան մը համար: Երկու կողմի խնամինքուն յօժարութեամբ որոշուեցաւ յետածգել առ այժմ պսակը, եւ այսպէ՛ս Աննա խաթունն ալ Մարիամին օժիտը առանց հապճեպելու կը լրացնէր:

Ուրեմն...ամէն բան կարգին էր:

Փառանծեմ որ առիթը չէր փախցնէր. իր աղմուկով եւ պերճանքով ամէնուն ուշադրութիւնը գրբաւելու եւ աչք շլացնելու, իսկոյն որոշեց յիսուն հոգիի ճաշ մը տալ, Մարիամին մօրեղբօր մեկնելէն առաջ: Ամարանոցին առջեւի թմբինիներուն շուքին տակ ճաշը պիտի տրուէր, խոստանալով սիրուն անակընկալ մը ճաշէն նտքը՝ որ անտարակոյժ հանդէսին ամէնէն յանկուցիչ թիւը պիտի ըլլար: Նոյն օր իր տան տիկնոջ, եւ Մարիամին ապագայ կեսրոջ կրկին հանգամանքներով, եւ ... իր կարծ մտքով, ինչպէս հոշակաւոր բռնշխուհի մը շեղանին պիտի նախագահէր: Ուրեմն այս գաղափարով ինքզինք օրօրած՝ երջանիկ էր եւ այդ օրին անհամբեր կ'սպասէր:

Մարիամին խօսեցեալ եղած օրէն, մօրաքոյր Աննա օժիտը պատրաստել սկսաւ. հետու չէր հարսնիքը, պէտք էր փութալ: Գիշերը ցերեկին կցած անվերջ իլիկը ձեռքը պիրինհիկներուն⁽²⁶⁾ մետաքսները կ'որէր ու կը մանէր, որոնց օյաները⁽²⁷⁾ Մարիամ կը հիւսէր, եւ ատոր մէջ ընկերուհիները կը գերազանցէր:

Օրէնք էր աղջիկը նշանուած օրէն իր նշանածին եւ անոր մօտ թէ հեռաւոր ազգականներէն պէտք

էր փախչիլ, բայց Պաշղի այդ ընդունուած սովորոյթները անտեղի գտած, Մարիամին ծնողքէն հրաման առած էր, երբեմն գալ զիրենք ողջունել տեսնելու:

Կարմիր տնակին ետեւը կաղինի պարտէզ մը կար նշենի եւ խնձորենիներու շուքին, ոտքը կոտրած յոպնակի մը մէջ քով քովի նստած՝ զուարթ զուարթ թարմ կաղին ու թարմ ծուաղ կ'ուտէին որոնց եղանակն էր, ինչպէս եւ իրենց անուրջներուն եղանակը, եւ անոնց եւուզումով յափշտակուած էին:

Երանութեան օրերը մօտեցած էին, դիմացնին վարդ վարդագոյն արշալոյսներ ծրարուած տեսնելով կը հրճուէին, ու ... մի'թէ կարելի՞ էր օրիշ կերպ ըլլալ:

Երջանկութիւնը կը շողար Մարիամին պերճակ աչքերուն մէջ՝ որոնց նմանը չկար կ'ըսէին ամբողջ քաղաքին մէջ:

*
**

Պաշղի համայնքէն, օտարէն եւ առանց բացառութեան ամէնէն սիրուած էր. երբ իմացան թէ խօսեցեալ է, չորս կողմէ իր խաթուն մօրուն աչքի լոյսի եկան: Իւրաքանչիւրը հետը հարսնցուն մասին գովեստի խոշոր ծրար մը բերաւ. անոր նման գեղեցիկ, կի'րթ եւ շնորհալի՛ աղջիկ չկար. կար ու ձեւի մէջ ճարի բնութիւնը քաղցր միշտ ծիծղուն, իրմով ուր որ ըլլար տունը ամէն կը ծիծաղէր. «տառօսը Յակոբին» ըսելով այցելուները կը մեկնէին, Եթէ անոնք գիտնային թէ, մօրուն փոյթը չէր -որ, Պաշղի՛ կոյր, կամ կաղ աղջիկ մը ընտրած ըլլար եւ անոր բարեմասնութեանց նկարագրութիւնը ո՛չ միայն զինք

անտարբեր կը թողուր, այլ կը ջղայնոտէր. բայց ... պէտք էր նկատի առնել արտաքին երեւոյթները՝ որոնց մեծ կարեւորութիւն կու տար:

Նշանուաբի ճաշին օր մը մնացած էր եւ այդ պատրաստութիւնով ամարանոցը վեր ու վար եղած, ծառաները սաստիկ լարուած էին, անվերջ հրամաններ տալ առնել մը՝ որոնց գլուխը Կարօ կայնած՝ իր ուշադրութենէն մազ չէր փախցնէր:

— Կատակ չէ կ'ըսէր, վաղուան սեղանը յիսուն հոգի իր շուրջը պիտի բուրէ, ուշադրութիւն:

Փառանծեմն է որ իր այնքան եռանդով սկսած գործէն հեռու կը կենար, եւ այդ ճիշդ անօր վերջին օրը... մէջտեղ չկար...:

Քէօշքին մէջ առանձնացած՝ կարծես ծանր մտահոգութիւնով մը համակուած եւ ... անմատչելի դարձած էր, սա ի՞նչ կը նշանակէր, երբ երկու օր առաջ կարծես թե առած կը թռչէր: Յօնքերը վրայ քաշած, դէմքը թթո՛ւ, չար չըսելու համար:

Տանը մէջ կը փսփսային թէ... խաթունը այս սեղանը տալէ զղջացած էր: «Սատանան նորէն փորն է մտեր» կ'ըսէր Շազիկ:

Իրիկուն էր վերջալոյսը իր քօղը սարերուն վերայ փռեց. Փառանծեմ, այն մէկին նման, որ խոր քունէն կ'արթննայ «Չաքե՛թ» կանչեց:

— Մարիամը կը ճանչնա՞ս... այդ աղջիկը տեսա՞ծ ես հարցուց կիրքով մը՝ որովհետեւ ինք ոչ տեսած, ոչ ալ տեսնալ ուզած էր:

— Ո՛չ... ըսաւ Չաքեթ՝ տիկնոջ աչքերուն մէջ զարմացած նայելով:

Անո՛նք երկու ճարպիկ կեանքի խաղընկերներ էին, եւ զիրար խաբել կարող չէին: Անունց մէն մին խօսքն ու շարժումը կշի՛ռ ունէր, միւսին համար եւ ... նպատակաւոր էր:

— Շո՛ւտ վրանոցս ու ծնօտակապս տուր, ես հիմա կուգամ ըսաւ, եւ առանց գացած տեղը իմացընելու, ջղոտ քայլերով շիտակ կաղ մամիկին տնակը ուղղուեցաւ, ուր Սարգիսեան իր ընտանիքով ամառը անցրնել եկած էր:

Թէեւ տարիներէ ի վեր մամիկին դրացին եղած էր Փառանծեմ, բայց առաջին անգամն էր որ այդ տունը կու գար, ո՞րն էր շարժառիթը՝ (եւ շատ կարեւոր պէտք էր եղած ըլլար). օրուան այս յետնեալ ժամուն կարմիր տնակը գալուն: Շազիկ շատ զարմացած վազեց այս լուրը Մինասին տալու:

— Եթէ համբերել գիտես. սպասէ կ'իմանանք, ըսաւ լուրջ դէմք մը առած...:

*
*
*

Օրն ալ շաքաթ էր, Աննա մօրքուր եւ Մարիամ, տան մաքրութիւնը հազիւ լմնցուցած, իրիկուն սեղանը պատրաստելու վրայ էին, երբ երկու ուժգին հարուածներով դրսի դրան բախեցին: Կաղ մամիկը որ այս ժամուն կուր կ'թած կաթով լինք փարչը ձեռքը գոմէն կը դառնար, կայնեցաւ. վո՞վ է ըսաւ, փարչը վար դրաւ. գնաց դուռը բացաւ զո՞վ տեսնայ: Փառանծեմը, խոժոռ եւ տագնապած դէմքով մը դիմացը կայնած, Բան է գիտնալ թէ մամիկը ոչ միայն Փառանծեմը չէր սիրեր, անունը «գեղին չար ու գին» դրած էր, մրթմրթալէն չոր հրամմէ մը ըսաւ ու գործին գնաց:

Մարիամ հազիւ Փառանծեմին անունը իմացած մինչեւ տան ետեւի մերսիսը փախաւ, Թէեւ այդ դարուն սովորոյթներէն էր կէսրօզմէ փախչիլ եւ մունջ:

կենալ: բայց Եազրնեան խաթունին առջեւ, ամէն սովորոյթ եւ այս կարգի օրէնքներ պէտք է ծալուէին եւ իր կամքին հպատակէին. իր կամքը ամէն բանէ վեր էր եւ զերադաս:

Լուսնամուտի լոյսով, բայց հաստատ քայլով ներս մտաւ, եւ կարճ բարիբկունէն անմիջապէս ետքը ... եկայ ձեռքով Մարիամին խօսկապը մատը անցընելու, ըսաւ բարձրաձայն եւ այնպիսի շեշտով մը որ ընդդէմ պատասխանի չէր սպասեր:

Աննա սաստիկ շուարած, նախ փութաց գործի գոգնոցը հանել՝ վրայէն մետաքսէ գոգնոցը կապել, «նստէ՛» երթամ Մարիամին ձայն տամ» ըսաւ:

* *

Աննա մօրքորին կարծածին պէս, Մարիամը համոզելու, խաթունին տանիլը դիւրին չեղաւ, յորդ արցունք կը թափէր, եւ լալկան աղջիկ մը չէր, չեմ երթար, կ'ըսէր:

Ի գուր Աննա կը շոյէր ու կը գգուէր:

— Աւճ'թ է աղջիկս. կնիկը խօսկապդ բերեր է, երթանք, Տէր ողորմեայ, դահիճդ չէ՛. երթանք իմ ըւրնտիկ աղջիկս, կ'ըսէր, շոյելով իր թուռնակը:

— Ես խօսկապի պէտք չունիմ, կը պատասխանէր Մարիամ, արցունքներուն մէջէն: Պաշտօնին խօսքը քաւական է եւ ամէն բանէ գերիվեր: Մեծ դժուարութիւնով մօրքուր Աննա յաջողեցաւ վերջապէս համոզել Մարիամը, յարդարել երկայն մագերը՝ ժամանակը կ'անցնէր, նոր շինած կանանց չիթէ պարեգօտը հագցուց, որուն մէջ ալ թագուհի կը նմանէր, փոյթ չէ թէ չիթ էր եւ հասարակ սեռակէն: Աչքերը լուաց,

սրբեց, անցաւ մօրաքրոջ առջեւ, թուի ինչպէս երկու դատապարտեալներ մտան սրահ, ատեն էր, Փառանձեմ սրտնեղած կ'երեւար: Մարիամ մօտեցաւ ձեռքը համբուրեց, դիմացը բարեւի կայնեցաւ, ձեռքը ձեռքի վրայ դրած:

Երեքն ալ լուռ էին՝ այդ ճապող լոյսին մէջ, բայց Փառանձեմ մեծ լոյսի մը պէտք չունէր. իր փորձ աչքերը այլեւս Մարիամէն չէին անջատուեր: Այո, կ'ըսէր մտովի... քաղաքին մէջ իր նմանը չունի, բայց նոյն ատեն որպէսզի ինքզինք անտարբեր ցոյց տայ, Աննային հետ գիւղին օդին, ջուրին բարեմասնութիւնները գովել սկսաւ, սակայն դիտողը չպիտի դժուարանար ըսելու թէ, երկուքին հոգին ալ իրենց խօսած նիւթէն բացակայ էր:

Մարիամ միշտ լուռ, սպասողական դիրքի եւ դուրս ելլելու վրայ էր, երբ Փառանձեմ հրամայողական ցուրտ շեշտով մը՝ եկո՛ւր ըսաւ, կարմիր թաւիչ տուփիկ մը բացաւ. մէջէն հիանալի կարկեհան մատանի մը հանեց Մարիամին մատը անցուց, ոտքի ելաւ, Աննային մնտա բարով ըսաւ եւ առանց Մարիամին դառնալու, դուռը գոցեց վշկապարիկի նման, եւ ինչպէս եկած էր մեկնեցաւ:

Մօրաքրոյր եւ թոռնիկ փայտ կտրեցան կայնած տեղերնին, իրար նայեցան առանց բառ մը արտասանելու:

Երբ իրենք այնքան խաղաղ կ'ապրէին, այս այցելութիւնով կարծես կեանքի անիմանալի եւ երկիւղալի փոթերէն մէկը յանկարծ ներս մտած էր ու երկուքն ալ շանթահար ըրած՝ ձգած մեկնած էր ետեւէն սառնամանիք հով մը ձգելով:

Աննա Փառանձեմին դէմքին վրայ, յայտնի դրժ-
գոհութիւն մը տեսած՝ մտովի կ'ըսէր. չհաւնեցաւ
Մարիամին... մինչդեռ մղոններով հեռու էր սոսկա-
լի իրողութիւնը գուշակելէ. Վա՛յ թէ դիմացի կնոջ
սիրտը կարող ըլլար բաց կարդալու, այն տեղ ... Ծ
այն տեղ խօսկատաղութեան հետ ամէնէն հրեշային
նախանձի մը ծնունդը պիտի տեսնար, որ... թէպէտ
տակաւին իր սաղմին մէջ էր, եւ անոր մասին ուրիշ
բան չէր կրար ըսուիլ:

Ուրեմն չէին չափազանցած եւ ըսուածներէն ա
տելի գեղեցիկ էր Մարիամ, նախանձը իր թունաթափ
ակուններով խածեց սիրտը լումայափոխ Ակորի աղ-
ջկան, եւ միտքին տիրացաւ: Փա՛ռք. ամէն բարիք
եւ... գեղեցկութիւն միայն իր Յակոբին համար էր,
անոր պէտք էր ըլլար. ոչ ուրիշին: Ինչո՞ւ կ'ը-
սէին թէ, Յակոբ անտրբագրելի է. փճացած է, եթէ
այսպէս գեղեցիկ կին մը ունենար գուցէ կարգին մըտ-
նար, ինքզինք կը խաչէր հիմայ. ինչո՞ւ Մարիամը
չտեսած՝ աճապարած Սրբազանին խօսք տուած էր,
եւ միշտ ատեն էր, պէտք էր խզել այս նշանախօսու-
թիւնը անպատճառ...:

*
* *

Մինչ փառանձեմ ամառանոց դառնալուն, համ-
բան իր նախանձը կ'որոճար, մամիկին տունը բոլո-
վին տարրեր տեսարան մը տեղի կ'ունենար: Մա-
րիամ, այն եղաւ հնազանդ սիրուն աղջնակը, մէկ
ժամուան մէջ կարծես թի՛ղ մը մեծցած՝ վեր առաւ
գլուխը՝ հազիւ Փառանձեմ դուռը գոցած, վճռեալ
շեշտով մը՝ հանեց մատէն խօսկապ մատանին, մօ-

Փ Ս Ռ Ս Ն Ձ Ն Մ

բաբրոջ երկնցուց.—կ'աղաչեմ, իսկոյն մամիկին տուր, թող Փառանձեմին տանի, ըսաւ, եթէ զիս կը սիրես: Ես այդ տունը հարս չեմ երթար ըսաւ սաստիկ այլայլած. ըսէ՛ Պաշղիին... «Մարիամ ամուսնանալ չուզեր. ա՛լ մեր տունը չգայ, ես մօրարիս հետ կ'երթամ Տփղիս, Գայեանեանց կուսատունը կը մտնամ, վաղուց ուխտած եմ, կ'երթամ ինձի նման որբուհիներ կը խնամեմ եւ կ'ուսանիմ այն տեղ»:

—Աղջի՛կս, հանդարտէ, տեսնանք Պաշղի ի՛նչ պիտի ըսէ. խօսքը անոր քով կը լմննայ, տղայութիւն պէտք չէ, ըսաւ, մատանին տուփիկին մէջ դրաւ, ասոր խօսկապ կ'ըսեն, որ կարծածիդ պէս դիւրին չէ քակել, մի՛ յուզուիր, ամէն բան կարգին կը մտնայ, պիտի տեսնաս, ըսաւ բարի մօրքուրը՝ ինք ալ եղածէն դժգոհած:

Մամիկն է փարչով կաթը ձեռքը ներս մտաւ.

—Երբ ձեզ կ'ասիմ տէ, կեղին չար ոգին է էտ կնիկը՝ հաւատացէք, օտքը կտորի մէ մալ տունս չի գայ, էղջիկս էս կաթէն խմէ, անօթի ալ իս, Ասվա՛ծ պարին կատարէ, ըսաւ բաժակ մը կաթ հրամցուց Մարիամին:

ՆՇԱՆՏՈՒՔԻ ՃԱՇԸ

Ինչպէս ամէն նորատեսներուն, նոյնպէս Փառան-
ծեմին մէն մի շարժումը եւ ծայրայեղութիւնը՝ հե-
տաքրքրութեան նիւթ կը հայթայթէր շուրջիններուն,
եւ թիւր մեկնութեանց տուն կուտար:

Իւրաքանչիւրը՝ իր հասկցած, քմբռնած կերպով
տեսածն ու լսածը կը մեկնէր, այսպէ՛ս եւ Պաշտիին
նշանախօսութեան առթիւ Եազընեան խաթունին տա-
լիք ճաշը աննշմար չէր կրնար անցնիլ, որ ինքնեան
... համայնքին նորութիւններուն առաջին կարգին էր:

Հարանցու աղջկանց մայրերու սիրտը սաստիկ այ-
րած, չարաչար զղջացին այս տարի Փառանծեմին հա-
րեւան գիւղ մը եկած չըլլալուն: Որո՞ւն մտքէն կրր-
նար անցնիլ թէ Պաշտի, հայ հասարակութեան ամէ-
նէն աչքառու, հարուստ այդ փեսայացուն որ մին-
չեւ հոս, զիւրը՝ անապատականի նման առանձնա-
ցած՝ միայն իր ազարակով զբաղած էր, յանկարծ խել-
քին պիտի փչէր ամուսնանալ:

Գոնէ կ'ըսէին, իր դասակարգէ՞ն աղջիկ մը ընտ-
րած ըլլար. քիչ մը կարդալ գրել գիտէ եւ ... գեղե-
ցիկ է եղեր, այդ ոչինչ. միթէ իրենց աղջիկները նը-
ուա՞գ հասնիլ էին, եւ առաւելութիւնը դիտէ եւ դրամ

ունենալու, եւ ամէն բան ատով կ'ըլլայ: Այ ի՞նչ սիր-
տով այս յուսախաբ մայրերը երթային Փառանծեմ ին
աչքի լոյսի սեղանին բազմէին եւ... խօսք մէկ ըրին հը-
րաւէրին չգացին:

Գիւղացին է որ իր լայն հորիզոններէն ներշնչը-
ւած լայն լայն կը խորհի եւ կը գործէ: Անոր միտքը
նեղ ու հզօնիմ հաշիւներու մէջ չի մուրրիւր, ընդհակա-
ռակը սաստիկ խանդավառուած անհամբեր Պաշտիին
երանաւէտ օրին կ'սպասէ, զոր ամէն փառքով պիտի
տօնէ:

—Ան է որ այս մեռած երկիրը կենդանացուց:
Ան է որ դատարկ բազուկներուն գործ- եւ զբաղում
տուաւ եւ հաց՝ իրենց քաղցած լացերուն, որուն շատ
բան կը պարտէին: Եւ դարձեալ ա՛ն է որ սիրեց հո-
ղագործութիւնը՝ անոր մէջ տեսաւ մարդոց ապահով
եւ հանգստաւէտ ապագան: Հողագործը քաջալերեց
նիւթապէս եւ բարոյապէս օգնեց, սիրտ ու սի՛րտ
լիարուն զայն վարձատրեց, անա մարդը եւ իր գործը
կ'ըսէր:

Պաշտի ուրիշներու նման իր ժառանգութիւնը
մուրթեան մէջ չմխտեց: Այսպէս կը խորհէր գիւղացին
իր պաշտպանին ու իր երիտասարդ տիրոջ մասին,
որ ... կարծես քիչ մը տարբեր էր՝ ջոջ տիկիներուն
մտածածէն:

Ճաշին օրը կանուխէն կաղ մամիկը կողով մը
թարմ հաւկիթ եւ չորս գիրուկ վառեակներու ոտքերը
կապած Պաշտիին նուէր բերաւ:

—Օրդի՛ Մսոված միէկ օրդ խազար էնէ, մէկ պար-
ծի վրայ ծերանաք, ըսաւ եւ օրհնեց:

Հանի Մկր, գիւղին ծեր հօտարածը, կանանց տե-
րուներու մէջ փաթաթած քաշ մը թարմ կարագ իր
ձեռքով պատրաստած:

Գիւղին Շէրիֆ խօճան, վեց ամսու սպիտակ

գանգրագեղ գառնուկ մը՝ եւ հազար մաղթանք անկեղծ շունչով. պարզ եւ բարի սիրտերէ բխած, որոնք յուզեցին Պաշտին: Որո՞նք իր կեանքին յաջող եւ անյաջող պարագաներուն միշտ սիրով մը պիտի յիշէր:

Եսզբեհանց վաստակաւոր դերձակ Գալուստը, նոյն օր դնելիք փոթուռը շնորհեալ աշխատած եւ խնամած, այդ չբաւէր, ոտքով քաղաքէն գիւղ եկած էր զգեստը Պաշտինն վրայ փորձելու համար: Ու Շագիկ փութաց փոթուռին գրպաններուն մէջ մէյ մէկ կապոյտ ուլունք կարել որպէս զի իր մօնչին աչք չտան:

Մինասին հետ այսօր ո՞վ կարող էր խօսիլ, եւ կամ խոհանոցին քովէն անցնիլ. իր մէկ հնարած խըմորեղէնը տապկելու վրայ էր, որուն գաղտնիքը Պաշտինն գաղտնի ըսած էր. որպէսզի երբ ամուսնանայ Մարիամին ցոյց տայ Մէկ ձեռքը շերտի, միւսով կընտած խմորներ յետ յետ եռացած իւղին մէջ կը նետէր, անկէ ալ տաքցած մեղրին մէջ:

Կարօն եւ Աւետիսը մեծ կրակի մը դիմաց անցած ամբողջ գառ մը կը շամբրէին, ու Շագիկ շարեմադր ձեռքը՝ անվերջ նշայ եւ ալիւր կը մաղէր:

Երբ ամէնը այսպէս եռանդով լարուած էին, ո՞ր էր Սուսան, այս խառնիճաղանճ ժամուն, Մինաս մառանին բանայինքը իրեն յանձնած էր, թեթեւաշարժ թռչնիկին նման, եւ արթուն, մէկէն միւսը կը վազէր իր օրօրուն քայլերով: Ըստ օրուան պաշտօնական հանգամանքին. իր ամէնէն գեղեցիկ զգեստը դրած: Պաշտինն մեծ օրն էր այսօր, մանկական պըջրանք մը դրած իր արդուզարդը խնամած էր. կարմիր ասուիէ մինթանը հագած որ իր յարդարած շագանակագոյն մագերուն եւ խոպոպներուն շատ վայելած էր ու չարահնին ա՛յդ շատ լաւ գիտէր:

Մինաս զայն այսպէս զարդարուած տեսնելով ասաստիկ ծիծաղեցաւ.

— Հո՛ս եկուր նայիմ, պզտիկ ըսաւ, որո՞նն համար զարդարուեր ես, անշուշտ ո՛չ ինձի ո՛չ ալ մեր ծեր լուսարարին համար, ի՞նչ ըսիր... Կարժ... եւ ականջը քաշեց Կարոյին, որ շամբուրը ձգած իր Սուսանով յափշտակուած էր:

*
*

Պաշտինն նշանախօսութիւնը սքանչելի պայմաններով կ'սկսէր, կէս օրին ժամ մը մնացած, ամառանոցին սփիւռ մարգագետինին վրայ, երթեւեկ եւ ոգեւորութիւն գննիթը հասած էին. Սուսան նկարագեղ սկտեղներուն մէջ, անուշաբոյր ծաղիկներ սեղանին վրայ դրաւ, այլազան երանգներով որոնք չորս կողմ զուարթութիւն կը սփռէին եւ օղբ անուշաբոյր կ'օծէին:

Կարօ իր տօնագգեստը դրած՝ միայն հիւրերով զբաղած էր, յիսուն երիվար հաշուած, որոնք բարտիններուն ստուերներուն կարգաւ կապած, իրենց կերը հոգացած էր եւ ճաշին ժամը հնչած էր. Փառանձեմին կ'սպասէին որ կ'ուշանար. վերջապէս բամբիշիկի հովեր առած եկաւ, իւրաքանչիւրը բարեւեց. Սարգիսեանն է որ, ամէնէն ետք հասաւ... դէմքը դժգոհ. արդեօք ի՞նչ էր պատճառ, զուցէ վերջը իմանանք: Արդեօք խօսկապին երեկոյեան այցելութեան, խաթունին ձգած տգեղ տպաւորութեան արդիւնքն էր ան...:

Փառանձեմ, մութ նռնագոյն դամասկահիւս մետաքսէ պարեգօտ մը դրած էր, որ մինչեւ ոտքերուն

ծայրը կ'իջնար. վրայէն Ֆերման մետաքսէ շալէ լայն թեզանիքներով մինթան մը՝ մարգարտերիզեալ, եւ մետաքսեայ գետիկներով շրջանակեալ, այն ինչպէս իր ժամանակին հայ տիկնոջ զգեստաւորումը կը պահանջէր, որ իր բարձր հասակին վայելած էր: Գլխուն դրած մարգարտաշար գտակին ճիշտ ճակատին վերովը յասպիս եւ շափիւղայով զարդարուն ապարօշ մը անցուցած, վիզին Սէյլանի ընտրեալ մարգարտներէ մանեակ մը՝ եւ պարանոցէն վար սակիէ քառամանեակ մը կախած:

Մէջքին գօտին եւ թեւերուն ապարանջանները Տրապիզոնի նշանաւոր Հայ ոսկերչութեան նրբահիւս գործերէն էին, որոնց ճարմանդները խոշոր ադամանդներով ընդելուզուած ըլլալուն, ժողովուրդին ըսել կուտային.— գիշերը խաթունին ապարանջանները՝ մութ պատերուն լոյս կուտան: Մատանիները ճօխ ցուցափեղկ մը կարող էին զարդարել, որոնց մէջ նշանաւոր էր կոնածեւ զմրուխտը: Ասոր մասին կը պատմէին թէ Ներսէսին մահուանէն ետք, խաթունը չզոհանալով Եազընեանց հարստութիւնէն, Սարգիսեանէն եւ ամէնէն զաղտնի երկան Չաբեթին օգնութեամբ իր վաշխառու հօրը Ակոբին արհեստը կը շարունակէր ծանր տոկոսով. եւ այդ զմրուխտը գրաւ մըն էր, որուն տէրը մնում էր:

***

Հիւրերը սեղանաւորած էին, ճաշը անմեղ օդիով մը սկսաւ, որմէ Սրբազանն ալ, որ այս իշխանական սեղանին կը նախագահէր՝ կարի հաճեցաւ, ինչպէս... արար աշխարհի եւ ամէն աղանդէ Սրբազաններ՝ կ'ախորժին:

Օղարբուքին յաջորդեցին նրբաճաշակ տեսակ տեսակ երէ եւ թռչնիչէն կերակուրներ, որոնցմով Պոնտեան անտառները շատ ճօխ են:

Կովկասեան գինեկուղիներու անուանի կախէթինն ու Նաբառէուլին եկան զուարթութեան բարձրագոյն նօթը դրին այս նշանտօքի համակրելի հանդէսին՝ որմէ անդին չկայ:

Սրբազանը վեր առաւ իր բաժակը՝ օրհնեց խօսեցեալները:

— Աճի՛ն եւ բազմանան, ըսաւ հայրական շեշտով մը, բաժակները ամէն իրար բախեցան, ամէնը ոտքի ելան:

— Խաթուն, տառօսը Յակոբիդ ըսին ձայները:

Յակոբ, սեղանին ծայրը նստած էր եւ... կարծես իր Նոյ նահապապին սիրած ըմպելիքէն զեղծանած՝ պտուղին չսպասելով, ձգեց սեղանը, զնաց շանը քով, գետինը փորուն վրայ պառկեցաւ: Սկսաւ կենդանին նեղել եւ ականջները քաշել զուարճանալ ու վերջապէս, մօրը մէկ խիստ ակնարկով, վեր ելաւ հենացաւ եւ ամբողջ օրը այլեւս չերեւցաւ:

Պաշղի մօրունն դէմ դիմաց սեղանը արժանապէս նստած՝ լուռ էր ինչպէս պարզ հանդիսատես մը եղած ըլլար: Այդ պերճանքն ու Փառանձեմին ցուցամուղմուկները իրեն համար չէին, ոչ ալ իրեն կը խօսէին: Նոյն այս ժամուն որ Եազընեանց թմբիներուն հովանիին տակ, մաղթանքի եւ տառօսի բաժակներ շռնդալից կը ձայնէին, օղը, երկինքը հաճելի մթնոլորտով մը կը պարուրէին, մէկը կար կարմիր տնակին փոքր պատուհանը նստած, որուն սիրտը եթէ բանայի՛ն բոյլ բոյլ ծաղիկ այն տեղ փունջ կապած պիտի տեսնային: Այդ մէկը Մարիամն էր, որ խօսկապին փոթալից պատահարով իր չարաղէտ ուխտը մոռցած էր: Այդ հասակին շատ բան կը մոռցուի եւ կը ներուի: Պաշղիին

սիրոյ մէկ խօսքը՝ բաւական եղած էր այդ փօթը
ցրուելու եւ Գայեանեանց պատմական կուսատան
դուռը ընդ միշտ իր առջեւ գոցելու:

*
* *

Փառանծեմ, սեղանին էն գլուխը՝ պատուոյ տեղը
Սրբազանը հրամցուցած էր, եւ իր ձախ կողմը Մա-
րիամին մօրեղբայրը՝ որ այսօրուրնէ իր քարտուղարը
չէր միայն՝ այլ խնամին, սակայն այս կրկնակ տիտ-
ղոսներով խաթունէն յարգուած չէր. ան իր միւս հիւ-
րերով զբաղած էր, պարագայ մը՝ ... որ կարոյին խո-
րաթափանց աչքերէն չվրիպեցաւ, առանց կարենալ
բացատրելու այս խորհրդաւոր անտարբերութեան բը-
նապատեանը: Միշտ արթուն եւ խորամանկ այս տի-
կինը՝ որ երբէք իր ընելիք թողնելիքը դիպուածին չէր
թողներ, անտարակոյս փունճ տեղ չէ որ յանկարծ
այսպէս ցուրտ կը վերաբերէր քարտուղարին հետ ...
տակաւին երկու օր առաջ պննանքով մը անոր հետ
նոյն այն տեղ նարտ կը խաղար: Անկէ ի վեր ի՞նչ
անցած էր, այս երկուքին մէջ, ո՞րն էր շարժառիթը
այս փոփոխութեան:

Նոյն իսկ միւս հիւրերուն հետ այսօր, իր սովորա-
կան դարպասելու ձեւով չէր վերաբերեր. ա՛ն... յայտ-
նի մտազբաղ էր: Թէեւ սեղանին ներկայ, բայց միտ-
քը բացակայ էր, լակոնական պատասխաններ տալով
կը գոհանար աջ ու ձախ: Իրեն ուղղուած շողորթ
գովեստներէն հաճած ըլլալը՝ գլխու շարժումով դի-
մացինին կ'իմացնէր, եւ ինքիրեն վրայ վստահ չըլլա-
լով բնաւ խօսքի չէր խառնուեր:

Ճաշը լմնցած էր, ծառան կիսուածազարդ ար-

Հ Ա Յ Պ Ա Ր Ո Ւ Հ Ի Ն

ծաթէ շունհոտով ու թակոյկով մօտեցաւ Սրբազանին, որ յետ ձեռքերը լուալ եւ աստեղազարդ սրփիչով մը սրբուելէն ոտքի ելաւ, ամէնը իր օրինակին հետեւեցան. օրհնեց ամիրաներուն ասպնջական օճախը: Ամառանոցէն բանի մը քայլ անդին, յասմիկ վարդերով ծածկուած ճեմելիքը անցան, Եէմէնի ընտիր սուրճը այն տեղ ըմպելու, մինչ Պաշղի այս շարժումէն օգտուելով, մէկ սլացքով Մարիամին քով թռաւ:

Եազըճեանց յարգելի քարտուղարը, որ Փառանձեմին իր տունը տուած անտեղի այցելութիւնով, եւ այսօրուան սեղանին վրայ բռնած ընթացքով սաստիկ վիրաւորուած էր, աւելին կայ, այս բազմութեան առջեւ այդ կնկանը հոգին մերկացնել եւ մըտքինը իմանալու մտքով երբ ամբողջ ճաշի ատեն լուսկեցած էր, սուրճին գաւաթը ձեռքը մօտեցաւ իրեն եւ բարձրածայն. հարսնիքնիս ե՞րբ է հարցուց:

— Երկու տարիէն, պատասխանեց մօրուն. իր ամէնէն կեղծ ժպիտով եւ ջանալով քաղաքավար ըլլալ, քայց հաստատ շեշտով: Այն մէկուն նման որ իր անձին, եւ ի՛նչ ինչ նիւթական տեսութիւններու նկատմանով, իր անձին ունեցած իշխանութեան վրայ վստահ է, տեղի չտար, եւ խոյս տալով այս մասին իրեն եղած հարցուփորձերուն.

— Դեռ քանի մը օր առաջ եթէ կարելի ըլլար, նշան եւ պսակ նոյն օր կ'ուզէիք, ի՛նչ պատահեցաւ որ կը յետածգէք, եւ այդ ո՛չ ամիսով, այլ երկու տարիով, արդեօք կարելի՞ գիտնալ ըսաւ Մարիամին ազնիւ մօբարը:

— Ամէն բան իր կարգին եւ իր տեղը ըսաւ Ակոբին ծածկամիտ աղջիկը. զգացնել տալով թէ, Եազըճեան տան միապետուհին էր, այն տեղ ամէն ինչ կապել, քակել, գանձել եւ վաճառել իր ձեռքը եւ բարձր ձայնով շարունակեց.

—Աղջիկը դեռ պզտիկ է եւ Եթէ յանձնարարութիւններ կան որ այս անգամ կը պահանջին որ ընտանիքէն մէկը երթայ: Պէտք է երթայ Պաղտատ, այդ պէսէն այնպիսի ուժով հնչեց ... որ ներկայներուն ըսել կ'ուզէր. ո՛չ Սրբազան, ո՛չ ալ Երկնաւոր Հայրը ինք վար իջնայ ըսածս չեմ փոխեր:

—Պաղտատ, բացականչեցին ամէնը զարմանքով մը միաբերան:

Սարգիսեան արբշիւ ... սո՛ւր ակնարկ մը յառեց Փառանձեմին, որուն իմաստը այդ սոսկալի կինը միայն այս ժամուն կարող էր իմանալ. ըսել կ'ուզէր անոր թէ.

—Անհրեւոյթ անգթութիւններ կան, որոնք ինչպէս դաշո՛յն, ինչպէս կարիճ, գաղտագողի կը խայթեն եւ խայթած տեղերնին մահացու թոյն կը թափեն. ըրածդ այդ կարգէն է ըսել կ'ուզէր իր սուր ակնարկը:

—Նաթ'ուն, ընդմիջեց Սրբազանը, իմ մայրս իր տասնըչորսին ամուսնացած է. իննը մանչ ունեցած. ես վերջինն եմ. ձեր ըրածը տաք ապուրին պաղ ջուր խառնել է, բայց անշուշտ դեռ կը մտածէք ատոր վրայ եւ ձեր վերջին որոշումը չէ ըսաւ եւ հրաժեշտ առնելով իր փոքրաւորին հետ մեկնեցաւ:

Գանխահոգ հիւրերէն մէկը՝ զգալով թէ խաթունին մէջ բերած առարկութիւնը անհաճոյ ծալք մը կրնար առնել, կէս կատակով մը, անակնկալը չմոռնաք խաթուն, ըսաւ եւ ամէնը դէպի կալ փութացին:

Հ Ա Յ Պ Ա Ր Ո Ւ Հ Ի Ն

Մինչ Փառանձեմին հիւրերը քօշկին մէջ, վարդ եւ յասմիկներու խնկուած բոյրերով իրենց սուրճը համտեսելու վրայ էին. Կարօ գնաց խօստացուած անակնկալը կալին մէջ պատրաստելու:

Նախ Համատանի շքեղ գորգ մը այն տեղ փռել տուաւ, որուն վրայ պիտի գար պարել պարուհիներուն աստղը՝ իր երկրին ամէնէն հռչակաւորը՝ անուշուրը Յուլիկ:

Հետեւաբար... Կարօ ներկայ չըլլալով, չէր լսած Եազրճեանց խաթունին ռուսի նման մէջտեղ նետած իր մէկ նոր ծրագիրը որ էր... Պաշտին Պաղտատ ղրկել:

Ծրագիր մը՝ որ գիտցողին համար եւ լսողը կըրնար փշաբաղել, որ ամէնը զարմացուց. բայց մանաւանդ Մարիամին մօբարը՝ պարոն Սարգիսեանը:

Գոգցես խորհեցան լսողները՝ պարուհիին յանպատրաստից ներկայութիւնը՝ Փառանձեմին մոռցնել տայ այս ոճով եւ ... թեթեւութեամբ ըսածը, եւ իրենք մոռնան անոր առաջ բերած տհաճելի տպաւորութիւնը:

Պարուհիին այդ տեղ եւ այդ օր գտնուիլը պարզ գուգադիպութիւն մըն էր:

Փառանձեմ լսած ըլլալով թէ Յոլիկ, Յարական արքունիքէն հրաւիրուած է երթալ Երևա՛յ, կայսերական ամառնային թատրոնին մէջ պարելու, փութացած էր առիթէն օգտուիլ, եւ ասով իր տուած ճաշին փայլը աւելցնել:

Բարեպատեհ լուրը չէր ուշացած ամէն կողմ հասնելու, եւ Եազընեանց հարեւանները կանուխէն եկած՝ հիմա անհամբեր արուեստագէտ պարուհիին (Coryphée)ին կ'սպասէին:

Որոշեալ ժամուն Փառանձեմն ալ իր կոչնականներով եկաւ իրեն յատկացուած տեղը բազմեցաւ, երաժիշտները նոյնպէս, գործիքները լարեցին, սագ, փանթիւ, ութ, դափ եւ պարի յանկուցիչ նախերգակով մը սկսան:

Ամառանոցին մէկ փոքր դուռէն եւ մէկ չսպասուած միջոցին, իր տասնըեօթը գարուններուն թեթեւասլաց սրունքներով, ինչպէս թեւածու թիթեռը յանկարծ Յոլիկ, եկաւ գորգին մէջտեղ կայնեցաւ, բարեւեց ամբոխը իր շնորհալի գլխով եւ փոխադարձ անոնցմէ ջերմագին ծափեր խլեց:

Անոր կամարածեւ բարակ յօնքերուն մէջէն ցուացող Հայ աչքերը անգամ մը տեսնողը, հնար չէ որ այլեւս մոռնար: Առինքնող բան մը կար անոնց արտայայտութեան մէջ, ինչպէս իր մանրանկարման դէմքին վրայ:

Առանց կրուկի շողշողուն քարերով զարդարուած սպիտակ սանտալներ դրած էր մանր ոտքերուն, եւ ոսկեծոյլ կարթապատ լայն ապարանջաններ մերկ սրունքներուն ինչպէս իր կլոր թեւերուն:

Մէջքին ոսկեհիւս զօտիին համար կ'ըսէին թէ Շահին Շահը՝ իրեն նուիրած էր, որուն ճարմանդները՝ կարմիր կարկեհանով եւ ընտիր պարսկական պերճակներով ճոխացեալ էին:

Արծաթափայլ, փրփրուն, բազմերանգ շղարշեայ զգեստ մը դրած էր, որուն ծալքերուն ընդմիջէն առանց անխորհուրդ ըլլալու կարելի էր նշմարել, իր ճապուկ հասակին նուրբ գիծերը՝ որոնք անշուշտ իր կազաւելու յաջողութեան նպաստած էին:

Քանի երաժշտութիւնը ոգեւորեցաւ, Յոլիկ թափառաւ եւ սլացում, ա՛ն կին չէր, արուեստին սահանքներով տարուած եթերային տեսիլք մըն էր: Իր արեւափայլ աշխարհքէն փրթած առեղծուածային արարածն էր:

Իսպահանի աշխարհէն, անոր հրաշաշնորհ արեւին ճառագայթներով օ՛ր եւ լո՛յս տեսած Հայ աղջիկն էր, որուն պարը ... Նոր Աշխարհին շեղտամերկ պարին չէր նմաներ: Իրենը արուեստ էր: Իրենը մըտքին եւ ճաշակին կը խօսէր, ո՛չ զգայասէրին, զոր Հայ պար կ'անուանեն: Իրեն յատուկ էր, ինչպէս ամէն ազգ իրենը ունի, որ համայն շնորհ էր նուիրում եւ բնութեան նմանողութիւն էր:

Թիթեռնիկին նման երբեմն յարահօծ ծփանքներով եւ դարձդարձիկ ոլորտներով, կարծես արեւցած ... պէտք չէ խաբուիլ:

Եւ կամ ըսե՞ս ... քրմուհիներու երկինքէն փրթած լուսաշող երեւոյթ մը՝ իր դասական սկզբնածիր քայլերով, թուի յորձանաբեր հովերէ տարուած փետուր մը, որ մերթ ընդ մերթ նորասքանչ ուտիւններով չմոռնար զալ, այն իր սիրուն ժպիտով հանդիսատեսները ողջունել, ցոյց տալով երկու կարգ մարգարտանման սպիտակ ատամներ, որ իր բնական ծիրանեգոյն շրթունքներուն հմայքը կ'աւելցնէին:

Կազաւելով առանց յոգնելու, եւ տալով կշռոյթ (rythme), դաշնակութիւն (harmonie) իր պարին ու երբեմն ոտքի չոր հարուածով մը թոպել գետինը՝ այն ինչպէս իր պարը կը պահանջէր եւ ինք կ'իմա-

նար: Ինչպէս կրօնաւոր տէրվիշը՝ իր աղանդին սահմանած շրջըրջիկ պարը անվերջ կը դառնայ հովուասրինգին մեկամաղձ հնչիւններով յափշտակուած: Բա՛յց ո՛չ ինչպէս հնդիկ կագաուհին (Bayadère) որ հաշիշամոլային խառնուածքով մը կը պարէ մոլեգին, եւ վերջապէս օծի նման գալարելով կուգայ իր պաշտած կուռքին ոտքերուն տակ ուժասպառ կը փռուի:

Իսկ Յոլիկին կո՞ւռքը, իր արուեստն էր, եւ անոր համար իր համայն պաշտումն ու նուիրումը:

Չ Ա Ր Ո Գ Ի Ն

Երբ նուագածունները գործիքնին առած ներս կը մտնային, Սարգիսեան առանց շշուկի հաշարահէն կ'անցնէր, որ հիմայ պարապ էր, մեծ ու պզտիկ եւ ծառայ ամէնը պարուհին տեսնել զացած էին:

Սեղանը տակաւին կիսաւեր աղանդերներով էր ու քմպելիքի, գինիի պարապ սրուակներով բեռնաւորած: Աթոռները անկարգ, ծխախոտի եւ պարարտ հաշացուցակի մը ծանր բուրումները սրահին մթնոլորտը ցնշած էին:

Խաթունին հիւրերը՝ ի՛նք նոյնպէս, ոգելից քմպելիքներու արդար շոգիներով զլուխնին ծանրացած, հիմա պարուհիին կրկնագդեցիկ արբեցուցիչ մոլուցքներուն տակ, ըստ հաճոյս՝ անոր պարին կը հետեւէին: Ինքն է որ շտապ ունէր, մէկ ժամ առաջ տուն դառնալ, երթալ Աննային իմացնել Փառանձեմին հրնարած անհաւատալի ծրագիրը:

Տուն մտնալուն՝ դեմացը առաջին ելլողը Մարիամ եղաւ, ճիշտ ան ... որ իր այլայլած դէմքը պէտք չէր տեսնար: Յնցուղը ձեռքը՝ երգ մը մընջերգելէն եւ զըուարթ, մամիկին վարդենիները կը ջրէր. եւ ... ի՛նքն

էր ամէնէն գեղեցիկ վարդը այդ վարդերուն փունջին մէջ:

Մօբարը առանց կանգ առնելու, իսկոյն վեր ելաւ քրոջը խուցը, ո՛ւր բաւական երկար մնաց: Որոշեց հետեւեալ առաւօտ փոխանակ գործատեղի երթալու, ուղղակի Փառանծեմին երթալ, բացատրութիւն մը ուզել այս անիրականալի Պաղտատի հարցի մասին, եւ այդ տղայամիտ գաղափարէն զայն հրաժարեցնել տալ, որ ... չգիտցուիր թէ ի՞նչպէս ու երբէ՞ն իր խելապատակը եկած մտած էր:

* *

Կարօ որ յատակը չտեսած ջուրէն չէր անցներ. քանի Պաղտատի խօսքը լսած էր, հանգիստ չունէր. քեզ առանձին կ'ուզեմ տեսնել ըսաւ Մինասին, սպասեց որ ճաշ եւ պար լմնայ, ամէնը մեկնին եւ շունչը ձերին սննեակը առաւ, որ երբեմն ժողովասրահի երեւոյթ մը կ'առնէր:

Մինաս. հին վրանոցը ուսերուն, գդակը ծուռ դրած, բացմոցին վրայ կկգած նստած էր. մատերուն մէջ խոշոր գլանիկ մը որ կարծես վառելու միտք չունէր, աչքը դուռը մէկուն կ'սպասէր, երբ Կարօ հովի պէս ներս մտաւ:

— Հա՛ եկա՞ր, նստէ, անհամբեր քեզ կ'սպասեմ, ըսէ՛ տեսնամ թէ ի՞նչ է այս Պաղտատի պատմութիւնը՝ ի՞նք հնարեց թէ ուրիշ տեղէ լսած է...:

Հինգ րոպէ չանցած ոտքի թեթեւ ձայներ լսուեցան, Շազիկն էր, որ ներս չմտած:

— Կ'ուզէ մօնչս Պաղտատ ղրկէ, Աստու հուրն ինջնի կլխուն, կնա՛յ իտուր խօսք հասկըցուր հաւոր, ի՞նչ կեցիր իս... , ըսաւ Մինասին:

— Կնիկ սո՛ւս... մէյ մը նե՛րս մտիր. ապա՛ գլխուն հուր թափէ, եթէ լսէ՞ մեզ տնով տեղով կ'այրէ այդ քածը ըսաւ Մինաս եւ գլանիկը վառեց, սաստիկ բարկացած էր:

Կարօ դուռ ու պատուհան գոցեց.

— Երկու խելին խելօք մը դրին, ըսաւ, տաք գլխով բան չըլլար, նստինք հանդարտ խօսինք:

Մինչեւ առաջացած գիշեր, Պաշղիին երեք անձնուէրները զլուխ գլխի վիճեցին, բողբոջեցին եւ ընդՎզեցան, այս տան չար ոգիին դէմ, խորհրդակցեցան առանց եզրակացութեան մը գալու:

Մինաս յոյսը Սարգիսեանին վրայ դրաւ, ո՛չ մէկը անկէ զատ կարող էր այդ կնկան խօսք հասկցնել: Պարագաները առաջիկային իրեն ցոյց պիտի տային, Էէ ո՛ր աստիճան իր յոյսը հիմ ունէր: Ժամանակը սուղ էր, Մինաս ոտքի ելաւ գդակը շիտկեց:

— «Ամէն ոխ, չա՛ր եւ նե՛նգ ի մի ցրուին ի բաց» ըսաւ:

Թէեւ Շազիկին ջղերը ոտք կ'ելլային երբ գրաբառ լսէր. բայց այս անգամ:

էտ կրոց ու պրոցովդ թէ որ կրցիր համոզել էտ Կնիկն որ մօնչս Պաղտատ չղրկէ, գնա՛ էտ պապուդ ելուով առէ, հ ս Լ, զէ, ըսաւ յուզուած...:

Անոնց անվհատ պայքարին՝ արգելքին եւ վտանգին դէմ, եւ անոնց աննկուն նկարագրին նկատմամբ, որ տեղի տալ ի՞նչ է չէին գիտեր: Եւ տեղն է ըսել «նկարագիրը մարդն է»:

* *

ԿԱՐԱՒԱԼԸ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԸՆԹԱՑՔԻՆ ՄԷՋԷՆ

«Հարկը արհեստին մայրն է» ըսին, ահա թէ ինչո՞ւ այդ հեռուոր թուականներուն խմբովին եւ զինուած ճամբորդելը ստիպողական հարկերէն մէկը եղած է, միակ պայման կարենալ երկրէ երկիր անցնելու, վաճառականութիւնով կարենալ պարապելու եւ մորթը յելուզակներէ պաշտպանելու, որոնք անպատիժ մնալու բացարձակ ապահովութեամբ, օր արեւով արծակ համարձակ կը գործէին:

Աւելցնենք յարաբերութեանց նախնական վիճակը, հեռուորութիւն, հազար դժուարութիւն եւ խոչընդոտ, որոնք հեռու էին ճամբորդին ու վաճառականին վրստահութիւն ներշնչելէ:

Այս մասին, ի՞նչ ալ գրուի՝ եւ ըսուի, ճշմարտութենէն հեռու պիտի մնայ:

Պատմութիւնը կը վկայէ այդ դարերուն երթեւեկութեանց աննկարագրելի վիճակը՝ որուն վրայ գէթ հապճեպով ակնարկ մը նետելը աւելորդ չէ. աւելի ճիշդ գաղափար մը կազմելու համար այդ մասին, եւ նոյն ատեն սքանչանալու այդ ժողովուրդներու անխոնջ եւ հաստատակամ գործելակերպին վրայ:

641 թուականի պատմութիւնը կը նկարագրէ Սարաչիններու արշաւանքը դէպի Եգիպտոս, եւ Աղեքսանդրիոյ քանդումը՝ որ դադարեցուց Հռոմէացւոց Արսինոյէի (Սիւվէզ) ճամբով իրենց Հնդկական վաճառականութեան փոխադրութիւնը, (trafique):

Այդ թուականէն ետքը հարկադրուեցան իրենց գործունէութիւնը շարունակել Սեւ ծովի ճամբով, փոխանակ Կարմիր ծովէն անցնելու: Մեծածաւալ գետին միջոցով Հնդկական արտադրութիւնները փոխադրել Պաքթրիա, անկէ ուղտերու կարաւանով եւ Ժիկոն գետին ընթացքով Պուխարա հասցնել, փայտաշէն նաւերով անցնիլ Կասպից ծով եւ գալ Աստրախան, Վօլկա գետին ոտքը:

Ապա շարունակել ճամբորդութիւնը ուղտերով մինչեւ Տօն (Թանայի) գետը, հասնիլ Գաֆա, եւ վերջապէս Ազօֆ: (Կ. Պոլսոյ առումէն դարուկէս առաջ ձենովացիք Խրիմի կը տիրէին, որուն մայրաքաղաքն էր Գաֆա):

Սակայն տակաւին շատ հեռու էր փոխադրութիւնը իր կէտ նպատակին հասնելէ, գուցէ եւ ամիսներու կարօտ էր:

Ազօֆէն, Վենետիոյ Հանրապետութեան թեթեւաշարժ նաւերով Կամպառին եւ Տոսօն ըսուած՝ որոնք հարիւր վաթսուներ հինգ ոտք երկայնութիւն, եւ

երկու կարգ թիւեր ունէին, ասիական արտադրութիւնները Եւրոպա կը փոխադրէին:

Նախ Ազօֆէն Սեւ ծովը հեղքել Տրապիզոն հանդիպի եղած ապսպրանքները վաճառականին յանձնել, ուրիշներ բեռցնել, գալ Կոստանդնուպօլիս, ո՛ւր 1205 թուականին Մառիճօ Ծեճօ առաջին Վենետիկեան կառավարիչը եղած է:

Նոյն այդ հանրապետութեան նաւերով է որ ռումանական եւ յունական ջուրերը հզերելով կ'անցնէին Միջերկրականը, կը հանդիպէին Սպանիա, Անգղիա, մինչեւ Ֆլանտրիա, արեւելեան պէս պէս արտածումներ, ճարտարարուեստական բազմազուն արտադրութիւններ վաճառականին յանձնելու:

Որ է ըսել համառօտ, կամ գետերու կամ ծովու ճամբով, հակառակ պարագային ցամաքէն ուղտերու կարաւանով, որոնք «ցամաքի նաւեր» կոչուեցան:

Առեւտրականութիւնը ունէ ճամբով պէտք էր իր ընթացքը շարունակէր:

Այդ թուականներուն կարելի չէր ուրիշ կերպով վաճառականութիւնը ծաւալել արեւելքէն արեւմուտք եւ փոխադարձաբար: Շոգիին շահագործումը 18րդ դարին կ'սկսի:

Կար աւելի կարճ ճամբայ մը՝ որ էր Կասպից ծովէն կարաւանով անցնել Վրաստան, անկէ արեւելեան Հայաստան, որ այս առթիւ, երկու ցամաքաբաժիններուն (Continent) միջեւ՝ փոխադրութեան կարեւորագոյն կեդրոն մը եղած էր:

*
*
*

րապետութիւնը՝ իբրեւ փոխադրութեան քաղաք, Տըրապիզոնի մեծակշիւ ծովեզերեայ դիրքը նկատի առնելով, մնայուն ներկայացուցիչ մը այն տեղ հաստատեց ազնուականի տիրուտով Պալիօ (Baïlo) կոչուած՝ զոր յետոյ ժողովուրդը իր բարբառով Պալիօզի դարձուց, ու երբ մեծամիտի հոյեր առած տիկիւններ տեսնար կ'ըսէր «միթէ Պալիօզին աղջիկն է»:»

1461ին Բիզանդեան կայսրութեան Պոնտոսի մէջ անկումով եւ Թուրք արշաւանքով, արեւելեան վաճառքներու փոխադրութեան ճամբան դարձեալ հարկ եղաւ որ փոխեն: Հնդկական ուկիւնտսէն Պարսից ծոցէն անցնել Եփրատ եւ Տիգրիս, կարաւանով հեղքել Միջագետք, Ասորեստան, Փերիա, Տամասքօս միշտ ուղտերով եւ Միջերկրականի ափերը ժամանել:

Փոխադրութիւնը ապա միշտ նորահնար ուղիներ աւելի կարճ եւ վստահելին որոնելով, ուղտերու կարաւանները շարունակեցին Պարսկաստանի գիծը՝ բայց երբ էջմիածին Ռուսին անցաւ, Պարսիկները մաքս չվճարելու համար՝ կարաւանը Տանկաստանէն Պաղտատի ճամբով իր երթեւեկը շարունակեց:

Պատմութիւնը որոշ ցոյց կուտայ, թէ կարաւաններն են որ Ծայրագոյն արեւելքը՝ դարերով ցամաքի վրայ Եւրոպային կապում են:

Երկար պիտի ըլլար այդ ժամանակներու երթեւեկներն ալաւմականը՝ մի առ մի նշանակելը, առանց սակայն մոռնալու եւ արժանի՝ է, որ եթէ արքունիքը իր օրէնքներով Պրոբօտիսը անցաւ, քաղաքակրթութիւնը՝ կարաւանով արեւելքէն արեւմուտք մը տաւ, եւ Փոքր Ասիա, հաղորդակցութեան մեծ պաղտայ մը ծառայեց ընդ մէջ Ասիոյ եւ Եւրոպայի իր դիրքով, իր գետերով, իր քաղաքակիրթ եւ ուղղամիտ ժողովուրդով:

ՊԱՂՏԱՏԻ ԿԱՐԱՒԱՆԸ

ԺԹ. դարու սկիզբը, երբ այս վէպին անդամները կ'ապրէին տակաւին, Սիւվէզի ջրանցքը գոց էր, եւ Ֆրանսացի ճարտարագէտ Լէսէբս, իր հնարամիտ գործին ձեռք չէր դրած:

Անգղիա իր տպածոներուն մէկ մասը՝ Բարեյուսոյ հրուանդանի ճամբով արեւելք կը յղէր դիւրարեկ առագաստանաւերով, ուրկէ դարձողը կրնար ինքզինք շատ բախտաւոր համարել, ինչպէս բեւեռներէն եւ պատերազմի դաշտէն դարձողը՝ որ ունի հազարումէկ քստմնեցուցիչ տեսարաններ պատմելու նիւթեր: Նոյն բանը կ'ընէր Պաղտատէն կարաւանով Տրապիզոն դարձող ճամբորդը՝ այն տարբերութիւնով որ ... պատերազմի դաշտին վրայ, մարտը, բաց է եւ համարձակ, մինչ մեր ուղեւորը, ամենավատ տեսակէն, յիւզակներու հետ գործ ունի, ժայռի մը ետեւ, կամ բաւիղի մը խորշին թաքուն, իր հրազէնը լարած որսին սպասող յիւզակին, որուն համար հաւ մը սպաննել շատ աւելի մտահոգութիւն է, քան մարդ մը: Անոր զգացումը, իմացականութիւնն ու վերաբերումը բարբառոս ըսուելու աստիճան մերինէն տարբեր է:

Մէկ խօսքով զգուշանալ մահու պէս, եւ խուսափելու սոսկալի տարր մը՝ տգէտ եւ մոլիտանդ ցեղերէ քաղկացեալ, մեծ մասը քիւրտ, արիւննո՛ւշտ, որոնք բորենիի, եւ թունաւոր սողունի կաթ ծծած պէտք է ըլլան՝ որոնց հանդիպումն ու դրացնութիւնը զիտցողին համար, տհաճելիէն աւելի բան մը կ'ըսէ:

Քիւրտ (քատուկ) ցեղին, մէջ մաս մը կայ, (սակաւաթիւ) որ քաղաքակրթութեան ընդունակ է, Տավուսի կը կոչուի. եւ ինքզինք Դաւիթէն սերած կը համարէ, քրիստոնէութեան աւելի մօտ է եւ իսլամութիւն չընդունիր:

Ալիօնի կը կոչուին անոնք որ ուղղակի Ալիէն իջած կը համարին եւ գայն կը դաւանին:

Նեղիքներուն համար կ'ըսեն թէ տակաւին կռապաշտ են: Քիւրտներուն մէջ կան ուրիշ դաւանանքներ, Քրքրլպաւ անուանուած՝ որոնք քաղաքակրթութեան անընդունակ են:

Արդ՝ Տրապիզոնէն Պաղտատ ուղեւորող կարաւանը՝ պարտաւորեալ է անցնիլ այդ ամէնուն երկրէն շատ քիչ բացառութեամբ, որ իր դարձին բեռցուած կու գայ, գորգ, ցիսի, թէյ, հինայ եւ տեսակ տեսակ համեմներով, Շիրազի ընտիր թէմպէքիով, այդ արեգդէմ երկիրներուն բազմապիսի արդադրութիւններով, որոնցմէ հիւսիսային բնակիչը բոլորովին զօրկ է, եւ շատ անգամ գոյութիւն ունենալն իսկ կ'անդիտանայ:

Քիւրտ վայրերէն եւ Հայաստանէն Տրապիզոն փրեւանող կարաւանները՝ ուղղակի քրիստոնեաներու մեծ հրապարակը կը ժամանեն, այն տեղ իրենց բեռը կը քակեն, ըստ որում նաւամատոյցին եւ մաքսին մօտ է: Բիւզանդեան Տրապիզոնը՝ քաղաքին միւս կողմն է, իր աւերակներով եւ բնական նաւահանգիստով, որուն Բլաթանա կ'ըսեն:

Այն թուականներուն որ Թուրքը կոմեններու իշ-

խանութեան յաջորդեց, այդ հրապարակին անունը «Գեափուր մէջտան» անուանեց: Ո՛ր երբեմն ամիսներով կարաւանը՝ Եւրոպայէն հասնելիք առագաստանաւերուն կ'սպասէր, որուն անպատեհութիւնը մեծ էր, եւ ամառը լուրջ հանգամանք մը կ'առնէր:

Այն տաք եղանակին երբ հրապարակը հրատապ վայր մը դարձած էր, կատարեալ բոյն մը կը դառնար համաճարակի:

Հարիւրաւոր ուղտերու նիստ ու կացքը՝ հակառողջական վիճակ մը այն տեղ կը գոյացնէր, Բիւրքիւրաւոր հանճ ու մոծակներու բանակներ ի հաճոյս կը բզզային, շատ անգամ աղիքի բորբոքման, նոյն իսկ բժաւոր ժանտաւոնդի առիթ կուտային: (*)

Տ Ն Ա Կ Զ Է Դ Ր Ա Խ Տ Է

«Սէ՛ւը՝ հրեշտակներու կողմէն աստղերուն տրուած ողջոյնն է» ըսաւ Քրանսացի մեծ բանաստեղծը:

Քանի Պաշղի եւ Մարիամ իրար գիրար իմացան, Կարմիր տնակը իր հիմերով ցնծալ սկսաւ:

—Արեւուն լոյսով կը սիրեմ պաշտել սրտիս ընտրածը՝ բուերն են որ լոյսէն չեն ասորժիր, կ'ըսէր Պաշղի:

—Աշխատութեան սենեակդ կ'ուզեմ տեսնալ, կ'ըսէր Մարիամ որուն պատին վրայ կ'ըսէ Կարօ, ջրաղացիդ պատկերը գծագրած ես:

—Հեռու չէ այդ երջանիկ օրը, կը պատասխանէր Պաշղի, որուն աչքերը ուրախութենէն կը շողային:

—Տեսնալ ամարանոցդ՝ որ դրախտ մը ըրած ես եւ ամբողջ ընտանիքներու գործ հայթայթած ես, ճիշտ է, եւ Մարիամ այնքան գոհ էր եւ հպարտ իր Պաշղիյով, որմէ անդին չկայ:

—Դրախտը հո՛ն է ուր դուն կաս, եւ քզի նման կիներ, Երանի տնակ մը ըլլար ասոր նման, բայց կարգ մը ձեւապաշտութիւններէն ազաւ ըլլայինք ուր ողջմտութիւն եւ բարութիւնը խօսին: Երթայինք

(*) Քաղաքին մտրդասէր հայերէն, Կիւրեղեան Յովհաննէս, յետ երկար դիմումներէ իշխանութեան մօտ, յաջողեցաւ համաճարակը հանել եւ այդ հրապարակը՝ հաճոյսին պաշտէր վերածել տալ:

Այդ օրէն կ'արաւանները քաղաքին մուտքին շէյէղուսա բլուրին նստը կ'ըջեւանին:

շինել մեր երազած բոյնը՝ հո՛ն օրհնութիւն, հո՛ն սըրբութիւն, կեանք, անկեղծութիւն եւ անվերջ երար զիրար պաշտէինք. ի՛նչ ըսիր:

Անհատական ոգիներ կան ինչպէս ցեղային. Պաշտի իր ցեղին զաւակն էր:

Թէեւ Մարիամին պաշտօնական խօսեցեալն էր, սակայն տոհմային սկզբունքներով մեծցած՝ իր խօսեցեալի հանգամանքէն չէր զեղծաներ: Կիրակի եւ տօն օրեր միայն, ա՛յդ եւս անոր ծնողքին ներկայութեան կուգար Մարիամը տեսնել:

Իիպուածով մը եւ իր մեծ բախտէն եթէ երբէք աւանձին գտնար, այդ սուղ ժամին մէջ իր եւուզեռ սիրտը անոր առջեւ կը պարպէր:

Երկուստեք ապագայի վարդ, բարդ ծրագիրներ կը հիւսէին. ինչպէս այդ հասակը եւ իրենց զիրքին մէջ կը հիւսեն, ու բնութիւնն ալ իրենց հետ կը ժըպտէր սիրային տաղեր կը մրմնջէին, եւ թարմ կաղին կը կծպէին: Իրենց սիրաբողբոջ երանութեան ժամին յարգը զիտէին:

—Մանկութեանս թախիծով առլի հոգիս. կ'ըսէր Պաշտի, սիրոյ եւ գորովի ծարաւը ունի, եւ դու համայն սէր ես, գորով ես:

Անոր մեղրածոր խոշոր աչքերուն հանդարտ հայեացքը՝ ապագայի զգլխիչ հորիզոններ դիմացը բացած էր, սրունք իր դառն յիշատակները կ'սքօլէին: Հագիւ Մարիամէն կը բաժնուէր, անոր քով դառնալու բուն ըղձանքով կը բորբոքէր, եւ Կտրօն էր որ իր այս փճակով սաստիկ կը զուարճանար: Պաշտի ըլլար քուն թէ արթուն, Մարիամ իր մտքին վրայ կը տիրէր:

Մինակ էին օր մը. տնակը կաղ մամիկն էր, որ իր դռան շէմին նստած ըոքը տոքեւը հերուան իր սեւ խոյն խզած բուրդը կը մանէր, թռուներուն հագած փոթուռնին մաշած էր. երկու նոր փոթուռ պէտք է հիւսէր եւ այդ իր գործն էր:

Մինչ Մարիամ եւ Պաշտի մամիկին մրգաստանը նստած էին, այդ եղեմային բնութեան մէջ ուր երկու խօսեցեալներ. ցնորական ժամեր կ'ապրէին, արփիագարդ ժամեր՝ որոնք չեն մոռցուիր: Ո՛ւր ոչինչ մը՝ բազէին վառեակ մը կտցել օդին մէջ բարձրանալը՝ թիթեռին բզգալը. Միլորտին կլափը բանալ գոցել ճանճ մը հափիլը բրքիչներու տուն կուտային: Պաշտի իրեն անսովոր, նոր տղտարճ մը կ'ապրէր, Կերկային աննիւթական հեշտութեան հրապոյրով տիեզերքը մտմիկին մէկ յարկանի տնակին մէջն էր:

Օրերը արեւներ ունէին, ժամերը ոսկի թելով իրար կապուած էին, Պաշտի սիրով արբշտ Մարիամին ոտքերուն կանանչին վրայ կէս ընկողմանած էր:

Արեւը սկսած էր ցած իջնալ. պէտք էր բաժնը ուիլ, երջանիկ զոյգը թէեւ շա՛տ խօսած էր, բայց բան մը ըսած չէր, ոտքի ելան աւելի երկար տեսնըուելու խոստումներով:

—Տե՛ս երկինքն ալ այսօր անամպ է, ըսաւ Մարիամ, ու ես այնքան այս պարզութիւնը օդին կը սիրեմ, ինձ կը թուի թէ աստեղազարդ երկինքն ալ մեր սիրոյն վրայ զմայլած կը նայի ի՛նչ ըսիր Պաշտի:

Վեր առաւ գլուխը Պաշտի բայց կարծես այն վերը բան մը տեսած զարհուրեցաւ, Մարիամին ձեռքը սեղմեց այն մէկուն նման՝ որ կ'ուզէ քեզ զգուշացնել յայտնի վտանգի մը հանդէպ: Մարիամ զարմացման խոշոր աչքեր բացաւ:

—Արդեօք ի՛նչ տեսար որ այսպէս յանկարծ ահաբեկեցար ըսաւ:

—Շատ փոքր էի, երբ կաթմարս ցոյց կու տար ինձի այն աստղը եւ կ'ըսէր, «Պաշտի գէշ աստղի մը տակ ծնած ես...»

— Եւ դո՞ւ աստղերու պատմութեան կը հաւատամ... ես ո՛չ, ըսաւ Մարիամ:

—Օ... ամէնէն մեծ դժբախտութիւնս պիտի ըլլար Մարիամ քեզ կորսնցնելս, այդ օր ես ինքս կորսուած եմ, ըսաւ Պաշտի շատ լուրջ շեշտով:

—Կ'աղաչե՛մ աստղերու լիզուին չհաւատաս, որոնց երբէք խելքս չհասաւ փութաց ըսել Մարիամ, բարձր ձայնով, եւ այնքան շեշտուած՝ որ Միլորտ պառկած տեղէն վեր ցատկեց, սկսաւ կոկորդային հաչել, կարծելով թէ թշնամի մը կուգայ եւ իր տէրը պէտք է պաշտպանէ:

Մարիամին ծիծաղները՝ իր վարդ շրթունքներուն փայ սառեցան:

—Ինչո՞ւ փուճ տեղ միտքդ կը խաչես, ըսաւ տըխրած:

—Իմ պաշտելի՛ս իրաւունք ունիս. Նոյն իսկ եթէ կեանքը խստանայ մեզի, փոխէ գոյն, տեղ պիտի ունենանք խիղճը թէ, այսօրուան ապրումը մերը եղած է, այս յուշերը մերը եղած են, սո՛սկ մերը այնպէս չէ... անձկալի փողփղուն յուշեր, որոնք մեզ ըսել կու տան, կեանքիս մէջ օր մը ապրեցայ: Այդ երջանիկ օրին ճառագայթաշող յիշատակին հուրը միշտ վառ պիտի մնայ մեր մտքին մէջ. եւ անոր մէկ ծածուկ խորշին, որ ո՛չ մէկը կարող է մեզմէ գրաւել... չե՞ս կարծեր:

—Բայց ինչո՞ւ, եւ տեղը չկայ Պաշտի այս սեւ մտածումներուն, երբ ամէն ինչ մեզ կը ծիծաղի. երբ երբ մենք երիտասարդ ենք եւ ամէն բան մեզ կը ժրջատի ըսաւ սիրուն խոռոնիկը Սարգիսեանին, ինքնավասան շեշտով մը որ-իր աչքերուն հրատարրը կ'աւելցնէր:

—Մարիամ... ամէն անգամ որ դու կը խօսիս, կարծեմ ներդաշնակ երգ մը լսել: Ու Մարիամ մօտեցաւ Պաշտիին ձեռքը դրաւ անոր յաղթ ուսին, խանդավառուած եւ սիրաբուլիս անոր նայելով:

—Հեռո՞ւ հեռո՞ւ մեզմէ այս մռայլ մտածումները ըսաւ, իր արծաթաշող քրքիչներով որ օդն ու մրգաստանը ողողեցին, զովարար ծիծաղը խառնուեցաւ արցունքին, ինչպէս շիթը արեւին մռայլ ամպերուն մէջէն, նոյնպէս Մարիամ իր զուարթութիւնը վերըստացած էր: Պաշտի չարաչար զղջաց իր ձախաւերութիւնով անոր madonնայի «Տիրամօր պատկեր» կտր ճակատը՝ վայրկեան մը ամպոտած ըլլալուն, ներէ ըսաւ, եւ ջերմագին համբոյր մը ծռեցաւ դրաւ, անոր տակհոռ վարսերուն վրայ:

Օրհնեալ է այդ հասակը եւ վեհանձն, տգեղութիւնները շուտ կը մոռնայ: Պէտք էր մեղադրել Պաշտիին. իր մանկութեան ու պատանի հասակին դառն յիշատակները անջնջելի կերպով հոգին կերտած էին: Նոյն իսկ իր ամէնէն երջանիկ ժամերուն ահա թախծութեան քօղ մը՝ կուգար երջանկութիւնը կ'ստուերացնէր:

* *

Մեկնելու վրայ էր, Պաշտի մօտեցան կաղ մամիկին, որ միշտ նոյն տեղ նստած բոգը առջեւը բուրդ կը մանէր, եւ մտքէն կ'ըսէր —վա՛յ էն տանը՝ ուր ջահիլ ջուհիլ չկայ— եւ հազար բարիք կը մաղթէր երջանիկ գոյգին: Տիեզերքը իր այդ մէկ յարկանի տընակին մէջն էր. ան տնակ չէր, դրախտ էր, եւ անոր պսակագեղ շնորհն էին Մարիամ եւ Պաշտի, որ երժանկէ հեռանար ոչ միայն կուրծքին մէջ բորբոքած

սիրոյ ճրագը հետը կը տանէր: այլ տնակին միջավայրին անկեղծութեան եւ պարզութեան տպաւորութիւնը՝ որուն ծարաւը ունէր:

Պաշտօնին երջանիկ էջին հասած, կարելի չէ անկէ անջատել եւ մոռնալ անոր հաւատարիմ շունը, իր խելացի Միլորտը, սեւով ճերմակով պիսակեալ փառաւոր անոր կարճ եւ փայլուն մուշտակը, բարձր ու ճկուն հասակը, եւ իր յարգամեծար ... լայն ու կախականջները՝ նապաստակներուն ահ ու սարսափը՝ որուն որսորդի բնազդին իր ցեղին մէջ ոչ մէկը կը հաւտասարէր: Քանի Փառանձեմը տեսնար պոչը ներս կը քաշէր, կը մուշտար, բայց եթէ կարմիր տընակը երթալ հարկ ըլլար, իր տիրոջմէն առաջ կ'անցնէր, ինչպէս բարի լուր մը տալու կարապետը եղած ցատքըտնէն կու գար Մարիամին ոտքերուն տակ, երկու թաթուղները կը զոյգէր շա'ն թագաւորի պէս կը բազմէր:

Անոր արթուն աչքերը ըսել կ'ուզէին ա'յս է տիրուհիս եւ տիրոջս սիրելին:

Ա Ն Ն Ա Մ Օ Ր Ք Ո Ւ Ր

ՅՈՒՍԱԽԱԲ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԸ

Չմեռը մեզի իշիցնող օրեր կան, որ եթէ կրակարանին ոգեւորութիւն չին տար, ցանկալի կ'ընեն անոր ջերմութիւնը:

Յուրտ եւ խոնաւ այդ իրիկուններէն մէկը, երկինք տխուր դէմք մը առած էր, աղբատը ուսերը վեր վեր քաշած, ցրտահար ձեռքերը զրպանին մէջ, երջանիկներու պատերուն տակէն սրսիւալով իր էրջտիկը կը դառնար:

Առաջացած երեկոյցին մէջ, Աննա մօրքուր վառարանին քով նստած առանձին, ապրշում կը մանէր, Մարիամ արդէն պառկած էր, բայց ինք ջղոտ մատերով կը շարունակէր մանել, սպասելով եղբօրը որ կ'ուշանար գալու...: Բայց երբ գար, միշտ վերապահ էր երբէք դիտողութիւն չէր ընել: Եղբայրը որ թէեւ երկու տարիով իրմէ պզտիկ էր, բայց մեծ էր անոր ազդեցութիւնը իր վրայ: Անդի ծայր արդարամիտ

Կին մը՝ բայց երկչոտ, անծնական կարծիք չունէր, գլուխ ծռող, ես ալ ձեր կարծիքէն հմ, դիմացինին ըսողներէն էր Աննա:

Համոզուած բաղդակրօն մը՝ ըլլալիք կար, ըսող եւ ամէն ձեռի ծալուող խմոր մըն էր, որ ունի իր լաւ եւ վատ կողմերը:

Եզրօրը շուքն էր Աննա, անոր ամէնէն աննշան փափաքը իրեն համար պատգամ էր, զոր կանխելու քարեմասնութիւնը ունէր: Կանուխէն որք մնացած էին եւ միշտ սիրով եղած, մէկին ըզմանքը միւսինն ալ էր, ու եթէ վիշտ մը ունէին, մէջերնին հաւասար կը բաժնէին:

Այս անուշ եւ անամպ մթնոլորտին մէջ մեծցած էր փոքրիկ Մարիամը, երկուքէն ալ շոյուած եւ զրգուած՝ մանաւանդ իր Աննա մօրքուրէն, որ զմայլելի յատկութիւններ ունի, եւ անթերի աւազնորդ մը թռուկիկն կրնար ըլլալ, եթէ նկարագրով թոյլ չըլլար: Որ իր ամենայն բարութիւնով երբեմն խոշոր սխալներ ընել կուտար անգիտակցաբար, եւ ի՛նք կ'ըլլար առաջին զոջացողը:

Այս իրիկուն դարձեալ Փառանծեմէն ճաշի հրաշիրուած կարի ուշ մնացած էր Սարգիսեան: Ծամբան ջրաղուէսէ լայն կրկնոցին օծիքը վեր առած՝ ծանր մտահոգութիւնով մը համակուած կ'երեւար: Մեծ ցընորատես մը եղած եմ կ'ըսէր մտովի, մինչեւ այսօր չտեսնել եւ չանդրադառնալու համար, թէ այդ նեղմիտ եւ փոքր հոգի կնոջմէն հնար չէ երկու ազնիւ գաղափար սպասել:

Հագիւ տուն մտած, Աննա եղբօրը դէմքին վրայ գժգոհութիւն մը տեսաւ եւ փութաց հարցնել պատճառը:

—Ես ալ մարդու տեղ դրած էի այդ կինը՝ ըսաւ

Եղբայրը՝ կարճ եւ համառօտ, սաստիկ ջղայնուած աննեակին մէջ վեր վար երթալ գալով:

—Նստէ՛... նախ ո՛վ, ո՞ր կինը, հարցուց միամիտ մօրքուրը Մարիամին, ձեռքին իրիկը վար դնելով:

—Փեթօնը... ըսաւ եղբայրը արհամարհանքով մը՝ ...կիներուն ամէնէն ամբարտաւանը...:

—Աննա, շատ զարմացած նայեց եղբօրը՝ որուն խօսքերը միշտ կշռուած էին եւ ամական տալու սովորութիւն չունէր:

—Չըսե՛ս, ի՞նչ է եղածը ըսաւ քոյրը՝ իր կարգին անհամբեր:

—Երբ քեզ կ'ըսեմ թէ շատ անգամ մեր գործած սխալներուն պատճառը՝ վիրաւորուած հպարտութիւնն է, ինձի չես ուզեր հաւատալ, մանաւանդ երբ Փառանծեմին նման ինքնագովին հպարտութիւնը փորձութեան դրուած կի՛նն է, եւ ատով վիրաւորուած:

—Տէ՛րը ողորմէ...ինչո՛վ եւ ի՞նչպէս կրցանք խաթունը վշտացնել, ըսաւ Աննա զարմացած:

—Ահա՛ ճիշտ այդ է որ կ'ուզեմ իմանալ եւ չեմ հասնիր, բայց վաղը անպատճառ պէտք է իմանամ: Հաշուեցի թէ նշանաւոր խօսկապի իրիկունէն ի վեր գրեթէ հետոս չխօսիր, կամ կէս բերնով մը միայն գործի մասին, այդ ալ իր ամէնէն համառօտ ձեռին մէջ:

Նոյն այդ իրիկունն էր, որ Փառանծեմ նշանի մատնին բերած Մարիամին մատը անցուցած էր:

—Չեմ գիտեր թէ մէջերնիդ ի՞նչ անցած է, որ այսպէս հետոս փշոտեր է, եւ շուրջը մէկը կը փնտուէ որ խայթէ, ըսաւ վրդոված:

—Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ, նոյն իրիկուն տեղնի տեղ քեզ ամէն բան պատմեցի, անկէ անդին բան չեմ գիտեր որ քեզ ըսեմ:

—Անպատճառ Պաշտին Պաղտատ ղրկել կուզէ, ինչպէս նշանուորքի սեղանին վրայ բարձրածայն յայ-

տարարեց: Այս իրիկուն առանձին էինք, ե՛ս բացել խօսքը՝ երկար վիճեցինք, կամ այն էր ըսի մեր աղջկան ոտքը պէտք չէիր կապել, եւ ... կամ նախ այս տղաքը կը պսակենք եւ յետոյ Պաշտի Պաղտատ կ'երթայ: Ի՞նչ ըսիր:

—Շիտակ խօսք...շատ լաւ ըսիր...

Դիւրի՛ն կարծեցիր այդ յամառ կնոջ խօսք հասկցնելը: Կարող ես ըսի. ամէնը համոզել թէ Պաշտիին Պաղտատ երթալը կարհուր է. բայց ո՛չ զիս: Ահա տարիներէ ի վեր Եազըճեան առեւտրական տան գործերուն գլուխն եմ, ոչ միայն անոր երթալը աւելորդ է, ա՛յլ...այս միջոցին շա՛տ վտանգաւոր եւ պէտք է սաստիկ զգուշանալ:

—Ի՞նչ պատասխանեց.

—Միշտ նոյն յանկերգը՝ որմէ բթամատ մը չէ հրաժարիր, եւ ես վստահ եմ ինչպէս քեզ կը տեսնամ, թէ այս տեղ ուրիշ բան կայ, ո՞րը... եթէ գիտնայի, ըսաւ Սարգիսեան սաստիկ բռնկած:

Աննա պայքարի կին չէր. ոչ ալ հաստատակամ, ամէն հովերուն գլուխը խոնարհող խեղճ արարած մըն էր եւ մոլեռանդ ճակատագրային մը որ իր ամէն լսածը այդ իմաստով եւ այդ բովէն կ'անցնէր:

—Ամէն բանի մէջ խեր մը կայ, մեծ է Ասված գուն վաղը ձիերը բերել տուր. նաչն ալ եկաւ դուռներնիս զարկաւ: գեղւորը ամէն բաղաք իջան մենք միայն մնացինք այս լերան գլուխը, երթանք տուն, ձմրան պաշարն առնենք եւ տեսնանք թէ Տէրը ի՞նչ կամեցեր է...

Սարգիսեան լուռ էր, արդեօք միայն Պաշտիին Պաղտատ երթալու հարցո՞վ նեղուած էր, թէ ուրիշ նեղուելու պատճառ մը ունէր. — գիշեր քարի, ըսաւ ու քաշուեցաւ:

Սրահը մութ էր, եւ մութ՝ իր գլխուն մէջ: Մա-

րիամին խուցէն հով մը կու գար, ներս մտաւ ոտքերուն ծայրը՝ առանց շշուկի գոցեց պատուհանը, Լուսինը՝ անոր անկողինը իր լոյսով ողողած էր, որուն ճոխութիւնը սպիտակ մաքուր սաւաններն էին, որոնց մէջ սպիտակ էր ինքը, շուշանէն ալ սպիտակ, հեզիկ, հեզիկ կը ննջէր, անոր նման՝ որուն խիղճը ոչինչ ունի երեսին զարնելու, առանց զգալու թէ մանկութենէն այսօր իր վրայ գուրգուրանքով մը հակող աչքերը այս միջոցին, իր ապագային հոգերով տարուած նոյն հայրակալն իսանդաղատանքով իրեն կը հայէին:

Նայիս քունին մէջ ժպիտ մը անցաւ անոր վարդ շրթունքներուն վրայէն ու մօքարը մտովի. — Պաշտին երազեց ըսաւ եւ զգոյշ դուրս ելաւ, ինչպէս ներս մըտած էր:

Եազըճեանց քարտուղարին առաջին գործը եղաւ իր խուցը մտնալուն, ճրագը վառելէ ետք, հագած նոր զգեստները նողկանքով մը հանել մէկ կողմ նետել. որոնք Փառանձեմին ճոխապահոյն սրահներուն ծխախոտի, թղթախաղի, իզաթարմ պնակներու բուրմունքներով, ըմպելիքներու ծանր մթնոլորտով թաթախուած էին...որ այնքա՛ն կը հակասէր վայրկեանին հոգերուն հետ եւ քիչ մը առաջ տեսած անմեղութեան պատկերին, ո՛ւր բարութիւն եւ անմեղութիւն կը բուրէին, մինչ անդին՝ քծինք եւ շողմ կը թագաւորէին:

Երդուրնցաւ անգամ մըն ալ ոտք չդնել այդ տափակ անճաշակ եւ տխմար ընդունելութիւններուն: Այդ ընկերութիւնը իրեն համար չէր, ոչ ալ ինք անոր համար:

Փառանձեմին խոստացած վաղուան ժամադրութեան հոգով քունը կորսնցուց, յորում այս Պաղտա-

տի խնդիրը պետք էր իր վհուական ձեռն ղեկը լմըն-
ցնել:

Մէկը կար քովի սենեակը՝ որուն աչքերէն նոյն-
պէս քունը խոյս կու տար: — Աննան, իր պահապան
հրեշտակն ու անձնուէր քուրիկը, որուն տկարակազմ
առողջութիւնը յուզումի չէր դիմանար: Սաստիկ զգա-
յունն էակ մը, իրեն այնպէս կը թուէր թէ իր տան
ճակատազրային տումարներուն մէջ, այս գիշեր ահա-
ւոր վճիռ մը արձանագրուած էր, որ անկասկած իր
զրգուած երեւակայութեան մէկ խաղն էր, կամ...
այն յիմար նախազգացումներէն մէկը որ հետեւեալ
օրը պիտի մոռնար, բայց առ այժմ մտքին տիրացած
սաստիկ կը սանջէր խեղճ կինը:

Ժամանակը ուշ էր, մարեց ճրագը, տեսաւ դրան
ճեղքուածքէն իր սիրելի եղբոր լոյսը: — դեռ կը հսկէ
ըսաւ սիրտը կծկած եւ... վերջապէս քունը աչքը առաւ:

***

Մուշտակը վրան առած, պահ մը Նարեկը թըղ-
թատեց Սարգիսեան, որ բերանացի գիտէր, միտքը
բացակայ էր, գոցեց ոսկեփառ հատորն ու այս վեր-
ջին անցուցած տարիին յուշերուն մէջ ընկղմեցաւ,
վառեց գլանիկը, քաշուեցաւ բազմոցին անկիւնը:

Յիշեց այն չարագուշակ իրիկունը. միգապատ եր-
կինքով ու թեթեւ անձրեւով մը թրջած էին գետին-
ները, անձրեւանոցը տունը մոռցած էր, վրանոցին
օձիքը վեր քաշած գլուխը մէջը, թղթապանակը թե-
ւին տակ, Եազրճեանց ապարանքին նախասենեակին
մէջ, անձկոտ կայնած խաթունին սպասելը՝ որուն
պէտք էր ստորագրել տար կարեւոր թուղթ մը:

Խաթունը դարձեալ ընդունելութիւն ունէր, ինքը
արարական սատափազարդ կարասիի մը քով կայնած
էր, որուն քովէն թէեւ քանի քանի անգամ Փառան-
ձեմ եկած՝ հովի նման անցած հրամաններ տուած էր,
եւ ինքը ծանօթ թուղթը երկարած որ ստորագրէ՝
բայց ան իր հիւրերով զբաղած էր, եւ... կամ այդ-
պէս կ'ուզէր ցոյց տալ իրեն, այդ-ետրը կարելի է ի-
մանալ, ամէն առթիւ կարծես տրամադիր չէր երեւ-
նար ուրիշ գործով զբաղելու այդ իրիկուն:

Հոգեբանը ո՛չ մէկն է պիտի ըսէր ո՛չ միւսը՝ այլ
... այս նշանաւոր իրիկունը՝ լոյսերու այլազան խա-
ղերու ազդեցութիւնով, խաթունը պարզապէս իր
փորձ աչքերով կարծեց ուրիշ եւ բոլորովին տարբեր
քարտուղար մը տեսած ըլլալ, ո՛չ գործատեղիինը՝ եւ
շատ զարմացած պինդ կը նայէր Սարգիսեանին, որ-
պէս թէ առաջին անգամ զայն տեսնէր եւ ինքնովի
կ'ըսէր:

— Ի՞նչ առնական կեցուածք՝ այս տեղ եղողներէն
ո՛չ մէկը իրեն կը նմանի. բարձր իրան, վառ վառ աչ-
քեր, արձուեռունգ չսփաւոր քիթ, որ իր կայտառ
դիմագիծին շատ վայելած է եւ լուրջ նկարագրի դը-
րոշմը կու տայ անոր:

— Նստէ՛ հիմա կու գամ, ըսաւ, մէկ պահուն:

— Կարելի չէ, բոյրս կ'սպասէ եւ անձրեւանոց չու-
նիմ, պատասխանած էր Սարգիսեան:

Բայց Փառանձեմ այն լսելուն, իսկոյն ծառան
տունը դրկած էր. Աննային ըսելու թէ անձրեւանոցը
դրկէ, եւ եղբայրը ճաշի չսպասէ...

— Հիմա ցաւեղով կը խորհէր թէ, ինչո՞ւ հրաւէրը
ընդունած էր:

— Ի զուր կ'ըսէր հիմա, պարագաներուն խաղալիկն ենք, անոնք են որ ծնունդ կուտան կեանքի փոփոխութիւններուն:

**

Մխտորիկը վառեց Աննային խնջօք եղբայրը՝ եւ յիշեց, թէ այն իրիկուն սեղանակից եղած էր խոշոր փորով խոտրով աղային, որուն համար չար լեզուներ կ'ըսէին թէ թաղական եղած ասեն ամբողջ կտակ մը կլլած է, հաւատալու բան չէր, Անոր քով նստած էր, Մամբրէ տէրտէրը, իր գորտի կկլած աչքերով, որուն քով հարկ էր խօսքը չափել ապա խօսիլ:— կասկածելի է կ'ըսէին իրեն համար:

Սարգիսեան այդ ընկերութեան մէջ կարծես փուշի վրայ նստած, սրտնեղութենէն քրտնած էր, սակայն...

Մինչեւ հոս, կինը ինչպէս շրջանակի մը մէջէն նայած էր, գրեթէ անկերպարան, եւ այդպէս իր կեանքին մէջէն անցած էր. բայց այս իրիկուն, այս հոխ սեղանով եւ լոյսերով դիմացը նստած կնոջմէն տարբեր բան մը՝ մազնիսական մէկ բան կարծես կը ծորէր:

Ըսես թէ գեղեցիկ էր ո՛չ, բայց տգեղ ալ չէր ըսուեր, մէկ խօսքով կին էր, եւ ախորժաշարժներէն որոնցմէ անհաշակ այրեր միայն կ'ախորժին:

Սեղանի ատեն, Փառանձեմ իրմով աւելի զբաղեցաւ, իսկ երեկոյթին յաջողութեան ոչինչ պակսեցաւ կոջնականներուն հաճելի ժամեր անցընել տալու համար: Քաղաքին անուանի խեղկատակն ալ հոն էր եւ... համայն ջոջերէն վկայեալ:

Այդ նշանաւոր երեկոյթէն ասդին գրեթէ երկու տարի անցած էր:

Աննա, ցաւ ի սիրտ իր եղբայրը այդ թեթեւաբարոյ կնոջ ընկերութեան յարած կը տեսնէր. որ եթէ նշանեալ սիրահար մը չունէր ուրիշ կողմանէ իր ոչ մէկ ըրածով վստահութիւն եւ յարգանք կը վայելէր համայնքին մէջ, որուն քրոնիկոնը կ'ըսէր թէ Փառանձեմ իր քարտուղարին հետ պիտի ամուսնանայ, եւ միթէ նոյն բանը չէ՞ր խորհեր Սարգիսեան, եւ այդ յոյսով չէ՞ր որ անոր ընդունելութիւններուն կը յաճախէր:

Իր այս հոգեկան վիճակին վրայ կու գար կը ծանրանար քրոջը առողջութիւնը՝ որ երթալով լուրջ կը դառնար եւ պիտի հարկադրուէր օր մը վերջ տալ իր ամուրի կեանքին, եւ այդ գոնէ Փառանձեմին հետ ըլլար, որուն կը համակրէր, ո՛չ դրամին համար:

Իր պատանի հասակէն ուսումով տարուած ապա կանուխէն Եազըմեանց գործատեղին մտած բազմապիսի զրաղումներ՝ ի բնէ կարգապահ եւ ժուժկալ մը եղած, իր պարտականութիւններուն գերին էր, եւ կարծես անկէ անդին աշխարհ մը գոյութիւն չունենար իրեն համար:

Կեանքի փորձառութենէն կատարեալ զուրկ մնացած այս մասին բառին նշանակութիւնով, մեծ միամիտ մը մնացած էր:

Փառանձեմին վժժուն սրահներուն, եւ տարբեր մտայնութեամբ շաղուած ընկերութեան մէջ, քիչ անգամ խօսքի կը խառնուէր: Ինք իր մէջ ամփոփուած շատ անգամ առիթ կ'ունենար անոնց թեթեւամտութեան վրայ զարմանալու, եւ առաջին մեկնող եւ բարեւոյն էր ինք: Պարագաներն էին ոչ իր կամքով այդ ընկերութեան մէջ մտած գրեթէ բունի բերած մտքուծած էին այս խորթ անդամը իրենց ընկերութեան: Քանի անգամ որոշած էր այս ամուսնութեան մասին

քրոջը բացուիլ, բայց զգալով թէ իր այս ծրագիրը հաճելի չէր եւ եւ ... չպիտի ըլլար անոր, չէր համարձակած: Շարունակած էր մօտէն ուսումնասիրել Փառանծեմը՝ անոր ընտանեկան կեանքն ու ընտանիք մը կազմելու մասին ունեցած հայեացքները՝ որոնք ոչ մի կերպով քաջալերական էին, եւ կը հասնէր այն եզրակացութեան, թէ՛... շատ զգոյշ պէտք էր ըլլար:

Փառանծեմ անշարք սէրով մը կապուելու կիներէն չէր եւ ըլլալիք չունէր, հարստութիւնով որ իրեն այս անկարգ կեանքը ընծայած էր: Ազատութիւնէն յղիացած կամապաշտ կիներ էր զոր ոչ մի կերպով կարելի էր սանձել: Ո՞ր սէր անձնուէր, համերաշխութիւն, բարեկարգ ընտանիք, ո՞ր Ակոբին աղջիկը՝ անոնք շատ հեռու էին իրարմէ:

* *

Մինչ այս եւ այն խաթունը իր հրապոյրերուն խայծը ամէնէն աւելի քարտուղարին վրայ կը թափէր, եւ անսպառելի մեղմեղանքներով շուրջը կը դարձնէր:

Միթէ նիւթապաշտ խաթունը կարող էր թափանցել դիմացիներին նուրբ զգացումները եւ սրտի կրթութիւնը, անոնք երկու հակըդդէմ բնոյթներ էին, ինչպէս եղած էր Ներսէսի հետ:

— Վա՛յ այն օրին կ'ըսէր Աննա, որ եղբայրս այդ սխալը գործէ տներնիս դժօխք մը պիտի դառնայ:

Սթափու մը ծայրայեղութեան սահման մը կ'որոշէ, այսպէս եւ Սարգիսեան, ամէն օր եւ... քիչ մը աւելի Փառանծեմը ուսումնասիրեմ ըսելով, սկսաւ համոզուիլ թէ... պարզ իր ժամանակը կը կորստցնէր: Երբ հեռուէն աչք կ'ընդ խելապատակէն իսկ չէր անցնէր

ամուսնանալ. այդ... ոչ իսկ ամուսիններու զոհարին հետ:

Ազատութենէն զինուցած, ոչ մի զնով երկրորդ անգամ ամուսնութեան լուծին տակ մտնալ պիտի ուզէր: Ամիրայի կին եղած. իր լուսայափոխ հօր, երկդիմի Ակոբին անուըր սկեզօծած շատ պիկի կայնած էր իր պատուանդանին վրայ զայն ու եւ է կերպով վտանգելու համար: Ան դիրքին ու տիրոջին ընծայած փառքով շրջացած էր. մարդու չէր նայեր:

Ժողովուրդին այսպանած փէթոնն էր եւ կը մնար այնպէս ո՛չ մի ազնուական թռիչք եւ զգացում, ծո՛ւռ բուսած բոյսն էր, զոր հնար չէր կաղապարել:

Աննային եղբայրը իր յուշերուն մէջ ինկած, մինչեւ ուշ ատեն այս զիշեր հսկեց առանց մօտնալու թէ հետեւեալ օր կարելոր տեսութիւն մը ունէր Փառանծեմին հետ:

Փոխն ի փոխ ինքզինք արդարացուց եւ մեղաքրեց ամուսնութեան մասին շինած գմայելի դղեակներուն թերթ թերթ թօթափելը տեսնելու պատրանքը ունեցաւ, եւ ինչպէս խոր քունէ մը արթննար, ինչպէս ափիտնամուլը արփիազարդ երազներ տեսած անոնցմով արբշիւ կ'արթննայ, հարկ եղաւ վերջ ի վերջոյ այն համոզումին գալ որ մեծ ինքնախաբ մը եղած էր:

Հետեւեալ օրն է որ իր վերջին խօսքը պիտի ըսէր Մարիամին բարի մօբարին զգացումներուն մասին, երբ դառնար եւ դարձեալ զայն տեսնար, եւ իր բանական մտածումները բառական ուժով ըլլային եւ զօրէին ... եւ յաղթէին իր երազներուն:

Առանց սիրատենջ մը ըլլալու, Սարգիսեան լրջաբար ամուսնութեան մտածած էր, մաս մը սիրոյ կաշկանդող օղակներուն մէջ մոլորած, որուն բանալին դատարանէն խաթունին ծնոքն էր եւ անոր իշխանութեան տակ...

Խ Ձ Ո Ի Մ

Փառանձեմ ճեմուիքին լայն բազմոցին նստած, նարկիլէն կը կլկացնէր, քանի մը նռան կարմիր հատիկ ջուրին մէջ նետած՝ որոնց խաղով կ'զբոսնուր, մէկ ձեռքով կոթը ճանդանէ ճանճալան մը բռնած, ճանճերը կը հալածէր՝ երբ Սարգիսեան, ճշտապահ ինչպէս միշտ ներս մտաւ, յոգնած էր անոր դէմքը եւ մտահոգ:

Խաթունը յայտնի չիրեն կ'սպասէր, եւ անոր հաւնած կանանչով ճերմակ ցփսիէ երկայն պարեգօտը գրած էր. մէջքը կովկասեան արծաթեայ գօտի մը կապած պզտիկ խանչէրով⁽²⁰⁾, զլուխը ոսկեշար փոքր գոտակը՝ որուն համար իրեն ըսած էր թէ դէմքին շատ վայլած է:

Այդ գոտակով, քանի մը տարի կը կորզէր, անխիղճ տարիներուն ճանկէն եւ կ'երիտասարդանար ինչ որ ո՛չ մէկ կին կ'արհամարհէ:

Եսզընեանց քարտուղարը դիմացի կնոջմէն հմայուած՝ առջի բերան ամէն բան մտցաւ, ինչ որ վարպետ պլուրիին ուշադրութիւնէն չվրիպեցաւ. Դիւրայոյզ պարագայ մը որ հազիւ մանրերկրորդ մը տեւեց եւ քարտուղարը անմիջապէս ինքզինքին տիրա-

ցաւ: Տկարասրտութեան կարգը չէր, եկած էր երկու որբերու դատը պաշտպանելու, Պաշլի եւ Մարիամին արդար դատը՝ զոր ամէն գնով պէտք էր գլուխ հանէր:

Փառանձեմ, անոր դէմքին այլայլութիւնէն գուշակեց թէ, այս անգամ սովորական այցելութիւն մը չէր, պէտք էր զգայը ըլլար, եւ առանց առաջաբանի, բնթիծաղով մը.

—Անքուն գիշեր մը անցուցած կ'երեւնաս, ռաւ:

—Ճի՛շդ այդպէս պատասխանեց Սարգիսեան եւ աթոռ մը առաւ:

—Կը ցաւիմ էր փուն տեղ անհանգիստ եղած ես, երբէն սկսար ուղղամտութեանս մասին կասկածիլ:

—Նիւթէն չհեռանալը կ'աղաչեմ, եւ արժանապատուութեան նման անպիտու խօսքերու վրայ ատեննիս չկորսնցնենք, եկած եմ երկու անձերու մասին խօսելու, որոնց մէկը քրոջս ձգած որբուհին է, զոր հօր պէս մեծցուցած եմ եւ արժանի է երջանիկ ըլլալու, միւսը՝ Եազընեան ամիրաներուն անդրանիկ զաւակը, որ այս հայրապետական տունը հաւասար անոնց ձգած աստիճանին պահելուն տարակոյս չունիմ, եւ ինձի հետ այն ամէնը որ զինքը կը ճանչնան. ամէն յատկութիւններով օժտուած այդ երիտասարդն է, կրցի զիս հասկցնել:

Եթէ Փառանձեմին մէջքէն կախուած խանչերը սիրտը այս միջոցին խոթէին, հաւասար եւ նոյնքան զայն պիտի վիրաւորէին, եթէր զլխով նախանձը ոտք ելած էր:

—Հա ըսաւ ակռաներուն մէջէն պէտք եղածէն ալ աւելի հասկցայ, կարծես թէ պաշտպանեալդ իր դահիճին է որ կը դրկեմ, յետոյ ես չէ, գործը կը պահանջէ որ ինք այս անգամ երթայ...

—Նախ կամ դահիճ ըսիր, կամ հելուզակ՝ նոյն

բանն է՝ Երբ իմանան. եւ ... իսկոյն կ'իմանան. Թէ քաղաքին հարուստ մէկ ժառանգորդը համբայ ելած է. Պաղտատ ուղեւորելու, հազար որոգայթ անոր շուրջը պիտի լարեն, որպէսզի արեւանգէն եւ փրկկազին մը պահանջեն, եւ կամ բոլորովին փնտցնեն:

Երկրորդ, երբ կ'ըսես թէ. գործին պահանջն է որ Պաշլի Պաղտատ երթայ. կամ կը սխալիս. կամ դիտմամբ կ'ըսես. Ոչ միայն վտանգաւոր է անոր երթալը, այլ բոլորովին անհիմն եւ աւելորդ, ես եմ ձեռ տան գործերը վարողը եւ այս է վերջին խօսքս:

Եթէ գուշակ ըլլար Սարգիսեան, եւ վաշխառու Ակորի աղջկան սրտին մէջ բաց կարդար, այն տեղ սատանայական ծրագիր մը պիտի տեսնար, որ տակաւին սաղմնային վիճակի էր. բայց անիմանալի պարագաներու օգնութեամբ կարող էր ձեւ եւ մարմին առնել:

— Պարապ խօսքեր կ'ընես. ըսաւ Փառանձեմ Նեղուած եւ Նարկիլէին մարտիտեմը(30) մէկ կողմ նետելով:

— Եւ ես ըսաւ քարտուղարը՝ քեզ կրկին կրկին կ'զգուշացնեմ, տղան համոզել Պաղտատ դրկելէ:

— Անհիմն են ըրած աւարկութիւններդ ըսաւ մօրուն. ձեռքի թանկագին սաթէ համրիչը կրպտութեամբ բազմոցին վրայ նետելով:

— Սխալ գործել. անիրաւ պայքար մղել եւ բռնութեան դիմել, ինչպէս կ'ուզես ընել խաթուն, եպերելի գործեր են, որոնցմէ մահու պէս պէտք է փախչել ըսաւ Ռարգիսեան, ոտքի ելած:

— Մի՛ չափազանցեր, զիս չես համոզեր ըսաւ մօրուն:

Քեզ համոզելու համար ասկէ աւելի ինչ փաստ եւ ապացոյց պէտք է ցոյց տամ պատասխանեց Մարիամին գայթակղած մօրաբը՝ որուն ուղղամիտ ճակատը քրտնիլ սկսած էր նեղութենէն. Յելուզակէն եւ

աւազակէն աւելի ինչ կայ այդ համբաներուն վրայ. բաւական է որ ուզես եւ կամենաս տեսնել...

— Բաւական է, փութ տեղ մի յոգնիր մեղք ես, ըսաւ Փառանձեմ եւ ինք ալ ոտքի ելաւ. մօտեցաւ, ջանաց իր հրայրքները փորձել, որոնց ծալքը վաղուց առած էր եւ իրեն սովորոյթ էր քարծած. Սակայն Սարգիսեան, քայլ մը ետք առաւ ինչպէս վրտանգի մը դիմաց ըլլար:

— Ուրեմն քուկինդ կամապաշտութիւն է ըսաւ մօրաբը Մարիամին ձայնին աստիճանը քիչ մը բարձրացնելով:

— Դի՛ր թէ այդպէս է պարուն... այո՛, ինչ պիտի ընես, ըսաւ զարհուրելի կինը:

— Ընելիքս պարզ է պատասխանեց հանդարտ բայց խիստ ձայնով մը եւ անոր աչքերուն մէջ խիստ նայելով. Եթէ մտքինդ այդ է կը յամառիս եւ ծայրայեղութեան կ'երթաս, ես այս ժամէն իմ պաշտօնէս կը հրաժարիմ. Ըրածդ ոճիր է. Պաշլին Պաղտատ ղրկելը նպատակաւոր է, ո՞րը... տակաւին ստոյգ չեմ գիտեր եթէ ոչ կ'ըսէի: Կը հրաժարիմ որովհետեւ քեզի մեղսակից եղած պիտի ըլլամ նոյն գործատեղին ըլլալուս:

Վաղուրնէ շուտ չկայ, կուգաս գործատեղին եւ ես հաշիւներուն հետ հրաժարականս գրաւոր քեզ կը յանձնեմ:

Այս լսելուն, Եազրեանց հպարտ այրիին նախկին տամբղի ջիղը արթնցաւ, կորսնցուց չափ եւ կը շիռ, եւ կորսնցուց իր դիրքին պայմանադրական ձեւերը որոնք գոնէ ինչպէս դիմակ մը ինք եւ իր նրմանները դէմքերուն կ'անցնեն, եւ ... ձեռքերը մէջքին դրած, ամէնէն գռեհիկ ոճով:

— Հա՞... եթէ հրաժարական տալով զիս վախցընել կ'ուզես, դեռ կեցեր ես. Զարգացած յորջորջուած մարդուս մէջ մը նայեցէք, քսան տարի է տանս հացը

կ'ուտէ՛, ապերա'խտ, տեղդ մէկը՝ չդրած տունս կը լքես կը մեկնիս, ուր կարօտ վիճակի մը մէջ մտած ես ... շուտ Մարիամիդ տուած նշանի մատնիս, այն թանկագին խօսկապը ետ դրկէ... իմ տունս հարս գալու արժանի աղջիկ չէ Մ'արիամ, եւ ձեզի հետ խնամութիւն ընելը յիմարութիւն ընելէ աւելի ինձի նուաստութիւն մը կը համարիմ...

Ահաւոր էր տեսարանը... Սարգիսեան ին կուրծքը այլօրէն կ'ելլէր կ'իջնէր բարկութիւնէն, թեւերը խաչած, բռունցքները սեղմած, երեկուան երկու կատաղի վագրերու նման կարծես իրար զիրար պիտի պատուէին:

— Լուէ՛ գուցայ Մարիամին ազնիւ մօքարը, դու կի'ն չես, Ասածու մէկ պատուհասն ես եւ այս տան չար ոգին, գոնէ գիտցիր լռել, մ'անարգեր եթէ ոչ հիմա քեզ ոտքիս տակ կ'առնեմ, գլուխդ իժի նման կը ջախջախեմ, որուն արժանի ես... կ'արգիւիմ քեզ ուրիշ անգամ Մարիամին անունը բերանդ առնելէ, այդ քու պիղծ բերնովդ եւ շունչովդ, վախնամ թունաւորես ... եւ մարես անոր աստուածային ժպիտը որ իմ համեստ տանս սրբութիւնն ու միակ մխիթարութիւնն է. կ'իմանա՞ս...

Այս ըսաւ Սարգիսեան եւ աթոռ մը առաւ դռան մօտ նստաւ, առաջին եւ գուցէ վերջին անգամն էր կեանքին մէջ այս աստիճան ելումն ունեցած ըլլար եւ զայրոյթ, գլուխը ձեռքերուն յեց լուռ էր: Եթէ կեանքին մէջ ճակատագրային ժամ մը կայ իւրաքանչիւրին համար այդ ժամը կ'ապրէր: Երկու տարուայ յարատեւ եւ անկեղծ յոյսերու վախճանին հասած էր, յուսալով կարգի բերել Եզրեան աշրին. բայց այս

ժամուն ինք իր աչքին առջեւ խօնարհած եւ պզտիկացած զգաց բարի եղբայրը Աննային:

Իր փոքր ընտանիքին խաղաղ միջավայրին մէջ ապրած այս մարդը երբէք պարտականութեան մէջ չէր թիրացած, ո՛վ էր ան որ աչքերը՝ կալանած էր ... կին մը ... կիներուն զարհուրելին... օձ մը՝ հնոց դէմքին տակ թաքնուած, որուն մտածելն իսկ այս ժամուն զինք կը փշաքաղէր. եւ ... դիմացը կայնած էր: Ոտքի ելաւ, առանց բարեւելու: Պատահած չէր երբէք որ քաղաքավարութեան դէմ մեղանչէր. բայց մեկնելու վրայ Փառանձեմն է հովի նման առջելը առաւ, աթոռ մը հրամցուց:

Պաշտիկն խորամանկ մօքուն այնպէս շուտ սաստուող եւ թելթափ եղողներու թիւնն չէր, անդրադարձած ըլլալով թէ շատ առաջ գացած էր, եւ ամբողջ քաղաքին մէջ դժուար պիտի ըլլար այսպիսի ուշիմ, կարո՞ղ, մանաւանդ անձնուէր գործակատար մը գտնալը. ջանաց փաղաքուշ լեզուով մը իր սխալը սրբագրել եւ քողցրութեամբ:

— Իմ ազնիւ բարեկամս, կը ցաւիմ եղածին վրայ, ըսաւ, եւ կ'աղաչեմ հանդարտիլ: Ո՞ր էինք... ուր հասանք, հաւատալու բան չէ... նստէ՛, կիրքի վրայ շատ բան կ'ըստի. ուր տեղ վերադարձած արժանապատուութիւնը գերակշիռ դերը կը խաղայ:

Ձայնեց ծառային, երկու սուրճ ապսպրեց:

— Սուրճը մինակդ կը խմես, խաթ'ուն, ըսաւ Սարգիսեան շատ լուրջ շեշտով մը: Երկու խաղընկեր էինք, ես պարտուեցայ եւ ... ինձմով խաղը վերջա-

կ'ուտէ, ապերա'խտ, տեղդ մէկը չդրած տունս կը լքես կը մեկնիս, ուր կարօտ վիճակի մը մէջ մտած ես ... շուտ Մարիամիդ տուած նշանի մատնիս, այն թանկագին խօսկապը ետ դրկէ... իմ տունս հարս գալու արժանի աղջիկ չէ Մարիամ, եւ ձեզի հետ խնամութիւն ընելը յիմարութիւն ընելէ աւելի ինծի նուաստութիւն մը կը համարիմ...

Ահաւոր էր տեսարանը... Սարգիսեանին կուրծքը այլօրէն կ'ելէր կ'իջնէր բարկութիւնէն, թեւերը խաչած, բռունցքները սեղմած, երեկուան երկու կատաղի վագրերու նման կարծես իրար զիրար պիտի պատուէին:

— Լռէ՛ գոռաց Մարիամին ազնիւ մօքարը, դու կի'ն չես, Աստուծո մէկ պատուհասն ես եւ այս տան չար ոգին, գոնէ գիտցիր լռել, մ'անարգեր եթէ ոչ հիմա քեզ ոտքիս տակ կ'առնեմ, գլուխդ իժի նման կը ջախջախեմ, որուն արժանի ես... կ'արգիլեմ քեզ ուրիշ անգամ Մարիամին անունը բերանդ առնելէ, այդքու պիղծ բերնովդ եւ շունչովդ, վախնամ թունաւորես ... եւ մարես անոր աստուածային ժպիտը որ իմ համեստ տանս սրբութիւնն ու միակ մխիթարութիւնն է. կ'իմանա՞ս...

Այս ըսաւ Սարգիսեան եւ աթոռ մը առաւ դռան մօտ նստաւ, առաջին եւ գուցէ վերջին անգամն էր կեանքին մէջ այս աստիճան ելումն ունեցած ըլլար եւ զայրոյթ, գլուխը ձեռքերուն յեց լուռ էր: Եթէ կեանքին մէջ ճակատագրային ժամ մը կայ իւրաքանչիւրին համար այդ ժամը կ'ապրէր: Երկու տարուայ յարատեւ եւ անկեղծ յոյսերու վախճանին հասած էր, յուսալով կարգի բերել Եազրեան այրին. բայց այս

ժաման ինք իր աչքին առջեւ խոնարհած եւ պզտիկացած զգաց բարի եղբայրը Աննային:

Իր փոքր ընտանիքին խաղաղ միջավայրին մէջ ապրած այս մարդը երբէք պարտականութեան մէջ չէր թերացած, ո՛վ էր ան որ աչքերը կալանած էր ... կին մը ... կիներուն զարհուրելին... օձ մը կնոջ դէմքին տակ թագնուած, որուն մտածելն իսկ այս ժամուն զինք կը փշաքաղէր, եւ ... դիմացը կայնած էր:

Ոտքի ելաւ, առանց բարեւելու: Պատահած չէր երբէք որ քաղաքավարութեան դէմ մեղանչէր, բայց մեկնելու վրայ Փառանծեմն է հովի նման առջելը առաւ, աթոռ մը հրամցոց:

Պաշտիկն խորամանկ մօրուն այնպէս շուտ սաստուող եւ թեւթափ եղողներու թիւն չէր, անդրադարձած ըլլալով թէ շատ առաջ գացած էր, եւ ամբողջ քաղաքին մէջ դժուար պիտի ըլլար այսպիսի ուշիմ, կարո՞ղ, մանաւանդ անձնուէր գործակատար մը գտնալը, ջանաց փաղաքուշ լեզուով մը իր սխալը սրբագրել եւ քաղցրութեամբ:

— Իմ ազնիւ բարեկամս, կը ցաւիմ եղածին վրայ, ըսաւ, եւ կ'աղաչեմ հանդարտիլ: Ռ՞.ր էինք... ուր հասանք, հաւատալու բան չէ ... նստէ՛, կիրքի վրայ շատ բան կ'ըսուի. ուր տեղ վերաւորուած արժաւնապատուութիւնը գերակշիռ դերը կը խաղայ:

Ձայնեց ծառային, երկու սուրճ ապսպրեց:

— Սուրճը մինակդ կը խմես, խաթո՞ն, ըսաւ Սարգիսեան շատ լուրջ շեշտով մը: Երկու խաղընկեր էինք, ես պարտուեցայ եւ ... ինձմով խաղը վերջա-

ցաւ։ Որպէսզի գործատեղիէն ելլալս աւելորդ մեկնութեանց տուն չտայ, ամսուան մը համար Ղրիմ կ'անցնիմ, ուր արդէն կարգադրելիք գործեր ունինք, եւ ընտանիքիս հոգը առայժմ Սրբազանին կը յանձնեմ։

Մառան ընդմիջեց խօսքերնին, սուրճը բերելով։

— Ուրիմն քեզ բարեկամս կարծելով խաբուեցայ, ըսաւ խաթունը, վշտացածի ձեւեր ատնելով։

— Դերերը չփոխենք, մեր երկուքէն ես եմ խաբուած։ Գալով պահ մը առաջ անհաշիւ խօսքերուդ ... արեւն ալ ամօթէն շտապունեցաւ ... գոնէ ձգէիր որ իր ամէն փառքով մարը մտնար, ըսաւ Սարգիսեան աստիկ տխրած։

— Դո՛ւ միայն խոհեմ առաջնորդ մը ինձի եղար, ս'չ մէկը քեզմէ առաջ։

Այս անգամ Փառանձեմ անկողծ էր։

— Քեզի հետ օգուտ չունի, վայրկեանէ վայրկեան գետնաւիւծին նման գոյն կը փոխես, կարելի չէ քեզի հասնիլ։ Ամէնն ալ ծրագիր կը շինեն քեզ նման, արոշում կ'առնեն, բայց երբ գործադրելու կարգը գայ... կը խորհին։ Այո՛ կը խորհին եւ լաւ կ'ուսումնասիրեն։ Քուկի՛նդ ատելութեան եւ կամապաշտութեան ծայնն է, եւ կրկուքն ալ չարութեան հեղինակներն են։

Լուսիկին ձգած որբին մասին անընդհատ սնուցած ատելութիւնդ, ոխ եւ քէն մէջդ արծարծեց, տիրացաւ վրադ եւ քեզ մոլորցուց։

Ա՛յս է տեսածս եւ ... խեղդեց խղճին ծայնը՝ չէ՛ մ'ըսեր։

Փառանձեմ համրիչը ձեռք առած արագ արագ կը դարձնէր, արդեօք ի՞նչ կը խորհէր. եւ լուռ էր։

— Ատելութիւնը տրամաբանել չգիտեր, խաթո՛ւն. օրինակ, եթէ քեզ հարցնեմ. «արդեօք զոջացի՞ր քաղաքին ամէնէն գեղեցիկ աղջիկը այս տանը խորթ

զաւակին նշանելուդ, ի՞նչ պիտի ըսես։ Գոնէ անգամ մը մտքինդ ճիշտ ըսէ։

— Այո՛, ինչու սրտինս ծածկեմ, եթէ խոսկապէն առաջ Մարիամը տեսած ըլլայի, ապահով Յակոբիս հետ կը նշանէի։

Ինչպէս զսպանակէ մը շարժած ըլլար, նոյն յետայն տեղէն վեր ելաւ Սարգիսեան։

— Կի՛ն Ծարսափելի ... ուրիմն չէի սխալած գուշակութեանս մէջ ... եթէ նենգը դու այդպէս միշտ սիրտդ պահես, վախեմ աւելի առաջ երթաս, եւ կը դողամ հետեւանքներէն ... զգուշացի՛ր կանգ ա՛ռ, քանի ատեն է, որովհետեւ կեանքը լիքն է խորհուրդներով եւ կրնաս զոջալ։

— Բաւական է, այսօր Սողոմոնը գլխուս կտրեցար, քեզնէ լաւ փաստաբան մը Պաշղի չէր կրնար գտնալ, ըսաւ Փառանձեմ խիստ ծայնով մը։

— Ազատ ես խոհեմին ծայնը մտիկ ընել կամ չընելու, քանի շուրջդ շողոթորդներու բանակ մ'ունիս, որոնք ցնորքներդ ու սխալներդ կը քաջալերեն։

— Եթէ այդպէս է. ինչո՞ւ զիս մինակ կը ձգես կ'երթաս ըսաւ. հրապուրիչ Փառանձեմ, յուսալով ետ կեցնել զայն իր որոշումէն։ Սակայն գաղափար փոխափխել Սարգիսեանին համար չէր եւ վերջնակա՛նապէս պիտի մեկնէր։ Մեկնելէ առաջ ուզեց հասկըցնել այդ հպարտ կնոջ, թէ ինչպէս մտածած էր. իր Յակոբը՝ ոչ մի կերպով արժանի էր Մարիամին հետ ամուսնանալու։

— Փոխանակ ըսաւ Պաշղին սպիկ հեռացնելու եւ ... ա՛յդ իր հարսնիքին գրեթէ նախօրը ջանա՛յ օղիին շիշը Յակոբէն հեռացնել։ Հագիւ տասներօթին յնայիս, օղիէն զեղծանելով ապո՛ւշ դարձած է. պակաս շփացուր որ մարդ ըլլայ. Երբ վատ կիրքեր կանուխէն ենթակային տիրանան, դժուար է սրբագրելը։

Որդիդ կը նմանի դեկը կոտրած, նախացուկը չորս հոգեբրուն մատնուած նաւուն վաղ կամ անագան ծովամոյն ըլլալու դատապարտուած ...:

— Չհաւատա՛ս, քսութիւն է լսածդ. պօռաց վիրաւորուած մայրը՝ ոտքը գետին զարնելով:

— Երանի՛, ըսածիդ պէս ըլլայ, կը ցաւիմ վրան. Ինչպէս հիւանդութիւն մը մէկէն չգար, երբեմն աննըշան հարբուխէ մը եւ ինչպէ՛ս մեծ ալիքները՝ պզտիկներէն կը կազմուին, կեանքին պատահարները նոյնպէս՝ մէկ օրէն միւսը չեն արտայայտուիր եւ բացառապէս չեն շարժիր, ունին չուկէ՛տ մը եւ գոյութեան պատճառ, ըսաւ Սարգիսեան:

Մինչ Փառանձեմ, գլուխը հակ եւ մտահոգ կ'երեւար, յանկարծ.

— Չ'ըլլայ մատնին ետ դրկես, եւ Աննային այս մասին բան մ'ըսես:

— Մատնին ի՛նչ նշանակութիւն ունի, երբ երկու սրտեր անկեղծ սէրով մը իրար կապուած են, կրնայ մեր քով մնալ՝ ինչպէս քու քովդ. Կարեւո՞րը իմ հասկցածիս. երկուքն ալ որբ, երկուքն ալ ուխտած են մահով միայն իրարմէ բաժնուիլ:

Արդարութեան օրէնք մը կայ խաթուն, վա՛յ է անոր՝ որ գայն չյարգեց: Օրէնքը ինչպէս պզտիկին, նոյնպէս մեծին համար է. Թող որ անգամ մըն ալ սիրադ խօսի, մի՛ գոցեր բարութեան դռները անոր առջեւ, եւ Պաշտին Պազտատ դրկելէ առաջ ամուսնացուր:

Այս է վերջին խօսքս, մնաս բարով, ըսաւ վաստակաւոր քարտուղարը Եագրճեանց, եւ առանց ետեւ դառնալու գոցեց դուռը մեկնեցաւ:

Շագիկ որ ճէմելիքին բաց դռնէն ամէն բան լսած էր, վազեց Մինասին:

— Լսէ՛ խաթունին սիրտը շատ երած է քարտուղարին երթալուն համար, հիմի ոխը՝ մօնչէս տի հանէ, է՛ն պատճառ եղաւ տի ասէ. Ծո՛ւնը գըլխուս ...:

— Աղջի՛կ, կեցած տեղդ բան կ'որոնես. Քանի ես կամ, քու Փեթոնդ Պաշտին մէկ մագին կարող չէ դպչի. Նոր պսակին մատ մը մնաց, հարսանիքը կը կատարենք՝ կը լմննա՛յ, ըսաւ ծերը՝ ծխափողը թխեց վառեց ... ա՛յդ սրտնեղութեան նշան էր:

Մ Ա Տ Ա Ղ

Հ Ա Ն Ր Ա Յ Ի Ն Կ Ա Ր Ծ Ի Ք

Սարգիսեան հազիւ Ղրիմ անցած, Սամարիսանտ հաստատուած առեւտրական կարեւոր Տունէ մը, շահաբեր պայմաններով հրաւէր մը ընդունեցաւ, որուն անմիջապէս պէտք էր պատասխանէր եւ երթար գործին գլուխը անցնէր:

Ամսականով ընտանիք պահող մէկուն համար, ասկէ բարեպատեհ առիթ չէր կրնար ներկայանալ, առանց այլ եւ այլի անմիջապէս ընդունեց:

Կը մնար Մարիամին ամուսնութեան հարցը, որ իր առաջին մտածումն էր և իրմէ անբաժան: Անմիջապէս քրոջը գրեց, թէ կը մեկնէր Ղրիմէն, եւ ամէն գնով պէտք էր փութացնել Մարիամին ամուսնութիւնը՝ Սամարիանտ գաղթող ընտանիքներ կային անոնց հետ իր մօտը երթալ:

Ասոնք էին եղբօրը հրահանգները՝ ծածկելով քրոջմէն կարեւորը, առողջութեան վիճակը, սրտին տկարութիւնը՝ որ իր կրած վերջին յուզումներով մրտածել կուտար:

*
**

Աննա, վաղուց Մարիամին համեստ օժիտը պատրաստած եւ ծալած անուկին մէջ տեղաւորած էր, Փառանծեմէն կ'սպասէր որ հարսնիքին թուականը որոշէր:

Պաշղի եւ Մարիամ, նոյնպէս այդ երջանիկ թուականին կ'սպասէին, ինչո՞ւ Պաղտատին մտածէին որ կարծե՞ս մօրուն ինքն ալ մոռցած էր, եւ ինչո՞ւ իրենց զուարթ օրերը ամպոտէին, տեղը չկար: Քանի բանի վարդագոյն ծրագիրներ կը հիւսէին մէկը միւսէն գեղեցիկ եւ այդ հաւատքով օրերնին կ'անցնէին: Եթէ յոյս եւ հաւատք չ'ըլլային, ի՞նչպէս ապրիլ այս կեանքը: Երկուքն ալ կեանքէն անփորձ, մի՞թէ կարող էին Փառանծեմի նման՝ հոգին սուցուցած կնոջ մտքինը թափանցել... ինչպէս շատ չ'անցած պարագաները ցոյց պիտի տային:

Առ այժմ երջանիկ էին, գարունն ալ եկած ու հետը ծիծեռներու զուարթ խումբեր բերած էր, որոնք այս տարի կանխած էին իրեց թռիչքը:

Եկան հերուան բոյներնին գտան, որ պզտիկ նորոգութեան մը միայն կարօտ է: Վարուժնակ եւ մարին ատոր հոգեբովն են, սերունդը բազմանալէ առաջ պէտք էր բոյնը պատրաստել:

Առ այժմ կարօտալիք նաւորումներ կը հրնչեցնէին այերին մէջ, խօլ շրջաններով լուսաւոր երկինքը կը բարձրանան, անվերջ կը դառնան եւ տեսողին վրայ ապրիլ, կեանքը վայելիլու ըզձանքը կ'արթնցնեն: Ո՛հ, ինչ քաղցր է դառնալ երկիր եւ գտնալ իր բոյնը... կ'ըսեն:

Չարխափան ժամուն լուռ քիւե՛րը շէն ու շէնցած ծայն կուտան. եկա՛ն, եկա՛ն կ'ըսեն:

Իրիկուն մը ճաշէն ետք, այն ժամուն որ Պաշղի կուգար Մարիամը տեսնել, Աննա լուսնի լոյսով պատուհանին առջեւով նստած՝ իր սաղմոսին տունները

կիսածայն կը մրթմրթար: Մարիամ պարտէզը ըս-
պիտակ վարդերէ փունջ մը կապելու վրայ էր. նայիս
Պաշղի արտօրնօք պարտէզէն ներս մտաւ, երկու սի-
րահարնները քանի մը սիրալիր խօսք փոխանակե-
ցին ... Պաշղի՛ մտայոյզ կ'երեւնար, ջերմագին համ-
բոյր մը դրաւ անոր ճախարակեալ ձեռքերուն վրայ,
որ ճաշակով մը այդ վարդերու փունջը կը կապէին
եւ ջղոտ քայլերով մտաւ ներս մօտեցաւ Աննա մօր-
քուրին, եւ ցած ձայնով,

— Մարիամ չլսէ ըսաւ, այսօր Փառանձեմ զիս
կանչեց եւ շատ լուրջ. «Շարժուս Պաշտատի կարա-
ւանը կը մեկնի՛ ըսաւ այս անգամուան յանձնառու-
թիւնները շատ կարեւոր են, ատոնցմէ մեր Տունը մեծ
շահ մը կ'ակնկալէ, եւ քեզնէ վստահելի մէկը չունիմ,
Մարգիսեանն ալ գնաց, տղայութիւն պէտք չէ՛, ոչ ալ
աւելորդ վախերով գործը սառեցնել: Եղածը ամէն
քառասուն օրուայ բացակայութիւն մըն է:

Վազը Զարիսափան ժամուն խաչքակը, երեք խոյ
մատաղ կտրել ուխտած եմ: քու յաջող ճամբորդու-
թեանդ նպատակով...»

Աննային ձեռք, ոտքը դող ելաւ ու ինչ պատաս-
խանեցիր հարցուց.

— Մատաղի հարցը շատ աճապարհիւր ես ըսի,
ձգեցի ելայ. իմ տեղս ուրիշ մը ղրկել է միտքս,
քանի որ այդքան կարեւոր է որ, վստահելի մէկը
պէտք է երթայ ըսի ... ինչ ըսիր:

— Ատոր տարակո՞յս ունիս, ո՞ւր պիտի եր-
թաս, ընդմիջեց Աննա, կարդա՛ եղբօրս նամակը.
Սամարխանտ կը մեկնի, և անպատճառ զիս կ'ուզէ
հետը տանիլ. բայց ես Մարիամը հարս չ'ըրած կարելի
չէ որ մեկնիմ. ջանայ հարսնիքը փութացնել ըսաւ.
յուզուած շեշտով մը եւ... երկուքն ալ լռեցին. Մարիամ

ճառագայթի նման ներս կը մտնէր, ձեռքը լուսագեղ
հրաշալի ճերմակ վարդերու փունջով մը՝ զոր խօսեց-
եալին երկարեց.

— Ննջասնեակիդ համար քաղեցի ըսաւ, այն
էրեն յատուկ շնորհալի շեշտով:

— Ինչո՞ւ ոտքի ես, նստէ՛. ըսաւ Աննա մօրքուր
Պաշղիին.

— Պէտք է երթամ, ստիպողական ժամադրու-
թիւն մը ունիմ... Վաղը իրիկուն կը տեսնուինք:
Ճտեսութիւն ըսաւ մեկնեցաւ, Մարիամը սաստիկ
շփոթած ձգելով:

Երբէք չէր պատահած որ աչս ոճով իրմէ բաժ-
նուէր, դարձաւ մօրաբրոջ նայեց հարցական աչքե-
րով: Բայց աւելի զարմացաւ երբ անոր այլայլած
դէմքը տեսաւ, գրեթէ մոխի՛ր դարձած. եւ ամբողջ
մարմնով դողալը...

— Երթամ մուշտակդ բերեմ, մնած ես, ըսաւ խեղճ
աղջիկը:

— Ո՛չ... զիս տար անկողինս եւ տաք բուսաջուր
մը խմցուր, ըսաւ Աննա, որուն ատամները դողէն
կափկափիւ սկսած էին, բաղդակրօն քոյրը Մարգիս-
եանին, արտառոց զաղափար մը՝ կապ մը՝ դժբաղ-
դութեան կը տեսնէր: Իր եղբօր մեկնելուն, եւ այս
անիծեալ Պաղտատի հարցին միջև, որ ո՛չ մի կերպով
բացատրելի եւ արդարանալի էր, այլ... իր հիւանդ
ջիզերուն մէկ արդիւնքն էր, ոչ ուրիշ բան:

Մարիամ, ծածկեց մօրաբրոջ վրան, աթոռ մը
առաւ քովը նստաւ կարի՛ մտածկոտ, շատ չ'անցած
Աննա քունն ինկաւ, անոր փափուկ կազմուածքը ո՛չ
մէկ բարոյական ցնցումի կը դիմանար:

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՐԾԻՔ

Չարխաւիան ժամը՝ համայնքին սիրելի աղօթատեղին էր: Կո՛ւռ հաւատքով մը՝ հայ հաւատացեալ ժողովուրդը՝ կուգար այն տեղ աղօթել, ամբաշէն այդ քրիստոնեայ տաճարին մէջ, որու համար կ'ըսէին թէ — Շա՛տ հին էր, որուն ժամբակը՝ այսօր բազմութիւն կար: հետաքրքիրներէ զատ, մեծ մասը կարօտ դասակարգէն էր:

Զուլհակ Ուսկու, քովի Զիւպիհէթինց փուռէն երկու հաց առած երբ ժամուն առջեւէն կ'անցնէր, տեսաւ բազմութիւնը՝ Եւայական բնագող արթնցաւ եւ ներս մտաւ. ի՛նչ տեսնայ... երբք իշխանական մատաղցու գիրուկ խոյ, ժամբակին սեւաթոյր բարձր նոճիներուն կապած մէկուն կ'սպասէին. գոգցես քահանային, որ պիտի գար մատաղցուները օրհնէր: Ի՛նք որ, տարիներէ ի վեր թաղին նշանաւոր լրատուն ճանչցուած էր, ի՛նչպէս առաջինը չէր եղած այս մատաղին լուրը իմանալու:

Երբ օրը իրիկուն ըլլար, հետեւեալ օրուան խօսակու պաշարը հայթայթած պէտք էր ըլլար: Հարեւան թէ անցորդ իր թէզկեանին առջեւէն անցնողը կարելի չէ որ անոր խուզարկ աչքերէն վրիպէր: Ինչպէս իր ոստայնած բթանին մոլորած թելը առէջին, ծնածէն եւ մեռածէն, խօսեցեալէն եւ ամուսնացեալէն, մէկ խօսքով, ամէնով գրաղող կին մը՝ խորապէս բարձր, մանաւանդ պարկեշտ ջուլհակ մըն էր Ուսկու:

Ահա թէ ինչո՛ւ հազիւ իր կկոցին ձայնը առնէին ամէնը իր թէզկեանին շուրջը կը բուրբուռէին:

*
*
*

Ընդ մէջ ուրիշներու, ժամբակին մուտքին կայնած էր Վերնցի Սաթօն, վրան ծակ ծակ սեւ բամբակէ չարաափ մը առած, իր տաս տարեկան Պետոյին ձեռքէն բռնած, վտտեալ դէմքով, որուն կլոր սպիտակ ճակատը՝ կանխահաս կնճիւններ արդէն խաչածեւած էին: Պատառատուն մուճակներ իր մանր ոտքերուն անցուցած, կարծես մէկու մը, եւ կամ բանի մը կ'սպասէր: Ուսկու՛ մօտեցաւ իրեն հարցուց.

— Աղջի՛... աս մատաղները որի՞ համար են:

— Փառանձեմ խաթունին.

— Անոր համա՞ր աս տեղ կայնիր ես,

— Հա՛. պատասխանեց Սաթօ կարմրելով:

— Անցի՛ր ճանպաղ... էնոր մատաղը ուտողին պուկը կու խոխի, ըսաւ Ուսկու կիրքով մը.

— Ըմմէն լսածիդ մի հաւտար, ընդմիջեց Սաթօ քաշուելով.

— Ե՛ս լսողացի չիմ, մենք մէկ կեդի աղջիկ ինք, խաթունիդ հետ, խաչոր թէ սուտ մ'ունիմ պատասխանեց Ուսկու, եւ բարձրածայն որ ամէնն ալ լսին, էնոր մատաղը... հարամ է կ'իմանա՞ս:

— Ոտքդ պագնիմ Ուսկու ճա՛ն, ցած ասէ մաշդէ չ'իմանայ, ըսաւ Սաթօ ահաբեկած, չորս դին նայելով.

Մեղա՛յ... ըմմէնուն կիտցածն է, վա՛յն է էկած էն մաշդուն որ տեղթայ շահով իրմէ դրամ ուզէ. հօրը՝ Ակօրին լման կաշին կու փետէ կու հանէ:

Ի գուր Սաթօ կը ջանար լռեցնել այս շատախօսը:

— «Ծանր տեղը՝ քարը վրան» կ'ասին բուրիկա ըսաւ Սաթօ եւ Ուսկույին մօտեցաւ սիրտը անոր բացաւ. Տիհա՛ տարի մը կ'ենէ էս քաղաք կալս, կէշ

աղիկ հացս անկէ կ'ելլէ, էնոր լաթը կու լուամ, տախտակը կու սրիիմ, պաղնիքին պոխճան (33) կու տանիմ, որ իմանայ թէ, խաչպակը կսյնիր վրան կէշ կու խօսիմ... Ինձ շան պէս տուռը կու տնէ. ես ու զաւակս անօթի կու մնանք... Աստուծու սիրուն սո՛ւս եղիր ըսաւ եւ այս եօթը գլխով փորձանքէն հեռացաւ:

Քայց իր կարծածին պէս դիւրին չէր ջուհակը լուցնել, ոչ ալ հանդարտեցնել եւ հարցուց.

— Ինձ ասէ թէ օրական ի՞նչ կու տայ:

— Խաթունը՝ օրականով չ'աշխատցնէր, ինչ որ սրտէն փրթաւ, շատ անգամ էլ պատճառ մը կու կտնէ ու կու կտրէ տալիքը:

— Վո՛ւր տի քաւէ իր մեղքերը էդ կնիկը, լաւ է զաւակդ չուտէ էնոր հարամ խացը: Էս դուրպաննեւրուն էլ խելքս չհասաւ, էսոր տակը միտք մը կայ Ասվա՛ծ վկայ...:

— Էկէ տես պանը որ ըսաւ Սաթօ, ցած ծայնով փա՛ռքն էլ էնո՛ր պատիւն էլ էնորն է. Սրբազան, Քահնայ, Թաղական ու լուսարար չ'ամչնա՞ն ըմբէնն էլ էռջեւը պատիւ տի պունին, էսոր ի՞նչ ասիր...:

— Հէ՛ նոր կիտցար. փարան մաշտուն խելք կու պերէ՛ փարան մաշտուն խելքը կու տանէ: Պատի՛ւ ասածդ տեղին օսկիին է, մէմ տես թէ իմ կեղիս պոպլիկ Փեթունը՝ վո՛ւր էլաւ թառեցաւ, ըսաւ Ուսկու:

— Մեր տեղ կ'ասինք. «Ասմային (33) հարցուցին վո՛ւր կ'եշթաս, ասաւ ինչուան էրկինք, թէ ծառքէս պուռող մ'ըլլի»:

— Քու խաթունիդ ծառքէն պանողներ շատ կ'ըլլի, մէկն էլ Մամբրէ տէրտէրն է, ըսաւ Ուսկու, նշանակիչ շեշտով մը: Մենք մէկ աւազանի մէջ մկըրտուած ինք նոյն օրը՝ անունը Փեթուն է. հիմի ինձ որ

տեսնէ՝ կրոխը անդին կու տարծնէ, ասիս, էղբըտին մանդր (34) չտար:

— Հասնողը չհասնողը չճանչնար, ըսաւ Սաթօ:

— Էլլելուն ըղնելն էլ կայ, մնաս պարով պատասխանեց Ուսկու եւ մեկնեցաւ:

Մինչ Սաթօ եւ Ուսկու իրենց պարզուկ բայց ողջամիտ տեսութիւնով կը ճառէին, եւ Փառանծեմին նման ազահ ու սնափառ հոգիները կը մերկացնէին, խաչքակին մէջ հաւաքուած ամբոխը՝ այս արտակարգ մատաղէն հետաքրքուած տէրտէրը կը հարցափորձէր, որ մատաղօրհնութիւնը լրացուցած կը մեկնէր, եւ իրննցմէ աւելի բան մը չէր գիտեր: Կը բաւականանար. — Պաղշիին Պաղտատ երթալուն՝ մտքով, պատասխանելու, ոչ համոզուած շեշտով մը:

Մէջերնէն հասակաւորներ.

— Քանի դեռ ատեն է, չ'երթա՛յ ըսելով երեսունին կախ կը մեկնէին. Ասունց մէջ շատեր մինչեւ իսկ շաքաթական հաստատ օգնութիւն մը կ'ընդունէին Պաղշիէն եւ ա՛ն մեկնէր կամ ոչ պիտի շարունակէին ընդունիլ: Քա՛յց ցաւ ի սիրտ չէին ուզեր որ իրենց սիրելի բարերարը այս արկածալից ճամբորդութեան երթար:

Պաղշիին ձեր Մկրտիչ վարժապետն է որ կարծուածէն աւելի պոռթկաց, երբ լուրը իմացաւ, յօնքերը պուտած:

— Պէտք չէ՛ երթայ բացարձակապէս կ'ըսէր: Փեթուն այս մատաղներով կ'ուզէ ժողովուրդը խաբել, շատ լաւ կը ճանչնամ զինքը, Այս մատաղի հարցը վստահ եմ թէ պղտոր նպատակ մը կը ծածկէ, չ'ըլլա՞յ... անարգ խաբէութեան մը զոհ երթայ մեր Պաղշին, ըսէք իրեն անպատճառ գա՛յ զիս տեսնայ

ըսաւ ու ձեռքի գաւազանով կիրքով մը սալարկը ծեծեց:

Փառանձեմ, ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՐԾԻՔը հաշուի չէր առած ...:

Խաչքակը՝ մնացին կա՛ղ, կո՛յր եւ քանի մը հաշմանդամ, ասոնց հետ՝ հայ բողաներ, լաճերնին ձորձերու մէջ խանձարուրած ու հտեւնին կապած՝ ինչպէս սապատ մ՝ ըլլար մէջը ուտելիքով, մէկ խօսքով մարդկային ընկերութեան ամէնէ՛ն թշուառ տարրը այն տեղ մնացած էր, որմէ անդին չկայ:

* *

Սաթօ նոյնպէս անյայտացած էր, մէջտեղ չկար, արդեօք Ուսկույէն լսածներով գայթակղած մեկնած էր, բայց ինչպէս իր ներկայութիւնը՝ նոյնպէս բացակայութիւնը աննշմար եղած էր: Աղքատ ղարիպով հ'զբաղին այն ատեն, երբ անոր ներկայութիւնը ջոզերուն աչքին խորթ կը զարնէ, եւ գայն կերպով մը կը հեռացնեն: Անոր նուրբ ղիմագիծերը ցոյց կուտային թէ, միշտ այս դիրքով չէր անկրած: Գլխուն ծգած հալ ու մաշ չարշաֆով այնտեղ կայնած, կը ներկայացնէր իր դասակարգը, որ գոյն չունի, ծայն չունի եւ ... պէտք չէ ծայն ունենայ: Ուսկէ՞ կուգայ ղարիպ աղքատը՝ ան ալ մա՛րդ է, հոգի զգացում ունի՞ եւ ինչո՞ւ կ'ապրի: Թող աշխատի՛ բայց երբէք չգանգատի: Աշխատի՛ մինչեւ հոգին քամելու աստիճան. այգէն արեւամուտ՝ օրը տասերկու ժամ ի գին փորը կշտացնել եւ լաճերուն աշտուճ հաց մը ճարելու համար:

Եթէ ճակատագիրը անիրաւացաւ անոր, հարուստը ալ աւելի կ'անիրաւանայ:

Աւելին կայ սակայն, անթութենէն ալ զարհուրելին, այն օր որ ղարիպին համար ամէն օգնութեան աղբիւր ցամքի. եւ բարեկեցիկը մնայ խուլ անոր աղի ձայնին եւ իր լաճերը չունենան նոյն իսկ աղուհաց, այն ատեն ո՛հ ... անգործութիւն եւ յուսահատութիւն կը նետեն թշուառը՝ կլարը անո՛ր, որ իրեն պիտի տայ վերջին կիցը եւ՝ զլորէ անդունդը:

Ա՛ն ոչ միայն գանգատի՛ այլ հուր եւ բոց կտրած բերնով կ'անիծէ իր դժբախտութեան հեղինակները՝ եւ իրաւունք ունի անիծելու:

«Այդ մե՛նք ենք գալիս՝

Դեռ վաղ ծերացած հոգեմաշ ցաւից:

Լոյսի, թարմ օդի տենչանք դէմքերիս

Ու մարդավայել ապրելու յոյսից:

Դեռ խո՛ր վէրքերի կսկիծ սրտերիս:

Այդ մե՛նք ենք գալիս ...:

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԿՈՒՐՂԻՆՅԱՆ

ՊԱՇՏԻ ԵՒ ՄՕՐՈՒՆ ԴԷՄ ԴԻՄԱՑ

Եազրճեան խաթունը՝ իր արտաքինով տակաւին կարգ մը այրերու համար ցանկալի էր։ Նախաինձեւի դիրքէն զատ, դէմքի թարմութիւնը պահած էր, զոր խնամելու արհեստին մէջ շատերը կը գերազանցէր, ինչպէս հագուելի եւ հագածը վայելցնելուն մէջ։ Բայց ամուսնացած օրէն ամէնուն վրայ իշխելու վարժուած՝ նոյնը մնացած էր։

Ահա թէ ինչո՞ւ իր թեկնածուներէն ամէնէն յարատեւն ու հաւատարիմ Սարգիսեան, իր խունկին վերջին փշրանքը սպառած չյաջողեցաւ, ձգեց քաղաքը հեռացաւ։ Մեկնելէն առաջ անդրադարձած ըլլալով թէ նոյն իսկ Մարիամին նշանախօսութեան հաճած ըլլալուն համար զղջացած էր այդ կինը։

Խաթունին կիրակիները՝ — ինչպէս կ'ըսէր — համայնքին մէջ կարեւոր խոսակցութեան կարգ անցած էին. «Գացի՞ր, տեսա՞ր» գացած ըլլալը ոմանց համար փառք մըն էր։

Այս Կիրակի ինչպէս միշտ, Եազրճեանց մեծ դուռը՝ կռնակի վրայ բաց էր. առաջիկայ, եկեղեցական եւ մաս մը ծանօթներու մէկ հաճելի ժամադրավայրն էր, ո՛ւր հարկինքը անտես չէր եւ չէր պակսեր։

Երկու հասակի մէջ տգէտ եւ սխալ սկզբունքներ

րով սնած միտք մըն էր որ սակայն բուական խելք ունէր լուելու, երբ պէտք էր լռէր փոխանակ տխմարութիւն մ'ըսել եւ տգիտութիւնը ցոյց տալու, մնացածը իր շոյլած պերճանքն ու հիւրընկալութիւնները կը պարտըկէր։ Հետեւաբար ընտելաւորներ եւ երկրպագուներ իրեն երբէք չէին պակսեր։

Օրը Կիրակի է, թէեւ ընդունելութիւնդ միջօրեային կ'սկսէր, բայց այսօր խաթունը արդէն հագուած, շքուած՝ մեծ սրահն է, սեւ սաթէ համրիչը ձեռքը՝ չոր ջղոտ մատներով կը դարձնէ։ Համատանի սքանչելի գորգով մը ծածկուած՝ բազմոցին նստած, անհամբեր Պաշտիին կ'սպասէ։ Սուսուտէն Մինասին պատուիրած ըլլալով որ իրեն իմաց տայ. կարեւոր ըսելիք ունի, Եազիկն ալ որ այդ միջոցին նրբանցքէն կ'անցնէր, կանչեց խիստ ծայնով մը. — Գնա՛, որդւոյդ ըսէ շուտ գայ ըսաւ։

Պաշտի՛ ազարակին համար երկրագործական գործիքներ գնել գացած էր շուկան. օգն ալ հարաւային էր քրտնած դարձաւ, բայց մօրուէն աւելի ի՛նք անոր հետ քացատրութեան մը գալ կուզէր. հարսնիքին թուականը փութացնելու արտօրանքով, հազիւ մօրուն բարեւելով.

— Մինասին ըսած ես թէ հետս խօսիլ կ'ուզես, ըսաւ ցրտութեամբ։

— Նստո՛՛ հրամայեց Ակորին աղջեկը, եւ նախ ըսէ թէ մատաղի արարողութիւնը ժամերգելով կատարեցին, ինչպէս պատուիրած էի որ ընեն։

— Մեր տէրտէրը արարողասէր է, բայց աւելորդ բաներ չսիրեր պատասխանեց Պաշտի, որուն ջղերուն կը զարնէր իր մօրուն մեծամտութիւնները։

— Ճնդա՛ծը ... միշտ իմ ըսածիս հակառակը

պիտի ընէ, երանի՛ թէ Մամբրէ տէրութիւն յանձնած ըլլայի այդ պաշտօնը: Խաչքակը ո՞վ կար: Թող տեսնային թէ՛ խաթունը մէկի տեղ երեք մատաղ կտրել կուտայ, որդուն ճամբորդութեան առթիւ:

Այդ ըսաւ Փառանձեմ եւ Պաշղիին աչքերուն մէջ յայեցաւ:

— Կարծե՛մ քիչ մը աճապարեր ես, ըսաւ Պաշղի: քմծիծաղով մը: Բայց դիմացի աղուէս կիներ չսած ձեւացնելով Պաշղիին ըսածը շարունակեց նոյն ոճով:

— Չմոռնաս Մինասին ըսելու որ, անցեալ անգամուան նման, չելլայ կէս գիշերին մատաղ բաժնէ: Վաղը, օրն ալ Կիրակի է. ժամուորը ժամէն դուրս ելած պահուն ճիշտ ատենն է: Այսօր փուռ մը լավաշ պատրաստել տուի, որպէս զի մէջը փաթթեն... ուտողը օրնէ՛ բարի ե՛րթ եւ վերադարձ քեզ մաղթէ:

Պաշղի՛ լուռ էր, սպասելով որ մօրուն իր կեղծաւոր էջը գոցէ, որպէս զի կարգը իրեն գայ խօսելու, համոզուած թէ, երկուքին մէջ ընդհարումը ահեղ պիտի ըլլար: Անոր հետ կը յաջողէին անոնք որ շողոմ եւ քծնիլ գիտեն: Մինչդեռ, դիմացի՛ երկուսնորքը կարծր ոսկոր մըն էր: Վատութիւնը մինչեւ մրուրը քամած կիներ, կարող չէր դիմացիներն վեհ հոգին հասկընալու: Պէտք էր զգոյշ ըլլալ, ստոր նկատումներ անոր համար չէին, պէտք էր եւ շատ խորամանկ ըլլալ, մանաւանդ ջանալ անոր շարժանապատուութեան՝ թէլին դպչիլ: Յանկարծ:

— Ինչո՞ւ լուռ ես ըսաւ: Կարաւանը շարթուս կը մեկնի՛, պատրաստ ես...:

— Ո՛չ, ըսաւ Պաշղի, կտրուկ:

— Ինչպէս ո՛չ, գոռաց Փառանձեմ, շառագունեցաւ, եւ կրակ կտրեցաւ, սակայն այս տարօրինակ կիներ, ինչ ալ պատահէր, գիտէր զանցել իր ցասումը

Կւ միշտ կը մնար տէրը իր զգացումներուն, անմիջապէս փոխեց խօսակցութեան նիւթը՝ եւ, Աննային գացի՛ր հարցուց, լսածիս Մարիամ տկար է, Բլաթանա միւս մօրաքրոջ դրկեր են ատենուան մը համար... Ի՞նչ պիտի ըլլայ, փափկակազմ բան մըն է, ես առջի մէկ օրէն ըսի թէ, այդ աղջկան արտակարգ գեղեցկութիւնը՝... հիւանդութիւնն է. պէտք չէ խաբուիլ քանի՛ դեռ ատեն է...:

— Այդ ինձի՛ վերաբերեալ է, ըսաւ Պաշղի քաղաքավարութեամբ, բայց կարի խիստ ձայնով մը, տեսնալով որ ամէնէն անամօթ կերպով կը ստէր, եւ ի՛նքը սուտէն սաստիկ կը խոթէր: Մարիամը ժամ մը առաջ տեսած էր եւ առողջ ու կայտառ էր ուրե՛մն...: Առանց աւելի կարեւորութիւն տալու լսածին, առնական շեշտով մը:

— Իմ տեղս ուրիշ մը Պաղտատ պէտք ես դրկել, ըսաւ. կարճ եւ համառօտ:

— Այդ անկարելի է, ըսածդ չես գիտեր. պօռաց Փառանձեմ, ոտքը գետին գարնելով:

— Կարգը իմս է հարցնելու թէ, ինչո՞ւ անկարելի է:

— Սրդեօք Մարիամն է որ, շտապ ունի ամուսնանալու... ըսելու ատեն չթողուց Պաշղի, արիւնը գլուխը ելած նոյն յետայն ոտքի կայնեցաւ: Բայց Փառանձեմ զգալով թէ ձախող բան մը ըրած էր, ներս քաշեց եղջիւրներն, ու ձայնը իջեցուց խկոյն:

— Երանի՛ թէ չըսէի... եւ դո՛ւ ինչո՞ւ այդքան ըսածիս կարեւորութիւն տուիր. նստէ՛, գործերնուս մասին խօսինք... որոնց համար քեզ տեսնալ ուզեցի: Այր մարդ ես եւ ազնուականի գաւակ... շատ լաւ կ'իմանաս. թէ առեւտրական դաշնադրութիւն մը

ստորագրել ի՞նչ ըսել է... թէ պէտք է որոշեալ թուականին տրուած խոստումը կատարել... եթէ ոչ ինձի հետ ընտանիքիդ անունն է որ պիտի անուանարկուի... կրցի՞ հասկցնել:

Կարծածէ՞ր ալ աւելի, բայց ժամանակին ատուց պէտք էիր մտածել, զիս իմ հօրս գործատեղիէն չհեռացնէիր, ինչպէս ըրիր, եւ գործերուն ամբողջ պատասխանատուութիւնը վրայ չառնէիր, ըսաւ Պաշղի, կշռելով իր խօսքերը:

Փառանձեմ թոթուեց ուսերը՝ համրիչը ձեռք առաւ, արդեօք անոր հատիկներէն իմաստութիւն կ'սպասէր եւ:

— Կարեւորը ձգած փուճ խօսքերով ժամականաւ չըլլանք, ըսաւ, խօսակցութեան ընթացքը փոխելով: Այս անգամուան յանձնարարութիւնները՝ նկատելի գումարի մը կը համապատասխանեն, մտիկ ըրէ:

Պաղտատի մեր գործակատարը կը գրէ թէ. «քսան սնտուկ ամենաընտիր թուչունի փետուր պատրաստած է, որոնք մեծ զգուշութիւնով հարկ է համբայ հանել: Ասոնց մէջ կան սիրամարգի, ջայլամի եւ դրախտահաւի փետուրներ, վարդագոյն եւ սակաւագիւտ փասիաններու, զանազան փետրաւորներու սքանչելի տեսակներ: Ասկէ զատ տասը հակ, պիւճեմ եւ պարսկական գորգ, հնդկական մեծագին արուեստական արտադրութիւններ, համեմներ, որոնք խընամբով մը պէտք է ծրարուին:

— Ատոնք նոր չեն եւ վաղուց ծանօթ են ամէնուս: Դարեր ի վեր Ծայրագոյն արեւելք՝ իր ամէն կարգի արտածութիւնները կը յղէ՝ արեւմուտք, եւ փոխադարձ անոնցը կ'ընդունին: Հայրս, պապերս նոյն առեւտուրով զբաղած են: Մեր Տունը Պաղտատ, եւ այդ կողմերը վաղուց ծանօթ է եւ կարող յանձնառու-

ներ ունինք այն տեղ. ո՛ւր իմ ներկայութիւնս՝ ոչ միայն անհրաժեշտ չէ, այլ աւելորդ է, ինձնէ շատ լաւ գիտեն եւ պիտի կատարեն յանձնարարութիւններդ: Որովհետեւ չմոռնաս թէ... իմ արհեստս «երկրագործութիւն է ոչ թէ վաճառականութիւն», ըսաւ Պաշղի՝ իր մօզուին սեւեռուն նայելով:

Փառանձեմ պարտուած էր, խօսքերը ծամըմելէն... — Եթէ քովս վստահ մէկը ունենայի... ըսաւ, կը յրկէի:

— Յակորը ազատ է, փութաց ըսել Պաշղի, եւ անգործ, առտուընէ երեկոյ թղթալաղի նստած դրամ կը կորսնցնէ: Քանի՞ քանի՞ անգամ, եկո՛ւր ագարակ հետս աշխատէ իրեն ըսի:

— Ծօ՛... խելքդ սիրեմ պատասխանեց, մեր հարտութիւնը, խաղով, ուտել ու խմցնելով չհատնիր. մեզի ու մեր թոռներուն կը բաւէ եւ կ'աւելնայ:

— Սո՛ւտ ես, գուաց Փառանձեմ, կարգէ դուրս գայրացած: Սո՛ւտ ես, իմ զաւակս այդ քու ըսածդ չէ՛...:

Այդ կնոջ միակ զգայուն թելն էր Յակոր, եւ կարելի չէր անոր դպչել:

— Զիս մի՛ անարգեր, ըսաւ Պաշղի, սուտը ինձի ծանօթ չէ՛, եւ ես այն քու հանչցած եւ հալածած որբիկդ չեմ այլ եւս, փոխանակ Յակորը պաշտպանելու, լաւ է վրան հսկես, որ չի փճանայ:

— Խրատ առնելու համար չէ՛ որ քեզ հոս բերել տուի, ընդմիջեց վաշխառուին վարպետ աղջիկը տիրաբար... այլ ըսելու թէ, պէտք ես Պաղտատ երթալ, այդ կը պահանջէ մեր առեւտրական Տան շահը եւ պատիւը՝ կրցի՞ ինքզինքս հասկցնել վերջապէս:

Համոզելու արհեստին մէջ, Փառանձեմ իր նմանը չունէր, եւ այսօ՛ր իր ճարտասանութեան ամէն զէնքերը լարած էր: Սակայն Պաշղի դադարէ մը ետքը՝

անոր կցկցուն խօսքերէն նեղուած ուղղակի նպատակին գնաց, որուն համար եկած էր, որը իր ամուսնութեան հարցն էր, եւ հաստատ շեշտով մը՝

— Եթէ անհրաժեշտ է որ ես անծամք Պաղտատ երթամ, այդ միայն ամուսնութենէս ետք կքնայ ըլլալ եւ Մարիամ տանս մէջ տեղաւորուած: Կարելի չէ որ մինակ եւ անպաշտպան թողնեմ երթամ երկու կին: Սարգիսեան Սամարիսանտ կը հաստատուի: Քրօջը գրած է՝ հարսնիրը փութացնել եւ իր քով երթալ:

Սառն ալ այս տեսարանին հանդէպ պիտի կապուղնար, բայց ոչ նենգամիտ մօրուն, ինչպէս էր Փառանծեմ: Վստահ իր խաղին վրայ, եւ շատ լաւ ուսումնասիրած դիմացինին տկար երակը՝ երբ խնդիրը՝ անոր արժանապատուութիւնը շօշափէ՛ր, ի հարկին եւ ... նախատէր ... ուստի՛ իբ ամէնէն զօրաւոր հարուածը է՛ն վերջը պահած էր, եւ լուսթեմէ մը ետք հաշտարար շեշտով մը՝

— Հա՛ ... ըրածդ սոսկ պատճառաբանութիւն է փոխանակ պարզ ըսելու թէ. «վախցա՛ր այս համբորդութիւնը ընելէ, եւ Լուսիկին «բաջ» զաւակէն ուրիշ բան չէր սպասուեր:

Տեսարանը ահաւոր էր, ինչպէս ուուք մը յանկարծ սրահին մէջ նետուած ըլլարու եւ Պաշղի մէկ քայլով միայն մօրուէն հեռու էր: Մանկութենէն այս հիւաղէն լսած նախատինքներուն եւ կրած զրկանքներուն յիշատակին փոթորկով ընդվզած, աչքերէն կրակ կը ցայտէր:

— Բացարձակ քեզ կ'արգիլեմ, իմ պաշտելի մօրս անունը ուրիշ անգամ, այդ քու պիղծ բերանովդ առնես, «կ'երթա՛մ... մեղքը վիզդ ըսաւ, եւ զդոտ քայլերով դուրս ելլելու վրայ էր, երբ դիւահաը կինը

Ներսէսին, իր գերակշիռ դիրքը վերստացած քնքշանքով մը:

— Վերջապէս ցոյց տուիր թէ ա՛յր մարդ ես եւ արժանաւոր թողը այս ընտանիքին: Մարիամին վրայ հսկողը՝ Փառանծեմը պիտի ըլլայ. կրնաս անհոգ երթալ ըսաւ. ամէ՛նը քառասուն օրուայ բացակայութիւն մըն է, ո՛չ աւելի: Քէմէրդ (36) անգղիական ոսկիով լեցուցի, որպէսզի ճամբան քեզ բան չպակսի: Պաղտատէն դարձիդ կ'ուզեմ որ հարսիս հարսանեկան ճո՛խ նուէրներ հետդ բերես:

Պաշղի արծան կտրած, սիրտը աւարօրէն ալեկոծ՝ չէր գիտեր թէ պէ՛տք էր վստահէր մօրուին ըսածին: Թէ մէկ օրէն միւսը՝ արդե՞ծք սատանան հրեշտակի փոխուած էր. չարութիւնն ալ պէտք է սահման մը ունենայ ըսաւ ինքնովի՛ վեհանձն խօսեցեալը Մարիամին, գուցէ կ'ուզէ ինձ մուցնել տալ ըրածները՝ եւ այս անգամ անկեղծ է, եւ եթէ իրապէս ընտանիքին անունը արատաւորուելու վտանգին մէջ է, ինչպէս կ'ըսէ, վերջապէս քանի մը շաբաթուան յետածգում մըն էր հարսանիքը, եւ գուցէ տեղը չկար այսքան աղմուկ հանելու եւ երկչոտութիւն ցոյց տալու...:

Պաշղի լո՛ւռ, կայնած տեղը ստունք կը խորհէր: Յանկարծ յիշեց իր մանկութեանը Միհասէն լսած Հնդկաստանի ճամբորդութեան դրուագները՝ կարծես նոյն խանձը վառեցաւ եւ մտքին տիրացաւ: Պաղտատի գիծը՝ նուազ հետաքրքրական չէր եւ ակունքներուն ամէնէն նուրբը՝ Սէյլանի մարգրիտէ, անոր ընտիրներէն զատելով իր նազենի հարսին սիրուն մանեակ մը բերէր, որ այնքան պիտի վայէր եւ անոր կտր, սպիտակ վզին փայլը աւելցնէր:

Մարիամ, շատ փափկանկատ էր եւ չպիտի ար-

գիւէր իր պարտականութիւնը կատարելէ ու յաջա մօ-
րութիւն իբրեւ վեհերկատ երևումալ:

*
* *

Այսպէս խորհեցաւ Ներսէսին ազնուորդի զաւակը մոռնալով իր մօրութիւն չարութիւնները, բայց նոյն ատեն ծանրութիւն մը զգալով խղճին վրայ, որ երբ այս սրահը մտաւ... չունէր... որը, արդեօք իր առած խոստումին ծանրութիւնն էր, եւ իր ստանձնած յանդո՛ւզն քայլին պատասխանատուութիւնը...: Եւ ինչպէս խոր քունէ մը արթննար՝ ամփոփեց ինք-
զինքը: Փառանձեմին անսովոր փայփայանքի շեշտու-
վը՝ որ ջիղերը ամէն անգամ ոտք կը հանէր: Անո՛ր որ տակաւին չհաւատալով եւ չհամոզուած իր տարած յաղթութեան, կ'ուզէր Պաշտիին կրկնել տալ. կրակը կրակի՛ն դարձեալ եւ լսել տուած խոստումը անհամ-
բերած հարցուց .

— Ուրեմն կը մեկնի՞ս, ըսաւ, հանելով Պաղտատի յանձնառուին ղրկած դաշնագիրը՝ զոր ստորագրած էր եւ կարեւոր գումարի մը կը հասնէր...:

— Այո՛, պատասխանեց Պաշտի, հաստատ շեշ-
տով մը՝ այն մէկուն նման, որ ըսածին կշիռը չի գի-
տեր, բայց յատուկ է անկեղծ հոգիներու... եւ — քա-
ռասուն օրէն մեր Տան յանձնառութիւնները՝ անեղծ
կը բերեմ կը յանձնեմ —:

Օ՛... ուրախութեան շո՛ղ մը փայլեցաւ փեթոնին կանաչնչ աչքերուն մէջէն: Չարախինդ ծիծաղ մը ան-
ցաւ անոր թանձր շրթունքներուն վրայէն, զոր հո-
գեբանին մերթը վրան պիտի փշաքաղէր եւ անոր
ըսել տար. «Ո՞րն է արդեօք այս կնոջ միտքը դրածը՝

եւ որքան սեւեռո՞ւն որ զայն շաքաթներէ ի վեր կը
հետապնդէր: Սակայն աւելի դիւրին էր բռնել մոխիրը
ափով, քա՛ն թափանցել անոր մտքինին:

Մինաս, որ սրահին բաց մնացած դուռէն եւ
սկիզբէն վերջ՝ այս վճռական վիճարանութենէն բա՛ռ
մը չէր փախցուցած, գլխիկո՛ր խուցը դարձաւ .

— Երկուքէ՛ն ... դարձեալ մօրուն յաղթեց ըսե-
ով, յիշեց իմաստունին մէկ ըսածը. « Ամենահեշտ
փրկիսփայական տեսակէտը, երբեմն կեանքի փորձին
մէջ սխալ կ'ըլլայ »:

— Երանի՛ ըսաւ, Պաշտի չի զղջա՛յ տուած անի-
մաստ խոստումով, եւ ճոկանը առաւ դուրս ելաւ
տազնապած քայլերով:

Շ Ա Ջ Ի Կ Ե Ի Մ Ի Ն Ա Ս

Եազրճեան ընտանիքին երկու անձնուէրները՝ կաթմար Շազիկ եւ հանգստի կոչուած Մինաս, Պաշտօնին մեկնելով սաստիկ ազգուած ոչ գիշեր ունէին ոչ ցորեկ :

Եթէ Պաշտօնի մօրուին. « Կը վախնաս այս ճամբորդութիւնը ընելէ » ըրած բացազանչութիւնով, իր արժանապատուութիւնը վիրաւորուած կը համարէր, իրենք ատոր մէջ ո՛չ մէկ վիրաւորանք կը տեսնէին : Պաշտօնին ըրածը տղայութիւն մը կը համարէին եւ Փառանձեմը՝ դարձեալ իր շարախաղին վրայ, առաջուրնէ աւելի հաստատ կը տեսնէին, ո՛ւր անգամ մը եւս իր խաղին մէջ յաջողած էր եւ ... նպատակին հասած :

Անոր առաջ բերած պատրուակներն ու կարգ մը անհիմն ըրած առարկութիւնները, Պաշտօնի շահ եւ մլասաներու մասին երկիւղները սին պատճառաբանութիւններ էին. բուռի մը մէջ չհաւքող բաղբաղանքներ, որոնք իրենց նման փորձ մտքերը՝ խաթունը մօտէն ճանչող անձերը կալանել եւ խաբել չէր կրնար :

— Այս անգամուան Փեթոնին խաղը յայտնի ծանր

խորտուրդ մը կը ծածկէ. երանի՛ գուշակ ըլլայի եւ իմանայի կ'ըսէր Մինաս, իր ալիհեր գլուխը խաչելով :

Առաջին մէկ օրէն երկուքն ալ սիրտ ու սիրտ, Լուսիկին ձգած որբին վրայ ծնողական գրգուր պաշտպանի դերը ստանձնած՝ անոր մանկութեան, պատանեկութեան վրայ քայլ քայլ հսկած՝ այսօր սարսափով մը կը դիտէին գործին առած չարատեսիլ ուղղութիւնը՝ Փառանձեմին նոր սատանայական ծրագրերը՝ որ այլեւս իրականութիւն էր եւ օրուան հարց, իսկապէս կը մեկնէր Պաշտօնի :

Ինքզինք խոնարհած կը համարէր կարգ մը բախտախնդիրներու առջեւ եւ չարաչար կը սխալէր, որոնք եկած խափանած էին Եազրճեան տանը բարեկիրթ կեանքը : Ոչ իսկ իր պաշտած Մարիամը հիմա կարող էր զայն այս չիմար որոշումէն ետ կեցնել :

Մինասին նման, Շազիկն ալ երբանցքին անկիւնը թաքցած՝ մօրուին ըսածներէն ստորակէտ մը չէր փախցուցած եւ, իր կնոջական ընդոծին բնագոյմիտքը այս ճամբորդութեան հետ չէր հաշտուեր : Եկած էր Մինասին աղաչելու որ, համոզէ Պաշտօնի :

— Մեռելներու հոգուն համար ըլլի, քնի առտն է, խրատէ մօնչս որ չ'եշթայ կ'ըսէր : Էսօր քաղքին է՛ն վարպետ կապար թափողին կացի. ասաւ « ճանպօրդ մը ունիս օր աչքէս կու հեռանայ, կու կորսուի ... » : Ոտքիդ մատա՛ղ ըլլիմ, գնա՛ էդ մանչուն խօսք հասկցուր : Մարիամն ալ որ տեսնիս լա՛ց կ'ըլլիս. էնոր մեղքն է ի՞նչ է որ էսպէս աղի՛ կու լացնէ ... : Էս ի՞նչ ծուն էր կլխնուս պերաւ էդ ուրացած կնիկը ... :

Նոյն իրիկուն բացակայ էր Փառանձեմ, ճաշի հրաւիրուած էր. Յակոբ. տունը ճաշի չէր եկած, Քէյ Ստեփանին սրճաբանը ընկերներուն հետ, կեր ու

խումբի եւ թղթախաղի նստած էր, տանը մէջ գրեթէ մինակ էին:

Մինաս, ծանր որոշում մը առնողին նման, ելաւ վեր Պաշլիին սենեակը՝ ուր իր պայուսակները կարգի դնելով զբաղած էր, մարեց ծխափողը, թեւերը կուրծքին վրայ խաչած թիկնաթու մը առաւ նստաւ:

— Ուրեմն ոչ խօսք է ոչ ալ կատակ, ըսաւ, կը մեկնի՞ս:

— Այո՛, պատասխանեց Պաշլի՝ դողդոջուն ծայնով մը:

— Եկա՛յ նախ քեզ իմացնելու օրուան լուրը՝ զոր սրճարանն ու հրապարակին մէջ լսեցի: «Պաղտատէն հասած երէկուան կտրուանը՝ հազիւ Խրթր (Աքլաթ) անցած, հողոպրիսդներէ կողոպտուեր է երկու անձի կորուստով:

Պաշլի՛ ամէն բան թողուց եկաւ իր սիրելի ձերին քով նստաւ ... մտահոգ կ'երեսար:

Երկուքն ալ լուռ էին ... իրենցը պչն լուսթենէն էր, որ կարծես ... մէկուն կեանքի անիւր հակառակ կողմ կը դարձնէ: Պաշլի խզեց այս դադարը՝ որ հաւասարապէս երկուքին վրայ ալ կը ծանրանար: Խոշոր ծրար մը հանեց դարանէն Մինասին երկարեց:

— Բու սիրած ծխախոտէդ է ըսաւ: Ապա՛ իր քանդակածոյ ճանդանէ արկղէն, որուն հզերքները արծաթ եւ փղոսկրով խճանկարուած, ոտքերը նոյնպէս արծաթէ նրբին աշխատութիւն մըն էր, զոր ներսէս իրեն նուիրած էր, «Հնդիկ իշխանազունի մը համար յատուկ շինուած, որ մեռած ըլլալով ծախած են» իրեն ըսած էր: Արկղին արծաթէ բանալին միշտ իր վրան կը պահէր, մէջը մօրմէն եւ հօրմէն յիշատակներ, եւ Մարիամին սակի երկայն մագերէն հիւս մը պահած էր. զոր վերջուց իր թղթապանակին ծալքերուն մէջ դրաւ զոցեց:

Ասով ալ չմնաւ. քսակ մը հանեց արկղէն, մէջը անզրիական սակիով լեցուն, զոր նոյնպէս Մինասին երկարեց:

— Ասոր մէջինը՝ երեք հաւասար բաժին կ'ընես. քեզի՛, կաթմօրս եւ Սուսան քուրիկիս ըսաւ, չեմ ուզեր որ իմ բացակայութեանս ձեզ բա՛ն պակսի:

Կարոյին բաժինը կարգադրած եմ, ըսաւ, քիչ մը յուզուած՝ եւ արդէն ինձմէ չուզեր բաժնուիլ, հետս կուգայ:

Ծխափողը վառեց Մինաս: Թողուց որ Պաշլի իր նուիրատուութիւնը վերջացնէ, եւ կէս կատակով:

— Բաւական ծանր է այս բերը՝ Եթէ՛ չես նեղանար, առ այժմ իր տեղը մնայ, ըսաւ եւ արկղին մէջ դարձեալ դրաւ: Ամէն բան կարելի է, գուցէ զոջաս եւ չ'երթաս. եւ եթէ քիչ մըն ալ այս ձերուկը մտիկ ընես, կարծեմ գէշ չես ընել: Մէկ խօսք Պաշլի ճա՛ն, — մ'երթա՛ր ...: Եթէ մայրդ ողջ ըլլար ա՛ն չէ որ քեզ այդ ջօ՛ւր պիտի դրկէր. «խորհէ՛ ապա գործէ՛»:

— Պատուոյ խօսք տուի:

— Եկայ յատուկ ատոր համար քեզ ըսելու թէ, Փառանձեմէն առաջ հօրդ խօսք տուիր, յիշէ՛: Եկայ քեզ յիշեցնել խոստումդ. «Կեանքիդ մէջ ինչ ալ պատահի այս երկուքին խօսքէն դուրս չելլաս, ըսաւ քեզի պատուական հայրդ, զիս եւ կաթմայրդ քեզ ցոյց տալով: Յետ այնքան մօրուիդ ձեռքը կրելէն կը ցաւիմ որ տակաւին չհասար կեանքին փիլիսոփայութեան թափանցելու: Կ'ուզէի բաց կարդալ անոր խղճին մէջ եւ իմանալ, թէ ի՞նչ մտքով քեզ Պաղտատ կը ճամբէ, որ ... ինձի համար առեղծուած մը կը մնայ:

— Պատուոյ հարց է, ընտանիքիս անունով ստորագրուած յանձնառութիւն մը՝ որ ինձ ցոյց տուաւ, տեսայ: Ինչպէս քեզ կը տեսնամ, ու ես այդ անունին

խումի եւ թղթախաղի նստած էր, տանը մէջ գրեթէ մինակ էին:

Մինաս, ծանր որոշում մը առնողին նման, ելաւ վեր Պաշղիին սենեակը՝ ուր իր պայուսակները կարգի դնելով զբաղած էր, մարեց ծխափողը, թեւերը կուրծքին վրայ խաչած թիկնաթու մը առաւ նստաւ:

— Ուրեմն ոչ խօսք է ոչ ալ կատակ, ըսաւ, կը մեկնի՞ս:

— Այո՛, պատասխանեց Պաշղի՝ դողդոջուն ձայնով մը:

— Եկա՛յ նախ քեզ իմացնելու օրուան յուրը՝ դոր սրճարանն ու հրապարակին մէջ լսեցի: Պաղտատէն հասած երէկուան կարուանը՝ հազիւ Խլաթը (Աքլաթ) անցած, հողապիսդներէ կողոպտուել է երկու անձի կորուստով:

Պաշղի՛ ամէն բան թողուց եկաւ իր սիրելի ձեռին քով նստաւ... մտահոգ կ'երեւար:

Երկուքն ալ լուռ էին... իրենցը այն լուռութենէն էր, որ կարծես... մէկուն կեանքի անիւր հակառակ կողմ կը դարձնէ: Պաշղի խզեց այս դադարը՝ որ հաւասարապէս երկուքին վրայ ալ կը ծանրանար: Խոշոր ծրար մը հանեց դարանէն Մինասին երկարեց:

— Քու սիրած ծխախոտէդ է ըսաւ: Ապա՛ իր քանդակածոյ ճանդանէ արկղէն, որուն հզորքները արծաթ եւ փղոսկրով խճանկարուած, ոտքերը նոյնպէս արծաթէ նրբին աշխատութիւն մըն էր, զոր ներսէս իրեն նուիրած էր, «Հնդիկ իշխանազունի մը համար յատուկ շինուած, որ մեռած ըլլալով ծախած են» իրեն ըսած էր: Արկղին արծաթէ բանալին միշտ իր վրան կը պահէր, մէջը մօրմէն եւ հօրմէն յիշատակներ, եւ Մարիամին սակի երկայն մազերէն հիւս մը պահած էր, զոր վերցուց իր թղթապանակին ծալքերուն մէջ դրաւ զոցեց:

Ասով ալ չլմնաւ. քսակ մը հանեց արկղէն, մէջը անզղիական սակիով լեցուն, զոր նոյնպէս Մինասին երկարեց:

— Ասոր մէջինը՝ երեք հաւասար բաժին կ'ընես. քեզի՛, կաթմօրս եւ Սուսան քուրիկիս ըսաւ, չեմ ուզեր որ իմ բացակայութեանս ձեզ բա՛ն պակախ:

Կարոյին բաժինը կարգադրած եմ, ըսաւ, քիչ մը յուզուած՝ եւ արդէն ինձմէ չուզիր բաժնուիլ, հետս կուգայ:

Ծխափողը վառեց Մինաս. թողուց որ Պաշղի իր նուիրատուութիւնը վերջացնէ, եւ կէս կատակով.

— Բաւական ծանր է այս բեռը՝ եթէ չես նեղանար, առ այժմ իր տեղը մնայ, ըսաւ եւ արկղին մէջ դարձեալ դրաւ: Ամէն բան կարելի է, գուցէ զոջաս եւ չ'երթաս. եւ եթէ քիչ մըն ալ այս ձերուկը մտիկ ընես, կարծեմ գէշ չես ընիր: Մէկ խօսք Պաշղի ճա՛ն, — մ'երթա՛ր...: Եթէ մայրդ ողջ ըլլար ա՛ն չէ որ քեզ այդ ջո՛ր պիտի ղրկէր. «խորհէ՛ ապա գործէ՛»:

— Պատուոյ խօսք տուի:

— Եկայ յատուկ ատոր համար քեզ ըսելու թէ, Փառանձեմէն առաջ հօրդ խօսք տուիր, յիշէ՛: Եկայ քեզ յիշեցնել խոստումդ. «Կեանքիդ մէջ ինչ ալ պատահի այս երկուքին խօսքէն դուրս չելլաս, ըսաւ քեզի պատուական հայրդ, զիս եւ կաթմայրդ քեզ ցոյց տալով, Յետ այնքան մօրուիդ ձեռքը կրելէն կը ցաւիմ որ տակաւին չհասար կեանքին փիլիսոփայութեան թափանցելու: Կ'ուզէի բա՛ց կարդալ անոր խղճին մէջ եւ իմանալ, թէ ի՞նչ մտքով քեզ Պաղտատ կը ճամբէ, որ... ինձի համար առեղծուած մը կը մնայ:

— Պատուոյ հարց է, ընտանիքիս անունով ստորագրուած յանձնառութիւն մը՝ որ ինձ ցոյց տուաւ, տեսայ: Ինչպէս քեզ կը տեսնամ, ու ես այդ անունին

անբասիր մնալուն նախանձը ունիմ, Կը յիշես օր մը՝ «անուկի պահանջին» մասին քեզի հետ երկա՛ր վիճեցինք: Այն ատեն չէի կրնար գուշակել թէ, նոյն փորձութեան մէջ իյնալու առիթը պիտի ունենամ օր մը:

— Մի՛ հաւատար, ըսածներուն, քեզ մոլորեցնելու համար է. մի խաբուի՛ր, այս տեղ ոչ արժանապատուութեան, ոչ ալ անունի հարց կայ, պարզ տկար թելդ բռնած է: պատուոյ զգացումներդ շահագործել կը փորձէ ի մլաս քեզի:

— Եթէ չ'երթամ, զիս երկչոտի տեղ դրած՝ շուրջիններուն քով պիտի խայտառակէ, կ'ուզես որ նուատանա՞մ ...

— Խորամա՛նկ կին, ըսաւ Մինաս զայրացած, դաստակահարելով քովի սեղանը. ճարպի՛կ ճատրակախաղ. շատ լաւ գիտէ պաշարել թագաւորը: Երբ իր առջեւ ամէն յոյսի դուռ գոցուեցաւ, արժանապատուութիւնդ վիրաւորեց: Մէկ խօսքով, Պաղտատի հարցը իր հնարած եւ գլորած մէկ խաղն է՝ ատոր վստահ եմ, չ'ըլլայ որ համոզուիս եւ երթաս: Գլուխս զրաւի կը դնեմ թէ, ըրածը նպատակաւոր է. — ո՞րը օ՞ ... եթէ գիտնայի, այդ մութ է ինձի համար, եւ պղտոր, ինչպէս ճահճեալ ջուրը պղտոր է:

— Ի՞նչ կարող է ընել:

— Ամէն բան եւ ... ոչինչ... պարագաներէն կախում ունի ...:

— Երանի՛ ըլլայի մարգարէ եւ քեզ մարգարէանայի՛:

Ճարահատ Մինաս, երբ խուցը դարձաւ, այն տեղ Կարօն գտաւ, որ անհամբեր իրեն կ'սպասէր, սաստիկ ընկճուած:

— Կրցա՞ր համոզել հարցուց փութանակի:

— Ո՛չ պատասխանեց ծերը. խեղճ տղան բուրովին սխալ մեկնութիւններու մէջ մոլորեցուցած է իր մօրուն՝ վաւերագիրներ ցոյց տալով իրեն, պատուոյ խնդիր ըրած է այս ճամբորդութիւնը: Ջանացի իմ տասը պատուիրանքներս իրեն քարոզել, ի զո՞ւր, պիտի երթա՞՛յ, «Պիտի երթա՞յ», ըսաւ Եազընեանց անձնուէր մարդը՝ ջախջախուած սրտով:

— Աւագակապետ Հասսոյի մը պնունը ամէնուն երանն է, ըսաւ Կարօ, Պաղտատի եւ Արծկէի (Ալճէ-վագ) ճամբաները՝ իրենց արգանդով այդ մարդէն կը դողան, եւ մեր կարաւանը ատկէ պիտի անցնի: Այսօր գացի Բէրվանտէրը (ուղտապան) տեսայ, որ շատ սեւ գոյներով ամէն բան նկարագրեց: Տղայութիւն պէտք չէ, Պաշղի՛ անպատճառ պէտք է զինքը երթա տեսնայ: Լսածիս Հասսոյ ու իր բազմաթիւ խումբըյ ծոյլ եւ կողոպուտի ճաշակով թրծուած դատարկապորտներ են, այդպիսիներէն ամէն բան կարելի է սպասել:

ՀՈԳԵՅՈՅՁ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ՍԸ

Պաշտիկին յաջող համարողութեան մտքով Փառանձեմին սարքած մատաղներուն արծազանգը կարելի չէ որ Մարիամին ականջը չհասնէր, որքան որ բարի մօրքուրը ամէն զգուշութիւն ձեռք առած, այդ օր զայն Բլաթանա դրկած էր:

Լուրը տուողը էրկան Չաբէթը եղաւ, երբ Մարիամ առանձին պարտէզ մտած իր ծաղիկները կը ջրէր: Դիտողը պիտի ըսէր թէ, յատուկ լուրը տալու համար այդ աղջիկը ատկէ անցած էր...

Մարիամ վրդովիչ լուրը հազիւ առած ամէն բան ձգեց, Իրեն թուեցաւ թէ, այդ է՛ք իժը՝ խայթեց զինքը իր թունաթափ բերնով, եւ դո՛ւր մը հալած սառ իր գլխուն թափեց, Իսկոյն մօրաբորջ վազեց:

Աննա, սաստիկ բարկացած Չաբէթին դէմ, ջանաց անիմաստ եւ տարանջատ խօսքերով ամոքել թողնիկին ստացած զգայացունց հարուածը, բայց չը յաջողեցաւ: Մարիամ, կ'ուզէր անմիջապէս Պաշտիկին տեսնել, այն՝ կամ ո՛չ լսածը իրմէ ստուգել, բայց ի՞նչպէս...

— Աղջիկս, ըսածդ չես գիտեր, մոռցա՞ր թէ, անկարելի է, կ'ուզես որ քաղաքին մէջ խայկ խայտառակ ըլլանք: Լսուած տեսնուած բան է որ, աղջիկ մը

փողոց իյնայ նշանածը փնտռէ, կամ իրմէ բացատրութիւն ուզէ, սպասէ՛:

Յիտոյ տեսնանք թէ լսածդ ճի՞շդ է...

— Ուրեմն ի՞նչ ընելու է հարցուց Մարիամ, սաստիկ տագնապած:

Աննա, շուաքած, քիչ մը խորհելէ ետք եւ կարծես անհրեւոյթ գօրութենէ մը մղուած,

Վրադ հագի՛ր, այսօր Կիրակի է, հորսակ աչմօտ է, բայց պատարագը լմնցած չպիտի ըլլայ, երկու խոշոր մոմ առնենք, մէկը քեզի միւսը անոր միտքով, երթա՛նք մեր մեծ սուրբին պատկերին առջեւ վառենք, աղօթենք ...տեսնանք Տէրը՝ ի՞նչ կամեցած է:

Գարնային նորաբոյս կանանչը՝ ժամբակը իր վառ կանանչով ծածկած էր: Ճնդողները՝ կիրարխատներուն մութ ոստերուն մէջէն կը ճոռուղէին, որոնց բերկրալից աշխարհն էին այդ խիտ ոստերը: Անոնց խորհրդապահ ճիւղերուն մէջ իրենց սիրոյ եւ խնդութեան հրաւիրող երգերը կը յանկերգէին:

Երկու տիկին, սեւ մետաքսէ չարշաֆներ վրանին առած, մէկը՝ յամրաքայլ, անհանգիստ կ'երեւար, միւսին շտապող, քայլերուն հազիւ կը հասնէր, երկուքն ալ եկեղեցի մտան:

Ժամուորը մեկնած էր, տիրացու եւ պատարագամատոյց քահանայ նոյնպէս: Մոմ եւ բուրվառ մարած էին, խունկին անուշահոտ բուրումը միայն միջոցին մէջ տարածուած կը մնար:

Երիտասարդուհին իսկոյն, ստուերոտ որմերուն մթութեան մէջէն անցաւ, եկաւ ուղղակի Լուսաւորիչին մեծ պատկերին առջեւ կայնեցաւ, ձեռքի մոմերը՝ անոր առջեւի մոմկալին սրածայր երկաթներուն ան-

ցուց, վառեց, երկիւղած երկրպագեց ծուներ դրաւ եւ սկսաւ աղերսարկու աղօթք մը մրմնջել:

Արեւին ջերմ հառազայթները կողմնակի լուսանցքներէն շեշտակի ներս շողելով, աղերսարկողին դէմքը լուսաւորեցին, որ հիմա բաց էր:

Չարխափան ժամուն քովի սպիտակ տան հուրին էր ան, եւ ո՞րն էր այն սուրբը որ անոր սրտածմլիկ շեշտին խուլ պիտի մնար, կամ ... անոր աչքերուն փայլին դիմանա՛ր ... այդ եթէ գեհննապարտ ըլլալու վախով իսկ դատապարտուէր: Որքան անոր կողովազգին շեշտը նոյնքան եւ շնորհ իրմէ կը բխէր, կարող էր դրախտին համայն սուրբերը կախարդել եւ պէտք չունէր բերնով աղերսելու: աչքերը՝ իրեն համար կ'աղերսէին:

Աննա նոյն ատեն պարապ կեցած չէր, սուրբին կանթեղին ձիթախղ կը դնէր, երբ թուեցաւ իրեն թէ ... սուրբին անճառահրաշ աչքերը՝ անհուն կարեկցութեամբ Մարիամին հայեցան: Ատկէ խորհիլ, թէ — սա՛ վատ նշան է — քայլ մը միայն կար եւ Աննա սաստիկ զգացուեցաւ, բայց բան չըսաւ Մարիամին:

Նոյն այդ միջոցին, ձեր լուսարարը՝ որ տիկիններուն գալը չէր իմացած, բանալիներու խոշոր տըրցակը ձեռքը՝ ժամուն ամէն կողմը իր մանրախոյզ պտոյտը ըրած, դուռ եւ դարան կղպած կուգար մեծ դուռը գոցել, տեսաւ ուշ մնացած երկու բարեպաշտուհիները, մօտեցաւ, եւ ձած ձայնով:

— Եթէ Սրբազանը, տեսնել եկած էք ըսաւ, հիւ անդ պառկած է:

Ո՛հ, մենք աղօթքնիս վերջացնելուս պէս կը մեկնինք պատասխանեց Աննա, բայց խօսքը չմնացուցած, ոտքի ձայներ լսեցին:

Բարեմիտ լուսարարը՝ կանգ առաւ տեսնալու համար թէ ո՞վ էր երրորդ բարեպաշտը՝ երբ դէմ դիմաց ելաւ Պաշղիին ... եւ քիչ մը զարմացած երեքուն նայեցաւ:

Պաշղի՛ սպիտակ տունէն իմացած էր, — թէ տիկինները ժամ եկած էին եւ մէկ ոստումով զիրենք գտնալ եկած էր:

Տեսաւ Մարիամը ծնկակոյ եւ արծա՛ն կտրեցաւ, մինչ ինքը ի՛նչ եկած էր իմացնել անոր. եւ ... շուտեցաւ:

Թէեւ շատ զգոյշ ժամէն ներս մտած էր, բայց Մարիամ, անոր ոտնաձայնը հանչեցած ոտքի ելաւ իսկոյն:

— «Մարիամ, Պաշղի՛» երկու անուններ նոյն ատեն, նոյն սիրաբուխ շուրթներէ թռա՛ն, ինչպէս Չարխափանի կամարները երբէ՛ք լսած չէին:

* * *

Դարձաւ լուսարարին Պաշղի՛, անոր վաստակաւոր ափին մէջ բարի ձեռք մը սահեցուց:

— Ժամկոյ էմի ... մենք քիչ մը խօսելիք ունինք, դուն դուռը գոցէ գնա՛ բանկալդ հանգիստ նստէ՛ չենք ուշանար, ըսաւ:

— Օրդի գա՛ն, քու պապուդ շինած ժամն է ա՛ս, որչափ ուզիս կեցիր. քնի՛ ես տուրսն իմ, հոս մա՛րդ չը մտնիր, կացէք աւանդատուն, հոն աթոռ ու նըստարան ալ կայ. ըսաւ դուրս ելաւ, զիրենք առանձին թողուց: Նախ՝ հագիւ բանկալէն ներս մտած ձեռքինը ստուգեց. «Թուպիյէ» ոսկի մըն էր. ու իր յոգնած

դէմքը յանկարծ պայծառացաւ: Շատոնց կը ցանկաբ
այս ոսկին ունենայու, բայց ո՞վ իրեն պիտի տար:
Ասոր վրայ, մեծ պտղուց մը քթախոտ քաշեց եւ ի-
մաստութեամբ նստաւ սպասեց:

**

Աւանդատան մէջ տեղի ունեցած տեսարանը՝
Աննա մօրքուրին կարծածէն շատ աւելի յուզիչ
եղաւ:

Մարիամ՝ այն հեզուկ պզտիկ աղջիկը՝ յանկարծ
մեծի նման տրամաբանօրէն սկսաւ: Պաշտօնին մեկնելու
լուրով ցունց ելած, թոթովեց ամէն կարգածեւ, որ իր
ժամանակակից աղջիկներուն լեզուն կը կապկըպէր,
եւ անձկութեամբ լեցուն նայուածք մը Պաշտօնին յա-
րեց: Այս վճռական ժամո՞ւն ի՞նքն ալ իր խօսքը
ունէր, քանի որ անոր պաշտօնական խօսեցեալն էր,
եւս առաւել ո՞րք էր ու պաշտպան մը չունէր:

— Զիս մի՛ թողուր երթար, կ'ըսէր պաղատագին-
ծայնով մը:

Պաշտօն անոր ձեռնաթոյր ձեռքերը՝ իր լայն ա-
փերուն մէջ առաւ եւ զրգոտ շեշտով ջանաց համո-
զել:

— Հոգե՛կս, ինչո՞ւ այսպէս կ'ալլայլիս, տեղը
չկայ, երբ ես եմ քեզ ըսողը հաւատա՛, ամէնը քա-
ռասուն օրուան հարց է եւ քովդ եմ ...:

— Կ'աղաչեմ, մի՛ ջանար զիս համոզել. ես երա-
զին շատ կը հաւատամ. ահա երկու գիշեր է գրեթէ
նոյն զարհուրելի երազը կը տեսնամ, ըսաւ Մարիամ:
Մամբրէ տէրտէրը՝ ձեռքէդ բռնած՝ քեզ, հեռո՛ւ շատ

հեռու խորալէմի նման տեղ մը նետեց եւ մուտքը
վրայէդ գոցեց»: Այս սոսկալի երազով սիրտս բարա-
խուն կ'արթննամ, կը վազեմ իմ ճան մօրքուրիս,
որ ինչպէս միշտ՝ չեմ գիտեր ինչպէս կը յաջողի երազ-
ներս բարիով մեկնել:

— Պաշտօն փութաց հանդարտեցնել: Երազին
պէտք չէ հաւատալ, սիրո՛ւնս, ըսաւ:

— Սիրտս կը վկայէ, թէ երթալովդ երկուքիս
ալ գլխուն մեծ դժբախտութիւն մը պիտի պատահի,
մտիկ ըրէ շատ լուրջ կ'ըսեմ: Ես քու մօրուէդ մահու
պէս կը վախնամ. ամէն բան ընելու կարող կին մըն
է, մօքարս ալ հոս չէ որ զիս պաշտպանէ. մտա-
ծէ՛ ...:

— Բայց ի՞նչ կարող է ընել, չեմ հասկնար, երբ
մենք ուխտեցինք ցմահ չբաժնուիլ, այդ, մեր ազատ
կամքով, եւ կերդնում թէ, աշխարհիս համայն
տարրերը եթէ միանան՝ կարող չպիտի ըլլան քակել
մեր ուխտը: Մենք կամ միատեղ պիտի ապրինք, կամ
նոյն ատեն աչքերնիս պիտի գոցենք, թող այս տա-
ճարը ըլլայ վկայ երդումիս, Մարիամ: Այս է իմ նա-
խազգացումս որ զիս երբէք չէ խաբած: Դու իմս ես,
եւ ի՛մս պիտի ըլլաս, իմացա՛ր ...:

. . . . .

Պաշտօն քրտնած եւ յուզուած՝ ցաւ ի սիրտ տես-
նալով որ թէ Մարիամ չէր համոզուեր, դարձաւ մօ-
րաբոց. — Ըսէ՛ կ'աղաչեմ, թէ ի՞նչ դժբախտութիւն
մեզ կրնայ պատահիլ:

— Տղա՛ ... ո՞վ կրցաւ երբէք սիրոյ հետ տրա-
մաբանել, որ ես կարող ըլլամ խօսեցեալդ համո-
զել ...:

— Երիտասարդ ենք, ինչո՞ւ ամէն բան մութ տեսնել եւ սեւով նկարել, դիմացնիս օ՛ր, արե՛ւ եւ վայելքով լեցուն կեանք մը ունինք՝ զոր ոչ մէկը մեր ձեռքէն կրնայ խլել: Ուղտապանս երեսուն տարիէ ի վեր այս ճամբաները կ'երթեւեկէ: մեր կարաւանը՝ Կարօ, ինչպէս ես, զինուած ենք ...:

— Ինձի ըսին, թէ Պաղտատի ճամբորդութիւնը պատերազմի երթալու հաւասար է, ըսաւ Մարիամ, երկչոտ ձայնով մը:

— Գոնէ հարսնիքէդ ետք մեկնէիր առարկեց Աննա:

— Երբ այդ առաջարկութիւնը ըրի, զիս ծաղրելով — «վախցա՞ր այս ճամբորդութիւնը ընելէ» պատասխանեց Փէթոն եւ տարակոյս չունիմ թէ, այդ մտքով ամէնուն առջեւ զիս ծաղրուծանակ պիտի ընէ, եթէ մնամ:

— Հաւատացէ՛ք, ես աւագակներէն աւելի նենգամիտ կնոջմէն կը վախնամ, ըսաւ Մարիամ դողդոջուն շրթունքներով: Աւագակն ալ մայր մը ունի, եւ անշուշտ սիրտ մը ունի, ո՞վ գիտէ ինչո՞ւ աւագակ եղած է, պէտք է ցաւիլ իր վրայ: Մինչ քու մօրուդ բարի գործող եւ բարին մտածող կիներէն չէ՛: Տակաւին այն զարհուրելի խօսկապին իրիկուան ազդեցութեան տակն եմ, որ չպիտի մոռնամ: Կարծեցի զազանանման «ճանապարհ» մը դիմացը եղած ըլլալ, որ երկու աչքերս պիտի քաշէր փրցունէր: Բայց ես իրեն ի՞նչ չարութիւն ըրած էի եւ ինձի դէմ ի՞նչ ունէր արդեօք, կարելի է գիտնալ ...:

Միամիտ խեղճ աղջիկ ... տակաւին Փառանծեմին այդ իրիկուան տարօրինակ այցելութեան տալաւորութիւնովն էր, որուն իմաստը գուցէ օր մը իմանար ...:

**

— Ժամանակը ուշ է, տո՛ւն դառնանք, ըսաւ Աննա, տեսնալով որ խնդիրը լաւ կերպարանք մը չէր առնիր: Բայց մեկնելէ առաջ Մարիամ որոշ պատասխան մը կ'սպասէր եւ ատով անձկոտ էր:

— Կ'աղաչեմ, կ'ըսէր Պաշղիին. նկատողութեան առ առաջ բերած առարկութիւններս՝ շատ լուրջ են եւ իրաւացի: Իմ վերջին խօսքս այս է եւ այս պիտի ըլլայ մինչեւ վերջ — մ'երթա՛ր... —, եւ գլուխը իր խօսեցեալին ուսին յեց սկսաւ լալ:

— Դարձի՛ր տուն հոգեկա՛. մի յուզուիր ... հանդարտէ՛, կը խոստանամ ամէն ջանք ընել իրաց վիճակը փրկել, առանց ընտանիքիս ո՛ր եւ է անուանարկութեան պատճառ ըլլալու, ուրիշ մը իմ տեղս յղել. գո՞հ ես ... վաղը կարաւանը կը մեկնի, իրիկուան ժամը իննին, երբ մուէզզինը՝ (87) մինարէին բարձրէն հաւատացեալները նամագի (88) կոչէ՛, իջի՛ր պարտէզ, զիս հոն պիտի գտնաս վերջի՛ն պատասխանովս:

Մարիամին դէմքը՝ յոյսի նշոյլով մը լուսաւորուեցաւ, աչքերը սրբեց եւ երախտապարտ ակնարկ մը յառեց իր պաշտած մարդուն: Ակնարկ մը՝ որուն մէջ սիրոյ ծով համբոյրներ կային, խորանին վրայ կախուած Տիրամօր գեղեցիկ պատկերին բերնով օծուած համբոյրներ:

— Չա՛ր աղջիկ, ըսաւ Պաշղի, հրայրքով մը՝ անոր մանր ձեռքերը պինդ սեղմելով, այդ աչքերով կարող ես լեւ եւ ժայռ յուզել, արքայութիւնը իր համայն ընակիչներով քեզ հպատակեցնել, ա՛լ Պաշղի

ի՞նչպէս դիմանայ անոնց կայծին ... այս ըսաւ . առաջ անցաւ իրենցմէ քաժնուեցաւ :

Աւանդատան սրտայոյզ տեսարանով, երեքն ալ քունկալին մէջ պահակ կեցած պարկեշտ լուսարարը մուսցած էին, որուն ձանր քայլերը հիմա՝ խաչբակին սեւ սալաքարերուն վրայ հնչել սկսած՝ իրենց ըսել կ'ուզէին. «ճաշի ժամը անցաւ» :

Զ Ե Ր Վ Ա Ն Տ Է Ր Ը

Մարիամին ճիչերով եւ Մինասին անդրադարձութիւններով Պաշղի տպաւորուած, առ այժմ համբորդութեան պատրաստութիւնը դադարեցուց, ներքին ազդարար ծայն մը՝ — խոհեմ եղիր, եւ քիչ մըն ալ Մարիամին մտածէ, կ'ըսէր :

Խորհեցաւ երթալ Զերվանտէրը հարցաւիործել այս ուղեւորութեան մասին, որմէ պէտք էր սկսեր, ոչ վերջին օրը :

Անձանօթ չէր ան իրեն՝ տարիներէ ի վեր Եզրճեանց առեւտրական ծառայութիւնը կ'ընէր . ապսպրանքները տեղոց տեղ տարուբերած, քառասունըհինգ տարեկան, ազգով Աֆղան, ամէնայն կերպով վստահելի դէմք մը, որ իր պատանի հասակէն այս արհեստը ըրած՝ կարաւանով Փոքր Ասիան, Միջագետք եւ Հնդկ գիծերը՝ շարունակ խաչածեւած էր : մինչեւ Կապաթովկիա, Յալիսի գետեզերքները՝ եւ Միջերկրականի ափերը երկարած, կարող էր, մէջ մի բարձրութիւն, ձո՛ր եւ ջրա՛նցք, գետ եւ գետակ, պահանջել ի հարկին տեղն ի տեղ ցոյց տալ աշխարհագրութեա՛ն քարտէսին վրայ եւ մանրազնին տեղեկութիւններ տալ :

Աւելի՛ն կայ, իւրաքանչիւրին պատմականը ընել, առանց երբէք պատմութեան զիրք մը տեսած ըլլալու, այլ՝ քայլ, քայլ այդ երկիրներէն անցած ըլլալուն շնորհիւ:

— Քանի որ Պաղտատ կ'երթանք դիտել տուաւ Պաշղիին, կ'անցնինք արեւելեան զաւառներէն, յետոյ, Իրազէն լեռնային ճամբով, ասոնց կիրճերը ճեղքել անցնելէն, որոնք տարւոյն մեծ մասը սա՛ւ եւ ձիւնով ծածկուած են, հետեւաբար պէտք է տաք հանդերձներ հագուիլ:

Թէ ցամաքէն, թէ գետերու անցքերուն, կարաւանը՝ երբեմն այնպէսի արգելքներու կը հանդիպի, ըսաւ Չերվանտէրը՝ որ ստիպուած պէտք է հրաժարիլ գծուած ուղեգիծէն, ոլորտապտոյտ շրջաններով երկարիլ, որոնք որոշուած թուականին սահմանեալ տեղը հասնելու արգելք կ'ըլլան:

Ուստի, ինչպէս Պաշղի կը փափաքէր, ուղտապանը կարող չէր ճշդել թէ, քանի՞ օրէն կրնային տեղերնին վերադառնալ, եւ ճիշդ ատոր համար եկած էր զայն տեսնել:

— Կան կարգ մը նախազգուշութիւններ աւելցուց՝ գործնական մարդը այդ ճամբաներուն, եւ ճամբորդութեան անհրաժեշտ պէտքերէն համարուած:

— Որո՞նք, հարցուց Պաշղի:

— Օրինակ, վերելներն ու վայրէջները, Կարինէն անդին ճահիճները՝ ասոնց նման ընութեան եւ կլիմայի փոփոխութիւններուն դէմ զինուիլ: Գարնան հետ նկատի առնել գետերու յորդումը՝ որ անպատեհութիւններուն զուխն է: Այդ վայրերուն ցուրտ ու սառնամանիքը երկար կը տեւէ, թէեւ կարճ է ամառը՝ բայց սաստիկ ջերմ է: Քեզ կը յանձնարարեմ երկու եղանակներէն ալ հաւասար զգուշանալ եւ ըստ

այնմ պատրաստուիլ:

— Ուրիշ ի՞նչ ունիս դիտելիք հարցուց Պաշղի, քիչ մը մտահոգուած:

— Քու եւ ընկերոջդ հեծնելիք ձիերէն զատ, երբ ուրիշ ձիեր կարաւանին կցել, որոնք թէ ձեր անձնական բեռները կրելու պիտի ծառայեն, եւ թէ անակնկալ պարագայի մը՝ ձեզ կարեւոր պիտի ըլլան:

Նկատի առնելու է թէ մէն մի հանգրուանի եւ այդ, օրը երբք անգամ՝ առաւօտ, միջօրէի եւ իրիկուան, անվրէպ բեռները եւ հակերը կը քակուին դարձեալ կը բեռցուին:

Եղած է որ, քաթըռճին (39) բեռներուն պարանին օղակը քակած պահուն, կենդանին իր բեռով այն բարձրութենէն վար գլորած փնացած է:

— Ատո՞նք, դիտել տուաւ Պաշղի, միշտ չեն պատահիր:

— Այսինքն ... ջանացի մէկ ճշգրիտ նկարագրութիւնը ընել այս ուղեւորութիւններուն եւ ամէնէն՝ անհրաժեշտը ձեզ նկարագրելով ինչպէս փափաքեցաք որ ընեմ: Սակայն պէտք չէ աննկատ առնել անակնկալները՝ որ ըստ իս ժամանումը կ'երկարեն, եւ այս է՝ որ չպիտի ուզէիք:

— Ուրիշ ի՞նչ կրնայ պատահիլ, կարգաւ ամէննալ թուարկեցիր, ըսաւ Պաշղի:

— Բնութեան արգելքներէն դուրս, մարդկային արգելքներ կան, որոնք անվիճելիօրէն առաջիններէն վտանգաւոր են: Այն կարգի հանդիպումներ որոնցմէ մահու պէս պէտք է խոյս տալ եւ ... զինուիլ: Այս միջոցին աւագակապետ Հասոյին ու իր հարիւրէ աւելի խումբին սարսափով, Պինկէօլ, Արճեշ եւ Խլաթի կողմերը՝ հողը իր արգանդով կը դողայ, Սիփանի կիրճերը խումբին իրբու ապաստան եւ ժամադրավայր կը ծառայեն. որոնց արհեստն է՝ անցորդին եւ

կարաւաններու վրայ յարձակիլ, կողոպտել, շատ որ
չ'եղաւ սպաննել: Չ'խմանայ թէ, Պաղտատ կ'երթաս:
Իր մէկ ընկերորդէն լսեցի. թէ հիւանդ պառկած է.
այս ալ նպատակաւոր է: Ուրիշ անգամ ալ այսպէս
սխալ լուրեր տարածայնած է, անկէ ամէն բան կա-
րելի է սպասել, իր ճամբան հարդել աւելի ազատ գոր-
ծելու համար այս միջոցները կ'առնէ:

* *

Եագրճեանց խիզա'խ թուը՝ Չերվանտէրէն ման-
րաքնին ամէն տեղեկութիւն առած փոխանակ երթա-
լու գաղափարէ'ն հրաժարելու, տղայական թռիչքով
մը կարծես աւելի՛ վառեցաւ եւ ինքնովի:

— Տոյց պիտի տամ, թէ Պաշլի կ'արհամարհէ
արկածները, ըսաւ... Կարօ ինծի հետ կու գայ. Սուսան
քաջ է եւ հաւանած է անոր մեկնելուն, պիտի ջանամ
Մարիամը համոզել: Վերադարձիս երկու հարսնիքը
մէկ օր կը կատարենք, և կ'անհետին այս անտեղի եր-
կիւղները՝ ամէն բան կը մոռցուի եւ յաղթական դար-
ձած կ'ըլլանք:

Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Ս

«Եւ հրը դիմացս երկնցող ճամ-
բուն մէջէն հեռանամ, զրեզ կոր-
սրնցուցած ըլլալու յիշատակով
բեռնաւորուած, որո՞ւ պիտի եր-
գեմ սրտիս դառնութիւնը»:

ՏԻՎԱՆԸ ՀԱՅՔԸ

Երբ շոգհնաւ, (40) շոգեկառք եւ սաւառնակ տա-
կաւին չէին հնարուած՝ մարդիկ ցամաքի վրայ կա-
րաւանով կը ճամբորդէին եւ Պաղտատ՝ նշանաւոր
հանգրուաններէն մէկը եղած էր ընդ մէջ Եւրոպայի եւ
Ասիոյ՝ իր դիրքով:

Այս նպատակով է որ, Բէրվանսարայ ըսուած մե-
ծածաւալ իջեւաններ շինած են հինէն ի վեր. որոնց
մէջ ուղեւորը իր գրաստով, օր մը երկու, գործը զի-
տէ, եւ աւելի տաքէն ու պաղէն եւ ամէն կարգի օ-
դային անհարդութիւններէն կը պատսպարուի, յոգ-
նութիւն կ'առնէ եւ նոյն ատեն քաջութիւնով զին-
ուած՝ ճամբան կը շարունակէ, որուն պէտքը ...
զգալի է:

* *

Նղանակի խստութիւնն եւ երկայն ձմեռ, այս գարնան Տ. քաղաքէն մեկնելիք ուղտերու կարաւանը ուշացուցած էին. առաջինն էր որ այս իրիկուն կը մեկնէր:

Աւելի քան երկու հարիւր ուղտէ քաղկա ցեա կարաւանը՝ շարաթներէ ի վեր «Կեալուր մէյտան» կոչուած հրապարակը իջեւանած, գարնան ծիծղուն արեւին կ'սպասէր, եւ առաջին քաղցրակարկաջ սիւրբերուն:

* *

Չկարծուի թէ ուղտեր բեռցնել, զանոնք կարգ ու շարքի դնել, եւ կարաւանը երերցնել ոտքի հանելը դիւրին գործ է:

Նախ ուղտերը լաւ զօտեկապելէ ետք, տաս տասով զանոնք որոշեալ միջոցով մը՝ իրար կը կապեն, եւ իւրաքանչիւր տասնեակի առջեւ էջ մը կը դնեն, եթէ ոչ, ուղտը սաստիկ կասկածոտ է քա՛յլ մը չ'առնէր: Էշուն վրայ կը կգած իշապան մը՝ որ ընդհանրապէս Թաթար է:

Թէեւ իր արտաքինով եւ իր խոշոր աչքերուն հանդարտ հայեացքով խեթք բնոյթ մը ունենալու տպաւորութիւնը տեսնողին վրայ կը թողու, իրականին մէջ բոլորովին այդ չէ եւ եթէ փորձենք զայն քիչ մը ծանօթացել, քա՛ն չկորսնցնիր իր արժանիքներէն:

Ուղտը կ'ըսէ. «Երանի՛ աշխարհ մը ուսերուս բեռցնեն, քա՛յց կայնած բեռցնեն»:

Սակայն իր տէրը՝ այս իրաւացի բողոքը ոչ միայն նկատի չ'առնէր, այլ կարծես աւելի կը խստանայ: Երբ կարգը գա՛յ քեռը անոր սպալատող ուսերուն դնելու, ձեռքի փոկէ մտրակով անխնայ անոր եր-

կայն սրունքներուն կը զարնէ, որպէս զի ծունկի գայ իր աշխատութիւնը դիւրացնէ:

Ահա թէ ինչո՞ւ ուղտին ծնկուրները հերատ են: Հակառակութեան ոգին կը մտնայ փորը այդ մեծ չորքոտանիին եւ կոկորդալիւր խռնչումով մը կը չոքի, վեր կ'առնէ գլուխն ու իր տիրոջ ցոյց կու տայ լպրծուն ծնօտը: Հաստակազմ ցցո՛ւն լայն ատամները՝ որոնցմէ լաւ է զգուշանալ: Վա՛յ թէ սըր-դողի, կարծուած այն հլու հնազանդ կենդանին չէ այլ եւս, կ'սկսի յամառիլ ամբողջ հասակով, ըլլայ ցեխ կամ փոշիոտ գետնին վրայ կը փռուի, կ'ըմբոստանայ եւ այսպէս զրգոտուած աւելի՛ կը սաստկանայ զայրոյթը՝ անզուսպ կը դառնայ:

Իմաստունը գոգցես ըսէ. — Եթէ ասուններուն կը ներուի գործած սխալներին, թող ներուի՛ ուղտին նման անասունին, որ դաքե՛ր ի վեր հեռաւոր մարդկութիւն մը, ուրիշ մարդկային ընկերութեան հետ յարաբերութեան մէջ դրած եւ անգնահատելի ծառայութիւններ մատուցած է:

* *

Չարխաւիան ժամուն աւանդատան մէջ տեղի ունեցած բազմայոյզ տեսութենէն ի վեր, Մարիամ ոչ քուն ունի ոչ հանգիստ: Այս վճռական երեկոյին հասած, իր ողորկ մատներուն ծայրով եւ ջղոտ շարժումով մը՝ ժամ եւ վայրկեանները կը հաշուէ, մեկնողը ... Պաղտատի կարաւանն է ... որուն անունը հոգին կը քաղէ, իր սիրելի խօսեցեալը պիտի առնէ տանի ...:

Արեւը չցած, հրապարակին մէջ ոգեւորութիւնը իր զէնիթը հասած է:

Բեռ եւ բռնակիր, վաճառական եւ յանձնակատար, քաղաքին մեծ ու պզտիկ եւ միջակ դասակարգը՝ ամէնը ամէնը, մօտ կամ հեռուէն այս շարժումին հետ քիչ կամ շատ աւելցութիւն եւ շահեր ունին նկատի առնելու: Ամէնն ալ հոն են, իւրաքանչիւրը՝ իր գործով, իր հոգերով տարուած:

Շրջակայ գիւղերէն գիշերանց կեդրոն փութացած է գիւղացին. իր կարեւոր օրերէն մէկն է ա՛յս. թէ ուղտերուն, թէ միւս կենդանիներուն կերր ըրած է պարկերով, որոնք նոյն կարաւանով կը մեկնին: Նոյնպէս ճամբու պաշար ծիւղան եւ ուղտապաններուն: Այդ դրամով յետոյ սերմնացու, եւ իր տանը պիտոյքները հոգալու: Մէկ խօսքով, կարաւանին վերադարձն ու մեկնումը՝ ներածումի եւ արտածումի մեծակշիռ ազդեցութիւն մը ունէր քաղաքին վրայ եւ անոր էական ջիւղն էր:

Շուկայէն նաւահանգիստ, անկէ հրապարակ անընդհատ երթ ու դարձ մըն էր, բեռցած բռնակիրներու հայուչո՛ւն, կոչ եւ պատասխանի խլացուցի ժխոր մը՝ շտապողներու փախի՛լը՝ հայհոյանք եւ ածականներ, անցողակի, երբեմն շեշտուած՝ բայց ուշադրութեան չեն առնուիր, գործի ատեն, մանաւա՛նդ կարաւանին մեկնած օրը շատ բան կը մարսուի:

Այս ամէնուն մէջ, ուղտերուն վզէն կախուած զանգիկներուն գանչիւնը՝ որոնց աններդաշնակ ծայնը կարող էր ամէնէ՛ն հանդարտ ջիղերը ոտք հանել:

Մարսատունը՝ երեսի վրայ բացած էր իր դռները, նոյնպէս իր շտեմարանները՝ ուր աւանդ դրուած ապրանքներ հետզհետէ հրապարակ կ'երթային, մեծ մասը անբակ՝ ինչպէս Եւրոպայէն եկած էին: Ամէնն ալ առաքաստացու կտաւներու մէջ ծրարուած, եր-

կաթէ գօտիներով խաչածեւուած եւ զուգահեռական շերտուած՝ գոց իրենց սահմանուած տեղը յանձնելու պայմանով:

***

Պալիօզը ⁽⁴¹⁾ քաղաքական շարժումներու հաւատարմ պարտական էր, իր ներկայացուցած տէրութեան շահերուն վրայ հսկել, ի պահանջել հարկին պաշտպանել իր երկրին արուեստագործութիւնն ու վաճառականութիւնը: Ասիոյ եւ Ծայրագոյն Արեւելքի մէջ տարածելու պաշտօնով այդ տեղ ղրկուած՝ արտածուած եւ ներմուծուած ապրանքներու քանակին մասին, տարին երկու անգամ, իւրաքանչիւր հիւպատոս պարտական էր անձնիւր տէրութեան յղել իր համարատուութիւնը:

Անգղիա, ինչպէս իր մեծաքանակ տպածոները Արեւելք պիտի յղէր, եթէ չլլային կարաւանները: Նոյնպէս միւս եւրոպական ազգերը իրենց ասուիի, բուրդ եւ մետաքսեղէն ընտիր կերպաներու, յախճապակի, մետաքսեղէնի, շաքար եւ ապակեղէնի նման իրենց արտադրութիւնները յաջողէին ղրկել:

***

Կարաւանին մեկնումը՝ լիալուսնին կը զուգադիպէր ուրեմն լուսնին հովանին տակ կ'սկսէր ճամբորդութիւնը՝ լուսափայլ եւ շքեղ:

Որոշեալ ժամէն առաջ ուղտերը բռնորին բեռցած էին եւ ամէն ինչ պատրաստ էր. կը մնար զա-

նոնք ոտքի հանել, երբ մեկնելու ժամը հասնէր:

Պարագային կարեւոր արարածը միայն մոռցանք. «բէրշանքին», կարաւանին զարդարուն էջը, եւ «նաւուղիդ»ը այս «անապատի նաւերուն», որոնք արտակարգօրէն պճնուած պէտք է ըլլային:

Հրապարակին անմիջապէս ելքին, իր ամբողջ իմաստութեամբ կայնած էր պաճուճեալ էջը, որ ճամբայ ելլելու նշանին կ'սպասէր:

Անոր վիզին կապոյտ ու խոշոր ուլունքները, փայլ փայլ խեցիներն ու թուճէ խոշոր զանգի'կը՝ ճակտին վառ վառ նուսդան (⁴⁹) եւ կլոր հայելին մղոններով հեռուներէն չա'ր աչքը պիտի շանթահարէին ... այս էր համոզումը եւ օրէնքի կարգ անցած:

Ն Ր Ա ժ Ե Շ Տ

Օթեւանէս երանաւէտ խաղաղիկ,
Տեսնեմ զաշխարհ ըմբոստ ալեաց խաղաղիկ
Ուր մահացուք անվերջ մրցմամբ կը յուզեն,
Եւ մշտածուփ, իյնան, կանգնին եւ սուզեն:
Էլպիս Կապրաօեան

Հէլէդուսա բլրան ծանօթ քարահանքը Կարնոյ կողմէն Տրապիզոնի սահմանը կը գծէ. ժամը ինն է, արեւը վաղուց անոր կարծրակերտ կողերն ի վար իր շուքը փռած է, ու իր վաղամեռ ճառագայթներով բլրան կատարին վրայ նստած մանիշակագոյն հսկայ ժայռերուն կիսանկարը եղածէն աւելի դրոշմած է:

Մայիս է, բլրան ոտքերուն բարձրացած վառվառ կանանչներուն վէտվէտումը մեծ աստղին քաշուելով դադրեցաւ, մինչ արեւագալը՝ այնքան խանդով տղջունած էին ...:

Չարխափան ժամուն հոգեյոյզ հանդիպումէն ի վեր Մարիամ հանգիստը կորսնցուցած է, ինչպէս ծովը փոթորիկին յաջորդ օրը՝ իր առաջին թափը կորսնցուցած յուզեալ է տակաւին:

Ժամը իրիկուան ինն էՄարիամ, սաստիկ անծկոտած, նարնջենիին տակ Պաշղիին կ'սպասէ, որ խոստացած է վերջի'ն պատասխանը իրեն բերել:

Մշտադալար նարնջենիին, աւանդապահ ծառը իրենց փթթուն սիրոյ ծաղիկներուն, կարծես իր ստերը սովորականէն աւելի երկնցած, կը ձգտին հովանաւորել եղէգ հասակով այս աղջիկը՝ որուն ծնած օրը՝ մօբար Մարգիսեան, տակաւին ընծիւղ վիճակի այդ նարնջենիին այն տեղ տնկած էր. ուրեմն իրեն նման իր տասնըչորս գարունները կը հոլովէր, այդ ծառը:

Կ'ըսեն. «բոյսերն ալ զգայուն են» արդեօ՞ք, եւ չքնազարդ ծառը՝ այս իրիկուն կ'զգար թէ մեծ վտանգ մը կ'սպառնայ Մարիամին... Սա ինչ արտառոց գաղափար է պիտի ըսէր լսողը... բայց ո՛չ զարմանալ, ասոր նման եւ ասկէ աւելի արտառոց մտածութեան մարդիկ հաւատացին: Մինչ սպիտակ ծաղիկն րու անուշահոտ թերթիկներ Պաշղիին քնքշիկ խօսեցեալին խարտիշեայ վարսերուն վրայ կը թափէին:

Ռամազանի (45) ամիսն ալ է. յանկարծ գիշերին խոր մութին մէջէն, սրածայր մինարէին բարձրէ'ն ոլորուն գեղեցիկ ձայն մը եկաւ ժամին ծանրաշունչ լուծիւնը ծակեց, եւ Մարիամին սիրտը թունդ հանեց: Թաղին եգիպտացի իշխանուհիին անձնական միւլէզզինն էր եւ անոր մարգուած ձայնը. «վաքթը սէտահ» (46) կը ձայնէր իսլամ ժողովուրդին, մինարէին կլորաշէն վարդակորմին վրայ կայնած իր պերճ հասակով, իր խայծղանեալ գուռզ մազերով եւ խելացի պզտիկ գլուխով, զոր կանանց մետաքսեայ նուրբ գլխակապով մը պատուտած էր. ըսե՞ս պայազատ (45) մը՝ Նեգոսի ափերէն փրթած եւ անոր միտքիքական ջրերէն ներշնչուած, գուցէ՝ փարաւոններու պատմա-

կան աճիւններէն սերած ըլլար այս միւլէզզինը՝ որուն լուրը գիմազծերը իրեն քրմապետի մը ծանրաշուք կերպարանքը կու տային, եւ այսպէս խորհելու իր մասին:

* *

— Մարիամ, խոնաւ է, պաղ կ'առնես, կ'ըսէր մէկը ներսէն, մուլէզզինը շատոնց կանչեց, ա՛յդ նշան է թէ Պաշղի չի մեկնիր:

Ձայնողը մօրաբոյր Աննան էր, որուն խօսքը ոտնածայն մը ընդմիջեց, ու եկողը Պաշղին էր ղէմքը տարօրէն այլայլած. ներս կը մտնար այս համեստ տունէն, ուր եթէ հօրը տանը պերճանքը չկար, բայց այն տեղ բնակողները՝ հարուստ էին հոգիով եւ սրբտով, եւ...ինքը՝ ինչ ըսել կու գար արդեօք այս անտէր խեղճ աղջկան...:

Ճամբորդութեան վայելուչ զգեստ մը դրած էր, սեւ ասուիէ լօդիկ մը՝ ներսը ջրշունի մուշտակ անցուցած, զլուխը, մետաքսէ բազմագունի քէֆիլէ (45) մը կապած, որուն երփներանգ ծոպերը՝ ճակտին եւ ուսերուն վրայ կ'իյնային անկարգ, թանձրամազ ակիւով մը (46) զլխուն վրայ հաստատուած: Մէջքը՝ ֆէրման շալէ գօտի մը պլորած, ինչ որ երկայն ճամբորդութեան զգուշութեան պայմաններէն էր: Ոտքերուն մուշտակապատ նոր մոյկեր անցուցած՝ երբ Մարիամ զայն այսպէս խիզախ զգեստաւորուած տեսաւ, դող ելած, շրթունքները մէկէ'ն պապանծեցան:

— Նստէ՛ ... կամ ներս երթանք, ըսաւ Աննա, նոյնքան յուզուած:

— Կարճ է ատենս, պատասխանեց Պաշղի սաստիկ ջղայնոտած. դժբախդաբար ... կը մեկնիմ:

—Ուրեմն կը մեկնի՞ս ... ըսաւ հէք աղջիկը՝ նա-
րնջննիին կրթնելով և չկարենալով երկու քայլ առնե-
լու :

—Պաղշի քովը վազեց նոյն յետայն, առաւ ձեռ-
քերը՝ որոնք սառ կտրած էին :

—Աղջիկ ... Պաղշի մեռնի՛ այդ լուսաշող աչքե-
րուտ, պէտք է մեկնիմ, Հօրս տնէն կուգամ, ուր
զարհուրելի տեսարան մը տեղի ունեցաւ այսօր . դեռ
անոր տպաւորութեան տակ եմ, հնար չեղաւ համոզել
այդ կինը՝ ուրիշ մը իմ տեղս զրկելու . Կ'երթամ
ո՛չ ընտանիքիս շահերուն համար, այլ որովհետեւ
պատուոյ հարց է ինծի համար : Թոյլ տուր սիրոյս հա-
մար կ'աղաչեմ որ երթամ, քառասուն օրուան հարց
է : Տե՛ս ինչ քաջ է Սուսան, Կարօ իրմէ սիրտ ա-
ռած կը մեկնի - :

—Պաղշի՛ երկսայրի թուրին բերանը մնացած ա՛լ
չէր գիտեր ո՞ր զօրաւոր սուրբին ապաւինիլ և համո-
զել յուսահատ Մարիամը, որ ամէն բանէ վեր երազին
կը հաւատար :

—Ինչու՞ մօրուդ Յակոբը չ'ըրկեր ան ազատ է, եւ
առիթ մըն էր զայն թղթախաղէն եւ գինետնէն
հեռացնելու, ըսաւ Աննա :

Կ'երեւակայե՞ս թէ որքա՛ն պնդեցի եւ ճառեցի :
Ժայռի նման անդրդուելի մնաց այդ կինը՝ — մեզ
կործանել կ'ուզես — ըսելով, սակայն խօսք տուաւ
եւ ... կը հաւատամ թէ այս անգամ չէր ստեր եւ
անկեղծ էր, Պաղտատէն դարձածիս պէս մեր հարսնի-
քը պիտի կատարէ, տարակոյս չունիմ :

—Իմացա՞ր Մարիամ, ըսաւ բարի մօրքուրը մայր-
ական շեշտով մը. հանդարտէ՛ աղջիկս, ամէն բան
լաւ չէ սեւ տեսնել, առաջին անգամ չէ որ մեր մար-
դիկ դուրպէթ կ'երթան : Դուրպէթը մեր ճակտին գիրն
է, մեր պապերէն մեզ ժառանգ մնացած :

—Քուկինդ ալ զնաց ըսաւ Մարիամ, ցած ծայնով
բայց էքպաթանի ճամբաներուն վրայ մնաց եւ իր
տասը տարուան շահածը՝ աւազակներուն կեր տուաւ,
միթէ Պաղտատի ճամբաները աւելի ապահո՞ւմ են, որ
այսպէս անոնց մասին վստահ կը խօսիք ... :

—Հաւատա՛ հոգիս, բան չկայ . ուղտապանս երե-
սուն տարի է այդ գիծերը կը չափէ, մի կոտրեր
սիրտս, փոխանակ սիրտ տալու ինծի, կը պաղատիմ
զիս այդ արցունքոտ աչքերով մի՛ ճամբեր ... :

—Հայրս, մայրս այս գիշեր երազեցի ըսաւ Մա-
րիամ, մագերնին երկարած մինչեւ գետին հասած էր,
սա նեղութեան նշան է, եւ լուսնապու մօտ, երազե-
ցի որ առջեւի երկու ակունքս ինկած էին . սարսա-
փեցայ ... այդ մահուան նշան է . զիս մի թողուր
երթար, ես մօրուէդ մահու պէս կը վախնամ, եւ
կ'երդնում թէ, երթալովդ երկուքիս ալ մեծ դժբախ-
տութիւն մը պիտի պատահի — այս ըսաւ գլուխը
Պաղշին լայն կուրծքին դրաւ եւ յորդ արտասուել
սկսաւ :

Պաղշի ջերմ համբոյրներով ծածկեց անոր շորհա-
լի գլուխը . լռեցին երեքն ալ ... կարծես մահուան
սարսուռը այդ միջոցին եկաւ երեքին վրայէն անց-
աւ ... :

—Նոյն այս յուզեալ վարկեանին փող մը հնչեց,
այդ ի՞նչ էր, մօրաքոյր եւ թոռնիկ հաճաքեկած իրար
նայեցան ... Հոգեկան սուր վրդովանքի այս ժամուն,
ոչինչ մը կարող էր իրենց վրայ ազդել ... Փողահա-
րողը Կարոն էր, եւ ազդարար նշանն էր որ Պաղշին
կ'իմացնէր թէ, «կարաւանը կը մեկնի» :

Պաղշի գրպանէն արծաթ զմելի մը հանեց, որուն
մէկ կողմը Մ. միւս կողմը Պ. տառերը փորագրել
տուած էր . — ա՛ռ յիշատակս լաւ պահէ ըսաւ, եւ
Մարիամին ձեռքի մետաքսէ վարդագոյն արցունքոտ
թաշկինակը առաւ համբուրեց ձոցը դրաւ :

—Երանի՛ ուրիշ յիշատակ մը ընծայած ըլլայիր ըսաւ Աննա մօրքուր, — զմեկի՛ն... բաժանման խորհրդանշան է:

—Գոնէ խնդրեց Պաշղի, դադրինք բաղդակրօն ըլլալէ այս ժամուն, պէտք ունինք մեր քաջութեան, եւ բաւական պատճառներ մտահոգ ըլլալու: Ձիս մըտիկ ըրէ Մարիամ, եւ հաշուէ՛, քառասուն օրէն Պաշղի էր ձեռքով այս պաշտելի՛ գլխուդ պիտի կապէ նարօտդ, եւ հանդարտէ՛: Չըլլայ երբէք եւ ինչ ալ պատահի, մատիւս տպագիրսն մատնին հանես, անկէ բաժնուիս, սիրոյ եւ երջանկութեան անուանի թալիսման մըն է: Մնաս բարով ... Պաշղին չմոռնաս, այս է վերջին աղերսս ... մնաս բարով, ըսաւ Աննային ձեռքը համբուրեց եւ կայծակի նման տունէն դուրս նետուեցաւ:

Տեսնողը պիտի ըսէր, — կարծես ինքիւրմէ խոյս կու տայ, վստահ չէ քաջութեանը վրայ:

Տան վանդակադրան հասած, ներսէն կծո՛ւ ճիչ մը լսեց, — դարձի՛ր, մի երթա՛ր կը ճէ՛ր Մարիամ, մօրաքրոջ բազուկներուն մէջ, ինչպէս մահուան ղըրկած ըլլար իր պաշտած խօսեցեալը:

..

Հարիւրաւոր բռնցած ուղտերու շարժումն էր, կատակ չէ՛: Անոր խլացուցիչ աղմուկն է որ գրեթէ բանակ մը համբելու տպաւորութիւնը լսողին վրայ կը թողնէ:

Հրապարակին մէջ, կնկտոց շշկո՛ցը, լաճերուն կարաւանէն առաջ անցնելու կիրքը՝ իրար զիրար հըրմշտկել, բարձրածայն աղաղակե՛լը, երիվարներուն

խխնչիւնը, շունբրուն հաչիւնը, ո՛ր մէկը նկարագրել, պղինձէ զանգիկնե՛քն ու կենդանիներուն վզէն կախուած անհամար բոժոժնե՛րը, այս ջղազրգիւ ժամուն կարծես խօսք մէկ ըրած՝ սրտակոչ հնչիւններով ժողովուրդը ամէ՛ն կը հրաւիրէին գալ մեկնողները ողջունել:

Եթէ կարաւանին վերադարձը ցնցումներով կ'ողջունուի, անոր մեկնիլը զուարթ չէ՛:

Եթէ նաւերը ընութեան հօօր տարրին հետ պայքարիլ կ'երթան, կարաւանը մարդկային հրէշներու հետ գործ ունի, հետեւաբար մնացողին ո՛ր եւ է խանդավառութիւն չ'ներշնչեր:

Լուսինը թէեւ այս իրիկուն փայլուն ըլլալ կը խոստանար, կարծես զղջացած եւ հազիւ հորիզոնին վրայ բարձրացած, թանձր ամպով մը իր լուսաճաճանչ դէմքը քօղարկեց, լայնաթեւ ճայի մը կերպարանքը առաւ, այն ինչպէս սեւ խորհուրդներով զբաղած ըլլար, եւ ուզէր ողջերթի եկողները ստուերին մէջ թողնել, որոնց մէջ քօղերու փաթթուած երկու տիկին, տան մը ցցուն քիւին տակ կայնած, յայտնի՛ հետաքրքիր աչքերէ խոյս կուտային եւ մէկուն կ'սպասէին:

Քարաւանին անցքը երկար տեւեց, ուղտերու շարանը անվերջ կ'անցնէ՛ր կ'անցնէ՛ր, ամէնէն ետքը եւ անմիջապէս, զոյգ մը վայելուչ ձիաւոր յաջորդեց անոր, որուն մէկը Քարօն էր, բարձրահասակ եւ թիկնեղ, երկու սուր աչքերով կորովի ընկերը Մարիամին խօսեցեալին, որուն կարելի էր լիովին վստահիլ: Միւսը կայտառ նժոյգ մը հեծած, երկայն վերարկու մը վրան՝ Պաշղին էր, որ հազիւ տիկինները ճանչցած վար ցատկեց ձիէն, մօտեցաւ:

—Մարիամ ...դո՛ւ ես, հոգի՛ս...ինչո՛ւ եկար, ինչպէս այս բազմութիւնը ճեղքեցիր եկար, չվախցա՞ր...:

Ու Մարիամ, ամբողջ հոգին շրթներուն վրայ, վերջի՛ն յանդուզն փորձ մը ընելու ճիգերով:

—Պաշտի՛, եկայ քեզ ըսելու. եթէ աշխարհիս համայն գանձերը բերել կ'երթաս, կարեւորութիւն չ'ունի մ'երթար, ե'տ դարձիր ... :

—Բայց ինչո՞ւ այս եղբրական մտածումներով միտքդ կը չարչարես. տեղը չկայ, ձգէ՛ երթամ եւ ամբողջ փառքովս քեզ արժանանամ, չ'ըլլա՞ր: Բա՛ց այքդ գոցէ՛ Պաշտի քովտ է, տղայ չ'ըլլանք, արի եղիր, օ՛ն, ինչպէս իմ կինս պետք է ըլլայ ... քուկդ եմ ցմահ, զիս չմոռնաս եւ քուկդ պիտի ըլլամ յաւիտեանականութեան մէջ, ըսաւ եւ հեծաւ ձին, ատեն էր, կարաւանը հեռացած էր :

*
**

Մինչ երկու խօսեցեալներ՝ երկրորդ եւ աւելի քրտաշարժ տեսարանով մը կը բաժնուէին, անապատի թագաւորը՝ թուխ մուշտակը վրան, պատկառելի գրչտով եւ իր աղեղածեւ բարձր վիզով, առանց հապենպի, համաչափ քայլով կ'անցնէր անշուշտ :

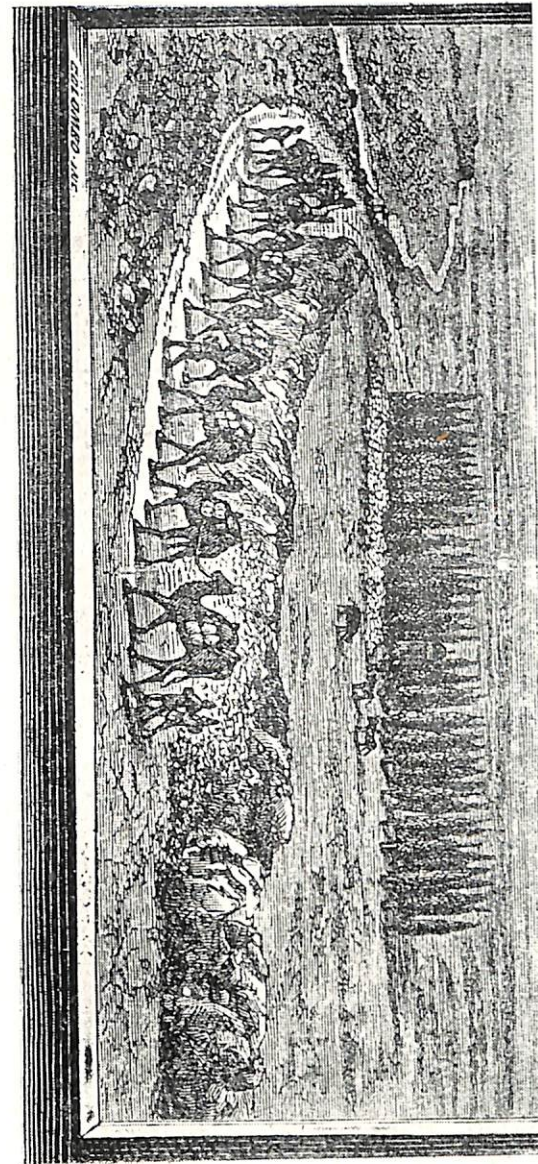
Կ'անցնէր անվերջ, անցած համբուն վրայ ձգած ամպի փոշիի մը մէջէն՝ իր լայն ու մեղկ մաշկոտ ստրերուն հետքը թողնելով այն տեղ :

Կ'անցնէր եւ քանի հեռանար, իրեն հետ կ'անհետէր նաեւ սիւուէթը կարաւանին, որ կը տանէր Պաշտին ... :

*
**

Քաղաքին կեանքն ու շունչն ալ կարծես կարաւանը հետը տարած էր :

Պ Ա Ն Ս Ս Ի Կ Ա Ր Ա Ն Ս Ս Ը

Ժամ մը առաջ հրապարակին մէջ տեղի ունեցած իրարանցումին յաջորդած էր մեծուային լուծիւն մը :

Ոմանք յոգնած տուն դարձած էին, ոմանք գացողներուն ետեւէն քանի մը քայլ հետեւած :

Մարիամ, սաստիկ ընկճուած մօրաքրոջ հետ եկաւ տուն բազմոցին վրայ ինկաւ — լմացաւ բացագանչելով, որուն բողոքեց Աննա, չարագուշակ համարելով այդ խիստ լմացաւը ...»

Հելլեղոսսա քլուրին հասած, Պաշլի գրեթէ ձիուն սանձը լքեց, չդարձաւ ետին չնայեց ուր կը թողուր սիրտը, կը թողուր վերընծիւղ ապագայ մը, կենսայոյզ երիտասարդութեան մը հետ վարդ երազներու իտէայր որոնց միշտ չենք հանդիպիր այս խաչուած կեանքին մէջ :

Կ'երթար Պաղտատ հէքեաթներու եւ խալիֆաներու անուանի աշխարհը՝ ուր Եփրատ հինգհարիւր մէթր մեծափառ տարածութեան մը կը հասնի Շաթթիւ-Արապէն ետքը՝ եւ անհամեմատ կը խորանայ :

ԼՈՒՍԱԼԻՐ ԳԻՇԵՐԻՆ ՄԷՁ

Տունէն մեկնած պահուն, Պաշղի տենդայոյց շտապով մը՝ ամէն կողմ Մինասը փնտռած էր: Ծառաները ըսած էին իրեն, թէ կանուխէն ծամակալին մէջ քիչ մը պահածոյ ծրարած, առանց ո՛ւր երթալը իմացնելու մեկնած էր: Ո՛ւր գացած կրնար ըլլալ ... և ինք ինչպէ՞ս տնէն հեռանար, առանց իրմէ հրաժեշտ առնելու. ա՛յդ ըլլալու բան չէր:

Ժամանակը սո՛ւղ էր եւ երկարելու ատեն չունէր կարաւանը իր ամբողջ ղեւն ու կազմածը բեռցած ոտքի էր, կը մեկնէին: Գրեթէ իր ճամբորդութիւնը ուրիշ անգամուան յետածգել խորհած էր, եթէ Փառանծեմէն եւ իր պանթոյր շրջանակէն չքաշուէր: Յա՛ւի սիրտ մեկնած, հիմա ինքիրմէ սաստիկ դժգոհ, ինքզինք կը խաչէր մնացած չ'ըլլալուն: Լո՛ւռ, եւ գլուխը կախ կարաւանին կը հետեւէր, չտարակուսելով թէ Մինասը վշտացուցած էր, ահա՛ թէ ինչ՞ու բաժանման պահուն, իրմէ խոյս տուած էր:

Նոյն կարծիքէն էր Կարօ, բայց կ'զգուշանար Պաշղին եղածէն աւելի գրգռելէ եւ չէր յայտնուեր:

* * *

Քաղաքին վերջին սահմանը դառնալու վրայ էին, գրեթէ. Ամենասուրբ Փրկիչ վանքին մօտեցած, որուն ժամահարը իր միջոցաւոր ծանր ծանր հարուածներով գիշերուան տասնըմէկը կը հնչեցնէր, երբ լուսինը աշխարհ կը հմայէր: Որուն լոյսով չերվանտերը քլրան աւազուտ մէկ կողին վրայ կորաքամակ, մարմնեղ, ոտքի կայնած մարդկային շուք մը կարծեց տեսնալ...

Նախ ինքնովի. — կը սխալիմ ըսաւ, բայց առաջանալ եւ աւելի ուշով մը դիտելով, ստուգեց թէ, չէր սխալած եւ այն տեղ կայնողը ոսկրով եւ մարմնով մարդկային կերպարան մըն էր: Գլուխը գորշ կապիչով մը պինդ փաթաթած՝ աչքերը միայն կ'երեւնային. երկու զգայուն աչքեր, կարծես նայած տեղերնին ծակէին եւ պիտի անցնէին... Թաց էին այն աչքերը:

Յառաջացած գիշերին այս ժամուն մէջ, եւ այս ամայի տեղը ի՞նչ գործ ունէր ան, ով որ էր, արդեօք իբրեւ ժամադրավայր ընտրած էր եւ մէկո՞ւ մը կ'սպասէր:

Ձեռքը վառած ծխամորե մ'ունէր, գոր հազիւ կարաւանին դիմաստուերը տեսած, մարեց ծոցը դրաւ, ա՛յդ կը նշանակէր թէ աննկատ մնալ կ'ուզէր եւ վրան ուշադրութիւն չհրաւիրել:

Ուղտերուն վերջին շարքը երբ հասաւ, եւ կարգը Պաշղին ու Կարօյին եկաւ, յանկարծ այդ տարակերպ ստուերը կարծես զսպանակէ մը շարժած դէպի անոնց մեծ քայլ մը առաւ. որուն իրենք չանդրադարձան. զբաղած էին մտքով, սակայն այսչափ, եւ չերվանտերին տեսած անձը, աւելի առաջ չգնաց, իր կայնած տեղը կանգ առաւ մնաց:

Եթէ խօսք մը ունէր անոնց ըսելու, չըսաւ, այլ զոհացաւ կարօտալիր աչքերով հետեւիլ անոնց: Իր սեւեռապինդ լարուած աչքերով, ա՛յդ մինչեւ

կարաւանին էն վերջին շքի պէս ձգած զիծով դարձեալ կարելի եղաւ զինքը տեսնել... ապա՝ ջոկ եկաւ, գետին նստաւ:

Նստաւ անոր նման՝ որուն յոգնած ուսերը կարծես ծանր բեռով մը ջախջախուած էին, քար մը առաւ զխտուն բարձ ըրաւ այն տեղ պտրուեցաւ:

Բոլորալոյս դշխոյ մոլորակը՝ տակաւ կ'իջնար ցած եւ իր տեղը գիշերին կու տար:

Գիշերայամ թեթեւութեամբ բարի հոգինե՛ր մութին մէջէն, լսեցին հեծկլտանք մը խուլ... սրեցին ականջներն, այդ կողմ փութացին:

Աշխատախոնջ կուրծքէ մը փրթած հեծկլտումներ էին, եւ մօտեցան. Մինա՛սն էր, Եազընեանց ալեհեր Մինասը... Պաշտիին խոհուն հոգեհայրը եւ անկէ անբաժան...:

Թէեւ գիշերուան շողով վրան թրջած էր, բայց ինք չէր զգացած անոր խոնաւը՝ մարմինը ամբողջ սաստիկ ջերմով մը կը վառէր. ինչպէս զգար: Իրենը քնափութիւն էր աւելի, քան քուն: Ծա՛տ յոգնած պէտք էր ըլլար, այդ նաեւ բարոյապէս:

Արեւը չցաթած տարփաւոր թռչունին զուարթ հռուողումներով արթնցաւ Մինաս, ոտքի ելաւ:

Թօթուեց թմրած անդամները եւ իսկոյն ճամբայ ինկաւ:

Դարձաւ տուն, որ այդ օրէն իրեն բանտ մը երեցաւ: Այդ տունը եւ այդ ընտանիքը որ այնքան սիրած եւ անոր կապուած էր, որուն էերջանիկ օրերը տեսած՝ կարծես այսօր սուգը մտած էր, Պաշտի իր տան արեւը հետը տարած էր:

Շագիկին հետ չէր խօսուեր. տակաւին առջի գիշերուան երազին տպաւորութիւնովն էր: Երազին մէջ Պաշտիին աստղը տեսած էր, որ տարօրէն կը փայլէր, եւ այդ վա՛տ նշան էր:

Ս. Փ Ր Կ Ի Չ Վ Ա Ն Ք Ը

«Կարաւանը կ'անցնի՝ լերան արահետներէն ու բոժոժներու ձայնին միտք տիր մօլամադոթիւնը, հեռուէն հեռու կը լսուի գիշերին մէջ, որ լուռ է, գիշերին մէջ, որ մթին եւ ահաւոր է»:

Միսաֆ Մեծարեց

Յետևեալ ժամանակներէ ի վեր կ'ըսէ պատմութիւնը, մարդիկ աղօթեցին եւ աղօթատեղի ունենալ փափաքեցան, բազինով սկսան, մեհեան, տաճար եւ բազմապիսի ձեւերով շարունակեցին: Տարիներու հոլովումով, եկեղեցի եւ վանքեր շինեցին միշտ նոյն բերումով. այսինքն հաւատալ, հաւատացածը պաշտել եւ անոր աղերսելու մղումով է որ զեղարուեստական հրաշալիքներ, խելքէ՛ մտքէ վեր գլուխ զօրձոցներ կերտեցին եւ նկարեցին, զորս աշխարհ տեսաւ, զարմացաւ եւ սքանչացաւ:

**

Հայն ալ ունեցաւ իրենները. իր տաճարը արեւոյ լուսաւորուած եւ արեւ աստուծոյն նուիրուած:

Ապա՝ եկնդեցին, իր վանքը եւ նշանաւոր վանքերը՝ ունեցաւ որոնք դարագլուխ կազմեցին: Իւրաքանչիւր վանատուն, շնորհիւ իր լայնախոհ սահմանադրութեան եւ գաղափարային ազատութեան, խաւարին մէջէն ինչպէս մէյմէկ լուսաւոր փարոս հանդիսացաւ: Ու մենք այդ հեռաւոր ժամանակներու ընդմէջէն հայ մտաւորականը կը տեսնենք իր վանքին մէջ մենաւորած, բլրան մը կողերքին կամ անոր գլուխը իր մշակութային բազմարդիւն զբաղումներուն մէջ ամփոփուած: Անոնք են որ հայ ազգին ընծայեցին Սահակ-Մեսրոպներ, Եղիշէ եւ Նարեկ, Շնորհալի եւ Մխիթարներու նման հոյակապ անուններ՝ որոնցմով Հայը հպարտ ըլլալու իրաւունք ունի: Ասոնց մէջ Տաթևի վանքը Հայուն Աթէնքը կը համարեն, ուր տեղ մեր մտաւորականները մշակեցին մեր գրականութիւնը:

* *

Եւրոպացին ալ ունեցաւ եւ ունի՝ վանքեր, որոնցմէ հոյանուն դէմքեր ելած են, ինչպէս զրաֆէտ, մատենագէտ, պատմաբան եւ դաստիարակ, որոնք քաղաքակրթութեան լուսազոյն առաջնորդներ հանդիսացան իրենց ատենին:

Սակայն 20րդ դարուն վերապահուած էր պատիւը ջնջելու Սպանիացի Մարթէն Վերկա քահանային նման նեղ մոլեռանդ մտքով հաստատուած «վանքերը» որոնց մէջ ամբողջ երիտասարդութիւններ կը փհանան եւ կ'ապուշնան: Որոնք այս լուսամիտ դարուն ամօթն են եւ ծուլութեան բոյներ: Այս կարգի վանքերն էին զոր Նաբոլէոն վերածեց Հիւանդանոցի, Լիկէոնի, Գրատան եւ Զինարանի:

* * *

Քաղաքէն ժամ մը հեռացած՝ կարաւանը հասաւ Ամենասուրբ Փրկիչ վանքին ստորոտը: Պոնտացի Հայուն ողջամիտ վանքն է ա՛ն. այսօր Նոր կիրակի է, հետեւաբար վանքին օրը:

Վերան բարձունքին վրայ վե՛հ կայնած, այդ վանքը դարերէ ի վեր, կ'արհամարհէ ցամաքի եւ ծովու փոթորիկները՝ «Սեւ Ծովուն պատմական դրուժան լեռնաբերձ ալիքները, որոնք ինչպէս մէյմէկ ահաւոր փրփրերախ ժայռ կուգան իր կրանիտեայ ոտքերուն կը զարնուի՛ն, կը փշրի՛ն եւ կը շոգիանա՛ն, բայց չեն անէանար. պէտք չէ խաբուիլ. նոյն թափով կը դառնան: Այս անգամ վանքը քաշել տանի՛լ ծովակուլ ընելու մղումով՝ եկած են, եւ յափշտակել ինչ որ այն տեղ սրբութիւն է, նուիրական յիշատակ է, եւ զայն իր հիմերով սեւ ջուրերուն տակ թաղել կուգան:

«Այդ ծովը նենգամիտ է. չխաբուիք կ'ըսէ պատմութիւնը, ահա ինչո՛ւ անունը 'Αφιδένας. 'Οξυνοσ Μάδρη Θάλασσα «Օտարատեաց Սեւ Ծով» ըսած են: Շատ ետքը՝ որպէսզի քաղցր հնչէ ականջին. 'Εβξυνοσ — Πόντος. կոչած են Սեւ Ծովը՝ որ է ըսել. «Եւզսինեան — Պոնտոս»:

* * *

Ինչպէս ամէն վանք, Ամենասուրբ Փրկիչն ալ իր առասպելն ու հէքեաթը ունի, որոնց հաւատարիմ թարգմանն են մեր բարի մամիկները: Կը պատմէին թէ «իմաստո՛ւն» յորջորջած են այս վանքը, որովհետեւ դիմացը փռուած սեւաթոյր ծովը անոր խրոխտ

ջուրերուն դաւաճան խաղերը ուսումնասիրելով, եւ լսած ըլլալով թէ՛ շատ մեղք գործած են, որոնք լըսողին մորթը կը փշաքաղեն: «Սեւ Ծով» ըսած են, որովհետեւ սուգ եւ լաց շուրջը կը սփռէ:

Արշալոյսները՝ գորշ ամպերու շղթայով մը՝ շրջանակուած բլուրներ դիմացը կը հիւսեն, որոնք բարձր լեռներու պատրանքը կու տան իր թափուր մտքին, եւ կը խորհի, խորհելով իմաստուն կը դառնայ:

Ս. Փրկիչ ունի նաեւ իր նշանաւոր դանճապուռօճին. ուխտաւորը անոր երկաթին կը կապէ իրմէ իր մը, մազ կամ զգեստէն ծուէն մը՝ ինչպէս հիւանդութիւնը ձգած կապած է այն տեղ: Պաշտի վեր առաւ գլուխը եւ աղերսեց առ հրաշագործ Ս. Փրկչին. — Դո՛ւ պաշտպանէ Մարիամը՝ ըսաւ. եւ ... ի՛նք իր ըսածին զարմացաւ, միթէ Մարիամին վտա՞նգ մը կ'սպառնար. եւ ի՞նչ տղայական մտածում մըն էր իրենը... Վանքին օրն էր, յիշեց մանկութիւնը, այդ օրին առաւօտին հասնելու իր աննկարագրելի անձկութիւնները եւ բարեպաշտ ժողովուրդին ճիգերն ու եռանդը՝ իր ամէն փառքով այդ օրը տօնելու: Մինաս Շազիկին հետ կը հնարաւորուէին օր առաջ սապատները տօլմա⁽⁴⁷⁾ եւ տեսակ տեսակ համեղ ճաշակելիքներով թխելու:

Արեւը չցածած՝ Կարօ եւ Սուսանիկ առջեւէն, ինք Շազիկին ձեռքէն բռնած, անվրէպ ամէն տարի վանքին օրը տօնել կու գային: Ճամբան կտրին պատանիներ եւ խորոտիկ աղջիկներու սիրուն հոյլին կը խառնուէին, խաղ ու խինդ էր ամէն դին:

Հազիւ Տէիրմէն-Տէրէ⁽⁴⁸⁾ գետը անցած՝ երիտասարդութիւնը՝ ծաղկած սարաւանդներն ի վեր կը մագլցէր: Անոնց կանանց գարունները պառաւնալէ վախ չունէին, իրենց անծալ ճակատները արեւին կուտային, բարբիտն ծաղիկներէ երփներանգ պսակներ կը

ՆԱԽԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ ՏԻԳՐԵՍԻ ՎՐԱՅ

հիւսէին, եւ արծաթափայլ քրքիւններով գլուխնին կը
զարդարէին: Հայրենաբաղձ տաղերով օդ եւ ծորձոր
զուարթութեամբ կը լեցնէին. օ՛ երջանիկ օրեր ըսաւ
Պաշլի աւաղելով...:

Սակայն՝ դարձեալ գարուն էր եւ վանքին օրը
աստեղագարդ երկինքի մը վառած փողփողուն ջահե-
րով կը ճամբորդէր, մէն մի կածան գարնային նաշ-
խուն հանդերձներ հագած իրենց կը ժպտէին: Գե-
տը տարփանքով մը իրեն կը խօսէր, որուն ծփանք-
ներուն վրայ աստղերը կը սըրսըփային, ուրե՛մն...:

Իրեն կը թուէր, թէ բնութիւնը տխուր էր, եւ
գարունը չէր ժպտեր եւ չէր կենսաւորեր զինքը իր
թարմ շունչով առաջունան նման:

Մինչ Պաշլի անցեալ յուշերու մէջ խորասուզ-
ուած էր, կարաւանը գետին կարկաչասահ երկզբ
կ'եզրէր, որուն մէանդրագարդ ափերն ու ջուրին հա-
ճոյալի մեղմ վագքը, համայն ներդաշնակութիւն էին
այս մեծ լռութեան եւ ամայութեան մէջ:

Ժամանակը կը բալէր ինչպէս ուղտը խելօք բայց
յամառ քայլերով, որուն բարձր հասակն ու կարաւա-
նին շար ի շար անցքը գետին կոհակիկներուն վրայ
կ'ուրուագծուէին եւ անցորդին խորհիլ կուտային...:
Հիմա... վանքն ալ իր վառ կանթեղներով Պաշլիին
աչքէն խոյս տալ կ'սկսէր, եւ լուսինն էր որ երեսին
ստուերամած քօղը պատուած՝ իր ամէն փայլով տի-
րացած էր աշխարհին:

Եազընեանց թողը՝ կ'երթար այն երկիրներէն
անցնելու, որոնց մասին իր ծերունի Մինասը, այն իր
յատուկ պատմելու ոգեւորեալ ոճով, արդէն շատ
բան իրեն նկարագրած էր. շահեկան հնութիւններ,
աւերակ եւ արծանագրութիւններ, պատմական ամ-
բութիւններ՝ որոնք իր մանկութիւնը այնքան զբաղե-
ցուցած եւ հետաքրքրութիւնը վառած էին:

Արեւելեան նախատիպ երկիրներ, որոնք իրենց արեւով արեւմուտքը լուսաւորեցին:

Կ'երթար այդ ամէնը իր աչքերով տեսնել ուսումնասիրելու, առայժմ ձխախոտի օդավատ ածուկներէ անցնելով, որոնք վանքին զուարթ դաշտավայրին յաջորդած էին եւ օդը կ'ապականէին:

Բ Ա Ռ Ա Ց Ա Ն Կ

1. Պաղսս.— Ապպասներէն տրուած 762—1258ին:
2. Աւխրա.— «Էմիլյրիւմերա» հաւասար փաշա կամ պաշայի, հետեւաբար փաշային աստիճանակից:
3. Համշոն.— Յառաջագոյն առ ժամանակօք, Սուլթան Ահմէտին եւ Մահմուտին 18-հազար տունք պատմեն լինել Դրապոն, Հայք այս քաղաք ի Համշոնէ. իսկ ի Համշէն եկեալ ասեն ի Անի քաղաքէն:» «Աշխարհագրութիւն Չորից մասանց աշխարքին Ասիա:» էջ 387
- Հ. Ղ. Ինճիճեան:
4. Տրապիզոն.— Կոստանդէն (*de Thematibus*), Գաղտիա (*Ճաչճա*) նահանգի մը մասին կը խօսի, որուն մայրաքաղաքը Տրապիզոն էր: Այս մասին մէջ անտարակոյս կը գտնուէր նախկին Գաղտիացին եւ Գայլ գետը. ըստ Սթրապոնի (*Δυχος*), ըստ Պլինի (*Licis*), որ Տրապիզոնի լեռներէն կ'երթայ Եփրատ կը թափի, քաղաքին կատարին վրայի հրաբղային տարածուն անունէն առած հինէն, Դուաբեզա (*սեղան*) կոչուած:
5. Եաղընը.— Գիր գրող:
6. Ուղուրուզ.— Չարագուշակ:
7. Ծեկուր.— Չայն տուող-հրաւիրող, կիւլէպտանով վարդէ ջուր սրսկող, եւ մեխակով տառօս տուող կինը:
8. Խուց.— Վարժարան:
9. Թեւեղ.— Հիմ:

Արեւելեան նախատիպ երկիրներ, որոնք իրենց արեւելի արեւմուտքը լուսաւորեցին:

Կ'երթար այդ ամէնը իր աչքերով տեսնել ուսում-նասիրելու, առայժմ ծխախոտի օդավատ ածուկներէ անցնելով, որոնք վանքին զուարթ դաշտավայրին յաջորդած էին եւ օդը կ'ապականէին:

Բ Ա Ռ Ա Ց Ա Ն Կ

1. Պաղատ. — Ապպասներէն տրուած 762—1258ին:
2. Աւիրա. — «Էմիրիւմերա» հաւասար փաշա կամ պաշայի, հետեւաբար փաշային աստիճանակից:
3. Հաւջօն. — Յառաջագոյն առ ժամանակօք, Սուլթան Ահմէտին եւ Մահմուտին 18 հազար տունք պատմեն լինել Դրապոն, Հայք այս քաղաք ի Համ-ջօնէ. իսկ ի Համջէն եկեալ ասեն ի Անի քաղաքէն:» «Աշխարհագրութիւն Չորից մասանց աշխարքին Ասիա:» էջ 387
- Հ. Ղ. Ինճիճեան:
4. Տրապիզոն. — Կոստանդէն (*de Thematibus*), Գաղտիա (*Χαλδία*) նահանգի մը մասին կը խօսի, որուն մայրաքաղաքը Տրապիզոն էր: Այս մասին մէջ անտարակոյս կը գտնուէր նախկին Գաղտիացին եւ Գայլ գետը. ըստ Սթրապօնի (*Δυχος*), ըստ Պլինի (*Licus*), որ Տրապիզոնի լեռներէն կ'երթայ Եփրատ կը թափի, քաղաքին կատարին վրայի հրաբխային տարածուն անունէն առած հինէն, Դուրեզա (*սեղան*) կոչուած:
5. Եազընը. — Գիր գրող:
6. Ուդուրուզ. — Չարագուշակ:
7. Ծեկուր. — Չայն տուող-հրաւիրող, կիլիկացեանով վարդէ ջուր սրսկող, եւ մեխակով տառօս տուող կինը:
8. Խուց. — Վարժարան:
9. Թեւեղ. — Հիմ:

10. Պաշրէ. — Նուիրէ :
11. Բժիշկ ժիւպիո. — Նարոյնն Ա.ի ատեն Յրան սայէն արսորուած :
12. Մահ. — Ժանտախտ :
13. Պիրինձիք. — Մետաքսէ շղարշ :
14. «Հ. Պետրոսի վարժարան» ըսուած Միսիթար- անէն շինուած, քանի մը մոլեռանդ Հ. Կ. Կղերէն փրցուցուած, որպէս թէ այն տեղ հերետիկոսութիւն կ'ուսուցանէր Հ. Պետրոս բժշկեան :
15. Կարարոց. — Կալին մէջ կրակ վառել :
15. Նառկիլէ. — Կլկլակ :
16. Տախր. — Տախտակէ ցած բազմոց :
17. Կշխաւոր. — Ամուսին :
18. Կոճանկեղ. — Պար (Farando) :
19. Քեյֆ. — Հանոյր :
20. Պոպիկ. — Մերկ ոտքով :
20. Թարաւ. — Անձրեւ :
21. Դոյումձի. — Ոսկերի :
22. Տօշակ. — Անկողին :
25. Աժսանար. — Առապպելական հրէշ :
25. Աշխարա. — Կափ կարմիր, կրակ կտրած :
27. Օյա. — Ժանեակ :
28. Ըոքնիկ. — Գեղեցիկ :
29. Խանչիւր. — Սլար :
30. Մառիուձ. — Նառկիլէի խողովակ :
31. Վերնցի. — Հայաստանցի :
32. Պոխձա. — Ծրար :
33. Ասնա. — Որձատունկ :
34. Մանդր. — Մանր դրամ :
35. Լախաշ. — (Ասորիքէն) բարակ երկայնածեւ հաց :
36. Քեւեւ. — Կաշիէ համբորդի գօտի :
37. Միւռզիւն. — Իսլամ ձայնաւոր կրօնաւոր :

38. Նանագ. — Օրը հինգ անգամ աղօթք :
39. Քարըձի. — Ջորիպան :
40. Շոգենաւ. — Ֆրանսացի Ժօֆրուա Տապանսի հնարեց Ա. շոգենաւը «Փիրուսիօի» կոչուած 1781 ին. Սօն գետին վրայ ժամը 2 ուկէս մղոն կ'ընէր :
41. Պաշոզ. — Վենետիկեան Հանրապետութեան հրւպատոս :
42. Նուսդայ. — Հմայեակ :
43. Ռանագակ. — Յրդ ամիս Մահմետական :
44. Վախր սեհան. — «Աղօթելու ժամը եկած է» կը ձայնէ մուէզզինը :
45. Պայագաս. — Իշխանագոն :
45. Քեֆիլէ. — Մետաքսէ տապակ գլխու :
46. Ակիլ. — Սեւ բուրդէ օղակ տապակին ձա- նայելու :
47. Սեւ Ծով. — Անունը «Սեւ Ծով» դրած են կա- տաղի ըլլալուն՝ սուգ եւ լացի պատճառ ըլլալուն, ո՛ր արքայութեան Լատին բանաստեղծ Օփիտէսը՝ 43 գ. ա. Որուն օսարահաց Սեւ Ծով ըսած են (Αφύραχνο) :
48. Տեխուեկ սեքե. — Տրապիզոնի գետին հին ա- նունը՝ (Պիքսիթոն) էր :

Անցեալէ՛ն ,	Ա
Հանգած պարտէզ ,	9
Ա. Պաշտի եւ Մարիամ . Որոշում մը	13
Եազընեան ընտանիք ,	17
Հարսանիք ,	19
Պայծառ օդով կայծակ մը ,	24
Որբիկը ,	31
Պաշտի , Մինաս , Սուսան ,	36
Մօրուն	44
Փեթոն	47
Պաշտի եւ Յակոբ	52
Մեռնողը կ'ապրէր ,	57
Երգ , աղօթք , պար ,	61
Ներսէսին մահը	65
Հարուստ այրին ,	73
Պաշտի ,	7
Ո՛ւր նպատակ հոն կեանք ,	83
Անունին պահանջը ,	95
Կարոյին ջրաղացը ,	102
Կարոյին զաղտնիքը եւ Սուսան ,	110
Մամբրէ տէրտէր ,	125
Մամիկին կարմիր տնակը ,	139
Օհաննու Կարապետ ,	147
Ներշնչող աղբիւրը ,	154
Վարդավառ եւ ճօճկ ,	166
Ինչ կը խորհէին , ի՛նչ եղաւ ,	179
Մեղաւոր էշը ,	182
Յակոբին քաջագործութիւնը ,	195
Նշանաւոր խօսկապը ,	201

Նշանտուքի ճաշը ,	210
Հայ պարուհին ,	218
Զար ոգին ,	223
Կարաւանը պատմութեան ընթացքին մէջէն ,	226
Պաղտատի կարաւանը ,	230
Տնակ չէ դրախտ է ,	233
Աննա մօրքուր , Յուսախաբ քարտուղարը ,	239
Խզում ,	250
Մատաղ , Հանրային կարծիք ,	260
Պաշտի եւ մօրուն դէմ դիմաց ,	270
Շագիկ եւ Մինաս ,	280
Հոգեյոյզ հանդիպում մը ,	286
Զերվանտէրը ,	295
Մեկնում ,	299
Հրաժեշտ ,	305
Լուսալիք գիշերին մէջ ,	3 4
Ս . Փրկիչ վանք ,	317

Վ Ր Ի Պ Ա Կ

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
10	21	մղումէն	մղումին
14	34	կ'ելլեմ	կ'ելլիմ
16	2	մօրը,	մօրը
25	13	ճանգստաւէն	հանգստաւէտ
25	11	կարո.	կարօ
38	19	դասը	տասը
45	7	զգածուեցաւ	զգացուեցաւ
46	12	կ'ըսէ որ	կ'ըսէր
48	19	զբաղի	չզբաղի
82	2	հարսարբար	Հարսնաղբար
84	1	մեծցեր	մեծցիր
84	1	պղտիկցեր,	պղտիկցիր
93	15	երաւէրին	հրաւէրին
95	16	խոշոր	խոշոր
96	11	կիրք	կիրքով
99	30	նուաստղացուցիչ	նուաստացուցիչ
100	20	ա	ալ
113	1		երբ տեսնան՝ ողնիի նման խո- չերդ կը ցցես,
116	6	բրոշմը	դրոշմը
152	5	Աբէթին	արէթին
160	15	շողոզորթ ութիւն	Շողոբորդութան
159	19	հե	հետ
162	5	Մարեամ	Մարիամ
168	2	աղաւնիինի	աղաւնիին
170	8	եկած	եղած
171	33	խինա	խինդ
172	29	որսորդի	որսորդի
183	16	ճօճքն	ճօճքէն
174	3	վեհերոտ	վեհաւէտ
175	23	Մտի	Մտիկ
176	32	մամիկը	մամիկին
176	29	տպագիւն	տպագիւն
187	21	կենդանիին	կենդանին
208	24	եղաւ	հլու
254	10		— բարեկամները

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԵՍ ԾՆՈՐՀԱԼԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ST. NERSES SHINORHALI
LIBRARY

« Ազգային գրադարան
NL0354903

«ՄՇԱԿՈՑԹ» ԳՐԱՏԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. «Ոսկի արիշիկն սակ» (Արձակ երկերու հաւաքածոյ) Մ. Մեծարեւոյցի, 1933, 4. Պոլիս, էջ 182 110 որշ.
2. «Զերուխէ պսակունակ» (Ուղեւորութիւններ, գիտական պատկերներ եւ արձակներ) Թ. Ազատեան 1936, Իսթանպուլ էջ 191. 100 որշ.
2. «Արուշաքի Մահարի եւ իր վերադարձը», Ա. Իսահակեան, Ե. սպագր. 1936 Իսթանպուլ, էջ 31: 25 որշ.
4. Յոցակ Ա. «Մշակոյթ» գրասան (օրաթերթեր, պարբերականներ, Տարեցոյցներ), 1936: 10 որշ.
5. «Պաշտօնի կարգաւերջ», Ե. Շահնազար: 100 »

Գ Ի Ն 1 0 0 Ղ Ր Շ.

U r s u u h i f u n 2 0 B r u n i f

ԴԻՊԵՆ, ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

Mme E. C H A H N A Z A R

«Mişaguyt» Kitapanesi

Billor sokak Gül Han № 8 — 9

Galata : Istanbul